

282844

ЧЕРВОНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
І ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ
МІСЯЧНИК

РЕДАКТОР Г. Ф. ГРИНЬКО

№ 2

ТРАВЕНЬ

1923

ЗМІСТ.

	Стор.
Леся Українка.— Примара	1
Полярна ніч	3
Години праці	5
Андрій Головно.— Можу (повість—закінчення)	7
В. Сосюра.— Маки	24
—З Криму	25
Е. Верхарн.— Перекл. Г. Шкурупій. Жебраки	26
М. Терещенко.— Безробітний	28
Н. Романович-Тяченко.— Шляхами вогненними	29
Т. Осьмачна.— Труни в гаях	34
М. Йогансен.— Сонатина	36
М. Хвильовий.— Пудель	37
П. Тичина.— Приїхало до матері да три сини	53
Великим брехунам. Охляло сонце	54
М. Богданович.— Перекл. В. Чугай. Мов птах	55
А. Панів.— На місто стомлене	55
Філософ з головою хлопчина.— Бризки мислі	56
П. Грунський.— Літературні шаржі	60
<hr/>	
М. Скрипник.— Начерк історії пролетарської революції на Україні (продовження)	71
О. Шумський.— Стара й нова Україна	91
М. Любченко.— Чотирі роки української еміграції	111
Берглер.— Фашизм—наймане військо контр-революції	130
<hr/>	
Проф. В. Тимофіїв.— Сучасні завдання хемії	146
Проф. Б. Герасимович.— Революція Коперника	155
Д-р. А. Лемберг.— Проф. Рентген та його винахід	167
Проф. О. Яната.— До організованого розвитку науки на Україні	173
<hr/>	
О. Попів.— Михайло Коцюбинський	183
Ю. Меженко.— На шляхах до нової теорії	199
Платформа ідеологічна й художня спілки селянських письменників „Плуг“	211
М. Ненсе.— Данське письменство	216
В. Мілковський.— Невідомі твори М. В. Лисенка	220
Ів. Франно.— Недруковані листи. <i>Подав. І. Ткаченко</i>	226
<hr/>	
Б. Рейнштейн.— Лист з Америки	230
Австрійська хроніка	241
Карпатська Україна	244
<hr/>	
Мистецько-наукова хроніка: Харків, Київ, Полтава, Донбас, Кам'янець на Поділлі, На еміграції, Москва, Петербург, Білорусь, Західна Європа	254
<hr/>	
Бібліографія	282
Об'яви	

Державне Об'єднання
«ХАРКІВ — ДРУК»
3-я Державна Друкарня

ЛЕСЯ УКРАЇНКА *)

ПРИМАРА.

Я бачу їх, як вони йдуть здалека, з правіка. Йдуть без упину і без кінця, довгою зграєю. Початок тої зграї згубився в далині, кінця не видно у темі, аж непервність бере, чи є той кінець і початок, чи се не коло величезне, безвихідне кружить перед очима моїми, кружить, і нема йому впину. Сила їх пройшла передо мною в убраннях незнаних віків і народів, потім прохвилювали гриви над шоломами, промаяли дивовижні крила над шишаками, зашаріли, як маковий цвіт, верхи на кудлатих шапках, промайнули іскри на шпигастих мідяних касках, мов срібні трави на багні-трясовиці пролетіли білі китиці на ківерах, а тепер уже сунуть пліскуваті круглі шапки, мов скалки з олії на тихій воді, пливуть, пливуть так довго... Сих найбільше. За ними далеко у темряві мріють знов одержі невідомих віків і народів інших, не тих, що пройшли вже, але в темряві здається, що то ті самі йдуть з далини в далину, з темряви в темряву, і що то зачароване коло кружить, кружить без упину аж одур бере дивлячись.

Вони всі йдуть однаковим кроком, і з першого погляду здається, що то змії-полоз правічний, подоланий, але не поконаний, виліз і тихо в'ється навколо землі, помалу стискає її, хочаби задушити. Але зблизька видно, що то йдуть усе люде, і хоч вони йдуть безкраїм гуртом і всі немов однаковим пилом припали, однаковим маревом повились, однаковим кольором пойнялись, мов безліч фігур на одній картині, але кожен з тих людей один і нема другого такого в цілїм світі, нема, не було і не буде з правіку й до віку. І кожен з них іде, щоб уже не вертатись. І кожен з них має цілий світ в очах, і ніхто инший не має такого світу, і світ той гине на віки, як тільки погаснуть тії очі, і вже ніхто не відбудує його таким, як він був, хоч би настали міріяди нових світів.

Куди вони йдуть, тії люди з світами в очах? Ідуть туди, де зливається темрява з далиною, звідки ні один живий

*) Друкується з власного рукопису письменниці без змін.

голос не доходить, де жах одвічний стоїть на сторожі, щоб не пускати людей вступати самохіть у ту браму без сліпих провідарів—старості, хвороби—бо сі провідарі хочуть мати собі плату від всього живущого, але не кожний дає їм ту плату. Сі люде, що змієм-полозом обвивають землю, йдуть без поведарів, але вони мають погоничів. Скільки сих людей, стільки й погоничів, а геть-геть за ними, зовсім невидимо, женеться жах, той самий жах, що боронить закліту браму. Він, боронячи, пхає їх туди, він, як божевільний, кричить їм безглузді слова: верніться вперед! А вони, як божевільні, безглуздо слухають його і йдуть вперед.

У кожного з тих людей в різних шапках і одежах є щось гостре в руках, щось блискуче, холодне чи палке, страшне й бездушне і в холоді своєму і в палу. І кожний може дати смерть кожному, хто йде перед ним.

Може хто хотів би спинитись перед брамою, де стоїть на сторожі одвічний жах і ляскає холодними й гострими зубами, і грозить кривавими устами, і палить вогнем нечистого дихання,—але нема впину нікому. Стати не можна. Треба йти, йти, йти. Бо скільки людей, стільки погоничів. Кожний чує за плечима зброю товариша свого, і в'язи його тремтять, бо він знає, що жало зброї от-от має вжалити його в шию, як тільки він спиниться і зараз очі його погаснуть і світ його згине навіки вкупі з ними. І він боїться оглянутись на товариша свого, бо знає, що той промовить безглуздо очима своїми божевільні слова: вернися вперед! А хто не вернеться вперед і буде дивитись назад, того зброя товариша його ужалить просто в очі і зруйнує навіки їх світ. Хто кинеється вбік, геть у широке вільне поле, того жало зброї ужалить в серце, і коли не впаде він скошеним кривавим цвітом на широке вільне поле, то всеж в очах йому потемніє і зміниться в них світ і вже ніколи не буде таким, як перше був, і широке вільне поле буде завжди чужиною для втікача, а рідна мова стане для нього прокльоном товариша, що не в свою чергу вступив до брами жаху.

Хто пристає до зграї самохіть, уже собі не пан. Хвалою стрічають його задні товариші, бо він віддалив хвилину черги їхньої, і він марить, що він провідар їхній, але він не може повести їх назад, як би раптом схотів, бо вже зброя товариша його загрожує потилиці його і він страшний тільки тим, що йдуть поперед його. Він уже погонич.

Ідуть узброєні люде і кожний клене того, хто впав поперед нього, і по трупу його йде в його чергу. І хоч би скільки їх падало позаду, передні знають, що неминуха зброя товариша завжди близько і завжди готова вп'ястися в його шию. Хто знає коли прийде остатній і які слова будуть в очах його?

Я бачу, як лізе сей змії-полоз, але я не бачу голови його. Хто був той один, що був головою потвори? Чи він був коли самотній серед поля? Чи він кликнув товаришів і повів за собою ту зграю? Чи вони йшли самохіть до брами жаху і кожний з них був провідарем товариша свого, того що йшов позаду? Коли ж настала та хвилинка, що з провідарів погоничі зробились? Чом вони не вернулись од брами назад, поки були ще провідарями? Чи може той перший один чув уже за собою зброю товариша свого і не смів поглянути в очі йому? Чи може оцей змії-полоз був споконвіку безголовий і сліпий і страшний у своїй сліпоті безнадійній, як сам хаос? Хто може спинити його? Хто визволить видючих людей з тіла сліпої потвори?...

30. VI. 1905.

ПОЛЯРНА НІЧ.

(ФАНТАЗІЯ).

Сиділи ми при згаслому багатті усі гуртом,—а гурт нас був чималий,—дивилися, як вогники блакитні тремтіли і конали, як між вуглям вилися прудко золоті гадючки і чезли, а за ними чорний вугіль сивизною вкривався, наче старів.

Нам хата все тіснішою здавалась, бо темрява з кутків давно вже вийшла та й обступала нас немов облога. Остатня свічка наша догоріла, і вже не видно стало ні стола, ні плям з вина червоного на ньому, ні чарочок порожніх та побитих, ніяких решток з бенкету... Той бенкет немов останній був на сьому світі, так сумно нам було тепер по ньому. Один з нас обіззався: „як погасне се вугля—буде чорно, як у гробі“.— „То принеси ще топлива“—хтось мовив.— „Принести? Звідки? Ти хіба не чуєш, як хуртовина грає? Коли хочеш позбутися життя, то вийди з хати“,— понуро перший відказав і змовк.— Та що, посидьмо в темряві, братове,— оззався наймолодший веселенько,— припас для їжи є, живитись будем навпомацки, а там настане день“...

— „День? Кажеш день? Ти звідки знаєш?“—
 На його всі сердито загукали,
 та не збентежився ні крихти хлопець.
 — Відомо всім, що ніч бува по дневі,
 а день по ночі! ще й зареготався.
 — „Ото сказав!—промовив злісно дід.—
 „Раденький, що дурненький! ще й сміється.
 „Відомо всім!“ Либонь же й те відомо,
 що смерть бува і поночі приходить,
 і до схід сонця“...— „Ба! Коли вмірати,
 то день, чи ніч на дворі—все одно—
 для мертвого і сонце в небі чорне“,—
 перечився хлопчина невгамовний,—
 „ви б краще те подумали дідусю:
 як довга ніч, то й день же буде довгий,
 полярний, вічний день!“— „Ніщо не вічне!“—
 пробовкнув дід. Ніхто його не слухав,
 бо хлопець розбудив надію нашу
 і всі його питали мов пророка:
 „Коли ж той день? Чи довго ще ся ніч?—
 „Недовго, ні!“— „А ти ж по чому знаєш?...
 — „Перед світом буває найтемніше,
 а темряви, як ся, ще не бувало!“
 і в голосі озвалась перемога
 у юнака. Хто мовив: „правда, правда!“,
 а хто почав пригадувати в голос,
 чи вже давно ся ніч нас обгорнула;
 один казав: „два тижні!“, другий: „місяць!“,
 ще інший: „Де! Давніше!“— „Ні недавно!“—
 змагався ще якийсь.— „Одно відомо,—
 знов дід проворкотів понурим гласом,—
 що всі ми й доби й тижні погубили
 в сій клятій тьмі, шкода їх і шукати!
 Про найтемнішу ніч—ніхто не знає,
 чи се вона остання.. Може перша
 з тих, що без просвітку“.— „Та ну вже, діду,
 хоч би мовчали. Справді, ви мов пугач
 віщуєте лихе“...—жіночий голос
 бренив сльозами, теє промовлявши,
 зате дитячий, мов злотиста стрілка,
 з уст вирвався, аж темрява схитнулася.
 „А я вже бачу день!“— „Коли?!“—не знаю.
 — „Який же він?“— „Хороший! Дуже славний!
 Червоний, золотий—який ще, мамо?
 Ти знаєш, ти тоді мені казала“.
 — Ет—байдуже озвалася матуся,—
 то був не день, то сполох був та й годі.
 — „А ти ж казала!“—То я помилилась.

Дитина вже заплакати збиралась,
 коли замріли в хаті стіни й лави
 і наш юнак покликнув: „Сонце сходить!
 Бач, я казав!“ Ми кинулись до вікон.
 За сніжною пустинею далеко
 займалося півкругом сяйво... „Де ж там!—
 сказала жінка,—се ж бо знову сполох“.
 — „У сніжні ночі сполохи не сяють“—
 промовив дід.— „Се просто місяць сходить“.—

ГОДИНИ ПРАЦІ.

Як я люблю оці години праці,
 Коли усе навколо затиха
 Під владою чаруючої ночі,
 А тільки я одна неподолана
 Врочистую одправу починаю
 Перед моїм незримим олтарем.
 Летять хвилини—я не прислухаюсь.
 Ось північ вдарила—найкращий праці час—
 Три дзвінко вдарила, що стрепенулась тиша,
 І швидче у руках забігало перо.
 Години йдуть—куди вони спішаться?
 Мені осіння ніч короткою здається,
 Безсоння довге не страшне мені,
 Воно мені не грозить. як бувало,
 Непевною і чорною рукою,
 А вабить лагідно, як мрія молода.
 Перед світом чорніє ніч на дворі,
 І час гасити світло, щоб його
 Не засоромив день своїм сіянням.
 Погасне світло та палають очі,
 Аж поки досвітки в вікно тихенько
 Заглянуть сивими очима, і всі річі в кімнаті
 Почнуть із темряви помалу виступати,
 Тоді мене перемагає сон.
 А ранком бачу я в своїм свічаді
 Бліде обличчя і блискучі очі,
 А в думці, мов трівога, промайнуть
 В дитячих літах чутиї легенди
 Про „перелесника“. Розказує, бувало,
 Стара бабуся нам, маленьким дітям.

„Була собі колись дівчина необачна“...
 Про необачну дівчину, що довго
 За кужілем сиділа проти свята,
 І не молилася, й на дзвони не вважала,
 І спати не лягала, от за те
 До неї уночі з'являвся „перелесник“,
 Не д'яволом з'являвся, не марою,—
 Спадав летючою зорею в хату,
 А в хаті гарним парубком ставав,
 Облесливим речами і очима.
 Він їй приносив дорогі дарунки,
 Стрічки коштовні й золоті квітки.
 Він дівчину квітчав і молодію
 Своєю називав, і коси росплітав їй,
 Речами любими затроював їй серце
 І поцілунками виймав із неї душу.
 На ранок, як співали треті півні
 Зникав той „перелесник“, а дівчина
 Уквітчана, убрана засипала
 Камінним сном. А потім цілий день
 Бліда ходила, мов яка сновида,
 І тільки ждала, щоб настала ніч,
 Щоб з „перелесником“ стояти на розмові,
 А тим розмовам був лихий кінець.
 „А хто ж був порелесник той бабусю?“
 Питала я в старої, та вона
 Хрестилась тільки завжди і казала:
 „Та не при хаті й не при малих дітях,
 Не при святому хлібові казати.
 Не згадуй проти ночі, бо присниться!
 Так, я тебе послухала, бабусю,
 Не згадую ніколи проти ночі
 Про „перелесника“, моє свічадо тільки
 Нагадує мені про нього в день.

19. X. 1899.

АНДРІЙ ГОЛОВКО.

М О Ж У.

ПОВІСТЬ *).

V.

Тихо на селі.

Адесь зовні за тином тополь, що по межі обчеської землі,
 клекотіло життя. Про це знали і тут. І синів же своїх оддали
 йому колись, давно. Було тоді трівожно і болюче. А сини
 з обрізами, з іржавими гвинтовками, в червоних стрічках,
 потішали:

— Куди там кадетам смикатись! Ось і ми йдемо.
 Дезертирували?—Ну що ж, як за землею поскучали були.
 А зразу туго—і ми є. До червоних пристанемо. За „совєти“.

— Щастя ж вам!

Пішли.. Було болюче і надійно: діти ж.

Але то було давно. Вже „кадета“ зіпхнули в Чорне
 море. Вже повернулися сини—переможці. Ой, не всі повер-
 нулись! Не один, не тисяча полягло їх скрізь по степах.
 Тілами молодими та кров'ю братам та дітям угноїли землю.
 Інші—з багнетами на сторожі по кордонах. І за їхніми
 спинами так спокійно на своїй уже землі. І тихо так.

Адесь клекотіло життя. Глухий шум линув звідтіля
 ланами-ріллями. То „Селянською Правдою“, то папірцем
 у „Виконком“, то сірими тіннями з порожніми торбами й
 голодними очима..

Десь—буяло життя. Гуділи машини. Метушилися люде.
 На площах—„по мішеням пальба!“—клац клац... Пахло потом,
 димом заводських коминів, духами „de-Nep“. Хрипло вив
 голодний жах. Ближче ближче..

.. Дужче руки давили на чепіги. Частіш батіг стьобав
 воли.

— Гей, гей, сірі!

І марилося—хтілося: буйні хліба на полі... Дзвенять
 коси, брелять косогони жаток.. копи... потім—весело степом
 цокотітимуть вагони продмаршрутів..

*) Закінчення. Див. „Ч. Ш.“ № 1.

— Гей, сірі... Гей!

А по шляху — сірі тіні людей з порожніми торбами й голодними очима...

VI.

В сутінках з'явилися вони на порозі і гостро встромилися в Гордійові. Три парі голодних очей. Була то мати, дитя на руках і дитя біля ніг.

Мовчки стояли брудні й обшарпані.
(Вечеряли саме).

— Бог дасть, молодице, — сказала мати, — самі кінці з кінцями зводимо.

— Тьотю, хоч крихітку. Отакусінку,—показала голодна пучку,—хоч дітям!

— Та де ж його набрати? Це ж не одна ти прийшла до мене: „дайте!“

Галя зчервоніла.

— Та дайте вже їм, мамо,—попрохала.

Мати розгнівалася.

— Ти розумна: дайте! — гарячилася, — а як у самих не стане, ви що тоді заспіваєте? Іди собі. Є ще в людей хліб, може й дадуть. Хат—багацько.

— Тіусю, повірите — не їли від учора. І не їстиму я, і не лизну. Дітям хоч.

— Немає.

Тиша. Дитинчатко щільніш притулилось до материних ніг. Аж іскорчилось якомсь. (Немає!). А та підвела обличчя і кинула зле:

— Немає? Дай же, боже, щоб і не було!

І вийшла.

Мати спершу — наче хтось цебер холодної води линув на неї, аж затрусилася й зігнулась. Далі гнівна кинулась до дверей і з сіней чулося:

— А бодай тобі щастя не було. Проклята!

Батько насупив брови і процідив кріз вуси:

— Сволоч!

— А на мене: голодна і все,—сказав Гордій.

Підвівся. Взяв на столі хлібину й подався з хати.

За ворітьми—

— Молодице!—гукнув.

Та, зачувши позаду голос, кинулась тікати. І бігла по-над тинном, тягнучи за руку дитину, що, впавши, волочилася по землі. Гордій погнався і схопив ззаду.

— Не битиму. Хліба на!

Голодна опустилася на землю і важко захекано дихала. Підвела негарне і зле обличчя до Гордія. Зобачивши хліб, схопила руками.

— Мій золотий!

Очі ясно і тепло глянули на парубка. Губи пошерхлі скривилися в сумній усмішці, а потім заворушилися нервово смикаючись.

— Все? Цілу хлібину? Добрий ти!

Відлупила — дала дитині, одній—другій, собі. Останне бережно сховала в ганчірря, що на грудях. Сиділи всі і мовчки алчно їли. Хапно кусаючи і не розжовуючи, ковтали. Гордій стояв біля них і з боєм дивився—слідкував за кожним рухом їхніх ротів, щелепів. (Які голодні). А в мозкові бренило ясно і болюче: „мій золотий!“. Чи думав він коли, що таке безбарвне і холодне „золотий“ може бути таким щирим, таким — шматком м'яса, вирваного з серця. „Мій золотий!“ Мої безталанні..

Потім сів поруч.

— Ти здалеку, жінко?—запитав

— З Катеринославщини. Голод у нас. Поїли все, що тільки можна з'їсти. Сховала двох дітей... Пішла—а тут те ж. Верстов за 30 чоловік зостався. Хто зна чи тиф, чи що Слабий дуже: упав на шляху та й не підводивсь. Я відтягла на бік, щоб хоч не переїхали... Сиділа до ночі—ще гірше стало. Що було робити? Запхнула йому за пазуху окраєць хліба, забрала дітей і—далі.

Замислилась. Зітхнула тяжко.

— Двадцять літ жили вкупі. Хоча б помер, все ж краще з хороби, ані ж з голоду. А встане хорий, чи дійде він туди на врожаї? Чи заробить де? Зараз здоровий роботи не знайде ніде, хоча б за харч, через день хоча б давали їсти... Ось і я—їду. А куди? Сама не знаю. Так—їду. Може де випрося, зароблю. Не хочеться вмирати—діти ж. А не було б їх, давно на гілці б десь теліпалася. Може б таки хоч мотузка де випросила... Хіба це—життя? Муки ці..

Вона пригорнула дітей рядном, що як хусткою ним були покриті її плечі. І сама в безсиллі і смутку скилилась до тину. Місяць, як електричним лихтариком, освітив її обличчя. Було воно блідно-зелене з великими темними плямами очей і в болю скривленого рота. Вся постать її тремтіла.

Гордій нахилився до жінки, й немов обценьками хто стиснув серце: вона плакала тихо й без сліз. Пригадалось—таке обличчя він бачив десь колись... І таке воно схоже було на материне. Тії, далекої матери обличчя. Що бачив може ще з коліски, а може лише снилось...

Було жаль. І болюче, і ще якомсь... Гордій не міг би й сказати—як їще. Немов у церкві колись їще в дитинстві, коли співали „іже херувіми“ і безліч очей поривно в молитовному екстазі рвалися до „Спаса“. Так було тепер.

Мовчали. Жінка ридала німа, скорботна. Гордій з боєм дивився їй в обличчя.—Ось над очима ворухнулися дві осечки, уста засмикались. Вона казала:

— Хіба це—життя! Собакою голодною никаєш. Люде тебе, як чуми, бояться. Під тином спиш...

Вона підвелася.

— Ех, мабуть іти, дітки, будемо.

— Куди?—запитав Гордій.

— Куди? А хіба я знаю—куди? Куди небудь спати, хоч з дороги ж зійти.

Гордієві лячно зробилося раптом (куди ж таки вона піде?). Він узяв на руки одну дитину—старшеньке і сказав просто і тепло:

— Підемо до мене.

Жінка похитала головою.

— Ні. Твоя мати нас прожене.

— Моя мати? Так не до їх же, а до мене підемо.

Пильно глянула на парубка голодна. Похнюпилася і мовчала. А потім підвела очі, немов не свої, сухі і жорстокі і кинула:

— Ходім. Ти ж не обидиш? Хоч дітям даси що?..

— Дам.

У повітці на возі поклялися діти і мати. Гордій бережно укрит їх сіряком. „А вошва буде“—таки виприснула думка, та зразу ж і збив він її з ніг: чорт її бери, обкуримо сіркою і квіт. Яке й страшне!

Сидів у кутку на плузі і дивився в темряву. Чулося за спиною біля ясел ремигання волів. Під сіряком—дряпання нігтів по тілові, часте і мабуть до крові.

Думав: ну куди вона піде завтра? Двоє дітей на руках. У пазусі—шматочок хліба. А шляхи безкраї хитро попере-плутувались поміж себе. Кудюю їй іти?.. Навколо—чужі люде, що як чуми її боятимуться: „брудна... хора... а може ще й украде що?“.. І чужа вона, і всі—чужі... А їсти хочеться ж. А діти туляться до ніг і так болюче скиглять: хлі іба!..

Уявлялося—курний шлях. Він, Гордій, стоїть обіч, а перед очима люде повзуть-сунуть.. Ось старенька жінка з хлопчиком, зігнута, ледве чвала... Що? Не може бути?! Ні, так. Це—мати і Василько—то. На обличчях—бруд. На плечах—торби. На тілі—дрантя...—„Куди ви?“—„На врожаї... їсти!..“ Прошли. Старенька мати ледве чвала. Василько хліпа: „хлі-іба!“ Гордій наздогнав.—„І я з вами“. Торби поздймав: „я нести буду“. Пішли. Випрохали хліба трохи—все їм оддав. А сам дивився на їх обличчя, у вічі, де німів голодний крик, і було гарно.

„А як не мати?“—вискочило раптом питання і насміш-кувато вищерилось до Гордія,—„мабуть сам же поїв би... Та й не пішов би.. Адже ні? Звичайно, як же: то—мати, а то що? Якась сіренька пляма. Хоч і складна комбінація елементів і т. и., а все ж—сіренька пляма і тільки...“—і питання захіхикало.

Під сіряком нігті дряпали настирливіш. Потім чулося—жінка підвелася й сіла.

— Ти—тут?—запитала.

Гордій підійшов.

— Я. Що таке?

Помовчала жінка. Зашкрябала в пазусі.

— Передумав хіба?—запитала,—чи може дітям шматочка хліба жаль стало?.

В голосі чулася злість і презирство.

Павза.

— Ну, а й який же ти. Чи несміливий... Так не обдуриш же? Ні?

Рукою взяла за плече і потягнула до себе.

— Тільки ж... і обірвалася.—Гордій міцно схватив її руку, притулив до обличчя собі і занімів.

Мовчали. Гордієве тіло тряслося в придушеном риданні. Рука, що він держав її в своїй, раптово затремтіла. А друга доторкнулась до його голови і ніжно сковзнула по волоссі. Ще... Очі дивилися в ніч і не бачили нічого, навіть темряви...

Мовчали. Жінка сиділа на возі й голубила ніжно парубка, що схилився їй до руки і мовчав. Потім—така втома налягла. Хтось щось сказав. „Треба“. А що треба?.. А,—догадалась одразу,—це ж хліб і досі в печі. Кинулась до печі, а там—білі пухкі паляниці... Виймати—в чельості не вилазять... На порозі став чоловік худий і чорний. Хлипав: „Бач, пух'яники їси!.. А я з голоду здихаю...“ Зникло це. А потім хтось її бив, а вона плакала й кусала до крові порослу волоссю руку...

Прокинулась пізно—сходило сонце. Схопилася з воза, побудила дітей. Гордій сидів у кутку блідий і стомлений.

— Хай би ще спали—сказав.

— Ні, підемо.

Почала загортати в ганчірря дітей. Ті ж корчилися з холоду, безсило намагаючись підвести пудові повіки. Позіхали й маленькими брудними кулачками терли очі.

Гордій сказав, щоб трохи пождали й подався до хати.

В хаті тихо. На полу молода і рожева в тривожному сні—Галя. Василько біля неї скорчився—рокрився сонний. Більш нікого не було. „Батько мабуть воли напасує, а мати—на дворі“—подумав. Хай собі. Дістав свого речевого захисного кольору мішка. Витяг із скрині, поклав туди: пару білизни, рушника, новий святковий „костюм“ (пуд борошна—хоч зараз), зверху—хлібину. „Ну, все“. Зав'язав, надів на себе.—„Все“. В середині, немов хто взяв у руки і помалу стиснув серце. „Так-так. Тепер заломити в роспачу руки, щоб аж хруснули і з підтягнутими на лоб бровами, зі скривленим ротом проказати: „прощай!“. Три знаки оклику. А чи не треба може?—Мабуть не треба!“

Всміхнувся і вийшов з хати.

Жінка з дітьми була вже за двором. Тихо пленталася по дорозі. В загоні чулося—хтось доїв корову. „Мати. Зайти б... Як же так?“ — подумав, а пішов просто до воріт. Біля перелазу зулнинився. „Ач чорт, боягуз. Тікати? Було б же тоді вночі, щоб і сам себе не бачив. Що: боязко? Ні чортà!“

Вернувся і підійшов до хвіртки в загін.

— Мамо—позвав стиха.

Мати визирнула з-за корови. Гордій підійшов ближче.

— Іду я. Щоб знали ж.

— Куди?—і хотіла дойти, та, зобачивши торбу на плечах, кинула дійницю і підійшла лячна і здивована:

— Гордію, куди ти?

— Так, у світ. Зовсім іду від вас. З отою жінкою, що вчора з дітьми хліба просила.

Очі в матері зробилися враз такі великі. В них метнувся і задубів жак. А Гордій здивувався—які вони бліді, немов полиняли. Було жаль.

— Ну як же це, Гордію,—ідеш!—очима обдала мати—Господь із тобою! А ми ж? Ждали-ждали...

— Мамо, ах, вам не зрозуміти, іду хоч не хочу. Іду бо хочу так.—Ах, вам не зрозуміти. Але то—нічого. Адже ви знали, що в мене сухоти, що я і року не протягну... Ну—іду. А як би вмер? У вас—Галя, Василько. А я вмер. Завтра неділя. Підете до церкви. Дяк хай вам напише на клаптику: „за упокой раба Гордія“. І подасте попові. Трошки поплачете потім. Трошки лише, а то—жаль...

В горлі душило.

— Ну, оце й усе, мамо. Хай буде, неначе я вмер. Прощайте.

Пішов геть. За ворітьми був, як гукнули ззаду хрипло, мов непрокашляним горлом.

— Не оглянись. Наздогнав жінку—пішов поруч мовчки. А потім запитав:

— Куди ж підемо?

Здвигнула плечима та. Згодом підвела очі.

— А ти?

— Я—з тобою.

Жінка с-під лоба навскоси глянула на парубка. Зітхнула на всі груди і похилилась головою...

Ішли по дорозі й мовчали.

VII.

У діда Панаса старенького і вбогого найняли собі куточок-комірчинку. Було гаразд: тепло вже, а спекти чи зварити можна було і в хаті. Хазяї не перечили.

Жили. В кутку в комірчинці стояв клунок яшного борошна. Мусило вистачити до нового хліба. А там?—Якось

буде. „Буде в людей—не пропадемо з голоду й ми“,—порішили і в будучину не заглядали. Бо була вона сіра й тоскна, як осіння під мряку далечінь. А в ній, як тіні, блукали сумні можливості...—Під тинами може нікатиме з дітьми. На дворі холодно і мокро... Може—в нетопленій хаті... скиглитимуть діти голодні і сині з холоду... Хліба немає. Може... А, хай йому! І жінка силкувалася не думати про те. Якось буде... А Гордій і зовсім не думав і не турбувався. Яка ріжниця? Наче це—так важно, що на 30—40 мільйонів голодних вийде одна з шматком хліба в зубах і стане обіч. Наче це—так важно? А він?—Коли пожовкне листя і буде падати,—його не стане. А може ще й раніш... Хиба й це—важне?

Важне те, що так тепло і ясно сміялося сонце. Білоголові й раденькі діти бавилися в калачиках. Мати їх пряла комусь клоччя. (Мішок за жменю пшона дітям на кашу). Тихо мугичила собі під ніс простенький і журний напів. А в той час думала—може про покинуту хату десь, в далекому й голодному селі.. Про дітей, що розгубилися по цілій країні то по наймах, то з торбами...

Гордій лагодив комусь чобота і думав про матір.

Прийшла стара і згорблена, підвела роз'ятрені очі і стиха:

— Гордію, на що це здалося!?

Потім плакала і дорікала чужу і ненависну їй жінку.

— Прийшла й забрала. А я? Я ж під серцем носила його. Ростила. Очі видивила, виглядаючи його з війни. І діждала!—Старість... Навіщо ти була прийшла тоді? Та знала б же—за ворота була б винесла тобі весь хліб, що був у мене... Навіщо ти його держиш?!

І благала сина вернутись.

Жінка з ненавистю дивилася в поморщене лице. І набігали на її очі якісь тіні й холодно поблискували огники.

— Я не держу його,—казала і насмішкувато посміхалась,—хай іде. Не чарувала ж я його і зіллям приворотним не поїла.

Мати маленька й безпорадна стояла перед сином. Було жаль. Так жаль було! Тоді Гордій насуливсь і сказав:

— Не ходіть до нас більш. Як лаятись та плакати—не треба.

І навіть „мамо“ не додав. Вийшло холодно і жорстоко. Може тому скорчилася була й мати і тихо без слів пішла з двору.

Хай собі. Було байдуже. Спокійно і певно падав молоток на біленькі цвяшки, вганяючи їх у підшову. А мимоволі думалось:

Це йде мати по дорозі. Дивиться собі під ноги й за сльозами нічого не бачить. Потім дома обідати посідають. І мовчатимуть усі. Немов у хаті на лаві головою на покуті лежить мрець. Потім батько озветься.

— Чужі ми йому. Хай же й він нам буде чужий.

Мовчатимуть знов усі.

Хай. Було байдуже.

„А може це гвинтик який заїржавів або зломивсь?“— Гордій підвів голову, глянув на левади, де в соняшному тремтінні мліла земля на луках і хитнув головою.— Ні. Адже ж луки тремтять і мені—не байдуже. І зараз скінчу чобота— піду туди. Буду простоволосий і розхристаний блукати в просторах під сонцем. І буде гарно, не байдуже.

Скінчивши чобота, шпурнув його в комору, а сам левадами подався до річки. Скупався. Довго лежав на распеченому сонцем піску і кріз повіки дивився на сонце. Було хороше. Все тіло млосно тремтіло в соняшнім промінні. І не було дум... Було хороше... Хотілося довго-довго лежати на сонці, аж поки зірвалося б воно і закотилося б, як блискучий гудзичок за комод,— за ліс... А потім, коли б уже стемніло і тіло обгорнула б нічна свіжість— заритися в ще теплий пісок і спати до сонця...

Пригадалася Христя. Чому? Шукав довго і вперто її ниточки асоціацій, по якій прийшла й стала перед очима, струнка і хороша. Не знаходив. А потім раптом і несподівано згадав, що перед тим потягнувся заряджено. Ну—стриб і—Христя.

Гарна вона і така несхожа на інших. А як усміхається!

Потягнувся знов. Хотілось бачити.

Почав удягатись.

В дитячому будинку, коли підходив, на дворі—галас. Грали „в гусей“. Високі й дзвінкі голоси обриваючись згучно носились в повітрі ясними уривками. Немов хтось перли сипав на скляне блюдо. На воротах стояла чорнява дівка-служниця з коромислом і цеберками й гомоніла з жінкою через вулицю. Зобачивши Гордія, всміхнулася й дала дорогу.

— А тільки тьоті Христі немає,— сказала й лукаво прирмужила очі.

— То лихо!—всміхнувся Гордій і собі, і злегенька вщипнув за щоку.—Циганчатко ти хитре!.. Так немає—правда?

— Нема,—поважно вже відповідала дівчина,—ще зранку пішла в Освіту чи що. Час би вже й повернутися. Вона хутко Ви зайдіть.

— Та нічого.

Пішов. Ззаду дівчина весело гукнула:

— Здалеку побачите—в червоній хустці.

Гордій посміхнувся. Було хороше. Вгорі—сонце. На землі—бризки його. Вони були скрізь: і в сміхові весело примружених очей, і в дитячих криках, що весело гасали поміж осик, немов „у панаса“ бавилися, і в червоній хустці, що ось-ось зустріне посеред зеленого степу... Скрізь. І від того було ясно і хороше.

За селом—зелене море хвильне. Легко падали й безшумно пливли, толочучи хліба, тіні білих хмаринок. В горі—жайворінки весело дзьобали натягнуті меж сонцем і землею злотні промінні. І дзвінко сміялись вони ясні і соняшні. Здалека між двох тополь блищала лисиною церква...

Ген-ген по дорозі розсвітнув червоний мак. Він коливався злегенька і наче дзвенів.

Гордієве тіло наструнилося і затремтіло.

Зустрілися.

— Гарно!—сказала Христя веселими очима, рожевим обличчям, постаттю всією.

Гордій погодився.

— Гарно! І навіть люде погарнішали. Немов із лазні повиходили й по-святковому підмалювали собі обличчя.

— То правда—підмалювали. А без гриму... Гордію, чому ми—такі нікчемні й гидкі? Тисячі літ живе людськість, а й досі не зміцніла як слід. Надивилась я. Що тільки робиться на шляху з Катеринославщини!—Жах! Тисячі літ над нами сонце, а ми й на крок не підійшли до нього. Тільки й того, що фарби для гриму дешевші стали за хліб... Гордію, чому ми—такі нікчемні й гидкі?..

Зійшли з дороги й межею йшли навпростець. Під ногами—сивий полинь, васильки. З хлібів синьооко всміхались волошки.

— Чому?—перепитав Гордій. — Може тому, що вилупили нас матері не під сонцем і серед степових далів, а в темних і вонючих конурах під брудними ковдрами. Може тому, а може... Багацько є причин, а між них найбільша—немає в нас „хочу“! А коли й є, то таке ж коволе, як і ми.

Стежка обривалася й падала. Як на долоні внизу—село, річка. За нею—луки, темний ліс, синя далечінь...

На кручі посідали.

Мовчали. Потім Гордій ліг горілиць на траву, підставив під сонце обличчя, груди й озався перший.

— Ах, яке гарне, просте життя!—казав,—а люде, як криловський ларчик, крутять його у себе перед носом. Скиглять. Десятками вішаються на одній бантині. І слиняво шамкають на всі лади: „Де ти бродиш, моя доле? Де ти?—озовися!..“

Схопився й очима ясно обдав дівчину.

— Озовися! Ат, чорт! Поглухли хіба? Чи не кричить зо всіх боків їх доля: я ось—сонце... Я ось—в туманах далечінь... Я ось—...

Раптом змовк й очима вп'явся в очі Христині. (Зникло вже).

— Христинко, ще! Всміхніться...

Підповз і жадно припав очима до неї. Тремтів. Христя схопилась на ноги і хустку, що сповзла їй, туго зашморгнула на шиї. Гордій упав у траву й занімів.

Мовчали. Гордій лежав, роспластавшись, важко і часто дихаючи. Потім потягнувся й гребонув повну жменю трави, шпурнув нею. Травинки впали йому на обличчя, на груди, Христі під ноги...

Тоді вона схилилася над ним, провела рукою по волоссі і стиха та ніжно:

— Гордію, не треба так... Я ж так вас люблю... Не треба!—і дивилася на нього згори благаючи й безсило.

Гордій глянув на неї довго і пильно. Бачив — тремтіли злегенька повіки. І тихо сказав:

— Добре. Не будемо про це.

Заплющився. Така втома була. Хотілося спати, а під черепом повзало щось таке важне, що неодмінно треба було сказати. І не було сили виліпити з нього думку і пере-класти її на звуки... Лежав у напівсні. Шелестіла трава і тихий, як над колискою, напів тріпотів над ним. Линув чи з соняшних лук, чи може Христя у головах співала? Потім тихшав і роставав під сонцем...

Гордій спав. Христя схилилася над ним і пильно вдивлялася в обличчя. Сквознула по різких лініях уст, по повіках, що злегенька тремтіли... Між бров- глибокі зморшки. В волоссі де-не-де сивина.

— Мій хороший!—думала.—Ні, ти любитимеш мене. Я хочу цього. І не лише як хвилину тому, а всю, всю... Я хочу!

Довго сиділа й дивилася в його обличчя. Потім тихенько підвелася й навшпиньки відійшла геть.

VIII.

З-за лісу грізно сунула синя хмара. Гнівню гурчала і дихала огнем. Шумів за річкою ліс збентежений і вітер перелякано кидався, тікав, толочучи очерети берегами. Сердитий гасав помеж дерев на леваді.

Набіг. Штовхнув Христю. Грубо так: навіть „пробач!“ не сказав. Зірвав хустку з голови.

Ішла простоволоса. А хусткою матляла в повітрі.

— До нас! До нас іди!..

Було трівожно і радісно. Груди хвильні жадно хапали насичене грозою повітря. Обличчя розчервонілося. І в усьому тілі—тремтіння молодої крові. Аж гнітюче. Хотілося кинутися в річку і проти хвиль плисти довго і прудко. Або ж схопитися і бігти степом. Назустріч вітрові. Швидко і щоб лоскотав він обличчя, рвав убрання, прудко тиснув на тіло спереду...

Було трівожно і радісно. А в тілі—тремтіння молодої крові.

Ішла. Ззаду левади—степ, вздовж річки—стежка. З того боку—луки ліс, далечінь.. Обіч дзвеніли коси.

Христя зупинилась і прислухалась. Потім шарпнулась і, хапаючись за траву, за куші, вилізла на кручу.—Степ. Над зеленими хвилями біліло кілька фігур косарів.

Пішла на них.

Ті підходили ручок і сиділи—гострили коси.

Підійшла. Привіталася і замовкла. Косарі теж мовчки догострювали. Далі—один підвів очі.

— Ну що, чорнява, гарненького скажеш?—запитав.

— Перевезить, спасибі вам, на той бік

— Ач чого схотіла: кидай косу та йди її перевозь.

— Хіба ж тут далеко?

Другий косар таранкуватий і негарний вищерився й кинув:

— А на ніч візьмеш—перевезу. Ти звідкіля?

Христя кивнула головою за річку.

— А ген з отих хат.

— Ну так от: переночуємо разок—перевезу. Уговор—первое дело—і знову весело посміхнувся.

Христя помітила, що в нього гнилі зуби й по-жіночому вузькі плечі. Не відповідала. Ближче підійшла до чорнявого з м'язистими й порослими волоссями грудьми. С-під густих брів на неї зиркнули чорні очі.

— Ну?

Христя всміхнулася й стріпнула віями.

— Не сердься,—і знову посміхнулась.—Зглянься хоч ти, голубе, над бідною дівчиною—перевези... Ходім!

В очах благання і іскри, і сміх.

Парубок часто кілька раз підряд затягся цигаркою. Кинув і підвівся.

— Хведоре, подай кушку—заразом і води наберу.

— Ну-ну, намери,—вищерився таранкуватий.

Пішли. Христя спереду, а він за нею. Й очима кидався, хапав і мняв її струнке тіло. Мовчали. Лише раз, оглянувшись, кинула дівчина зі сміхом:

— Ай, гарно ж!

На кручі зупинилась. Парубок спустився і знизу підвів голову.

—Ну?

Христя помалу, придержуючись за куші, за траву, спускалася з кручі. На мент зупинилася була. Руками за куш бур'яну, очима в далечінь.

— Іди ж!

Пустилась рукою і кинулась униз.

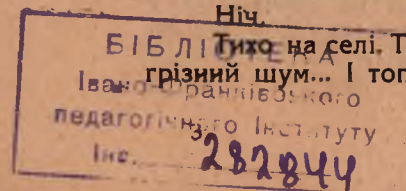
Стиснуло дужо. Уста до уст. Хруснув стан.

— Ай!..

IX.

Ніч.

Тихо на селі. Трівожно де-не-де клепали собаки. А з степу грізний шум... І топін кінських ніг і крики далекі... Ближче...

Спалахне край села чиясь хата... По вулицях—татари... І клекотітеме в селі, як у казані... Тікатимуть люде геть, в байраки, в очерети... Ревтимо худоба, а в чорному небі над огнищем—селом кружлятимуть білі плями...

Але ж чому тихо так?

Гордїй зупинився, прислухався й звернув у провулок.

А—це вони упоралися вже. Спалили село. Погнали худобу, пов'язаних то гуртами, то до сідел полонених... Степ навколо... Перед світом... Така сумна й тривожна далечинь...

Чи то ж вона втекла? Чи й її захопили?

(Пригадалася комора. Пахло любистком і молодим тілом)...

Може й її захопили? І біжить вона степом, зв'язана верьовками з іншими. Роспатлана й распачлива. Ноги збиті в кров. А ззаду по спині стьоба до крові гарапник...

Ще з вечора сміялася. Під гармошку танцювала „польку“ і „козачка“. Горнулася до Гордїя і сміялася. Потім, як мужа, повела на ложе своє. Потім—журилася, що старі батьки і що їй не місце в родині. Вже й зараз брати та невістки гризуть... Сватав удівець з двома дітьми. Треба йти...

І уявлялося Гордїєві—на полу полягали „він“ і „вона“. У вікно місяць сріблясто залив їх постаті під рядном. Спина до спини. А знадвору—пісня... Хтось вигукнув... Захлибається від сміху гармошка...—Душно зробилося. Скинула з себе рядно. А в грудях швидко й нерівно—тук-тук...

Було сумно. І жаль було синьоокої дівчини. І себе, і всіх...

Ах, чому,—думалося,—життя не стрибнуло ну хоч через один вік. Це жили б ми в ХХІ. Гарно було б.

Степ незмежений золотить сонце. Гудуть машини - гіганти, повзуть по ньому, як величезні животини, згризаючи по стерні нижуть разки з лангухів зерна. Люде - люде... Та по їх засмаглих обличчях не л'ється піт. В очах радість. І немає втоми...

Над вечір весело дзеленькаючи забіг трамвай. Людно. Сміх... Рушили додому. Навколо—тихий степ. Ген під повітками німі вже куняють машини.

Спереду в садках вздовж річки біліють палаці, залиті електросяєвом. Десь гремить оркестра. Шум руху. Сміх... Після купання—в „Сафе“. Шумно—ясно. Потім, не підводячись з-за столиків, були на концерті в Петрограді чи що. Хтось заохочував завтра зустріти сонце в Криму на морі...

Річкою в лодці пливли. Під берегами—очерет, лілеї... На кручі при світлі ватри червоні постаті. Може—від полум'я, може від сміху... (А, це ж—ніч під Івана Купала). Буріла молодість і радість. Хороші які всі. І всім як хороше! Ось—ясно очі глянули на нього. Такі знайомі й любі очі... Де він бачив їх? А, колись, сто літ тому... Сиділи на кручі... Сяло сонце... На ній—червона хустка...

— Христя?!

І вона підвелася. Дала руку. А очима сміялася соняшно й іскристо. Під ногами блиснуло полум'я ватри. Одбігши—стали, часто дихаючи... Потім, не пускаючи рук, пішли тихо. Спустилися на казкове дно чарівної річки... Здалека—шум, зітхання оркестри, радісні скрики...

Біля воріт під тином сіріла постать, загорнута в хустку. Коли Гордїй підійшов, вона навіть не ворухнулася. Тоді він нахилився й злегенька доторкнувся до неї.

— Хто—це?

С—під хустки підвелася бліде Христиніне обличчя.

— Я.

Павза. Потім Христя зітхнула й озвалася.

— Прийшла я... Гордїю, чому мені так тяжко? Так сумно і тяжко так!—Чому?!

Очі великі скорботно стріпнули віями й приишкли. Гордїй прихилився до неї—вії до вій.

— Христинко, ти—хора?

— Ах, чи знаю я! Болоче. Так було колись—...тихими кімнатами ішов ти. Навколо—ві сні діти. Грюкнули двері... Було тяжко, як зараз. На кручі—теж. Пам'ятаєш—вітер по траві... Пахло васильками і полинем. Ти щось говорив. Не пам'ятаю, та пам'ятаю очі.—В них одбилось було сонце. І ввесь ти був жага сонця...

Христя похилилася. Мовчала. Потім підвела обличчя.

— Гордїю, чому ти ніколи тепер не глянеш так, як тоді? Стриваємося, немов чужі. Наче не ми йшли тоді степом, сиділи під сонцем... Невже то, Гордїю, був лише мент. Хіба ж я тебе не люблю!

— Я гадав—ні.

— Ой, ні—люблю. І тоді—теж Боялася лише...

— Дитини?

— Ні. Боялась тебе. Боялася, що відносини наші будуть по тому брудні й буденні. Ти назвав би мене „своєю“ і як зі своєю річку поведився б. Схотів—притяг би до себе. Схотів—одіпхнув би. А я б мусила бути твоїм люстром. І в унісон тобі брентіти. Бо я ж—„твоя“. Я боялася цього і не хотіла... Дурна я була!

Хруснули пальці.

— Ах, яка дурна!—Боялась щастя...

Христя наблизилася обличчям до Гордїєвого й захлибаючися говорила:

— Це ж—щастя! Бути твоєю тінню... А я..

Раптом з острахом:

— Гордїю, ти блідий—може стомився? Іди спати, іди. А я, як тінь твоя, проведу тебе до хати, причиню тихенько двері і сяду на порозі... Довго сидіти буду—до сонця. А тоді піду собі геть... Звечора знову—прийду, сяду біля перелазу

і ждати буду мовчазна і покірлива. Ти будеш на вулиці, може з іншою.—Я ждатиму тебе. І буду покірлива, мовчазна.

Ніжно пригорнулася до парубка. Заніміла. Далі—потягнулася очима до його обличчя: впилась.

— Тобі хороше?—запитала.

— Хаос в душі моїй. І люблю я тебе, і жаль мені тебе, моя дитинко. І сумно, що немає її, Христі, зі стиснутими устами і зморшками між брів. Немає. Де—вона? На кручі? В притулку?.. Знав би—зразу б же кинув тебе й побіг би... Немає...

Змовк. Пильно дивився в дівоче обличчя.

— Яка ти несхожа на ту Христю,—казав згодом.— Несхожа і все ж така хороша й ти!..

Мовчали. Христя згодом озвалася перша.

— І буде хороше. Уяви собі: над річкою в садку, як печеричка,—наша хатинка. Біленька—так, наче і всміхається. Живемо. На полі працюємо... У вечері потомлені вертаємо додому... Ах, я так люблю вечір улітку. Шумно. Рипить дець віз. Трешкає чабан батогом... А з-за левад пісня тиха... Так і здається мені, що я сиджу на перелазі під рясними осиками. Жду не дждуся. Нарешті з косою тато, мама з граблями—ідуть, заціловані сонцем.

— От любя доня виглядає. А вечеряти ж наварила?

І всміхаюся я, рученята до мами простягаю... Хороше буде. Підійдемо ми до воріт, а на перелазі жде нас наша дитина. Вона буде гарна, як ти... Внизу—річка.. Під місяцем у човні. З боків—латаття, лепеха. В кущах на березі—соловейко. Ніч зоряна... Хороше ж, Гордію?

— Цього не буде.

— Христя великими очима глянула на парубка.

— ?

В очах ворухнувся жах. І вся вона здалася Гордієві такою звичайною і неінтересною. Придивився пильніше—ну зовсім же не та... Казав, холодно обриваючи слова і навмисне жорстоко.

— В мене—сухоти. Найдалі як в осені здохну я. Це—раз. Досить?

Дівчина жаско кинулась і принишкла.

Він говорив далі:

— Дитина... Хатка-печеричка... працюємо на полі... Все це—гарне лише на малюнках олійними фарбами. Та й навіть це здалося? Навіщо так образливо сходити „на нєт“? У тебе ж є робота, є притулкові діти... Хто ж буде з ними по леваді бігати, блукати степами, вечорами казати казок і в сутінках сповивати їх ніжно і красно чарівними сонетами?..

Христя сиділа з похиленою головою.

— Ти не була колись такою,—казав Гордій,—пам'ятаєш наші зустрічі?—Яка ти була хороша і радісна. А це... Ти

мусиш бути знову такою. Стисни зуби. Нахмур брови і скажи собі: „мусить бути так!“—і так мусить бути.

Христя підвела очі на Гордія:

— Ні, коли людина усім своїм єством хоче чого, що може вона проти цього? Чи може що тоді вона?

Павза.

— Ну скажи лише: „може“! Ну скажи! Хитни хоч головою „так“. І повірю я. Візьму в руки себе і не буду хора як зараз. Хитни лиш головою.

Обличчям близько прихилилася до Гордієвого й очі іскрилися.

Не було дум. Було ясно і соняшно. Потім ворухнулася одна, важко поповзла, розбуджуючи інші. І стало їх багато, переплутаних в живий клубок.

Як бути?

Часто тукало серце. В мозкові сивенький розум підняв на лоб окулярі й розвів руками: нічого не можу.— В грудях такий шум.

Раптом Гордій одхилився од дівчини й промовив:

— Іди додому. Христинко. А завтра, як буде сонце, ми стрінемося в степу... може у вас в будинкові... Стрінемося, як буде сонце. В тобі тоді не буде суму. Тоді ми будемо обоє ясні й радісні... А те—кинь. Напружся і геть шпурни од себе і сухотне дитя наше, і помийницю, обплетену колючим тином... Любов хмелем обплутує нас.—Не треба. Напружся, любо моя,—і будеш вільна, і будеш радісна. А зразу—йди додому. Я так стомивсь.

Христя підвелася.

Пішла. На ході оглянулася й кинула:

— Жорстокий, ти!... Напружся!—і засміялася сухо...— А як благала я тебе, хоч головою хитнути, був ти як скеля холодний... А чи сам повірив собі... Язикові своєму...

Пішла.

Вмирала ніч. Гаснули зорі. По річці, луками—слався туман...

Гордій сидів під тином. І в душі в нього такий хаос. Немов жива стояла перед ним маленька постать загорнута в хустку. Очі в благанні й скорботі линули до нього і тихо вуста ворухнулись:

— Мовчав, як скеля холодна...

Було жаль. Хотілося, щоб не була вона журна. Хотілося сказати щось ясне і таке хороше їй, щоб по тому розсвітнула вона і всміхнулася тихо і сонячно.

Не знав, що сказати.

А так хотілося. Так треба було.

Сонними вулицями блукав схвильований і сумний. З боків хати примружили очі, немов хитро посміхалися до нього. Гордій дратувався. Думав про людей, що спали під цими

покришками стріх. Пригадалося чомусь — грязький шлях в осени. Сірі й потомлені йшли з гвинтовками. Мряка... Де-хто перев'язаний брудною марлею. Було тоді також хвильно і сумно.

— Ат, чорт,—аж зупинився Гордій,—з усіх куточків повимітаю які лише є калорії енергії. Хіба не вистачить на те, щоб раз хоч посміхнутися й хитнути головою?!

Під вікном у Христі довго стояв. Прислухався—тихо. Спить мабуть.—Хай спить. Жаль було будити. Перейшов двір, леваду й біля альтанки зійшов з кручі до води. На піску пружкому й холодному ліг—роспластився.

Тут стрінуться вони. Христя, як завжди, ранком прийде купатися. Сходити буде сонце. Очі відіб'ють його в собі і будуть іскристі й ясні. Смутку, як сеї ночі, не буде. А коли ж прийде вона і знову стане журна і скорботна і скаже:

— Я хочу того всім єством. Що можу я?!

І знов буде бламати хоч головою хитнути. Хоч одно слово промовити: „можу!“ Що скаже він? Чи буде як тоді мовчазний сидіти. Ростане в промінні її очей. Чи що він скаже їй? Підвівсь і думав.

Ось сиджу я. Чого найдужче я хочу зараз?—Сонця. В промінні його зустріти Христю веселу й радісну. Степом іти поруч... Дивитися в вічі їй і слухати, як оповідає дітям чарівну казку. Або увечері—гру на роялі..

Ця я хочу цього. Життя хочу. І чи можу я зректися його?

— Тю на тебе!

Шия раптом витягнулася й очі кинулись з орбіт.

— Як?!

В кармані муляло щось. Револьвер.—„Ага, кулю в лоб. Що може бути легше? Але ж це—божевілля.—Хочу жити й позбавитися життя...“ Цілком вірно, т. Гордію! Але хай буде це експериментик, звичайний без найменших претензій бути розумним актом. Неважно це. Хай це буде лише бунт проти диктатури чуття. Правда, він тобі нічого й не дасть, крім смерти.

Але, що—ти? Тобі туди й дорога!.

Пригадалися слова лікаря: місяць, од сили—два. Але й то—сонце, сонце, сонце...

Так що—яка різниця?—Ну, різниця є: місяць-два до смерти, коли знаєш це,—рівні 0,9 всього життя від дня народження.—Вірно, різниця є: місяць-два конати безсилу й розбитому, і мент певному в собі й міцному... Самі плюси „за“. Ну ж—ра-аз!

Гордій витяг з кишені револьвера.

Це—вірно: самі плюси „за“. Один лише мінус—жити не буду. Зійде сонце—не стріну я його. Прокинуться люде—не буде мене між ними.. Ранком прийде сюди Христя. Журна і безсила схилиться над трупом. В очах—німе питання... Ах,

що я скажу їй ясне і хороше, щоб по тому посміхнулася вона. Спокійна і радісна повернулася б додому. Що я скажу їй?!

Шелестів тихо очерет берегами. Гаснули зорі..

За обрієм—сонце. В променистому марші, іде..

Гордій кинувся.

— Сонце йде. Ну ж, швидче. Що я скажу їй?!

Хороша моя, дитино сонця, вернися в життя. Не стій над трупом моїм. Не губи сліз. Бач—сонце. Будь і ти, як воно... Ясна і промениста... Ах, Христе, якою гарною може бути людина, як схоче... Все може..

Очі в темряві скорботно стріпнули віями.

— Не ймеш віри?

Гордій припав до землі і глибоко гребонув по піску, вивів „можу!“ Потім приставив дуло до скроні, і надавив на спуск.

Лопнув череп. (Аж луснуло). В мозкові на мить, як при світлі магнія, майнули цілі купи шмаття фарбованих малюнків. Злинялих—яскравих... На мить. Потім—чорно...

... З-за обрію—сонце.

Іде...

vii—1922,
на Полтавщині.

В. СОСЮРА.

МАКИ.

Л. В. Пилипенко присвячую.

Мені хочеться ходити з одрізаною головою Данте на
руках

і слухать про любов до Беатриче...
Шелестіли жита, хвилювали жита,
а між ними роскидані маки...
там... там...

там .. там...
Козаки,
Козаки,
Козаки...

Місто...

Ніч...

Огненні крики в повітрі...
Хто це на вухо мені
виє тоненько і хитро? ..

Голову я нахилю,—
дивиться грізно хорунжий...
Мамо!... а може я сплю?...
Може чого занедужав?...
Місто.

Ніч.

Огненні крики в повітрі...
Хто це на вухо мені
виє тоненько і хитро?..

Шелестіли жита, хвилювали жита,
а між ними роскидано маки...
там... там...

там... там...
Козаки,
Козаки,
Козаки...

Мені хочеться ходити з одрізаною головою Данте на
руках

і слухати про любов до Беатриче...

З КРИМУ.

Як сонце до істоми гріє,
і пахнуть береги в цвіту!...
По пильному шосе пробіг автомобіль:
„З дороги!

Гей!

Агов!

Агов!

не утечеш,—я дожену, я дожену!

і

там

і

ту,

і

там

і

ту

знайду, знайду...

ту-ту, ту-ту-у-у!..“

А десь в височині
шумлять і казяться і в скелі глухо б'ються
і

знов,

і

знов

назад,

назад

біжать ростерзані запінені вітри північні...

Там, де в задумі тихій вічній

Ай-Петрі

туманами

спить...

Квітень, 1923.

Е. ВЕРХАРН.

Перекл. Гео Шкурупій.

ЖЕБРАКИ.

Les Campagnes hallucinées.

Зимою, коли холод побідний
 Стискає поля, передмістя, смереки,
 Патьоки нещастя і злиднів,
 Жебраки мають вигляд безумних.
 Уранці—о, темна їх ніч!—
 Вони уходять в глибінь доріг,
 З своїм хлібом политим дощем,
 З охлялим і чорним лицем.
 Їхні спини зігнуті, мов дуги.
 Вони ходять, як ходить і скука.
 Південь зупиняє їх у ровах,
 Набитих листям, для їх спочинку.
 Їхня вічна втома—сам жах.
 Отрута зітхань в серцях,
 В їхніх молитвах, рухах і вчинках;
 І скрізь віки в небесах
 Вона б'ється, мов на ганку собора,
 З'являючись тихо, мов жулик
 Увечері, в темних, морочних хорах,
 У входах одкритих, в несподіванці лун...
 Жебраки мають вигляд безумних.
 Вони переходять жорстокість
 Безплідних рівнин.
 — О, відбиток страшний цей!
 Він заплямив їм очі й лице.—
 Лахміття—це їхнє убрання,
 І важке, страшне шкандибання
 У літі серед зелених ланів
 Лякає навіть веселих птахів.
 А тепер, коли грудень
 Засипав снігом оселі вщерть,
 І заморожено труни,
 На кладовищах мертві люде
 І смерть,
 А вони нерухомі, муругі,
 Наче прибиті громом.
 І скрізь—всі церковні шляхи—
 Зайняли жебраки, мов хрести.

Жебраки мають вигляд безумних.
 На їх спинах, наче тягар,
 А шапки з історичних болот,
 І стоять вони скрізь по шляхах,
 Коли вітер гуляє в негоду.
 Вони повагом йдуть,
 — Ті, що завше несуть
 В наболілих серцях отруту—
 З невідомих країн в небуття.
 Це каліки, пошарпані вовком,
 Кульгаві, криві, безокі,
 І їх костури це бовкало
 Дзвонів нещастя,
 Що дзвонять про смерть на землі.
 Це обідраний люд
 З голими литками.
 Сльозами, стражданням і брудом,
 Охлялий душею й тілом
 До нитки.
 Коли ж падають врешті
 Від жадоби й голоду
 І жене їх, неначе вовків,
 Вечір
 У нетрі далеких дір,
 А роспука стомлених плеч,
 Старіша від моря,
 Відбивається в їхніх очах, наче гори.
 І ніяка рука, ніколи
 — О, пальців печальних блідь!—
 Не посміє, для їх же спокою,
 Заплющить
 В останній пітьмі.

М. ТЕРЕЩЕНКО.

БЕЗРОБІТНИЙ.

Я—
ввесь у дужих м'язах,
і голова на в'язях...
Давайте працю,—
буду
кувать залізо, крицю,
і різати землю в груди,—
хай нагодує всіх!
Давайте працю,—
встану,
і вийду синім ранком
на рик, на рев гудка,
і стану до станка.
А він,—
цей вірний кінь,—
в моїх руках зарже,
і битиме копитом
об камінь, мідь і жезь;
у нетрі скель гірських,—
хай поять нас усіх!
Я—
ввесь у дужих м'язах,
і голова на в'язях...
Іду,—
спішу на біржу,
вона мов той маяк;

а там—
мільйони ждугь,
і серце—на ножах...
Ах,
як я ненавижу
в цей час пикатих, ситих,—
у хутрах,
і у свитах!
Я—
ввесь у дужих м'язах,
і голова на в'язях...
Але ніхто не чує,
не потребує їх,—
і на устах моїх—
одчай.
Давайте працю!
Вона—найвище щастя
для мозку
й рук моїх.
І я,
я з ними вийду,
на вулицю, на площу,
і крикну—
геть у світ:
„Я—безробітний,
беріть!“

НАТ. РОМАНОВИЧ-ТКАЧЕНКО.

ШЛЯХАМИ ВОГНЕННИМИ.

Дніпрові сині хвилі. Блакитне небо. Сонце.
— Ти тут, коханий? Руку дай! Наш шлях—кохання й
боротьба.
Ти говориш: в хатині, на горі, на кручі тій, спочинем ми?
Еге, спочинем! Та після бою! Після перемоги! Над чорним
табором...
... А очі твої—як небо, мій коханий...
І як сонце...
А голос твій—як дзвінко-струнний шепіт хвиль...
І весь ти—бог золотосяйний...
Зо мною...
Мій!..
Для мене—ти!

II.

Сутінки. Низька хатина. Грати.
Це наче сон було:
Сонце. Небо. Сині хвилі. Сяйво любих очей...
Туди—до сонця хочу я!..
Тут холодно. Темно.
Жах з кожного кутка глядить...
Хтось сірий з темряви шепоче: тут смерть... тут смерть.
До сонця! До життя! До любого мого!..
Творити... Жити...
Де коханий? Тепер де він?

„У нас він тут, за ґратами, Марко Вогненний“. В синіх
мундурах посіпаки жандарі. На допиті всю ніч мене тримають.
Признайтесь: він привідця? Се він вам дав ґектограф і чор-
нило... „Іскру“, „Гасло“, „Боротьбу“! Шрифт, що в вас знай-
шли? Се все його... ми знаємо напевне. Потвердіть се...
Звільнимо вас негайно... Не звірі ж ми, щоб жінку хвору,
що дитину дожидає, тримать в неволі. Ім'я того, ім'я того,
хто дав вам се сховати?..

„Ні? Ну, все одно! Наш птах уже у клітці. Марко Вогнен-
ний—він за ґратами у нас... Він—тяжкий злочинець“.

Він злочинець? Марко мій?.. Він тут? у клітці, як і я? Ні, се вигадки жандарів-посіпаків!.. Він вільний!.. Він не трапив у ворожі руки. Він—дужий!.. Він—непереможний!.. Він—вогненний!.. Марку мій!..

III.

Зелений сад. Квітки. Птахи. Метелики.

— То ти кажеш мені, моє хлопченятко: „ах ти, моя мамуня велика... Се у відповідь на моє: ах ти, мій Юруню маленький! І ти смієшся отак весело-дзвінко й тікаєш од мене. У куці до метеликів, до квіток... Щоб не знайшла мамуня... Чекай, ось татусь зараз знайде... Той татусь, що отсе вже приїхав до хлопчика... з холодної країни приїхав. Де—казав—так страшенно холодно.. А снігу-снігу... Твій татусь... авжеж твій... Еге ж, і буде з тобою бавитись... Довго-довго буде з тобою і мамою... І з метеликами, авжеж!.. І з квітками... в нашому садку... Так, так, любий... Довго буде... Довго...

— Що ви там бурмочете, мамо? Кажете, добре, що вже втихомирились? То вже й до віку сидітимем вкупі!.. Не буде Сибіру... Не буде в'язниці!.. Годі вже з тими небесними якимись ідеями... Пильнувати вже садок, город, дітей!..

— Пильнуємо, мамо, садка, та не тільки свого!.. Перед нами увесь блакитно-зелений сад земний. Дбатимемо про город, та не тільки для себе... Викохувати,—мамо, дітей, та не тільки своїх, мамо.

Бо ж, мамо, хіба тільки ми самі одні на світі?!

— ..Юруню! Біжи... Тато!.. Бач, тато наш іде...

IV.

Затишок спальні. Зелена лампа. Книги. Малюнки. Рівне дихання дітей. В кутку червона квітка кактуса.

— Питаєш, любий, як се я чула там твої слова: всю землю працюючим? Та й усе, що з твоїх уст в юрбу злітало? Чому я чула?

Була там, серед юрби відродженої... серед натовпу, що ловив кожне слово.

Як же могла піти з дому? В твоїх очах осяяних—здивовання. Маленька послули... Доручила сон їх сусідці... А сама пішла. До людей ясним світлом осяяних... До життя, опроміненого рухом вогненним.

...— Ось бабуня наша приїде, глядітиме малих. Тоді, любий—з тобою дапі в боротьбу. За нову будівлю!

З тобою разом... з усіма...

.. — Питаєш, чи малеча на перешкоді мені не стане? О, ні! І з ними буду й з усіма... З ними, через них—життя

нове творити... Дітей єднати у гурти... Квіти майбутнього забрати з задимлених огнищ родинних.. І матерів звільнити для життя нового. Проміння світу засяють над діворою... Проміння волі засяють кайданами праці скутим.

...— Геть забобони. Геть кайдани... Геть вигадки умовні, що людям мурами світ сонця заступали...

V.

Сніг. Зорі в небі. Блискавиці від гарматного вогню на землі. Височенний, вогнем обхоплений будинок.

Ти тут, коханий? Руку дай!

Малих заніс вже в безпечне місце?

Дивись! Стань, подивись! Він весь в огні!..

...Горить наш затишок блакитний!..

...Там малюнки і... І квіти... І книги ті, що шлях життя вогненний нам проказали.

...Там скрипка наша, що пісень про новий промінь нам співала...

...Горить усе...

...Нехай горить...

В червоному полум'ї пожежі горить наше кубельце затишнє.. І в ньому все, що від юрби нас відділяло. Від тих, що їх руки оmozолєні спочинку не мали ані на хвилюку.

В юрбу ідем. Годі пісень, книжок! І квітів! І малюнків! Й блакитних мрій... Вогненна дійсність кличе... До оmozолєних! До кайданами праці скutih!

Себе: і душу і пісні їм віддамо...

...Маленькі—кажеш ти—в безпечнім місці?..Сплять вони?.. Й бабуня з ними там?.. Бідна старенька...

Ходімо ж до дітей!.. Наші маленьятка... Врятовані випадком від вогню, вони ростимуть в новому і для нового... І люде виростуть мов квіти з усіх таких маленьких... й мов сад земля замайорить...

...Горить!.. Горить!.. Нехай горить!.. Нехай палає!..

Нехай в огні згорить кубелечко і затишок, і мури... Мури кам'яні, що між людьми стояли. Нехай вони впадуть... Нехай вогненні блискавиці новий шлях людству опромінять...

...Де ж маленьятка? Покажи їх швидче.. Де ти їх притулив, коханий? Наші... наші... Хутчій до них! Дай руку. Руку дай!..

VI.

Осілля нічна темрява. Зловісний плюскіт хвиль Дніпрових. На веранді—дзвінко-задумлива тиша.

Знову старе! Зовсім старе..

Знов пани і посіпаки! Чорний дим, що людські житла оповив.

Кайдани на вільні руки... на похилені спини канчуки... Знов — другі гетьманці! Чорні — хоч золото на плечах сяє... Чорні люті хижакі.

... „Коханий, а ти добре заховався? Тебе вони не знайдуть? Не поведуть на муку? Тебе, окриленого... Тебе осяяного... Творця натхненного нового світу ...

... „А наші маленята? Не розруйнує чорний крук дитячої комуни? Гаразд, що нема їх в сім жахливім місті“.

Тут чорна, жахлива, гнітуха тиша. І тільки „гуп-гуп“ — важкий чобіт, що все придавив.

Гнітуха страшна тиша... Тільки „цок-цок“ — сліпа рушниця страшну тишу оживлює...

А будівлі нашої нема... Того храму життя нового, що своїми руками — в ранах тепер вони — невпинно творимо.

... „Тремтиш за мене? Знаю. Щоб мене не знайшли! Тут серед тиші чорної“.

Ні, мабуть, не знайдуть. Мовчазна задума круч... Гаю густого захист... Лиш думки бурхливі, думки вогненні линуць після цілоденної праці.

„Що далі буде, любий мій? Нової перемоги душа прагне... Чорні круки життя нового не заклують. І запалає дужче воно, засяє... Коли ж? Коли?“

„Коханий! Як би ти тут. Коло мене“.

... Гнітить мене сятемна ніч... „Гуп-гуп-гуп“ ... „Цок-цок-цок!“

Гнітить сей лиховісний плюскіт хвиль Дніпрових.

... „Через хвилі, через темряву безмежну — руку простягни, коханий!“

VII.

Льох. Темрява. Дві свічки.

— Щось мене питаєте? Прізвище? Я ж відповіла вже: — Не скажу!

— Скільки років? — Двадцять шість.

— Замужня? — Так.

— Національність? — Українка.

— Ще що? — Більш нічого. Нічого не знаю... Хотите, питаєте. Не скажу. Прочитаєте мені акт обвинувачення? Як хочте... Ви ж судді. Ви ті чорні, що прийшли, золото на плечах у вас. І ви тепер — судді. А я перед вами в чомусь винувата...

... Читайте... Читайте собі своє.

„Зіставлена, очевидно, для партійної роботи українська комуністка.. вкупі ще з двома злочинцями, що так само уперто ймення свого не називають... газета... відозви... друкарський шрифт... Винна...“

— Так, се я... Се — я...

... „Котра стоїть на чолі цілої злочинної організації... знає багато и багатьох... і злочинно мовчить... не називає нікого...“

— Так, се я... Се — я...

... „Вона з огляду на все зазначене... засуджується до найвищої кари“..

— Так, се я... Се я...

VIII.

Ніч. Улиця. Темрява. Пустка. Три рушниці. Три постаті попереду них.

Серце, тремтиш?

Не треба, серце! Тихше!

Ти, може, думаєш про тих маленьких, що росли колись під твоїм захистом, а потім палко тулились до тебе?... Про дві золотисті голівки?

Не треба! Не треба! Годі! Тихше!.. Серце, тихше!.. Спокій!.. Спокій!..

В темноті тихій щось таке жахливе. Тиша гнітить. Душить.

Тут холодно. Моторошно так. Ноги ледве сунуться.

А там десь далеко — у теплій хаті тупотять ніжки моторні... До мамі пориваються.

— Мама швидко прибуде? Приїде мама, бабунку?

— Приїде мама вже швидко, голуб'ята.

— І тато?

— Еге, і тато... Він згодом сам, без мамі. Він далеко...

— А мама близько?

— Близько, голуб'ята.

— От добре. Ми почекаєм... близько...

Туп-туп-туп-туп... моторні ніженьки маленькі...

Цить, серце, цить!

Гуп-гуп... гуп... гуп... розмірено човгають чоботи салдатські по камінні. Жахливо прорізають тишу.

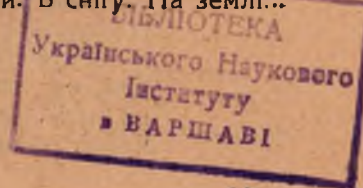
Куди йдуть? Доки йтимуть?..

Яка холодна, жахлива темрява. Мов безодня. Мов чорна паща дивогляда... Невідомого.. Сили нема далі...

Цок-цок... цок... цок...

— А... спинилась... Тікати... Сійте всі!..

Німа тиша. Ляск. Баа а-х... Вогонь чорну тишу кров'янить. Ніч. Улиця. Темрява. Пустка. Три рушниці. Три сірі озброєні постаті. Троє людей перед ними. В снігу. На землі...

Т. ОСЬМАЧКА.

ТРУНИ У ГАЯХ.

Із блакиті піль шляхи розляглись,
на боках у їх зацвіли гречки..
Та рої бджоли ними не гудуть,
меду не несуть в пасіки—садки..
А шляхами кров огненно димить
та вихри прядуть свистом веретен
і пнуться мов гад багнетами до хмар,
мичку наче сніг тягнуть із гречок
і сучать канат через всі поля,
купають його на шляху в крові,
бо нема дощів із клубків громів—
заснули давно у хмар на хребтах!
Гей, ревуть вихри від сіл та до сіл,
умотують їх у пряжу свою,
ховають в пилу шляхи на поля..
У селах усе гине, як в мішках.
Худоба реве з дворів на яри,
ребрами оре канави глухі
у зубах у псів—своїх хазяйнів.
Народ, як рілля, захряс по церквах,
дощами рида... і сльози горять
на хвилях садків, мов ягоди—кров;
падають в траву гарячі, як жар,
котяться в гаї, де труни лежать.
Там аж дві труні дубові товсті
на сіні сухім у чорнім сукні!
Як у тій труні, що лягла під рів,
битая в мороз, скупана в крові—
радість молода — квіти степові!
У другій труні — мати всіх людей,
тих замучених, побитих дітей..
Із грудей стремить кривавий багнет,
а на нім горить цвіт-рожа важка.
Гей, над радістю стоїть туга мла,
на поля, сади крила підняла,
чорні, мовчазні, як сон кладовищ.

А над ньенькою стоять кістяки,
з їх очей-дірок сльози цебенять
та й на рожу ту, що хилить багнет.
То ж не рожа-цвіт буйно запашний,
а серце пала—сонце із крові!..
У гаях горить та зілля в'ялить.
Із сонця ось-о вилітає птах
та й полетів він за дикі поля,
де город стоїть на стрімкій горі,
в кручу—в дерезу важко нахилився;
він давно заснув: зубами не б'є
в небо кам'яне, не креше вогню.
Сів на башті птах міської стіни,
крикнув один раз: „Труни у гаях!..
Люде, уставай!“ Крик упав на дно
в кручу-глибину на скелі грудьми.

А с-під пелени
сірих скель
чорно, наче крук,—
кінь летить...

Ой, вилетів кінь на гору круту,
страшно заіржав над городом тим;
луни загули в кварталах міських,
як у виводи горобина ніч.
А з драних шибок порожніх домів
кажани, сичі вилетіли всі..
Крильми шарудять об дахи будов,
в мотузках дзвіниць... І город пливе
у дзвоні глухим десь од берегів,
як дим на степи. Та степи мовчать:
слухають, як ліс в їх лоні росте,
у водах джерел повних кришталю..
А вихри прядуть і труни лежать,
і серце в гаях у ньеньки горить,
і кінь на горі сичів виклика!

1923 рік.

МИХАЙЛО ЙОГАНСЕН.

СОНАТИНА.

*Моєму батькові,
що був з моря.*

I.

Я творю у ночі стомлений, коли
усе спить.

Усе спить і багато вмерло.
Запалюю цигарку і дивлюсь
у ніч.

— Що то в шелесті листя
шумить?

То старий знайомий—
море,

То його обличчя,
Сиве й суворе,

Дивиться на сина,

І сльоза спадає на мою
руку,

Що чужа лежить, чи
хора.

Так, воно синє

І кличе, і кличе мене
до себе.

Але ніч чорна

І багато вмерло,

Так, багато вмерло

І лежить на цвинтарі ночі.

Тільки листя шумує в небі.

II.

Маленькі роки. Весна.

На хліб немає грошей,

Вночі немає сна,

Одягти, узути,

Дати їсти...

Холодно, нехороший сон.

Вночі сміється і плаче
листя,

Воно як забутий стогін.

III.

Ти не прийдеш, не прийдеш
ніколи,

Не розчиниш тихенько две-
рей,

Не почую милого голоса.

Не візьму руки твоєї.

І коли б чекав до півночі,

Не побачу тебе у вісні,

Тільки листя в небі сокоче,

Мов в огні:

Він не приїде,

Іди!

IV.

Залетіли з Німеччини буки,

Вкорінились у вільній землі.

Простягли мгутні руки

І на захід, на захід пішли.

Повернімось, вернімось до дому

Міліонами буйного зілля,

Прогуркочемо буковим громом,

Проллемось молодим водопіл-
лям.

Й на землі Лібкнехта й Маркса,

Вкоренімо рудеє знам'я,

Й боягузів з самого Марса

Примусимо йти за нами.

V.

Я творю уночі, коли усе спить,

Усе спить, тільки серце встало.

Запалюю цигарку, встаю і ди-
влюсь у ніч...

Вночі шелестить листя.

МИКОЛА ХВИЛЬОВИЙ

ПУДЕЛЬ.

I.

Виходили на іскрясте шосе, в перламутр гарячого полу-
дня. Утомно дріжали наливні поля і перелітав димний легіт.
Небо блякло; нечутно й зів'яло скрадались полинялі соняшні
дороги до незнайомих горизонтів, до туманово-бузкової маси.

На повороті почули останню міську пісню: трамвайна
путь розлетілась в яри і раптом плавко спланувала півколом
назад. На перепугті, під зеленою мжичкою дерев, дрімав
парк: бюст Ласаля, стежки, алеї. Потім і він одійшов у бік.—
Тоді знову іскрясте шосе і даль молодих лісів.

На двадцять кроків вперед йшли: мадмуазель Ар'йон
(опереточна співачка з „Не ридай“) і дві баришні з ред-
видату: Тоня (так говорив студент) і—може Дуня, може Катя,
невідомо: з нею ніхто не говорив. З ними: якийсь тип і сту-
дент-організатор вечора.—Вечір (музикально-вокально-танце-
вальний каламбур) на вілі „Зелений гай“, сьогодні, „на
користь“. Ще alma mater прохала Сайгора сказати вступне
слово на тему: біжучий мент.

Ар'йон йшла під рожевою парасолькою, яку ніс тип.
Тоню вів під руку студент.

Тераси іподрому й павутиння далекого радіо поволі
й рішуче зливались з будівлями. І коли входили в сутінь
придорожніх верб, повернулись і бачили один одномастний
узаміт міста.

Сайгор взяв сигаретку і передав портсигара. Григорій
переложив ремінь рушниці на праве плече і закурив. І гово-
рив—потім—про Богомольські Болота, про крижнів, про
вечірній перельот. Його руде обличчя наливалось кров'ю
і творчо, по дитячому, світились зіниці. І знову згадував
очерети, село, нириців, заячі стежки, полювання, ще полювання.

Тоді Сайгор примружив сірий погляд і зняв кашкета.

— Добре!

І сказав прозу: одкомандирує в райком, а відтіля
Григорій поїде далі, на сільроботу, на село. — Підхопив:

— На село?

Григорій довго плувався в незв'язних фразах і нарешті рішив, що йому все-таки тут, кур'єром веселіш, ніж десь „на задрипанках“.

— Полювання гарна річ, та бачте...

Сайгор бачив. — Сонце стояло над головою. Город відходив по шосе, а за ним плентались яри, іподром, радіо. Сизою ртуттю коливались далі.

І в цей мент, як звичайно, Сайгор думав про ті-ж засідання і згадав термінові пакети.

...— Глядіть же, не забудьте однести.

— Не турбуйтеся,—сказав Григорій.

Марчик дворняжка: літом—лягаш, зімою—гончак, дома—сторож зірвав гаву і помчав за нею по тирсі. Тоді-ж відстав пудель мадмуазель Ар'йон від компанії, і, з кошиком в зубах, пішов рядом з Сайгором. І тоді ж повернула голову баришня з редвидату—не Тоня—і чогось подивилась на Сайгора і посміхнулася тихою звичайною усмішкою. Потім кожного разу, коли пудель залишав Ар'йон, баришня—не Тоня—поверталась і усміхалась тихою звичайною усмішкою.

Сайгор погладив пуделя по кучерявій львиній гриві і сказав:

— Гарний пес. Чудова порода для дресировки.

Григорій мабуть образився за свого Марчика і подав бандитський посвист у тирсу. А коли дворняжка підлетіла, помахуючи хвостом, і показала зуби, він тут же, на шосе, примусив її служити на задніх лапах.

— Все-таки я так скажу,—промовив Григорій,—не люблю я цих пуделів. Так: ні те, ні се. Користи мало. Ну тягає в зубах кошика, а що з того? Подумаєш, штука!

Потім з любов'ю посіпав Марчика за вуха і рішуче заявив:

— Молодчик!

Певно, Григорій був патріотом своєї батьківщини.—А породистий пес труснув львиною гривкою і помчав до мадмуазель Ар'йон.

Входили в ліс. На узліссі рожева парасолька прикрила траву: компанія сіла відпочивати. Коли підходили до них, з глибин зелени повстав раптовий вітер і з шумом помчав на шосе. Сайгор і Григорій сіли праворуч.

— Сеньйоре, — сказала Ар'йон, граючи до Сайгора льонними дзвониками на скронях.—Ви цілком певні, що наш вечір пройде щасливо? У мене якесь передчуття. Знаєте?

Сайгор сказав, що він нічого не знає, що його попросили сказати вступне слово—і тільки. Все-ж інше його не торкається.

— Ах сеньйоре, як ви індиферентні...

Тоді Сайгор підвів нервово брови й подивився кудись убік. І тоді-ж мадмуазель Ар'йон скинулася, показуючи рядок прекрасних зубів.

— До жорстокости, знаєте—до жорстокости.

— О, божественна медхен,—вмішався довгоногий-довго-волосий тип,—шпрехен зі?

— Ну?

Тип закинув волосся і взяв витончену руку мадмуазель Ар'йон.

— Я чув! це велике! слово! товариш!..— і продеклямував якусь чергову банальність надто театральним голосом.

Сайгор одвернувся і невимушено ліг на траву. Григорій сидів далі й уважно розглядав свою рушницю. Потім розложив ладунку і переглядав набої.

Студент тихо розмовляв з Тонею і зрідка, тмяно поглядаючи на неї, обережно клав свою руку на її білосніжне мережево, що виглядало від сорочки до матової шиї, від тугоперсого молодого взгир'я. Тоня розширяла жваві ніздрі, шелестіла віями й бавилась руками в траві. Баришня з редвидату—не Тоня—самотно сиділа збоку і дмухала на „божу коровку“, що застигла в неї на долоні.

З іподрому зірвався аероплан і, розрізаючи повітря клекомот мотору, закружляв над узліссям.

Тоді ж на краєвиді, од города, показала крапка. Наближалась, збільшувалась, і бачили фаєтон з паркою вороних коней. Коли фаєтон порівнявся з компанією, Марчик зірвався і полетів у курево. Іще чути було буйний бандитський посвист.

Пудель одмахувався від мух львиною гривкою і розумно дивився на кошик, що стояв біля Сайгора, біля ніг.—Спека перевалювала за гарячий полудень—непевно й млосно. Але дихати стало трохи легше. За дорогу нагартовані простори зтомили, і через де-який час Григорієва фляжка була порожня.

Знову підвелись продовжити путь. Тоді Сайгор пішов до Григорія—мабуть нарочито—взяв у нього ладунку і для чогось перекидав набої. Тільки коли компанія з шумом влетіла в ліс і гулко залунала луна, Сайгор сказав:

— Ходімте.

Пішли. З листяника чули чергову банальність. Кричав тип:

— Майне кляйне лібе медхен, іх лібе діх зер гут.

Мадмуазель Ар'йон, очевидно, не знала жодної мови і плутала німецьку з французькою.

— Парле ву франсе?

— Уй! Уй!—кричав тип на весь ліс.

Йшли. На півдорозі до віли бачили хлоп'яків-чабанів, бачили корів, що тріщали меж дерев, пробираючись на

узлісся. Томилась вільха, безсило опустивши крила. А ввесь ліс жив якимсь невідомим життям. І хотілось сказати, що була тут і тайна віків і тайна світобудівлі.

В'ялі літні мислі хмарою купчилися над головою, і було нерозгадано, таємно і прекрасно.

Григорій насвистував пісню, і від неї линула жура: і пісня і бандитські буйні посвисти були тако-ж надзвичайні.

Сайгор уперше за все літо вибрався за город зі стосів відношень, з димних кімнат засідань, з мітингових, ячейкових,—ових промов, дебатів, преній, дискусій. Перший раз за все літо дихав вільним чистим повітрям. І мабуть перший раз за довгі роки відчув якийсь солодкий біль, якусь неясну тривогу. І тут же над його згорбленим станом незнайомо нависла примара ваганя. Якого? Відкіля? Він не знав. І навіть по-дитячому здивувався йому. Біль тягнув кудись на невідомі шляхи, і од болю були невідомі шляхи. А навкруги гримав день і чути було—на сопілці—тоскно-радісний гімн життя.

Виходили до соснової посадки, зрідка бачили на взгір'ях білі крила забутих віл. І був далекий гомін.

Десь, збоку, Марчик зірвав звірину і гулко, замираючи, помчав за нею в гушавину.

II.

Григорій — не встигли підійти до віли — захвилювався і покликав свого собаку. Поспішно забрав у Сайгора декілька сигареток. Потім збільшив крок і забіг уперед. Сайгор думав було піти з Григорієм, але потягнуло до ставка освіжитись від спеки нагартованого дня.

— Подивимось, що наполюєте!

Відповів:

— Як би ви знали, що то за Богомольські Болота—птиці сила!

І знову натхненно говорив про полкування, про крижнів, про вечірні перельоти.

Нарешті, поправивши ладунку, Григорій кинув декілька слів і хутко попрямував убік. Сайгор не злився з компанією і один пішов до ставка. Пудель, очевидно, передав кошик мадмуазель Ар'йон і доганяв його.

— Сеньйоре! Бережіть мого Дружка. На вашій відповідальності. Чуєте?

— Чую,—голосно відповів співачці і звернув з доріжки в шелест торішнього листа.

До купальні не пішов — відчув раптом сором'язливість. Трохи здивувався своїй нелюдимості і зупинився. Дивився на білі статні фігури голих людей, що вовтузились у воді,

слухав бадьорі побідні крики мужчин і лемент—різкий, як розбите скло — женщин. Ще раз попрямував був до купальні, але на півдорозі знову повернув.

Пішов півколом. За ним, помахуючи львиною гривою, породистий пудель.

Сайгор гадав купатись на тім березі, де лементували підлітки. Але коли прийшов туди, побачив, відчув: це постійна резиденція юнаків, тут кипить, горить, скаженіє кров, тут на релях коливається голова і повно запашного туману в ній...

Сайгор хутко пішов далі і доти брів сутінковим верболозом, поки нарешті не найшов спокійного місця.

Над ставком клекотів побідний крик сотні баритонних голосів. Сонце мчало з тепло-блакитного неба і з розльоту вдаряло у води. Тоді дзвеніла поверхня міріадами бризок і в діамантовій млості стогнали береги. Це було життя: і побідний крик, і вороні островки на жіночих тілах, і резиденція підлітків, і запашні перса, і надзвичайний польот божевільного сонця.

Коли Сайгор виліз із води, чув на тім березі, як горював вереск мадмуазель Ар'йон.

— Сен'йори! Сен'йори!

Мабуть підлітки залізли в купальню.

Від віли „Зелений Гай“ розходились доріжки, стежки, в ліс, далі, де поринали в океані зелені інші віли, інші доріжки, інші стежки. По дорозі виростали сади, парки, білі крила будівель. І тут, де сонце злилося з зеленим океаном в одну тремтячу симфонію, Сайгор знову пізнав надзвичайний солодкий біль. І тоді-ж світ, вся земля—буйна й радісна—поринули в цім болю. Ліс рожав загадкові згуки в безмежність. Фаркали крила лебединих віл.

В гушавині, на схід, вдарив дзвін на першу вечерю.. Згук розрісся, потім знітився, потім пішов стежками, сторожко ступаючи оксамитною лапкою. Потім тихо зітхнув і навіки поринув в глибині дерев.

Пудель обережно брів по торішніх листьях і ні на крок не відставав від Сайгора. Подумав: чого так несподівано прив'язався до нього цей пес? І тут же згадав, що, виходячи з городу, з пропозиції мадмуазель Ар'йон кинув пуделю з її кошика декілька конфетних плиток.

— Ах ти!—і потріпав львину гриву.

Ще потріпав. Собака подивився на нього холодними розумними очима. Здалось: погляд здивований.

— Ах ти!

Пудель холодно й мовчазно приймав ласку. Сайгор згадав Марчика — цю універсальну, енциклопедичну дворняжку. Звичайно, Марчик на ласку показав би свої гострі зуби, лизнув би руку, а то потерся-б об коліна і помахав

облізлим хвостом. — Пудель мовчазно і холодно приймав ласку.

Входив під біле крило далекої віли.

Раптом з воріт вискочила ватага.

— А ви як сюди?

Студенти, мадмуазель Ар'йон і баришні з редвидату зупинились біля Сайгора.

— Шпацирую.

— Шпацирен! Шпацирен!—кричав довгоногий-довго-волосий тип, прогремів на весь ліс для чогось „віват“ і ні з того, ні з сього гаркнув:

— Іст шон цайт цу шляфен!

Як і треба було чекати, співачка сер'йозно спитала:

— Парле ву франсе?

Потім скаржились, що вже обійшли майже всі віли, а продали всього 4 квитки.

— Я ж казала вам! Мене ще ніколи не одурило передчуття. Але це не все: обов'язково скандал буде.

Про який скандал говорила мадмуазель Ар'йон, Сайгор не розумів і машинально дивився на її льонні дзвоники на скронях. І було нудно.

Компанія далеко одійшла від віли, і мадмуазель Ар'йон побігла доганяти її. Тоді ж Сайгор повернувся і побачив біля себе баришню з редвидату,—не Тоню. Очевидно, вона давно вже стояла тут. Бачив: як і раніш усміхалась своєю тихою усмішкою. Чогось збентежився, не знав що сказати і сказав:

— І ви тут?

— І я тут,—і ще усміхнулась.

З лісу кричала співачка: Дружок! Дружок! Але пудель, мабуть, конче рішив не покидати Сайгора і, залишивши компанію, знову виходив на ріжу.

Баришня з редвидату—не Тоня—мовчала. Тоді, червонючи, спитав Сайгор:

— Прошу пробачення... я не знаю як...

— Татьяна,—підхопила баришню і теж почервоніла.

Мовчали. — Баришню Татьяну Сайгор — згадує — десь бачив, і, звичайно, він іменно її, мабуть, не бачив, а бачив їх у своїй установі, в інших установах — сотні. Машиністки, ремінгтоністки, стенографістки, журналістки, — істки, сірі — може красиві, може погані, просто манекени, просто автомати, на яких можна прикрикнути, коли треба, бо це ж вони радянські баришні, які бояться скорочення штату більш, як гармат, революції, вибухів, Махна, бандитів. І тут згадав якусь сіру стенографістку, котра згоджувалася працювати під ряд 72 години, лиш би їй довелося записати промову т. Раковського.

Відчув себе ніяково, бо стрів баришню в інших умовах, про які, здається, забув, може не знав, не чув. Якось дивно було, наче попав в полон, у ворожий лагерь.

Баришня Татьяна мовчала. Потім ще усміхнулась і йшла поруч з Сайгором по зеленому океану.

На вілі, на північ, жагуче виводив хтось в гущавину жагучий мотив якоїсь примітивної, забутої пісні. За лісом, в степу ревів автомобіль. Раз-у-раз підлітали білі крила будівель. Зрідка по дорозі виступали лапасті дуби і роскидали буйне шатро. Тоді хотілось зірвати дубовий листок, пожити його на чоло і вбірати п'яний міцний дубовий запах.

Знову розбігались доріжки, і ступила по них, як тиха луна дзвону, пляма блідоголубого неба і теж—оксамитною лапкою повз віл, далі, щоб у млості поринути десь. Зірвалась птиця і дико, побідно закричала над лісом. Тоді ж закричала друга птиця—кволо й тоскно. Тоді ж полетіли на доріжку білі і сірі пелюстки: то хижак рвав тіло своєї жертви. Потім ще крик—дикий і побідний.

— Хороша погода.

— Погода гарна.

І подивився на баришню. Вона говорила про погоду. Мабуть, серйозно тягнула цю одвічну нудну тему. Сайгор спробував був перевести говірку на інше, але зрозумів так: Татьяна воістину недалеко дівчина, типична міщаночка з обмеженим кругоглядом.

І все-таки він мав себе з нею ніяково. І не відсутність теми робила ніяковість, було щось інше, чого він ніколи не відчував там, в установі, на мітингах, на засіданнях, на лекціях. І зараз порівняв це з тим, що було колись в юнацтві, коли батько сказав у перший раз: „закуримо?“, і він хотів закурити і боявся закурити і боявся загубити батькову повагу. Це були почуття: і злочинця, і юнака, і ними відчув себе.

— Закуримо?

Сайгор здригнув.

— Закуримо,—і вииняв портсигар. Татьяна, очевидно, хотіла, щоб Сайгор взяв її під руку.—Очевидно.

Виходили на узлісся. Пудель сів на траву і поволі лизав лапу.

III.

Зійшлись випадково: тип, звичайно, раніш не знав мадмуазель Ар'йон, студент тільки сьогодні познайомився з Тонею—з баришнею з редвидату,—а Сайгорів знайомий був тільки один: Григорій, кур'єр з його установи, який, як відомо, пішов на полювання. І тому спершу, коли зібрались, відчувалась натягнутість.

Але, як завше буває на вілах, природа взяла своє, тим більш, що прибуло ще де-кілька студентів—організаторів вечера „на користь“. Правда, ці студенти держались окремо. Все ж таки над вілою повис гомін.

Літній театр студенти зайняли з вечера зі всім вжитком: сцену, будку з розбитою роялю, поламані стільці. Студенти ремонтували кін, уграмбовували ґрунт залі з голубою покрівлею—небом. Поставили біля входу стіл на трьох ніжках (без четвертої) і посадили колегу продавати квитки.

Зібрались з будівель, з лісу, від купальні хлоп'ята, заглядали в щілини, дивились на мадмуазель Ар'йон, на довгоногого довговолосого типа і подавали пікантні репліки.

Зрідка проходили ґранд-дами зі всією фамілією і заглядали в театр, іронічно посміхаючись. Все-таки підходили до афіши і негляже розглядали її.

— Ах! Мадмуазель Ар'йон теж тут? Обов'язково прийдемо.

Касир пропонував купити квитки, ґранд-дами ухилились: купимо, мовляв, купимо, почекайте.

— Мадам! це на користь студентів. Будь ласка, квиток.

Тоді говорила ґранд дама:

— Ах, боже мій, знову на користь! . Марья Петровна! Ви не можете уявити, як обридла ця „на користь“.

— Так... Так... І на голодних, і на голодаючих, і на дітей, і на інвалідів, і на чахоточних. Прямо ужасть!

— А ви, господин студент, маєте мандат? — підпливла до столика третя і змахнула з чола батистовою хусткою сало.—А то, знаєте, різні бувають...

Студент вийняв мандат. Тоді спитала друга:

— Мар'я Петровна!.. Ваш Коля ще не приїхав з ком'ячейки? А мій, знаєте, Іван Дем'янович вчора обкушався яблочком і таке, знаєте, засореніє желудка..

— Ужасть! — зітхнула Марья Петровна і порадила: візьміть же, душенько, від доктора записку. Що ж поробиш—комуніческа дисципліна. Порядок.

ґранд-дама кивнула головою і докірливо дивилась на студента. Потім обидва виводки плавко почали віддалятися.

Видалялось і сонце: все нижче і нижче сідало за вілою. Криві проміння стояли в задумі, потім гладили оксамитом мігдальний колір лісу. Запахло вечірнім цвітом—таким незносно-млосним, мов фаркнули десь кропив'яні пожежі. Летіли на ночівлю птахи. Десь прокричав удод свою однамітну пісню. Проходили до купальні з рушниками—одиначки, маси, фамілії. За ставком, на луках, іржав кінь.

Тихо, крадькома ступав надзвичайний голубиний вечір.

Треба було починати музикально-вокально-танцевальний каламбур (так всі учасники казали, тому що вечір був імпровізований, тому що не з'їхались всі учасники і не приїхав гармоніст).

Зійшлись всі— від купальні, з віл, з лісу. Але аудиторії не було, і навіть на 10—12 квитків, які продали на вілах удень, ніхто не приходив. Організатори хвилювались, тому що були учасники з гонором, для яких треба було дістати аудиторію.

Але порожньо виглядали доріжки, і тільки хлоп'ята осіли дерева навкруги літнього театру і заглядали на сцену, знову подаючи пікантні репліки.

Сайгор давно вже прийшов з лісу і ходив тепер з будки, від розбитої роялі, до сцени, на повітря. Звичайно, більш за всіх хвилювались студенти, що утрамбовували імпровізовану залю, і більш за всіх—мадмуазель Ар'йон, яка бачила в цім якийсь скандал.

Все-таки розложили огнище біля театру, під деревами, і зварили один куліш і варили ще другий куліш. Барішні з редвидату дістали десь ложки і запрошували до вечері.

... — Чого ж ви нічого не їсте, товаришу?

До Сайгора підійшла Татьяна і рішуче потягла його. І тому що сходяв вечір—сходились межі світла: соняшного, що умирало і з багаття, що чим далі, то більш розгоралось, Сайгор в Татьянинім звичайнім обличчі псбачив хороші теплі лінії, до яких потягнуло. Він взяв її під руку, і вони пішли.

— Я сама не люблю цієї публіки. Обивательщина.

Татьяна сказала, безумовно, серйозно і щиро, і мабуть тому, що серйозно і щиро, Сайгор за неї, чи не за неї, а за себе почервонів, відчув як прилила до щок хвиля крові. І раптом подумав, що стріне можливо цю барішню в городі, що вона й там фаміліярно заговорить з ним про обивательщину, і було неприємно.

Після кулішу сиділи за театром, на заході. Бачили, як, обнявшись, промайнули в глибокий присмерк дві фігури: Тоня й студент.

— Ви—комісар?—спитала Татьяна.

— Так.

— Я вас бачила. Ви приходили в наш редвидат в тім місяці. Я там машиністкою.

— Мабуть приходив...—і згадка про редвидат ще далі одкинула від нього Татьяну. Він сухо сказав:

— Пора б починати!—І підвівся. І в цей мент прозгучав перший дзвоник.—Смеркло.

Аудиторія була з трьох фігур. Тоді рішили пустити хлоп'ят, які сиділи, чекаючи, на деревах. Сайгор, звичайно, одмовився говорити вступне слово: для кого? Потім сказав студентові, що даремно турбували його і всіх учасників. Студент прохав пробачення і дивувався некультурності публіки з віл.

— Дружок! Дружок! — закричала з лісу мадмуазель Ар'йон.

Сайгор інстинктивно повернувся і побачив в напівтемряві два холодних, розумних ока пуделя. І тоді ж його це раптом знервувало. Він зі злістю кинув:

— П'шов! — і вдарив собаку ногою.

А на сцені стояв вже тип. Він взяв на себе ролію і конферанс'є.

— Відомий балалаєшник Букетов-Розін зіграє зараз імітацію на знаменитого Санкт-Петербурзького Андрєєва: „світліт місяц ясный“.

Тип оголосив, як конферанс'є, і взяв балалайку, як артист. Звичайно, хлоп'ята гучно вітали його. Тоді він ще зіграв. Потім виступали з декламацією революційних віршів „робочого“ поета Бальмонта баришня з редвидату—Тоня і ще якісь баришні з іншою декламацією.

Сайгор пішов у будку, де стояв рояль, і ліг на сіно.

Через півгодини, коли ростанули на заході останні відблиски і віли поринули в темряві,—з лісу побрели парочки і купували квитки „на користь“. Через годину зала була повна і не було квитків, але вже нікому було виступати. Студенти викидали хлоп'ят: дати місця дорослим, і тут узнали, що спектаклю *finis*, і побігли на сцену. Авдиторія захвилювалась.

Мадмуазель Ар'йон підійшла до учасників:

— Я ж казала—скандал буде!

Учасники дивувались, чого вона радіє, а вона раділа тому, що її не обдурило передчуття.

Іще один скандал: контрольор не впускав фігуру. Фігура кричала:

— Як смієте! Непманів понаводили, комуністи на задворках!

Авдиторія ще більш захвилювалась. Хтось закричав з авдиторії:

— Спитайте у нього партійного квитка.

Студент-ропорядник підійшов до воріт.

— Товаришу, ваш партійний квиток!

Фігура раптом знизила тон і ласкаво сказала:

— Знаєте, товариш-студент, у мене партійного квитка нема, у мене дядя і папаша і сестра—комуніст і брат страдал на фронті.

Тоді хтось закричав:

— Геть комуністів,— і тихо додав: таких.

Фігура змовкла. Нарешті договорились і з авдиторією. Договорились так: виступить мадмуазель Ар'йон і тип Букетов-Розін. Тип на сей раз хотів здивувати публіку єврейськими анекдотами, але авдиторія його освистала. Тоді він

зіграв на балалайці імітацію. Його ще раз освистали. Тип скочив на лаву і закричав:

— Невежди!

Тоді його зняли зі сцени і виштовхали під оплески з театру. Мадмуазель Ар'йон казала:

— От. Вийшло по моєму. Хіба не скандал?

Спектакль скінчився все-таки нічого: мадмуазель Ар'йон проспівала „душешипательний“ романс, який подобався авдиторії. Навіть більше: Букетов-Розін зійшов на кін і попросив у присутніх пробачення за свою нервовість. Його „пробачили“ і він зіграв свою імітацію.

Потім виходили з натовпу одиниці і, нарешті, цілі групи імпровізувати: деклямували, співали, а наприкінці хтось вдарив по клавишах розбитого рояля, і явилися танцори. Іще хтось крикнув:

— Інтернаціонал!

Але голос його не найшов відгука й поринув в аматорським шумі.

Росходились. І тоді повернувся Григорій з повною торбиною утят. Витягав важких крижнів і побідно держав їх над головою. Біля його вертівся і показував зуби Марчик.

Небо поринуло в зеленій перебіжці зорь. Зорі казково жевріли над вілами, над лісом: бавились, перелітали, сковзались над ставком.

Дерева таємно відступали в темряву і, як велитні невідомих країн, тяглися до синіх верховин, до синьої прекрасної безодні. З села, на вілу, залітали неясні згуки і танули на темних ріжах.

IV.

Глуха ніч. На вілі, на вілах, за вілами темно-зелена тиша. Причаїлась, слухає. Тільки де-не-де прошелестить торішнє листя, трісне гілка: то закохані юнаки й коханки пізнали в урочистій задумі дерев радість великого таїнства.

Після шумного вечора не спалось. Лежали на свіжій запашнім сіні біля театру й дивились в надмрійну безодню неба. Тип з мадмуазель Ар'йон—в кутку. Студент з Тонею за стійком. Тільки Татьяна окремо: до Сайгора фатально гулився пес. Хотів його потихеньку відштовхнути, але пудель не рухався. Нарешті, Сайгор не витерпів і спитав:

— У вас він завше такий нав'язчивий?

— Ви до мене?

— Так.

— Уявіть собі, сеньйоре: Дружок ніколи не забуває своїх друзів. Ви йому дали тільки три конфети, а він і досі охораняє вас... Поки не образите.

— Да, цікавий пес.

Мадмуазель Ар'йон це подобалось, і вона ще розказувала про талановитого пуделя. Сайгор мовчав. Вдарити ж собаку він не рішався, бо це-б значило викликати ще один „скандал“.

Хотів заснути і не міг: комарі дзичали над вухом і палили руки й обличчя. — Стихло. За стіжками важко дихала Тоня і щось незв'язно говорила. Студент мовчав. Зрідка верещала мадмуазель Ар'йон і тоді незв'язно говорив тип.

...— Ви не спите?

Сайгор повернувся.—Сказала баришня Татьяна.

Іще раз:

— Вам не холодно?

— Ні.

— Я думаю,—і засміялась.

— Що думаєте?

— Думаю—не холодно.

Несподівано фаркнуло: „ідіотка“. Потім рахував до сотні: заснути. Хотів, щоб було байдуже, але дратувала і баришня Татьяна і останні баришні, що безцеремонними руками в сні чимсь щось трівожили. Просковзула мисль—мабуть від нуди—як клапоть туману: підлізти до Татьяни і навалитись, облапати її, — один чорт, натякає ж сміхом?

Мадмуазель Ар'йон раптом стихла і важко задихала.

Тоді Сайгор не витримав: підвівся і пішов повз стіжків. Але не пройшов і десяти-п'ятнадцяти кроків—почув голоси. Потім знайомий мотив: тихо співав Григорій. Зупинився

Будьоновець на коні,
Камісар в кареті,
А бідненькі партизани
Сидять в очереті.

вивів Григорій і стих. Сказав жіночий голос:

— Бач, і сам співаєш! Чого ж ти так за камісарів?

— Дурна!—відповів Григорій,—сам я й камісар і камуніст.

— І камуніст?

— І камуніст,—роздратовано сказав Григорій і враз ще випалив:

— Хіба агітнуть тебе? Га? Ну от говори: ти знаєш, що таке „чон“? Не знаєш? Ну й мовчи!.. Відкіля ти? З вілі? Видно, що від бариньки... Ех! Щоб бариня вгарєла... много сахару побла... Держись! Ще раз агітну!

— Хі! Хі! Куди поліз? Ач який! Спершу полапай як слід!

— Що там лапать? Не кадєтка ж? Ні?

Далі Сайгор не чув. Прийшов і ліг на своє місце.

Зареготала мадмуазель Ар'йон і голосно сказала:

— Сеньйори, не спите?

Відповіли: студент, Тоня, Татьяна—не спали. Сказав тип:

— Майне кляйне медхен, у вас чудова фантазія. Сеньйори, айда на ставок купатись. Це ж прелість: купатись уночі

Тільки Сайгор мовчав. Тоді підійшла до нього баришня Татьяна:

— Хіба ви не підете?

...Не думав, підвівся і взяв її під руку, потім інстинктивно, нахабноприжав їй лікоть. Татьяна тягнула його: бігом! Побігли.

Зайшли всі в одну, здається, в жіночу купальню. Тип роздягався поволі. Тоня прикривалась спідницею. Сайгор не купався. Мадмуазель Ар'йон звернулась до типа:

— Вам подобається моє тіло? Ви бачите?

Тип ще сказав якусь банальність, а мадмуазель Ар'йон спитала:

— Парле ву франсе?—і з розльоту полетіла у воду.

Говорив тип:

— У вас, Татьяна, чудове тіло!

Студент захіхкав. Татьяна мовчала. Сайгор вп'явся очима в темряву, в тіло. І в ту ж хвилину одвернувся, мов спіймав себе на якомусь злочині. Потім і Татьяна з розльоту полетіла у воду. Купались: і студент, і Тоня, і тип.

Через півгодини вийшли з купальні. Сайгор взяв знову під руку Татьяну. Від неї пахло свіжим тілом, і тому ще більш дурманило голову. Всі побігли вперед. Татьяна і Сайгор пішли через кручу.

Простори закутав темний серпанок ночі. Далеко за ставком лунало перепелине поле. Поверхня сріблясто сковзалась до верболозів. Коли звернули з доріжки, шелестіло листя. Обходили столітні дуби. Пролетів кажан і обізвалась якась птиця над ставком. Проходила глуха, густа, післяпетропавлівська темрява.

Сайгор подумав: що сказати в цей мент? Що кажуть в цей мент? І інстинктивно давив Татьянину руку,—пухку, вище локтя.

Йшли до стіжків.

І тоді несподівано сказала Татьяна,—і несподівано, і ніби не вона, з легким відтінком болю:

— Думаю от про що: жила була собі дівчина—це казка бувальщина—росла, підросла, ходила в гімназію, училась, училась і ще училась. Нарешті, вийшла з гімназії з золотою медаллю. І нарешті—стала машиністкою. Щастлива доля? Як ви гадаєте?

— Це ви про себе?—здивовано спитав, ніби машиністка не могла мати такого доступного минулого.

— Так. Ну, як ви гадаєте: щаслива доля?—І поспішно сказала: проте, не треба. Це важке запитання, важко відповісти.

І тут же інстинктивно, як і прижимав, залишив її руку. Помовчали.

Заверещала мадмуазель Ар'йон.

Проходив тихий тепловій. І він,—як дзвін, легко ступаючи оксамитною лапкою. Невідомо росла ніч, росли ночні згуки і невідомо ріс запашний дуб. Збігались зорі на тайну вечерю і нечутно зітхав зелений Оріон на голубиних гонах. Росла ніч. Хотілось упасти на землю, крикнути збентежений крик, потім натхненно молитись в тайну вечерю зір. І ріс невідомо запашний дуб. І хотілось взяти запашного дубового листа, приложити його до чола і зойкати радісним зойком і положити в дубове зелене свято шматок живого серця і струмок—від нього—дим, і знову впасти на землю і крикнути збентежений крик.

За півверсти кричали сичі. Од ставка запахло осокою.

Баришня Татьяна говорила просто, не так, як баришні з кавалерами, спеціально підготовлюючи розмову про кохання. І Сайгор не міг не відчути це.

— От, скажемо, небо.—І Татьяна зітхнула.—Це ж дивне явище в житті людини. Але ми його ніколи не бачимо. Правда? Думаю зараз: загубились сотні, тисячі, мільйони в темряві, і загубились сотні, тисячі мільйони в стосах паперу, і думаю: хіба вони помічають це надзвичайне, дивне явище в житті людини,—небо?

Татьяна „дивне“ вимовляла якось надто тепло і чітко.

А густа темрява непевно брела між дерев: незабаром, з загірніх гіл фаркне перламутровий ранок. Задумається за ставком—рожевий, чуйний, як сантиментальний юнак і здивовано подивиться на світ повноросими очима.

— І от десь в стосах паперу загубилась людина. Просто—людина,—Татьяна зупинилась.—Як ви гадаєте: банальне це слово? Я думаю, ні. І думаю, що мислі на тему людина, поки існує земля, завжди будуть свіжі, як наливне яблуко на яблуні... Так от: загубилась людина в стосах паперу і ніхто не бачить її, бо видно тільки машиністку. Це я, звичайно, не про себе—взагалі.

Потім Татьяна скинулась.

— Проте може вам не цікаво? Воно й так: і справді все це тільки інтелігенщина. Може. Не знаю. Знаєте, всього не пізнаєш: життя коротке, а Маркса пробувала читати, та якось недочитувала: ніколи й дуже нудно.

Сайгор був здивований. І більш за все дивувався цей тон—надто упевнений. І тут же відчув себе—не перед Татьяною, перед кимсь—не то винним за те, що досі не давив на сідні цю баришню, як тип мадмуазель Ар'йон, не то винним в чимсь іншому. І знову пізнав той надзвичайний біль, коли радість і жура сплітаються в єдину гармонію.

— Що-ж ви мовчите?

Підходили до стіжка.

— Знаєте, по правді ви мене трохи здивували,—просто і несподівано для себе сказав Сайгор.

— Я цього не хотіла,—засміялась баришня Татьяна і хутко, лягаючи, не то жартома, не то серйозно сказала:

— Ну, йдіть до мене.

Потім роскидала біля себе сіно, очевидно, готуючи для нього місце. Мовчала.

Сайгор стояв і непевно дивився на Татьяну.—Мовчала. Тоді, не думаючи, ліг на своє попереднє місце.

Компанія рішила, мабуть, не спати всю ніч. Мадмуазель Ар'йон верещала, і по черзі запитували:

— Ви самотна? Ха! Ха!

— Я—самотна,—напівжартуючи зітхала Татьяна.

Тоді-ж Сайгор знову примітив пуделя, який і тепер лежав біля його ніг. І тоді ж раптом знову занервувався. Від компанії кричали:

— Ви самотна?

— Я—самотна!—зітхала Татьяна.

Іще кричали сичі. Десь загавкав Марчик—дзвінко, як дзвоник. Зірвався метеор, помчав і в роспуці розбив собі голову об дерево.

Сайгор даремно гадав заснути—не міг.

Знову важко задихала мадмуазель Ар'йон.

— Чорт!

Сайгор якось похапцем підвівся і пішов скорим кроком від стіжків, далі, на дорогу.

Хто чорт?—не відомо. І інстинктивно оглянувся. Побачив: за ним, як примара, брів пес.

— П'шов!

Пудель подивився розумно і холодно і помахав хвостом.—Цей ідіотський випадок з собакою підносив матеріяліста Сайгора тут, на порожній дорозі,—в темну даль, на верхів'я фаталізму. І це, звичайно, дратувало і дратували згадки про сьогоднішній день: і резиденція юнаків, і порнографічні малюнки з купальні, і тип, і мадмуазель Ар'йон і Татьяна, і запах жіночого тіла.

— П'шов!

Але пудель не відставав ні на крок. Сайгор заложив руку в кишеню,—нічого не було. Згадав—щось забув дома, в горді.

На сході невідомо ріс день. Починався світлими стежками. Запахло ранком. Ріс невідомо ранок. І упали на обрій бліді червінці. Кричали з сел півні й тремтіла, горіла буйна земля. Скоро зійде сонце, зазгучать проміння, і хтось упаде на землю і хтось крикне збентежений крик.

Назустріч пливли буйні трави в зелений океан дерев.

На другій версті пудель, нарешті, відстав і повернувся на вілу. Сайгор подивився йому вслід: до болю хотілось розможити собачу голову. І тільки на шостій версті, коли раптом брякнуло огняне сонце, згадав день, ніч—там—і почервонів.

Перша віла, на взгір'ї, майнула білим крилом і пропала за обрієм.

Сайгор суворий і блідий поспішав до города.

18/III. 23.
Харків.

П. ТИЧИНА.

* * *

Приїхало до матері да три сини,
три сини вояки', да не 'днакі.
Що 'дин за бідних,
другий за багатих,
а третьому силу свою нігде діть,—
просто бандит.

— Ой, мамо!—каже перший кароокий,—
який то світ широкий!
Не тільки в нас з нуждою бій,
не тільки ми тут з горем—
страждають люде і за морем,
бо скрізь проклятий багатій.

— Ой, нене!—каже другий черногрекий,—
нащо нам думати про світ далекий,
коли в нас од природи все вже є:
і хліб, і вугіль, і голлє.
Нехай же на голлі цім горлом звисне
чуже, нерідне, ненависне.

— Ой, мати!—каже третій низькобровий,—
повиганяй своїх синів із хати,
хай не смішать мене, нехай не сердять.
Кулак здоровий—
оце і воля, і братерство й щастя краю;
чи бідний, чи багатий—я ніколи не питаю.

Блиснула шабля в першого!
Креснула в другого,
ще й в третього клинок..
„Ой, сину, синку мій, синок!“
Лежить бандит готовий.
А два брати знов далі б'ються—
ніяк їх не рознять.

ВЕЛИКИМ БРЕХУНАМ.

(Відповідь де кому).

— О, як гармонію, гармонію ми любим!
 Ми хочем бачить світ прозорим, а не грубим.
 Життя для нас лиш згук, лиш сонний, тонний транс,
 і робітничий клас, як вічний дисонанс.
 Ми бачим спокій там, де боротьба і бурі;
 у небутті—красу, і правду в каламбурі.
 І брязкаєм в серця і плачемо над тим,
 що все це тля і тлін, дурної крови дим.
 Та як же нам зламати тиранно-тюрмні ґрати,
 коли співці у нас все євнухи, кастрати?
 „І ланцюги є знак. І ґрати є акорд.
 І сяйво від осла. І мир од львиних морд“...
 Гармонія живе не тільки там, де блики.
 Гармонія і там, де Брехуни Великі.
 Лиш брехуни умруть, а правда з віка в вік
 стіче в один акорд, де згук є—робітник.

* * *

Охляло сонце. На будинках
 горить гарячий фіолет.
 Останній промінь, як стілет,
 поранив клен на осінь. Жінка
 зніма білизну. Веремію
 круг неї вітер закрутив
 і запилів у свій мотив
 рожеві ноги й повну шию...
 Немов в Еладі! Вітер з моря
 вітрилить пазуху... Краса!
 І раптом спірка: крадеш? з горя?—
 Вчепились в коси... Погаса
 і гоїться, і жухне клен.
 В розстріл гуляє дівтора.
 І, патріот свого двора,
 собака з ними... От і день
 скінчивсь. Над містом шум кипить.
 У всіх тонах стрункі морози.
 Лиш божевільні паровози
 когось гукають кожну мить.
 Хай буде рух! Душі! Знаття!
 Нехай і боротьба звірина!—
 Лиш так оновиться людина
 і вся матерія життя.

М. БОГДАНОВИЧ.

* * *

Красавец юный триолет
Тютчев.

Мов птах в гнучких очеретах,
 Стрілою думка промайнула
 І зразу зникла, потонула,
 Мов птах в гнучких очеретах.
 Але душа її почула
 І вже співає на словах:
 „Мов птах в гнучких очеретах,
 Стрілою думка промайнула“.

З білоруської переклав
Виктор Чугай.

АНДРІЙ ПАНІВ.

* * *

На місто стомлене здаля дихнула осінь:
 Повітря вніч пило міцную прохолоду,
 А ранком—почепилась блідо-сиза вохкість
 На будинки, мости, на води...
 Там, десь за обрієм, вона спросоння дише.
 Її цю ніч поцілувало літо,
 Прийшло, промовило: „ще спиш?“
 І нахилилося, в тумани оповите.
 Спросоння кліпнула й зітхнула—
 Приснились: золото і листя шелест,
 І роси ранкові, й дзвінки лісові луни,
 Коли кривавий лист дорогу стеле...
 Зітхнула ласково, промовила „цілуй“—
 Змутніла неба синяя емаль,
 І вулиці повив серпанком ніжний сум,
 Зґводи одягли вуаль...

А в день—буяла літа перемога—
 Останні ласки—огневі...
 Будинки літу цілували ноги
 І слали погляди с-під довгих вій...
 Асфальти дихали жадібно і смолисто
 І захватися спішили в тінь—
 В останнє літо цілувало місто,
 Ідучи в прозору далечінь.

ФІЛОСОФ З ГОЛОВОЮ ХЛОПЧИКА.

БРИЗКИ МИСЛІ

(Афоризми людини, яку життя приперчило).

ЖУЧКИ.

1. От я знаю, що маленький жучок кузька шкодить хлібам.

І коли роблять заходи, щоб його винищити, я рад, підтримую, сам беру участь, обливаю всякими пульверизаторами з їдкими рідинами поле, обливаю разом з іншими зерно синім камінем і т. д.

А от коли зірву одного колоска пшенишного на полі, а на йому той зеленуватий жучок, ще й блищить металевим блиском і скулившись замре, то хіба я візьму його і в лютий злobie розчавлю, тому що знаю, що він і зараз поїдає зерно в колоску? Ніколи того не зроблю! Ну що з того, що я одного жучка уб'ю, якого я знаю зараз окремо, персонально, не в масі зо всіма іншими, а індивідуально; що з того, коли я його роздушув? Кому це допоможе? Хай живе, та ще й пригрію диханням. Що один знищений колосок на цілий лан? Коли б він мене укусив зараз (як би міг), о тоді я б із ним обійшовся инакше, але ж то просто був би особистий гнів, а не свідомо боротьба.

Таке чуття мав напевно і Дантон, коли, будучи прокурором Республіки, допомагав окремим роялістам—своїм ворогам—спасати своє життя.

А тепер в революцію скільки таких випадків..

Це мабуть тому, що в масових рухах переважає розум, а в індивідуальних—чуття.

2. Не тільки розум, а й душу корисно відпустити під чорний пар. Нічого, що там проростуть часом корчі бур'яну та будяків.

3. Не оглядайтеся назад—на шлях та на землю, по якій ви вже пройшли (властиво на те, що ростоптане ногами), бо це в минулому.

Треба любити тільки в майбутнє, треба жаліти тільки вперед.

4. Любов—треніровка двох осіб, щоб краще виявити здібності і якості партньора... Хитра природа — бісової і т. д...

5. Коли б людство почало всі до одного подружжя будувати на справжньому коханні, тоб-то дійсному тяжінні полів, а не на випадкових, ідейних, економічних заохотних причинах,—то людство швидко б пішло до витвору вищих форм людських істот.

6. Ждать ні на кого, виглядять нікого; власні руки і власний мозок підперті чуттям—вони то й витиснуть.

7. Обов'язок це не є щось таке, що могло б бути вище за колективне життя.

8. Блаженна перша, бо вона має чисте поле. Як приємно зривати цілину, якої не пороло ще нічиє рало. Слава і радість піонерам у житті, а найбільша радість піонерам душі людської, її першим плугатарям.

9. Блаженна друга, бо вона приймає те, що розгорнулось пуп'янком для першої.

10. Блаженна сімнадцята, чи там двадцять п'ята, бо вона приймає те, що розсвітлось різнобарвними квітами для всіх попередніх до неї і цвіте багатим квітником в одній душі. Той багатий квітник вона бере під свій догляд і в любий мент може зірвати найцікавішу їй квітку і посадити свою, або викохати таку, якої ще досі ніхто ніколи не викохував і не знаходив...

11. Коли я заглядаю у квітку тюльпана чи нарциса, де тичинки мліють творчим духом, або заглядаю в лоно милої, я заглядаю у біологічне безсмертя, я бачу вічність.

12. (Це для того, щоб розбуркати твою фантазію і думку, мій читачу). Гаразд! Людство розмножується в геометричній прогресії коли це ідеально, бо щоб не зупинився приріст, то від одної людини, може, й повинно вродитись, принаймні, дві нових, од тих двох по дві і т. д. (теорія Мальтуса). Щоб прокормити людство, продуктів не може хватити більше того, скільки може дати земля. Допустимо, що людина винайде шлях хемічного перетворення будь якої матерії на їжу, поборе мікробів, стихії, все почне переробляти в продукти і плодитись, тоді земну кулю можна переробляти в людей, можна б замість землі зробити величезне гроно людства (як рій на гіляці) в просторах всесвіту... Та ну його к бісу, скажете ви... І я так само кажу... Що там буде, а тут дивись, щоб зараз, бува часом, буржуй на шию не вліз...

13. Справжня жінка, коли хоче кого-небудь узяти до рук без усяких натяків на протест, то бере в лапи перш за все голову мужчини. Серце для неї така пуста річ, що на неї й уваги звертати не слід. Вона знає, що серце мов якась балаболка бляшана (с-під вакси коробочка) прив'язана до голови шнурочком нервів і ніяк не одірветься, по камінцях

стрибатиме, тягнучись позаду, зойкаючи болем. За дурною головою завше бідне серце, але... тут є велике „але“, що з найрозумнішої людини в коханні робить класичного дурня...

Ото й кажуть—згубив голову, а воно мила зацапила.

Пишу це з власного досвіду...

Цього питання ніяка партійна наука ще не розв'язала.

14. От-так іду вулицею, придивляюсь—і... аж дивно робиться, що кожний смоктав цицьку—од паршивого кривогубого ідіота до найвищої людини в державі—от-так і смоктав натягуючи, як черевик на гумах. А дивишся—такий поважний іде чи іде... А ти ж, сучий сину, також був маленьким паршучком, червоним клаптом м'яса уродився і натягував молоко, як і всі інші, як другий, десятий...

(Це гарно так міркувати, щоб загубити повагу до походження).

Просто отак зморщеним сліпим обличчям ловив за пипку на руках у матері і в розстібнуту блюзку влазив, а тепер—секретар Цека, нарком, директор тресту, біржовик—і поважний який, подиви на нього...

15. Ревність — функція власности. А знов подумаєш, виходить, що захватне чуття, на кращу особу другого полу в індивідуальній оцінці, яке полягає в ревності—це патент на придбання кращих екземплярів людини для цілого людства, для одбору. Колективна вселюдська приналежність не є вже власність. Виходить ревність не зв'язана з власністю. Звичайно, це в ідеальному розумінні, як у собак. Коли б це чуття знищити, був би крах (це в мільйонах літ), припинився б розвиток, бо половий добір загинув би, коли б пари сходились по жеребку...

16. Гармонія частин і форм залежить від нашого тільки (людського) сприйняття світу, від нашого світовідчуження.

Тому, мабуть, нас уражають де-які істоти й форми негармонійні з нашого погляду.

Але раз вони існують і їх не знищила природа, значить вони гармонійні в ній; вони мають другу гармонію, збудовану на іншому світосприйнятті, іншому принципі. Негармонійне в природі зникає, або обертається в гармонійне.

Можна сказати, що машина негарна формою, ще не зовсім викінчена, ще не доцільно розсходує енергію. Там чогось ще бракує. Аероплан спочатку був громоздкий, не гармонійний—та й літав він ледве... А от чим більше вдосконалюється, тим він пропорційніший, гармонійний і гарніший.

У риб мусить бути інша гармонія. Багато там інших складових частин, порівнюючи з нашим світом. Тому вони часто вражають нас своєю, начеб-то, негармонійністю, але вони т а м доцільні.

Отож і гармонія так само відносна, як і все інше.

17. Треба жити так, щоб була радість життя. Навіщо ж жити, коли тієї радості немає: навіть мучитись, бідувати, страждати і т. д. треба так, щоб була та радість. Мучусь за волю, допустимо, а з радістю це переносу—тоді є доцільність і жити, а немає радості життя у тих, що виривають себе з вселюдського ґрунту. Радість життя—це основа тогож таки життя.

(С. Пилипенко співає: „Пріємно жити, їсти і пити—і має рацію, коли живе).

В колективі людині є завше та радість, бо навіть в індивідуальному обмеженні колектив дає максимум з того, що людині дійсно належить на землі. Віддає себе людина для колективу не з альтруїзму.

18. Як у всякому порядному господарстві (творчому), у мене в поезії (вона у мене творче хозяйство, що поставляє продукти емоцій людям), так у мене в поезії, крім квітників, ланів, вишень, майстерень є й клозети і помийні ями.

Чим же я винен, що декого природа створила на чистильщиків одхожих місць. Бідні ви, критики й інша дрібнота з породи подорожніх жуків, чим я винен, що у вас таке стихійне тяжіння до асенізації, як і не винен у тім, що маю усі людські потреби.

19. Ціла купка голодних дітей—в середині більшенькі (оддавали менших на край), скраю менші і всі вкупі протягнули рученята до вікна вагону. (Пригадую картину: „погоня за щастям“). Рученята з лахміття лізуть догори, як патички сухі, і складеними щупальцями на кінцях їх—червачками—в кулачки стискаються. „Дядя, дайте.. Дядя“... Перше почування віддати все—і даєш, даєш, аж поки під гнітом цієї картини не утічеш... Тоді думаєш, як звичайний пристойний егоїст... Ну, от хоч би я все оддав,—що я поможу цим?—На один день дрібочці з гіганського тлуму голодних? А далі? Не собі—не їм. Тоді чи не краще купити мороженого? Бо зі всієї кількості хліба, яка приходиться у нас на долю мільйонів людей нашого краю, ніяк не викроїш на долю голодних мільйонів. Значить, свідомо знаю, що кілька мільйонів, припустим, люду в країні повинно вимерти з голоду. Тоді кому потрібні мої пориви і почування? І називаєш себе дурнем. А взагалі почуваєш, що так можуть мислити і численні мерзавці... От і розберись, де кінчається матеріалізм і починається сентименталізм, чи мерзотність.

(Голод. Полтава. 6/VI. 1922 р., ідучи до Київ).

20. Я ненавижу маленьких собачок біжуток, бо це ознака паразитизму. Паразит, коло якого слідує другий побільше його—хазяїн (бо бідняк їх не розведе: користи ніякої). А блоха—паразит на паразитові. Це паразитизм в третьому ступні.

ПАВЛО ГРУНСЬКИЙ.

Літературні Шаржі.

КРИТИЧНІ ЗАМІТКИ—Юр. Меженко.

Заздалегідь передбачаючи, що мої погляди викличуть не один докір, не один полемичний відгук, а можливо, що ще хто сунеться й бити, я наперед зрікаюсь всякої полеміки (полеміка лише розпалює, не доказуючи), битися не буду, бо бійка в пенсне не є бійка, а без пенсне я нічого не бачу, і починаю свої думки аксіомою, що творчий індивідуум тільки тоді може творити, коли визнає себе істотою вищою над колективом і коли, не підлягаючи колективові, всеж таки почуває, що він не індивідуум, а колектив...

Я так довго спинився на цьому, так багато писав про це, щоб потім не обтяжати читача довгими міркуваннями, а просто перейти до сухих цифер, які все інше доведуть і доведуть наочно.

Візьмемо ми перший ліпший вірш.

Ну, хоч такий:

Диви, диви...
Ішла баба по гриби,
А дід по опеньки
В неділю раненько.

* * *
Гоп-гоп гоп! Гу-ту ту!
Вари кашку круту,
Підсипай молочка,
Погодуй козачка!

* * *
Печу, печу хлібчик
Дітям на обідчик;
Печу, печу папку,
Всажу на лопатку,—
Шусть у піч, шусть у піч!

Що в художньому творі найголовніше?

Ясно що... Художність. Образи.

Образ в поезії мусить мати два моменти: те, що говорить і те, про що говориться. Що заступає собою про

що. І що мусить заступати собою про що так, щоб ми нічого не розуміли. Це є тайна стислості...

Я так довго спинився на образі, щоб потім в сухих цифрах довести свою думку.

Що ми маємо в наведених віршах?

На протязі 13 рядків усі образи з одним тільки моментом про що.

1) Про діда, 2) про бабу, 3) про гриби, 4) про опеньки, 5) про гоп-гоп! 6) про гу-ту ту! 7) про кашку, 8) про молочко, 9) про козачка, 10) про хлібчик, 11) про обідчик, 12) про лопатку, 13) про шусть і 14) про піч.

13 рядків, а образів про що 14.

На рядок припадає по $1\frac{1}{13}$ одномоментового образу. Тоб-то, коли-б автор наважився писати цілу поему, приміром, рядків на 1.000, то ми б у ній мали таких-о однамітних $1076\frac{12}{13}$ образів.

На наш погляд, це забагато і псує вражіння.

Візьмімо далі конструкцію окремих рядків і слів, бо ж відомо, що в поезії на кожне слово слід уважати, бо кожне, навіть на перший погляд незначне слово, в поезії має величезне значіння.

Беремо перший рядок:

Диви, диви...

Один рядок тільки, а маємо дві однакові слові... Автор повторюється.

Візьмемо кожне слово окремо. Перше слово. Маємо літеру Д—1, літер И—2, літер Б—1.

Друге слово. Літера Д—1, літер И—2, літер Б—1.

Щоб не бути голословними, підставляємо.

Перше слово: Д—1; И—2; Б—1.

Друге слово: Д—1; И—2; Б—1.

Цілковита тотожність!

І тут автор вірний собі—повторюється...

Щоб нам не закинули в якій-будь нагінці що до автора, складемо:

Перше слово: $1 + 2 + 1 = 5$.

Друге слово: $1 + 2 + 1 = 5$.

Гадаю, що ніхто ж не доводитиме, що 5 у першій слові не тотожне з 5 у другім?!

Одже автор, як бачимо, повторюється, майже в кожному слові...

Що правда, є в його й доволі влучні вирази, де отого повторювання не помітно.

Приміром:

Гу-ту-ту! (п'ятий рядок).
Підсипай молочка (сьомий рядок).

Тут ви не маєте жодної аналогічної літери.

Але таких місць у автора не багато...

Невдалий вірш.

Проте хист у автора мається, і, слід гадати, що з часом з нього щось і вийде.

В. Коряк — І. ШЕВЧЕНКО й КАНАРЕЙКА.

Така вже воно споконвічна поведенція, що видавництво тільки те й робить, що видає книжки. Робить це саме й Державне Видавництво.

Не що давно вийшла з друку накладом Державного Видавництва книжка „Дзелень бом“ — книга для дітей наймолодшого віку. На одній сторінці тої книжки чорним по білому надруковано:

Пішла киця по водицю
Та й упала у криницю.
Біжить котик рятувати,
Бідну кіцю витягати...

Поверхово глянути, так тутички ніби нічого й нема..

„Пішла киця“... „Впала у криницю“... „Котик рятує“... Звичайно, як же ж! Навіть навпаки... Все гаразд! Так і повинно бути!.. Гуманізм! А глибше ви те все копирснить, то й не тим тамечки засмердить..

Справді-бо... Тепер 1923 року, на шостім році жовтневої революції, коли ми маємо буйні парости пролетарської літератури, пролетарського мистецтва, Державне Видавництво в переказі „Дзеленьбому“ ширить хатянські мрії про „криницю“, з тихою водицею. Уявляється Катерина в плахті біля криниці, зоряна ніч, сояшники і мелодійне:

Місяченьку бліднолиций,
За хмару краще б ти сховався...

І це тоді, коли йде розмова про турбини, про електрофікацію, взагалі про машинізацію...

Певна річ, де-кому ще люба й „криниця“.. Ще б пак!

А запитати хоч би й той таки Держвидав, чи не могла б тая киця впасти у водопровод? Чи не міг-би той таки котик витягати її з каналізації...

Та простісінько навпростець—міг-би...

Так-де вам?! Тутички не „киця“, тутички, братця, „криниця“... Осьдечки заковика!..

Тут котик біжить до „криниці“..

Такички сказати-б, у народ.

Месіянізм котячий.

Але цікаво тутички довідатися про саму ідею месіянізму. Це дуже давня „ідея“... Ще з біблії вона пішла, потім широко розвинулася в польської шляхти під час занепаду польсько-шляхетньої державности. Уже на польський народ „богом покладено ідею“ бути визволителем, месією цілого людства.. Звідти вона перейшла вже до котів.

Уже котик, бачимо, біжить визволяти кицю, що її чорти в криницю втаскали...

Головними речниками польського месіянізму були: Інський, Кінський, Пинський, Тринський, Пуцький, Круцький, Торохтинський, Хруцький, Моцький, Тоцький, Коцький, Соцький, Лоцький, Хоцький, Боцький, Гоцький, Зоцький, Жоцький, Фоцький, Роцький і Мицкевич...

На Україні ми маємо Залеського й „Дзелень-Бом“...

У Росії теперички про це саме пише Андрей Бєлий.

Пригадайте—„Месія грядущего дня“...

Це він такички про російський народ.

Тамички таки ж у Росії ми маємо ще одну характерну пісню:

Соловей, соловей
Тьох, тьох, тьох!
Канарєєчка
Жалобно пойоты!

Але характерно, що Шевченко ніде не писав про канарейку.

І як нікчемно виглядають всі оці „любителі Шевченка“, всі оті „презавзяті патріоти“, що ходять у свитах, носять стрічки і вільнодумствують отамички по шинках про „московську окупацію“...

Не тамички їм сидіти, а тутички служити робітничеселянській державі.

І служити іменно тутички і як раз оце теперички...

ІІ. ПОМЕРЛА!

(Кінець української літератури).

Ідеологія—це процес, що на „ідео“ починається, а на „логію“ кінчається.

(Здається, Остап Вишня).

Біжу ото раз по Катеринославській... Гульк у вікно!— а там висить старовинна пістоля, шабляка й панський черевик сап'яновий з золотенькою підківкою...

Прибіг додому й сів. Сів та й розгортаю книжку відомого українського поета Максима Рильського...

Гортаєш, гортаєш, а думка мимоволі лине туди, на Катеринославську вулицю, до старовинного пістоля, до шаблюки в бурштинах, до сап'янового черевика з золотенькою підківкою...

Ця шпага пам'ята Єрусалим,
А цей мушкет не знає слова хиба.

Потім пригадується палац князя Святополк-Мирського...

А потім пригадалася Харківська губерніяльна в'язниця, одиночна камера, Гюїсманс, дзвонар з собору Паризької богоматери, французська кухня, хліб з цибулею...

Так тож у Франції, а тут Рильський пише:

В країні галушок і варенух
(на жаль, митичній).

І той таки Рильський 1922 року пише, мов сидить у поміщицькій бібліотеці й перечитує Вальтер-Скота та мріє:

Десь є Марсель і з моря дух п'яний..
Десь є Париж, дух генія й гамена.

І він, лиха личина, знає, що то є мрії, фантастичні думи, фантастичні мрії, але що поробиш,—наша революційна дійсність нелюба поетові і він уроює собі давно минулий світ блискучого феодалізму:

Хоч ві сні мандрівки дальні..
Хоч ві сні венецькі води...

І знову про Париж; про поетів, про його кавярні...
І тільки на єдину мить страшний привид дійсности:

Ти випив самогону з кварта
І біла діжки в бруді спиш...

Смокче Максим Рильський самогон навхилки, замість боделерівського абсенту...

І тоскно поетові, і гірко поетові..
І снує, снує поет хоробливі візії..
От наслідки:

Чужий любови і далекий гніву,
По сходах таємничих він зійшов,
Де мертвий гнів і нежива любов.

І гнів уже мертвий, і любов уже нежива...

Такички, братця, самогон п'ють...

І втікти, втікти кудись з рідного краю—в Париж... Бо в Парижу—все...

Цікаво порівняти, що пише про Париж другий автор...

Париж... Столиця Франції. Велике місто на березі річки Сени. Бульвари. Знаменитий Булонський ліс.. Театри... (Іванов-Географія).

Не знати, про що мріяв би Рильський, як би йому дали закордонний паспорт і він би насправді побачив той Париж... Куди б він тоді вже тікав?... От цікаво! Але про це іншим разом.

А, зрештою, річ не в Рильському Максимі, а в отому ново-класицизмові 1922 року, в отих мертвих гнівах і неживих ідеях.

А коли хочете, то річ зовсім не в отому новокласицизмові, а річ у тім, що Филиповичі та Зерови пролетарських поетів вихаластали... І тепер хоч кричи: „рятуйте, хто в бога вірує!“ Усі пролетарські поети тепер без... революційного змісту. Позалишали в них саму художність, та тоді: ага! а що! Це ваші?! Це „пролетарські?!“

А як насправді—так і не в цім річ, не в вихалашчених поетах, а в Рильському Максимі...

Ось що він пише:

Але душа, мов криця,
Закохана в блакить.

І Рильський цитує Я. Савченка:

Мак червоний серця мого
Перецьвівся в синій.

Від червоних маків майнула українська література до синіх кольорів, до синіх настроїв, до синіх далечинів...
Посиніла українська література. Обпилася самогону й посиніла.

Посиніла й умерла...

У неї неживі ідеї, мертві гніви.

Неокласики і неофутуристи починають „детальну розробку окремих питань“.

В трупі української літератури ввтузяться, як паталогоанатоми.

Хай порсаються.

На їхнє місце з'явилися нові поети, пролетарські поети, українські поети...

Молоді поети живляться з трупа української літератури...

Але констатуємо факт: кінець української літератури.

Є епігони і є піонери української літератури.

ШІСТЬ І ШІСТЬ...

Коли нове життя трощить старі побутові форми, коли з Шевченка зроблено святого рівноапостольного князя Володимира, коли всі автокефальні діти на всі голоси співають „Садок вишневий коло хати“, коли всі малороси попереверталися на свідомих українців, коли поодчинилися нові укра-

інські школи,—тоді нова українська література багато має визначних талантів, славних імен, великих майстерів слова...

Візьмімо з них перші—ліпші шість найвідоміших. Розгляньмо: Олесь, Чупринка, Самійленко, Філянський, Лепкий, Рильський.

О. Олесь.

Ніжний—ніжний, тонкий—тонісінський лірик, співець кохання, природи, рідного краю...

Великий майстер слова... Дає чудові перли поезії української: нудить світом, кляне свою дурну голову, п'є гірку по шинках, проситься, щоб пустили до дому до жінки и до дитинки і каже, що більше не буде. Одно слово, визначний, великий талан...

Грицько Чупринка.

Дуже я його любив... Любив його прозорий, дзелентичний, радісний, як травень, вірш. Великий майстер слова: батькові уси и бороду поголив. „Навіщо,—каже,—вам, тату, бороду носити? Вам так краще!..“ Чистий, високої марки лірик. Було стане в Києві проти „Часу“ й починає поливать. Дуже я його любив... Філософом отаким жив і помер не з хвороби, а з... розстрілу...

Володимир Самійленко.

Відомий поет, бо жив собі тихенько нотаріусом. Великий майстер слова, тільки що він написав, отак і не згадаєш... Якийсь такий поет... нарікає на ЧК в еміграції и хоче тікати на Марс... на землі занудився...

Філянський Микола.

Божественний поет. Молиться що-вечора й що-ранку богу. Одно слово, філософ і не аби-який патріот. Носить все життя в руках корону:

І на руках своїх корону тобі сини твої несуть.

„Синами“, бачите, себе називає... Живе в Ярьськах на Миргородщині. Що-дня снідає и обідає, а мова в його милозвучна, хоч у палац для делікатного вжитку. Да.

Лепкий Богдан.

Хоч сам і з галичан, а пише галицькою мовою. Писав багато, а що саме,—не скажу. Одно слово, чудовий поет. Видав за кордоном Шевченка і до кожного титла и коми примітки поробив. Працьовита людина—не любить більшовиків і нудить світом. Може через п'ять років піде служити в Наркомос, а може не піде, бо талан у його не аби-який...

Рильський Максим.

Був ще хлопцем малим—школярем, а штани вже носив, бо таки не аби-який майстер слова. Написав книжечку поезій. Потім перейшов на прозу. Великий талан: любить полювання и рибальство. Влітку бував в рідному маєткові (батько—Тадей Рильський—член старої громади!). Взагалі—пантеїзм. Революції не запримітив... Що сталося з маєтком, не знаю, а без цього тяжко схарактеризувати його, як поета, одно тільки можна сказати з певністю: ходить у штанях...

Було це шість найвизначніших, найславетніших представників української літератури...

Є ще чимало інших іменнів, що прислужилися українській літературі, бо виїхали за Петлюрою на еміграцію, разом з літературою...

Далі прірва...

Далі „стрибок“ через прірву... і нова пролетарська література, що нічого спільного з старою українською літературою не має...

Беру з цієї пролетарської літератури шість іменнів.

Вас. Єллан.

Один тільки з пролетарських письменників, не розстріляний білими (решту всіх розстріляно). Загартований, випробуваний, незломний. Креше увесь час іскри. Одно слово,—пресало. Фізично слабкий. Важить 2 п. 20 фунтів і не має апетиту. З поетів найздоровіший, монолітний. Ніжний та люблячий в глибині душі, але не маючий часу розперезуватися. І спить підперезаним. Через те його лірика—лірика революції.—

І. Ю. Кулик.

На очах росте. Отак на його дивишся, а він росте. З агітки виріс... Виріс і пішов певним шляхом. Лірик: даючий, знаходячий, добіраючий, куючий, творячий, поючий, вопіючий, звиваючий і глаголючий. Даючий—не загальники. Знаходячий—конкретні живі типи. Добіраючий—живі образи. Творячий—нову мову з прикорня пролетарського побуту, праці, боротьби.

Володимир Сосюра.

Росхитаний юнак. Брюнет. Бритий. В галіфе. Ніжний лірик, одчайдушний паруб'яка. Прийшов з Донбасу, понаносив з собою похощів шахтарського життя, що від них закрутила носом добродіна українська критика.

Осююрив молодь. Пройшов фронти. Є щось хлоп'яче в його творчості, хвороба зросту... А скарбів йому одважила цілина Донбасу—гай-гай! Женився.

Микола Хвильовий.

Істинно: Хвильовий. Сам хвилюється й інших хвилює, дратує, щипає, кусає... Аскет. Жорстокий. Гордий. Суворий. Лагідний. Ніжний. Худий. Опасистий. Блондин. Брюнет. Шатен. Мрійник.

Загубив своє „я“ і шукає його, як Дон-Квізадо. Шукав і опинився в обіймах старої просвітянської літератури і кинувся на боротьбу з нею. Росклавіатурився... Роздерся на дві половини—одна б'ється з просвітянською літературою, а друга стоїть перед обличчям неоспіваного пролетаріату. Перша половина жоната, друга—парубок.

Третя його половина дульцінує життя, то в один бік, то в другий, то спереду то ззаду.

Пише для інтелігенції, бо поет він пролетарський.

Михайло Йогансен.

Майстер слова, пише дивно. Що напише—не знати. Перед ним ще ціле життя, а гевал з його добрячий, халера його не візьме, бо ювілер форми. Апетит добрий. Ість чимало, бо вже вчений, а це його козирь, бо таки біда для поезії, коли поет учений.

Валеріян Поліщук.

Прийшов до „Гарту“ (решта попріздрили). Визнав марксизм, комунізм, але як це все переварить? Жонатий. Єретик і норовистий. Поет цікавий: очі блакитні, велика шевелюра. Чудово хапає за шматки життя, та не тільки за шматки, а за цілі полотнища з кров'ю і з живими істотами. Псує йому потяг до філософії... Інженір: будує місток через провалля, щоб звязати пролетарську літературу з українською. Инакше він не може.

Оце тільки перший загін.

За ними придуть нові й нові..

Одно слово—хто не з нами, той ворог.

М. Зеров—ВОСКРЕСЛА!

(Початок української літератури).

З 1917 року, відколи скінчився страшний трьохсотлітній мартиролог української культури й книжки і знову ожила українська література, ми маємо кілька визначних таланів літературних, що утворюють напрями, дають тон і накладають свою печать на попередників, на сучасників і на нащадків.

Маємо Шевченка, Франка, Лесю Українку, П. Тичину, П. Філіповича і М. Рильського й Зерова.

Узагалі, кажу, 1922 року ми маємо чимале літературне оживлення.

Найвизначніший і числом своїх творів і властивостями свого не аби якого хисту був відчитного року Тарас Григорович Шевченко, що написав цілого „Кобзаря“. Частина його творів ми свого часу вмістили в декламатор „Слово“, видання видавничого т-ва „Слово“ в Києві, як підвалину нової української літератури.

За Т. Г. Шевченком іде Іван Франко. Франко теж чимало дав 1922 року для української літератури. Що правда, Франкових творів трохи менше, аніж Шевченкових, проте і Іванові Франкові належить почесне місце серед українських письменників 1922 року.

Далі—Леся Українка.

Леся Українка, померши 1913 року, спромоглася, проте, зайняти одно з чільних місць в українській літературі відчитного 1922 року, що свідчить про великий її талант, талант багатогранний, вогнистий, мінливий *).

Павло Тичина. Один із символістів, що дав „В космічному оркестрі“ („Шляхи Мистецтва“) і „Сковороду“... Решта символістів—Загул—загубився, а Савченко теж чимало дав для літератури, бо не друкував нічого.

З київської групи визначалися ще так звані „панфуртисти: Михайло Семенко, Гео Шкурупій, Слюсаренко. Це деструктивисти. Ідеолог Семенко і головний деструктивист Шкурупій. Здивовують і ображають міщанський смак, але даремно, бо смаку міщанського ні здивувати, ні, тим паче, образити нічим не можна.

Це Київ.

З поетів харківської групи виступали невеличкими книжечками М. Хвильовий. В. Сосюра і М. Йогансен.

*) І 1923 року редакція „Червоного Шляху“ дає чільне місце творам Лесі Українки. Але каже, що це робить зовсім з інших міркувань, ніж я (М. З.).

Хвильовий ростріпаний і нервовий.

Сосюра однотонно-чіткий з своїм шостистоповим ямбом.

Йогансен — тонкий, блідий і вибачливий. Стоїть на теоретичному ґрунті.

Близько до цієї групи стоять Єллан і Поліщук.

Перший скупий.

Другий щедрий.

Єллан нічого не написав, а Поліщук—переписав. Випустив „Книгу повстань“, „Ярину Курнатовську“ і „Леніна“.

„Ярина Курнатовська“—поема перемішена з автором. Так що її можна назвати або „Ярина Поліщук“, або „Валеріян Курнатовська“. Ще влучніша була б для цієї поеми назва „Євгеній Онегін“, де так багато, вибачте на слові, репортёрської красномовности...

Така сама необробленість, як і в „Євгенії Онегіні“ псує й другу його поему „Ленін“.

Що до поета Зерова, мушу зазначити, що він дав кілька прекрасних перлин новітньої української поезії, написаних Гомером, Одисеєм й іншими грецькими письменниками, почасти до Різдва Христового, а почасти після Різдва Христового.

Не можна проминути й LX тому поезій Філянського.. Прекрасні формою й змістом, глибокі й вогнисті, вони не надаються до друку, бо жодне видавництво не може їх підняти, на жаль, в швидкому часі, доки прибудуть удосконалені американські домкрати, український читач позбавлений буде змоги читати їх.

Найблискучішим виступом був виступ двох поетів, що одійшли в мистецтві туди назад, до Гомера, до Бодлера. Я маю на оці П. Филиповича і Максима Рильського. Це так звані „неокласики“, що вглядаються в „синю далечінь“ старого минулого. Через те вони й „новокласики“.

Оцей відход до старого і є воскресіння нової української літератури.

Так! Ми можемо голосно й сміливо сказати:

— Воскресла! Українська література воскресла!

І чуємо відповідь:

— Воїстину воскрес!

М. О. СКРИПНИК.

Начерк історії пролетарської революції на Україні *).

V. БОРОТЬБА ЗА ЖОВТЕНЬ НА УКРАЇНІ.

Таким чином картину соціальних відносин за часи перед самим жовтнем можна характеризувати, як стан де-якої рівноваги сил в певному, дуже своєрідному трикутнику. В існуванні трьох ворожих сил, що боролись за владу, лежить дуже характерна риса Україні того часу. Сили Тимчасового Уряду, цеб-то лагерь великої буржуазії, сили УЦР—лагерь дрібної буржуазії, зі всіма її спільниками і, нарешті,—сили революційного пролетаріату. Але в цьому трикутнику роля Тимчасового Уряду ставала все меншою і всім ходом історії та соціальних відносин була засуджена на загибель у боротьбі проти двох інших сил.

Революційну боротьбу в жовтні 17 року можна скрізь по всій Україні характеризувати в основі однаково: при перших вістках з Петербургу і Москви про збройну боротьбу робітників за владу рад, робітництво підіймається і в більш-менш упертій боротьбі перемагає війська Тимчасового Уряду. Найбільшої жорстокості ця боротьба досягла у Києві та Катеринославі, менше сутичок було в Харкові, Одесі та інших місцях. У Києві контр-революційний генералітет і меншовицько-есерівський комісарський склад, на чолі юнкерів та офіцерів, сам почав наступати проти робітництва, захопивши до полону керівників Київської Ради Робітничих і Салдатських Депутатів, а також більшовицькі комітети. Але робітники арсеналу і інших заводів з рушницями, а потім і з гарматами, в кілька-денному бої примусили юнкерів та офіцерів скласти зброю і здатися на волю переможців. Так само було в Катеринославі й по інших містах.

Як в Росії, Петербурзі й Москві, так і по містах України, ці перші бої робітництва за владу рад не були (порівнюючи з наступовими боями) дуже кривавими (десятки жертв). На фронті майже цілком обійшлося без боротьби, бо там «Искомитюз» та «Румчерод», кожний на своєму терені, вже й до того фактично

*) Початок див. „Червоний Шлях“, ч. 1.

держали владу в своїх руках, а тепер вони лише цілком взяли під своє керування командуючих фронтами та начштабів.

Слідом за Москвою та Петербургом влада Тимчасового Уряду впала і на Україні. Наче блискавкою промайнула по всій Україні вістка про владу рад, владу працюючих. І робітники могли думати, що вже перед ними лежать вільні шляхи до майбутнього.

Жовтнева перемога над Тимчасовим Урядом здобута була силами робітництва, що боролось під проводом більшовиків і було підтримане в цій боротьбі,—це треба зазначити,—всім селянством, як на селі, так і в армії.

Навіть ті маси, що були цілком під впливом УЦР в Києві, Катеринославі та інших містах, в цій боротьбі більшовиків проти Тимчасового Уряду або стояли проти Тимчасового Уряду й активно підтримували робітників, або співчували їм, або, принаймні, трималися яскраво дружнього нейтралітету. Можна вказати, наприклад, на Українські частини в Києві, що, хоч може не у всьому своєму складі, в жовтні йшли озброєно за більшовиками в боротьбі проти юнкерів та офіцерів.

Можна прямо сказати, що в жовтні 17 року пролетаріят України під керуванням більшовиків об'єднав біля себе в боротьбі проти Тимчасового Уряду Керенського за революційні домагання всі працюючі маси України. Але приєднання до робітництва непролетарських мас було лише тимчасовим. Вже на наступний день після перемоги над військами прихильників Керенського (буквально на наступний день) партії дрібної буржуазії—у. с. - р. і у. с. - д., що й до моменту боротьби трималися інакше, ніж маси, і ставилися вороже або з недовір'ям до більшовиків, не гаючи часу, після жовтневої перемоги цілком виступили проти більшовиків, проти робітництва.

Це було неминуче. До цього вела вся логіка українського національного руху і соціальна істота головних партій, що стояли за УЦР, а також до того привела, без сумніву, й позиція більшовиків України в питанні про владу. Всі більшовики по всіх губернях і повітах, так як в Росії, стояли за лозунг: «вся влада радам», — «вся влада радам в центрі і на місцях». — Цей лозунг був прийнятий всіма більшовиками на Україні й вони його широко популяризували серед робочих мас. Але справа захоплення влади радами в центрі України й для всієї України, як єдиного цілого, ставилася партійними організаціями й окремими товаришами по ріжному. Більшість партійних організацій собі такого завдання зовсім і не ставили. Більш того, вони були против того, щоб таке завдання ставити. Вони ставили собі лише завдання влади на місцях, беручи завдання будування влади в центрі, як завдання робітництва Петербургу та Москви,—цеб-то перед значною кількістю парттоваришів на Україні завоювання влади радами стояло лише в місцевому, а не в державному розмірі.

А поруч з тим весь хід подій на Україні, вся історія боротьби з Тимчасовим Урядом, а ще більш з УЦР, об'єктивно, незалежно від нашої волі, ставили питання про державну владу на Україні, і, не ставлячи цього питання для себе, більшовики цим самим залишили його для партій дрібної буржуазії,—для УЦР.

Захоплення влади в державному масштабі партійні товариші на Україні ставили лише, беручи всю Росію в цілому, в тому числі й Україну; і оскільки така влада вже була завойована в боях в Петербурзі та Москві, остільки вони ставили перед собою завдання здійснити лише другу частину лозунгу—влада на місцях. Але вся історія попередньої боротьби на Україні показувала, що поза цим питанням державної влади на Україні пройти було неможливо, й вся дальніша історія подій на Україні, вся дальніша боротьба більшовиків за владу рад на Україні це безумовно стверджує. Треба, кінець-кінцем, признати, що більшість партійних товаришів на Україні в той час стояли в цьому відношенні на помилковому погляді.

Лише Київська група товаришів, що мала проти себе вже збудований соціал-шовіністичний політичний центр державного значіння—УЦР, ставила перед собою питання завоювання влади у державному розмірі для всієї України з самого початку жовтневої революції. Але ця група не знайшла в цьому ні співчуття, ні підтримки з боку інших груп товаришів.

Коли більшовики не поставили цього питання про владу для всієї України, то його ставили як до жовтня, так і після жовтня прихильники УЦР. Ця організація й ті кола населення, що її підтримували, трактувала себе, як державний центр, майже з самого свого зародження, а тим більш після скинення Тимчасового Уряду. Генеральний Секретаріят, як Уряд УЦР, з перших же днів після жовтня розвинув досить велику діяльність й за ним ідуть всі українські національні організації по всіх губернях, містах і селах України—по одному плану, до одної мети прямують всі їхні сили. Таким чином, незалежно від нашої волі й нашого бажання питання про державну владу для всієї України поставлено було життям—цим самим воно встало й перед більшовиками, і вони мусили встановити до нього своє відношення.

Другою помилкою більшовиків в ті часи було те, що вони не створили єдиної організації для всіх своїх партійних сил на Україні і не виробили єдиної тактики в справі державної влади. Дійсно, після жовтневої революції погляд на питання державної влади на Україні, на яку претендувала УЦР, проводячи її на практиці, серед партійних товаришів на Україні був не один, а навіть де-кілька поглядів, де-кілька тактик.

Перший погляд, що виявлявся у багатьох товаришів Кривдонбасу,—вже характеризований раніш,—прямував до того, щоб признати за Україною в її межах без Кривдонбасу (а товариші з Одеси додавали «і без Одеської області») право скласти свій справжній центр, допускаючи таким центром УЦР і признаючи

тактикою більшовицької партії боротьбу в середині цього державного центру і боротьбу в цих державних межах проти дрібно-буржуазних націоналістичних ілюзій.

Друга точка зору була прямо протилежною. Це погляд киян, що признавали необхідним організувати сили робітництва для боротьби з українським націоналізмом в тих же рядах, в яких організувала свої сили УЦР. Цей погляд виходив з того, що український націоналізм неминуче після жовтневої пролетарської революції в Росії повинен стати і стане контр-революційним, коли його не захопити до своїх рук,—а прихильники поглядів т. Пятакова в національному питанні вважали, що український національний рух вже став контр-революційним в силу самого факту пролетарської революції. Завдання підтримки початку пролетарської революції, її поширення і зміцнення привело, згідно цьому погляду, до необхідності негайної боротьби за владу рад у державному масштабі для всієї України, не даючи часу дрібній буржуазії використати своє становище і зміцнити свої сили. Але цей погляд, як я казав раніш, не знайшов собі співчуття і підтримки в жовтні 17 року серед більшості парттоваришів.

Додамо ще про один погляд, якого трималися де-які товариші. Згідно з ним УЦР мала бути перетвореною в радянську державну установу шляхом внутрішньої діяльності в радах на місцях—по містах і селах,—шляхом поступової боротьби за більшість в УЦР таким же способом, як це було зроблено в Росії з Центральним Виконавчим Комітетом.

Оглядаючись тепер назад за 5-ть років, бачимо, що тоді окремі товариші трималися не якого-будь одного погляду й тактики, а переходили з одної позиції на другу в залежності від подій і від того (як треба було сподіватись), яку тактику приймає більшість парторганізацій. Додамо, як приклад, що навіть Київська організація, хоч і на дуже короткий час (щось на один день, чи що), послала після жовтневої революції своїх представників в УЦР, хоч би для заяви, що більшовики в її склад входять не будуть.

Щоб не було ніяких кривотолків, додамо зараз до всього сказаного, що при всій неусталеності, навіть хитаннях, тактика більшовиків була цілком ясною в головному питанні—відносно переходу влади цілком в руки робочих і селянських рад. А коли де-хто з читачів захотів би перетлумачити подані мною пояснення в тому розумінні, буцім-то більшовики були проти того, щоб Катеринославщина була у складі України, то я нагадую тут один факт, може нікому не відомий: в лютому 1918 року за часи радянської влади в Києві, коли я був Народнім Секретарем Закордонних Справ, мені досталися до рук папери Генерального Секретаря Закордонних Справ УЦР, в тому числі лист відомого О. Шульгіна (не треба змішувати з В. Шульгіним—махровим монархістом) до одного із знайомих йому діячів в Одесі, в якому Шульгін заявляє, що Одеська область не стоїть в складі України.

Отже питання про територію України навіть для українських націоналістів було не вирішене. А що ж тоді говорити про пролетарія України, що на ній він повинен був організувати державний центр, а тим більш про комуніста, для яких національне питання—лише питання тактики й має іноді другорядне, а то й третєорядне значіння.

Аби з'ясувати тактику партії більшовиків відносно УЦР після жовтневої революції, треба мати на увазі не лише ту тактику, що провадили на Україні по містах місцеві організації, а ту, що була офіційною тактикою всієї більшовицької партії і Цен. Ком. провадилася через Раду Народніх Комісарів РСФРР. Ніхто не може сказати, що позиція більшовицької партії в цьому відношенні була хоч скільки-небудь непевною, або неусталеною і не тривкою.

Навпаки, з самого початку жовтневої революції ЦК партії, а значить й офіційно вся партія більшовиків трималася того ж погляду—визнання за українським народом права на самовизначення і цього погляду вона трималася і до жовтня. Звернімо увагу читачів хоч би на постанову Ради Народніх Комісарів РСФРР про визнання УЦР, або на другу постанову про звернення їй всіх національних клейнодів із музеїв Росії і т. д.

Поваливши буржуазію і взявши владу в усій державі до своїх рук, пролетаріят на чолі з партією більшовиків цілком став на ґрунт повного й одвертого визнання національної культури й прав українського народу для спільної та дружньої праці по утворенню вільного від капіталістичного визиску життя. І коли між класою робітників та партією більшовиків з одного боку і ЦР з другого на Україні почалася одверта й жорстока боротьба, то цьому причиною була не яка-небудь двозначна, або нетрівка політика й тактика партії більшовиків в цілому, а як раз ота занадто підкреслена контр-революційна політика, до якої з самого початку прямувала УЦР та її провідники. Ще за часи боїв робітництва з Тимчасовим Урядом на вулицях Києва, Катеринослава і ин. міст, Українська ЦР та її Генеральний Секретаріят трималися політики змови, темних зносин з контр-революційними генералами і комісарами Військ Тимчасового Уряду, вживала заходів до того, щоб перешкодити українським національним частинам стати в тій боротьбі на бік більшовиків і всякими засобами гальмувала боротьбу робітництва й фактично допомагала контр-революції. Боягузне відношення до пролетарської революції й фактичне позирання на право характеризує УЦР навіть у часи жовтневих боїв, а після перемоги ця політика УЦР крок за кроком виявляється зовсім одверто. Темні махінації і зносини з меншовиками й есерами, як виявилось тепер на процесі правих есерів, зносини з Донськими козаками, контр-революційний характер так званого з'їзду народів, що відбувся в Києві в кінці 17 року, пропускання з фронту козачих частин на Донщину, а фактично на допомогу контр-революційному генералові Краснову,

роззброєння військових частин і т. ін. і т. п.—всі ці факти, що їх подавати зараз не вистачить місця,—повинні стати матеріалом фактичної історії Української Революції.

Все це свідчить, що УЦР в боротьбі рад проти контр-революційних сил стала проти влади рад. Треба зараз же твердо встановити той безсумнівний факт, що причина такої темної політики УЦР проти радянської влади ні в якому разі не була в яких-небудь національних суперечках між Росією й Україною, або у втручання Російської Радянської Республіки в право самовизначення українського народу, словом, що причина такої політики українського шовінізму була не національна, а цілком соціальна, класова.

Річ у тому, що після жовтневої революції проти робітників та селян Росії піднялись не лише сили великого капіталу та великого землевласництва, підтримані Європейським та Германським Імперіялізмом, а вся так звана середня буржуазія, всі дрібно-буржуазні угруповання на чолі з партією меншовиків та есерів. Більш того, саме середня (дрібна буржуазія—хоч би і на золото чужоземних імперіялістів і під керівництвом великої буржуазії) і була щирим поставщиком всіх сотен і тисяч контр-революційних гуртків та організацій; з її кол виходив так званий саботаж інтелігенції—учителів, докторів і инш. З їх стану гімназисти, студенти офіцерня і т. и. склали самохіть добровільні білогвардійські ватаги. Міська середня та дрібна буржуазія у купі з великою буржуазією землевласників-капіталістів виступала проти пролетарської революції. Такі класові відносини були в Росії і так же само вони склалися й на Україні. Представлена в УЦР дрібно-буржуазна інтелігенція і середня буржуазія це була виродком з буржуазної сем'ї і стала на той же шлях, як і російські її брати. Ріжниця становища української дрібно-буржуазії і російської полягала в тому, що першій удалося на де-який час запантеличити досить широкі кола селянства, що пішло за нею, чого не вдалося зробити її російським братам,—а також в тому, що українська дрібна буржуазія, де-який час ведучи селянство проти більшовиків під прапором націоналістичних лозунгів, буцім-то на захист української національності від «московського» більшовизму, в дійсності зрадила навіть своїй національності і своєму уряду, бо тільки уряд радянської республіки і лише один він визнає за українським народом всі права на самовизначення—як культурне, так і державне,—всі ті права, що їх вимагала до того часу УЦР.

Таким чином УЦР під впливом Антанти, натхненна своїм класовим дрібно-буржуазним почуттям і своїм класовим спорідненням з російською буржуазією, зрадила—знову і не перший раз вже—навіть бажання тих мас селянства, що йшли за нею в той час, коли перед нею стояла широка можливість працювати на користь національного відродження в межах радянської республіки, спільно з радянським урядом.

Нездатні до дійсної ні національної, ні соціальної боротьби і політики маси селянства, що ще йшли за УЦР, були одурені. Ошукуючи ці маси революційною і націоналістичною фразеологією, боючись революційної енергії, революційного духу цих мас і весь час прямуючи до спілки з їхніми ворогами—великою буржуазією і землевласниками, маючи об'єктом своєї боротьби не допомогу пролетаріату і більшовицькій партії в боротьбі з Тимчасовим Урядом, а тільки свої класові соціальні інтереси, перешкоджуючи пролетаріатові в його революційній праці, зраджуючи його, будучи представниками тої суспільної класи, що не має своєї власної соціальної мети, ані своєї окремої будучини, складаючись з дрібно-буржуазних фанатиків і повітових героїв,—УЦР, як проститутка, продає себе на шляхах всім маючим силу і золото, а після жовтневої революції, після величезної, велитенської боротьби між працею і капиталом, між владою Рад і контр-революцією ниминуче стає, бо повинна була стати, на бік контр-революції.

Контр-революційні заходи, що їх стала уживати УЦР на другий день після жовтню, йдуть у двох напрямках: прямої і одвертої боротьби з пролетарською революцією на Україні і—всілякої допомоги російській контр-революції в її боротьбі проти російської влади Рад.

Події і класові відносини мають свою логіку. Кожна класа в кожній країні повинна йти і йде до боротьби за владу. Дрібно-буржуазна УЦР також йшла до неї, а значить, вона повинна була достотно забезпечити собі владу проти домагань пролетаріату. Велика буржуазія і землевласники, позбавлені своєї влади силою пролетарської зброї, тепер стали не супротивниками дрібно-буржуазії, а її спільниками проти пролетаріату, бо у часи громадської боротьби стремління забезпечити себе від домагань інших клас це перш усього значить їх обеззброїти і знесилити. І які б дрібні й дрібнесенські політики не сідали в УЦР, що б вони не говорили, в які б шати героїзму не микалися манюсінські паскудні Луї Бонапарти-Винниченки, однаково—класові інтереси дрібно-буржуазії мали в боротьбі проти пролетаріату свій вираз, навіть через таке політичне опудало, як Центральна Рада.

Першим кроком діяльності УЦР після жовтневих днів було обеззброїти більшовицькі військові частини в Києві, а далі і Київських робітників. Далі ця політика обеззброєння сил пролетаріату послідовно провадилася скрізь по Україні, у Катеринославі, Миколаїві і т. д. Особливо уперто і жорстоко йшла ця боротьба на південно-західному фронті. Кількаденна кровава боротьба мала місце у Бердичіві, де мешкав «Искомитюз», а після того на протяжжя де-кількох тижнів, навіть трьох місяців, йшли озброєні сутички між військовими частинами південно-західного фронту, що сунули з фронту назустріч революційним подіям в Росії і по дорозі затримувалися ЦР з метою обеззброєння їх і роспорошення революційної сили.

Політика дрібно-буржуазної контр-революції завжди однакова. Чи не так само відносилася дрібна буржуазія в другій національній республіці—Грузії до військових частин, що вертали з фронту? Можна пригадати багато фактів з історії Грузії, що нагадують такі ж самі події на Україні. Але залишимо Грузію, де, починаючи з розгону більшовицьких частин, протягом трьох років існував соціал-патріотичний рай. Вернімося на Україну.

Роззброєння більшовицьких частин, що вертали з південно-західного та руминського фронтів, порівнюючи з Грузією, не пройшло щасливо для УЦР. Лише у самому Києві, в перші часи після жовтневої перемоги над комісарами Керенського в зрадницькій пітвім двохзначної поведінки ЦР та при допомозі переговорів з ворогами республіки поза спиною робітництва, УЦР змогла провести роззброєння різних військових частин, а коли таку ж саму тактику вона хотіла провести на самому фронті, то де-кількаденні бої,—як я вже згадував,—наприклад, в Бердичіві, ясно показали ЦРаді неможливість цього і можна прямо сказати, що весь час, починаючи з жовтня до оголошення Української Радянської Республіки на першому З'їзді Рад, йде жорстока повсякденна боротьба, що її веде ЦР задля обеззброєння робітництва, наступаючи на нього.

Придивимося до становища робочих і більшовицької партії за ці часи, щоб можна було зрозуміти, які моменти повинні були з'явитися у тій громадській війні, що, починаючи з 12—17 жовтня, тяглася де-кілька років.

Більшовицькі організації, а надто більшовицька організація Києва, перевели боротьбу з комісарами контр-революційного уряду за часи жовтня, але ця перемога опинилася в руках більшовиків не зразу. Не маючи сил для того, щоб взяти владу в свої руки, але поставити собі це як завдання, не маючи при цьому досить значної підтримки з боку партійних організацій України, Київська партійна організація все-таки своєю енергійною жвавою організаційною діяльністю протягом 1¹/₂ місяця після жовтневої перемоги досягла здійснення своїх завдань. Це в той час, коли УЦР вела збройну енергійну боротьбу по всій лінії України проти робітництва, проти всеукраїнської радянської організаційної діяльності більшовиків. Одначе, треба прямо зазначити, що навіть у часи перед груднево-січневою боротьбою більшовики стояли ще досить далеко від необхідної політики об'єднання сил. Три зазначені мною вище центри ваги радянських і партійно-більшовицьких організацій—Одеса, Київ та Харків ще йшли, не об'єднуючись між собою, але йшли об'єднуючи свої сили на терені своєї області і, крім Києва, навіть відокремляючись від загально-українського об'єднання. Одначе, всі більшовицькі організації провадили по всім містам України одночасно однакову політику що до влади Рад.

Фактично після скинення влади уряду Керенського по всіх містах органи влади робочих та салдатських депутатів оголосили

себе єдиною владою, але тільки оголосили, а не могли сами провести цю заяву до кінця. Поруч з владою Рад існувала, як і раніш, дрібно-буржуазна влада, що майже скрізь була в руках меншовиків та есерів. Земства, де переважно були есери російські на сході і українські на заході України, українські кола, громади, спілки, нарешті, уряд УЦР, що складав єдину всеукраїнську організацію дрібно-буржуазної влади,—всі ці екс-державці виносили резолюції і заяви, доки не прийшов момент переоцінки всіх вартостей озброєною рукою.

Той момент надходив по різних місцях різночасно. Можна, наприклад, згадати Миколаїв, Одесу, Катеринослав і т. д., але в ході подій умови для рішучої, конечної боротьби склалися остаточно лише в початку грудня 17 року.

1¹/₂ місяця, від жовтня до грудня, це був час агітаційної, організаційної і пропагандистської діяльності більшовиків, час підготовчої праці за скликання першого З'їзду Рад.

VI. ЖОВТНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ НА УКРАЇНІ.

(Грудень 17 р.—Січень 18 р.)

Власне кажучи, перший Всеукраїнський З'їзд Рад відбувся ще до Жовтневої Революції, ще за часи переважної більшості в радах меншовиків та есерів, але той з'їзд пройшов майже непомітно, не мав ніякого значіння в історії українського революційного руху і не залишив по собі ніяких наслідків, ні ідейних, ні навіть організаційних. Тому цілком правильно зробили т. т. з Києва, коли вони, скликаючи з'їзд рад тепер, назвали його першим Всеукраїнським З'їздом Рад Робочих, Селянських та Салдатських Депутатів.

На великий жаль, я не маю зараз під рукою жадного часопису тої доби і тому не можу подати документально закликів, що їх було надіслано скрізь з пропозицією радам взяти участь на цьому з'їзді рад. Можу лише сказати, що на порядку денному стояло питання про владу рад, земельне, питання війни, питання про організацію влади рад на Україні і тим самим питання про відношення до УЦР.

Атмосфера для скликання всеукраїнського з'їзду була дуже сприяючою. Ідея всеукраїнського з'їзду рад і заснування центральної влади рад на Україні зустріла величезне співчуття з боку всього робітництва й широких верств салдатських мас, що вели боротьбу за цю владу з офіцерськими та юнкерськими бандами в часи жовтня.

Це були часи стихійного вступу робочих мас до організації, часи, коли в кожному закутку, де лише були робітники, де сходився хоч маленький, невеличкий гурток робітників, взагалі працюючих, ялось стихійно, без всякого навіть впливу партійних угруповань, йшла організація працюючих мас. Це були часи, коли по селах та по містах заходилися коло творчої револю-

ційної діяльності поодинокі робітники, що прийшли в школу революційної праці 5—10—20 років тому назад, а тепер вийшли з підпілля і під прапором революційної соціал демократії (так звалася раніш більшовицька партія) творили нове життя.

Більшовицька партія лише йшла на чолі цього періоду, надаючи йому оформленості та більшої класової свідомості.

Так майже одночасно з ініціативою Київської організації більшовиків, Київських Рад та Головного Комітету соціал-демократів більшовиків України скликати перший Всеукраїнський З'їзд Рад, виникла думка у т.т. Харківщини та Катеринославщини про скликання другого обласного з'їзду рад Криворізьського району та Донецького Басейну, а також у «Румчерода» — про з'їзд рад Одещини. Таким чином, до грудня 17 року, до того моменту, коли на роздоріжжі стояла історія всього розвитку України, більшовицькі сили все-таки не були об'єднані в одному центрі, — вони групувалися по різних напрямках, що йшли до одної мети — влади рад.

А поруч з тим УЦР, бачучи, що ніякими силами не можна подолати ту хвилю організаційної самодіяльності робочих мас і, може бути, не передбачаючи конечної неминучості відбуття скликаного більшовицького з'їзду, намагалась перешкодити цим планам, аби тільки утримати владу в своїх руках.

Як кожний з'їзд, що його скликало робітництво, маючи вже велику організаційну практику і організаційні знання, перший Всеукраїнський З'їзд мав свій статут і регламент, на підставі якого повинні були працювати делегати. Але УЦР шукає до з'їзду під фіговим листком депутатів селянських рад всіх своїх прихильників і спільників із селянських гуртків та спілок, яку б кількість членів вони не мали, аби тільки мати за собою більшість. І от у Києві, в політехнічному музеї, невеличкий гурток біля 150 представників рад робочих депутатів, зовсім потопає у великій юрбі більш, ніж 1000 представників селянських спілок, що з них лише невеличка купка була дійсними представниками незаможних кол та сільської бідноти, а величезна більшість — пізніші хлібороби та гетьманці, а в ті часи — вільні стрільці та козаки Скоропадського й Петлюри.

З'їзд рад, підтасований УЦР, не міг в більшості виявляти волю працюючого народу, а лише волю ЦР, що скликала це гайвороння, і волю тих політиканів, що продали душу буржуазним верховодам.

Зрозуміло, які могли бути наслідки: в чаду жорстокої злоби проти більшовиків агресивні прихильники УЦР примусово розпускають мандатну комісію з'їзду, силою та шахрайством пролізають у дійсні члени з правом рішачого голосу, все новими сотнями скидають з місця голови представників рад т.т. Затонського, Майорова та инш. і передають головування маститому Одисею українського націоналізму - шовінізму — Грушевському З'їзд починається не під спів Інтернаціоналу, навіть не марсельези,

а під згуки національної «Ще не вмерла Україна». Диким ревом ухвалили зустрічає осатаніла юрба націоналістів й запантеличених нею людей випади проти більшовицької партії, — погрозами заяви групи дійсних представників рад. Це була стихія куркулівського націоналізму, що її виволали верховоди УЦР, щоб підтримати себе, заховати владу в своїх руках і знайти новий ґрунт для озброєної боротьби з більшовиками Росії та України.

В ті ж самі часи УЦР довела свої відносини з Радянською Росією до краю загострення; в ці ж часи відбувався у Києві з'їзд народів, що мав на меті заснувати предпарламент — контр-революційну згоду всіх тк. зв. окраїн проти революційної Москви та Петербургу; в ті ж самі часи УЦР вела переговори з партією російських соціал-революціонерів відносно згоди про озброєну боротьбу і перенесення установчих зборів з Росії на Україну до Києва, яко центра Всеросійської влади; у ті ж самі часи УЦР входила фактично в згоду з Красновим, що підняв прапор повстання проти рад на Дону, одночасно ведучи переговори і самостійно і через російських есерів про згоду з генералом Щербачовим, що організував білогвардійські війська на руминському фронті.

Зрозуміло, що робітництво не могло навіть тимчасово помиритися з таким ворогом, як не могло піддатися на поталу скаженої провокації УЦР. З підтасованого юрбою куркулів із селянських спілок з'їзду дійсні представники рад вийшли, залишивши всю куркулячу більшість у повному розпорядженні УЦР.

Залишившись без представників рад в політехнічному музеї, юрба куркулів, вільних козаків та инш. прихильників УЦР мала ще сміливість прийняти на себе назву першого Всеукраїнського З'їзду Рад, але було очевидно для всіх і в тому числі для самих радників, що роля з'їзду закінчилася, як тільки він виніс резолюції проти більшовиків та проти підтримки ЦР, як це їй потрібно було. І з'їзд рад роз'їхався.

Робочі делегати, визволившись з цього натовпу, зібралися на нараду і тоді побачили наочно необхідність рішуче приступити до одвертої боротьби за владу рад проти УЦР, що як раз в ці часи почала одверту озброєну атаку проти РСФФР. На цій Київській нараді було біля 150 депутатів різних рад Правобережжя, а також Чернігівщини, Полтавщини, Кременчужщини, Єлисаветграду і инш. та представники військових організацій — салдатських комітетів фронту.

В трудному стані були тоді представники робітництва, почувачи за собою волю широких працюючих мас, величезну більшість робітництва і війська, де було переважно селянство і тим самим право на владу, яку перед тим ці маси завоювали в збройній боротьбі. Представники робітництва не мали зараз у Києві в своїй постійній оселі майже ніякої озброєної сили. Їхня сила була там, де був найбільш товстий масив пролетарського ґрунту, — там на сході, в Донбасі була ця сила. Вона була також

на фронтах, де понівечені, замучені війною салдатські маси прагнули миру і землі і з ентузіазмом зустрічали заклики більшовиків. Повстало питання, де взяти зараз,—не взагалі (більшовики це питання рішили раз на завжди), а зараз, у той мент, коли сьогодні треба зброєю розрубати вузол заплутаних протилежних інтересів і розрішити ті завдання, що завтра їх на свою користь рішатиме проти робітництва ворог,—де взяти сили, щоб почати боротьбу? І треба признати, що Київські товариші і взагалі весь з'їзд представників рад вступив на правильний шлях: на фронт направлено було поодиноких представників комісарів, на Правобережжя було кинуто членів з'їзду для організації повстання, а весь з'їзд, як організація в цілому, вирішив піти туди, де була більшість пролетарських мас, щоб на цьому пролетарському ґрунті, як Антей в грецькій казці, знайти нову силу, нову міць.

З переїздом до Харкова перший Всеукраїнський З'їзд міг відбутися майже в повному своєму складі. До прибувчих з Києва делегатів в Харкові приєдналися делегати обласного з'їзду (Харків, Катеринослав, Донбас та Криворіжжя). Крім того, з Київськими було також де-кілька представників з Одещини. Це був дійсно Всеукраїнський З'їзд Рад, дійсно повне представництво всіх активних революційних пролетарських мас і революційного селянства на терені України. Таким чином, проти самозванного фальсифікованого куркулячого з'їзду на чолі з ЦР в Києві, в початку грудня 17 року відбувся дійсний Всеукраїнський З'їзд Рад.

Пролетаріят і дрібна буржуазія, революція і контр-революція, політика здійснення широких інтересів робітництва та селянської бідноти і шахрайське політиканство, що йде шляхом обдурення всіх верств широких мас, аби невеликому гуртку запродавців-верховодів затримати владу в своїх руках, політика єдності всесвітнього пролетаріату і союз з радянською Росією проти всесвітнього імперіалізму, зрада інтересів робітництва, селянства, союз з контр-революцією, аби мати хоча й би ілюзію влади—такі два світи, такі дві протилежні сили опинилися—одна в Харкові, а друга в Києві і почали одверту збройну боротьбу за владу, за будучину.

Перш ніж передавати зміст резолюцій і постанов першого Всеукраїнського З'їзду Рад в Харкові, ми повинні сказати де-кілька слів про його внутрішню організацію та про відносини, що склалися в Харкові між ріжними зазначеними раніш поглядами в ході революційних подій на Україні.

Так званий Катеринославський, або Кривдонбасівський погляд, що я вже його характеризував раніш, як раз і мав своїми представниками товаришів, що були на чолі скликання другого обласного з'їзду рад Кривдонбасу. Зрозуміло, зустрінувшись з фактом приїзду з Києва половини майбутнього всеукраїнського з'їзду рад, вони повинні були вирішити питання, як до цього

факту поставитися, яку позицію треба зайняти для того, щоб відкласти свої власні бажання про утворення окремої радянської державної організації для Кривдонбасу,—завдання, яке вони, власне, і ставили для другого обласного з'їзду рад Кривдонбасу.

Довгі і гострі балачки і дебати відбулися за той час між Киянами та Кривдонбасцями в Харкові. Представники кожного погляду провадили свої аргументи і доводи, але спільний революційний рух і спільне завдання боротьби за владу рад, очевидна погроза пролетарській революції з боку українського націоналізму, нарешті, дійсне пролетарське почуття та світлі голови першорядних робітників Кривдонбасу—як, наприклад, т. Артема (Сергеева), кінець-кінцем це революційне почуття, революційна свідомість вирішили питання: Київська частина з'їзду і Кривдонбасівський з'їзд злилися в один з'їзд, що прийняв назву першого Всеукраїнського З'їзду Рад Робочих, Салдатських та Селянських Депутатів.

Знов мушу висловити превеликий жаль, що не маю зараз на руках майже ніяких матеріалів і документів, але тому-то я зараз і не пишу історію революційного руху на Україні, а лише його начерк. Я не можу зараз подати документально резолюцій першого Всеукраїнського З'їзду Рад, а можу лише передати зміст. Головною резолюцією була резолюція невизнання УЦР, оголошення її організацією контр-революційною і заява від імени робочих та селян про боротьбу з нею. Перший Всеукраїнський З'їзд Рад своїми резолюціями виставив лозунгом повне визнання єдності революції та влади українського пролетаріату в боротьбі проти УЦР. За соціалістичну пролетарську республіку з'їзд пішов тим же шляхом, яким йшов пролетаріят Росії, протиставивши всеукраїнському об'єднанню дрібно-буржуазної контр-революції всеукраїнське об'єднання пролетарських сил. Перший Всеукраїнський З'їзд обібрав радянський орган центральної влади—Всеукраїнський Виконавчий Комітет та Народній Секретаріят. В резолюції відносно землі, відносно влади і відносно війни перший Всеукраїнський З'їзд Рад цілком і вповні приєднується до резолюції другого жовтневого Всеросійського З'їзду Рад.

Але не в цьому оформленні бажань і поглядів українського робітництва та революційного селянства України на головні питання життя і боротьби був головний зміст цього з'їзду: ці переконання уже в дійсності широкі верстви робітництва та салдатства прийняли, за них вони вже боролися, за цей час вони вже витримали суворий іспит зброєю в жовтні. Головне питання на Україні стояло в другому—в тому, що як у Росії після березня 17 року владу захопила велика буржуазія, так і після жовтневої боротьби на Україні, після скинення влади Тимчасового Уряду, владу захопила дрібна буржуазія в образі її державної організації УЦР. Грудень 17 року—це був початок нашої української жовтневої революції, в дійсності це був перший у державному масштабі виступ пролетаріату України проти влади міської дрібної буржуазії за владу рад, за диктатуру пролетаріату,—у цьому і була дійсна причина

того, що на з'їзді рад і в обібраному Центральному Виконавчому Комітеті (скорочено ЦВИКУК або ЦВИКУКА) переважну більшість складали представники пролетарського Донбасу та Криворіжжя, що у цей момент цілком об'єдналися з представниками Полтавщини, Чернигівщини, Київщини і всієї України біля гасла: «Всеукраїнське об'єднання Рад на Україні, Радянське будівництво України». В складі уряду, в народнім секретаріаті значна кількість народніх секретарів були представники пролетарської України, Донбасу та Криворіжжя,—наприклад, т. Артем та инш.

До всіх робочих та селянських працюючих мас України з'їзд звернувся з закликом до повстання за владу Рад. Одверто, перед лицем усіх ворогів було піднято червоний прапор боротьби за соціяльну республіку, за остаточне визволення працюючих від гніту, експлоатації — і боротьба почалася. Вона тяглася довго — майже три роки на Україні, доки тверда рука робітників та селян не викинула за кордон України всю внутрішню і зовнішню силу імперіялізму, доки влада Рад не запанувала на Україні.

Приглянемося ж трохи до обставин, в яких ця боротьба провадилася.

В Києві цілком панувала ЦР та її Генеральний Секретаріат. Там була лабораторія, де формувалися нові військові частини, що розсилалися ЦРадю у всі кінці України. Там диктатура буржуазії продавала робітництво і терором розправлялась з його керівниками, як то було з Леонідом П'ятаковим та иншими. А з Києва вплив українського соціал-патріотизму та УЦР розповсюджувався по инших містах Київщини, Поділля, Волині, Кременчужщини, Катеринославщини. В Катеринославі саме в ті часи гайдамаки захопили владу до своїх рук, пропускаючи через Катеринослав лише козаків на Дон. В Одесі була влада більшовицького «Рум-чероду», але одночасно малися військові частини, прихильні до УЦР. В Миколаїві при непевній більшості більшовиків меншовицька меншість гальмувала радянське будівництво і робила можливим виступ українських націоналістів. На південно-західному фронті більшовицькі частини, що складали переважно військову силу, і навіть нейтральні частини стихійно демобілізувалися і йшли через Київ, де ЦР роззброювала їх; і чим більш вона це робила, тим більше стихійно вони йшли на Київ, весь час ведучи бійку і навіть справжні бої з військовими частинами, що залишилися під впливом ЦР. Це були часи величезного сумбуру і роскладу УЦР, хоч майже вся Україна, села включно всі, а міста майже всі знаходилися під фактичною владою УЦР. На південному сході, в самому Донбасі робітники жорстоким кривавим збройним опіром стримували наступ Краснова та білогвардійських юнкерських банд. Донбасівські гірняки, організовані в червону гвардію, і червоногвардійські чоти, що прийшли їм на допомогу з Петербургу і Москви, головним своїм керівником мали Антонова-Овсієнко, який мав оселю свою в Харкові. Отже, вся радянська територія з центром у Харкові простягалася на захід до Полтави, на південь

до Синельникова, а потім навіть і до Лозової, на південний захід до Красновського фронту (Мушкетово, а іноді навіть Микитовка). На заході, в середині грудня 17 року, в Полтаву вступили Натієвські та місцеві націоналістичні українські військові частини ЦР, владу рад там було скинено, і таким чином в цьому напрямку територія Радянської України простяглася ледви чи не до Люботина.

Військові сили Української Радянської Республіки були виключно робочі та червоногвардійські отряди та де-які військові частини, що знаходилися в стані стихійної демобілізації і роскладу. Всі озброєні сили, що підлягали Главковерхові і Народньому Комісарові РСФРР по боротьбі з контр-революцією т. Антонову-Овсієнко, всі вони були направлені на Дон для боротьби з козацькою контр-революцією. Жадного багнета, кулемета з цього напрямку не можна було взяти, бо звідтіля йшла погроза для всієї радянської пролетарської революції в особі превосходительної самодержавної всеросійської реакції.

Тим часом, після одвертого виступу проти УЦР, яко державної Влади України, за владу Рад для всієї України, ВУЦВІК і його Народній Комісаріят знаходилися в дуже скрутному і навіть критичному становищі: територія майже вся була захоплена ЦР, що роззброювала та тероризувала робітництво; військові частини, прихильні до радянської влади, знаходилися на південно-західному фронті за 1000 верст від Харкова, без можливості увійти в зв'язок з ним, а пролетарські сили Донбасу були заняті черговими завданнями боротьби з красновською донською контр-революцією. Знову і знову виникала думка у де-яких товаришів — поставити хрест на Україні, залишити їй переваритися у власному соціал-патріотизмові, доки вона доспіє до радянської республіки, а поки що всі сили направити лише на охорону радянського будівництва в Донбасі, і знову в цих внутрішніх дебатах ставилася на карту доля революції. Дарма — вона знайшла шлях до будучини і сили для дальшої боротьби.

У самому Харкові знаходилися частини, що співчували УЦР, і треба було їх, як ворожу силу, обеззброїти. Це зробили невеличкі частини — ВУЦВІК'у.

Звичайно, це були дуже невеличкі гуртки добровольців-робітників з усієї України та з озброєних вояк розформованого українського запасного полку. Отже треба було подбати про збільшення військової сили. Постановою Комісії ВУЦВІК'у, в складі В. Затонського, Ю. Коцюбинського, В. Примакова, М. Скрипника й инш. т-шів, було засновано перший кінний полк червоного козацтва імені ВУЦВІК'у, а на його чолі поставлено т. Примакова. Це був перший осередок більшовицької військової сили. План революційної повстанської боротьби був такий:

В Харкові приблизно на 10—15 січня була скликана всеукраїнська конференція селянських депутатів, і одночасно $\frac{2}{3}$ всіх членів ВУЦВІК'у кинуті по губернях, містах та селах України —

до Катеринославу, Полтави, Чернігіву, Єлисаветграду й инш. для організації збройного повстання проти УЦР.

Іспарту ще доведеться встановлювати повний список членів першого ВУЦВІК'у: ні мої документи, ні моя пам'ять зараз не можуть перелічити їх всіх,—лише можу пригадати, як в березні 18 року на другому Всеросійському З'їзді Рад в Катеринославі ми перерахували членів першого складу ВУЦВІК'у і нарахували, що з них $\frac{2}{3}$ загинуло за часи боротьби в перших чотирьох місяцях збройного змагання за владу рад на Україні, як, напр., т. П'ятаков Л., Саша Горвіц в Києві та инші. Навіть зі складу Народнього Секретаріату половина була кинута на фронт або за фронт.

Наслідком цієї організованої енергійної боротьби була підготовка і вибух повстання в багатьох місцевостях України, а для початку цієї боротьби було кинуте невеличкий військовий осередок майбутньої більшовицької регулярної армії, перший кінний полк червоного козацтва під командуванням т. Віталія Примакова.

Тепер про це можна вже говорити і треба пригадати, що більшовицький наступ на Київ наприкінці 17-го року, як також і другий більшовицький наступ на Київ у кінці 18-го року, почався, так би мовити, самочинно проти тої лінії, що її трималося командування. Позачергове завдання боротьби з контр-революцією Дону, тої боротьби, що провадилася загальною військовою владою і осередком радянської влади в Петербурзі, комісія ВУЦВІК'у не виконала, навіть цілком зламала директиву центру, коли викинула гасло: «На Київ проти Центральної Ради». З т. Антоновим-Овсієнко—командуючим військами донецького напрямку красновського фронту контр-революції Комісії довелося вести досить довгі і гарячі дебати, поки він відмовився, нарешті перешкоджати її намірам і навіть рішив прийти на допомогу. Цей наступ проти ЦР мав два напрямки: на Полтаву і на Катеринослав. Наступ на Катеринослав мав крім того ще одно завдання: перерізати шлях, яким на підмогу Краснову йшли донські козаки з фронту. Це був той самий доказ, що остаточно переконав Главковерха Антонова-Овсієнка, і він згодився на цей план.

Боротьба за Катеринослав була спочатку занадто гострою, але потім члени ВУЦВІК'у, яких було кинуте туди, порозумілися з українськими частинами, підняли серед них повстання і вільне стрілецтво обернуло свої кулемети та гармати проти свого ж командовання. Таким чином Катеринослав став знову радянським.

В Полтаві наступ мав инше значіння. По згоді з Антоновим-Овсієнко до наших українських червонокозацьких частин було додано один червоногвардійський отряд і бронепотяг. Всі ці сили були під загальним командуванням помішника т. Антонова-Овсієнка—полковника Муравйова, печальної пам'яті лівого есера,

що багато нашкодив на Україні, а далі в ролі командуючого східнім фронтом в боротьбі з Чехословаками на Волзі зрадив Радянську Республіку. Ми йому не довіряли. У «Вістнику ВУЦВІК'у» надруковано мої (Миколи Скрипника) переговори з Коцюбинським що до наступу на Київ, де я від імени Народнього Секретаріату заявив, що ніякі політичні виступи Муравйова не мають авторитету, що він не має права робити ніяких політичних заяв, при ньому призначається Комісар від уряду, який лише і має право виступати від імени уряду, від імени Радянської Республіки.

На чолі більшовицького наступу на Полтаву йшли червоні козаки, а в самій Полтаві працювали більшовицькі емісари, які підготували внутрішнє повстання. Так само внутрішнє повстання було піднято в Києві Александром Горвіцем і Андрієм Івановим (тоді і тепер член. ВУЦВІК'у), але його роздавила ЦР. Сотні робітників було розстріляно, в тому числі члена Народнього Секретаріату т. Горвіца, але це повстання не дозволило ЦР активно боротися проти наступу більшовицьких військ.

Після визволення Катеринославу та Полтави радянська влада Росії на підмогу нам кинула з півночі на Київ червоногвардійські отряди під командуванням т. Берзіна (після того в 21 році був помішником командуючого південним фронтом на Україні), а з Брянську також підходив невеличкий, але досить галасливий напіванархичний отряд Ремньова.

Одночасно члени ВУЦВІК'у розвинули на південному фронті досить велику агітаційну та організаційну роботу, досягли того, що тамтешні військові частини повели наступ проти УЦР за право вільного проходу до Росії. Тиким чином протягом місяця-півтора, з 12-го грудня 17-го року до початку лютого 18-го року, картина взаємовідносин військових сил на Україні різко змінилася. Замість жовто-блакитного прапору скрізь по містах України замайорив червоний прапор пролетарської революції: Харків, Катеринослав, Полтава, Кременчук, Чернігів, Єлисаветград, Миколаїв—з одного боку, Житомир, Вінниця, Бердичив, Умань—з другого боку Дніпра.

Червоне море оточило Київську сосульку і вона день від дня все більше танула. Пролетарське повстання перемагало. Робітництво по містах, демобілізоване солдатство по селах стихійно бралися за зброю і скидали владу дрібно-буржуазної Центральної Ради.

Конференція рад селянських депутатів, що відбулася в Харкові 10-15-го січня 17-го року, на яку прибуло 250 делегатів, показала, що селянство вже стає на ґрунт радянської влади.

Нарешті, після багатьох битв пролетарська червона гвардія наблизилася до Києва. Чудову столицю України, а за тим і інші міста, де скупчили всі свої надії контр-революціонери всіх фарб і пород, великий осередок революційних і контр-революційних сил було здобуто не зразу: тільки після жорстоких кривавих

боїв, після 10-денної гарматної стрілянини гайдамаки, вільні стрільці, вільні козаки, під натиском наших сил, залишили Київ і в безладді відступили. З ганьбою повина була покинути Київ і Центральна Рада.

Коли радянські війська визволили столицю України, ВУЦВК і Народній Секретаріят 8-го лютого переїхали до Києва. Рештки військ Центральної Ради тікали на Коростень, Рівно, Дубно в обійми німецького імперіялізму. 8-го лютого 18-го року, після двох місяців жорстокого кривавого змагання, з запізненням порівнюючи з Росією на 4 місяці, Радянська влада опанувала всю Україну. В нашій країні з мало розвиненою індустрією, переважною більшістю селянства знайшлися все-таки сили піти за прикладом Радянської Росії, стати на новий шлях влади Рад, влади робітництва при допомозі незаможного селянства. Вище було подано де-кілька фактів, які вказують, що радянське будівництво на Україні, завоювання України Радами відбулося силами робітників та селян України.

Скільки брехні написали тоді і після того прихильники УЦР про червоногвардійців Мурав'їова та про отряд Ремньова, про більшовицький терор в Києві після його визволення!

Але раніш були подані факти, що головною силою, яка боролася і добилася перемоги над ЦР, були робітники і селяни України—навіть більше, тут були частини Українського запасного полку, що перейшов на бік радянської влади та військових частин кінного полку червоного козацтва, що потім на протязі всієї пролетарської революції було гордістю радянської влади. Цей полк спочатку розвернувся в червону бригаду, потім в дивізію червоного козацтва, а кінець-кінцем в перший кінний корпус імени ВУЦВК'у, яким і зараз командує т. Віталій Примаков.

А що до терору, то, звичайно, після жорсткої кривавої боротьби, яку вела проти нас Центральна Рада, що засіла у Києві, Радянська влада змушена була вжити необхідних заходів проти кодла черносотенців та інших ворогів, що залишилися в Києві. А їх у Києві були сотні, тисячі. І не про те треба казати, що було розстріляно де-кілька десятків офіцерів, полковників і членів черносотених організацій, а про те, чим це було викликано. Після перемоги революції робітничий клас завжди ставиться до переможеного з легким серцем—чи не робочий визволив тоді с-під арешту навіть Шульгіна, що потім протягом де-кількох років вів одчайдушну жорстоку кампанію проти пролетаріату.

Мені пригадується, як в кінці 17 року в Харкові—це було як раз у той час, коли в Києві ЦР розстріляла Леоніда П'ятакова за більшовизм—командвійськ т. Антонов-Овсієнко, щоб здобути матеріальних засобів для безробітних, наклав контрибуцію в 10 мільйонів карб. на Харківську буржуазію, а коли вона відмовилася платити, арештував де-кого з великих гірняцьких

та вугляних баронів,—як тоді меншовики в Харківській раді кричали проти більшовицького терору, про недоторканість особи, а саме буржуазної особи. Це був терор... А не було терору, коли в Києві ЦР, після того як роздавила повстання робітників за радянську владу в січні 18 року, розстрілювала робочих лише за одну ознаку: «Хто мав на руках мозолі, той робочий, а хто робочий, той, напевно, більшовик, а хто більшовик, того треба розстріляти. Розстріляти!» Такий присуд був над робочими, що їх заарештували і ув'язнили за повстання в арсеналі в кінці січня 18 року.

Відкиньмо ж геть все це базікання про більшовицький терор, що його начеб-то виявили червоногвардійці Муров'їова та Ремньова в Києві в лютому 18-го року. Була боротьба, як і всяка боротьба. В цій боротьбі було розстріляно де-кілька десятків безумовних ворогів пролетаріату поруч з тим, як буржуазія розстріляла в цій боротьбі сотні і тисячі представників пролетаріату лише за те, що вони робітники.

Особливо яскраво виявляється ганьба й неправдивість цих балачок українських соціал-патріотів про більшовицький терор тоді, коли ми, звернувши увагу на події в середині самої УЦР у січні 18 року, пригадаємо де-які історичні факти: гурток українських соціал-революціонерів, зрозумівши всю неправильність і антипролетарський характер політики УЦР, зчинив внутрішній заколот в УЦР, щоб на підставі більшості, що її він думав придбати собі в ЦР, переобрати Генеральний Секретаріят і повести ліву лінію згоди з більшовиками.

Всі засоби, які тільки придбала історія для того, щоб ошукати працюючі маси, починаючи з обіцянок демократичної влади, соціалістичного законодавства без коаліції з буржуазією й кінчаючи погрозами збройною силою, пускала в ход УЦР, щоб запантеличити працюючим голову словами: «Влада Ц. Ради—це майже радянська влада, але тільки без більшовиків, з УЦР на чолі».

Навіть де-кілька робітників, співчуваючих більшовикам, заплуталися грою слів, зовнішньою фразеологією і справді почали думати, що вони в дійсності помилилися, піднявши збройне повстання проти УЦР, що ліпше було б перебути без влади де-який час і потім в складі Ц. Ради найти простий шлях до свідомости представленого у ній революційного селянства, а потім на цьому ґрунті, його силами зібрати парламентську більшість в УЦР і таким легесеньким, мирним, тихим способом здобути Радянську владу на Україні.

Нікчемність цих думок не забарилися показати всі свої наслідки, про що свідчить експеримент тов. Шумського і інших лівих уесерів, які на підставі перевиборів ЦР мали замір відвоювати більшість в ЦР і при допомозі цієї більшості голосуванням скинути членів генерального секретаріату: Винниченка, Порша, Петлюру та інших.

Питання влади—питання класової боротьби вирішається не більшістю в парламенті, а збройною силою; конституція обіймає собою не лише збірник добрих чи поганих законів, що приймаються більшістю голосів, а також військову і боездатну організацію, гармати, кулемети і багнети. Адже це азбучні істини революційної практики. Оскільки УНР роззброювала робітників і спиралася на дрібно-буржуазні військові частини, остільки конституція була в її владі, а влада—в її руках.

Для того, щоб перейти на інший шлях, треба було переступити через десятиденну бомбардировку Києва, через жорстоку боротьбу в січні 18-го і 19-го року. Паціфіяльні ілюзії тодішнього лівого есера Шумського та інших одним махом зруйнувала та ж сама влада, яку вони хотіли захопити, як тільки вони дійшли до переконання про необхідність збройного перевороту. Їх арештували у самій ЦР по наказу Ковенка й інших керівників військової влади УЦР, і коли Шумського та інших вона тоді не розстріляла, то лише тому, що не встигла, що більш логичні більшовики боротьбу за радянську владу вели іншим, дійсним шляхом—через збройне повстання, що в ньому здобули собі перемогу.

Одкинємо ж геть всі ці інсинуації буржуазії російської та української відносно терору більшовиків на Україні в 18 році, відносно окупації України російською армією, коли навіть і армії не було,—все це, свідомо, навмисне набрехано. Вернімося до ходу подій і подивимося на внутрішній склад і відносини на Україні в лютому 18-го року—на тій Радянській Україні, що зродилася під гуркіт гармат, у ході боїв та перемоги над УЦР. Це тим більше потрібно, що з'ясує нам всі обставини важкої героїчної боротьби за владу Рад при дальшому наступі германського імперіалізму на Україну.

(Далі буде).

О. ШУМСЬКИЙ.

Стара й нова Україна.

І. ВІДРОДЖЕННЯ КОЗАЧЧИНИ.

Крах царського трону в 1917 році був тим проломом криги вікового гніту, проломом феодално-поміщицької кори, яка сковувала розвиток продукційних сил, відкриттям заставок для виходу на арену одвертої політичної боротьби нових клас, що зросли під цею корою.

Ця весняна революцій наповідь винесла в своєму водовороті на поверх політичного життя всі партії й групи, що зародились під льодом старого ладу й дала їм простір схрестити свої шпаги за новий громадський лад з участю найширших мас працюючих. На Україні цей революційний вир класової боротьби неминуче мусив був в наслідок вікового національного гніту з перших своїх днів офарбуватись і національною боротьбою, що надзвичайно ускладнила класову боротьбу, довела її до найвищого ступіня жорстокости та ще збільшила й без того неминучі страсти на революцію. Нема нічого дивного в тому, що цю національну хвилю в революційному русі на Україні зусією спритністю постарались використати ті класи й громадські шари, які були приречені до загибелі самим фактом вибуху революції й перспективою її дальшого розвитку.

Метою цього хапання українських панків за національний момент було не те щире бажання розвитку придушеної віками царатом української національної культури, про що так багато говорилось; на всіх перехрестках не те нормальне й необхідне в історичному процесі, як передумова дальшого поступу, підняття культурного рівня відсталого українського народу, єдино можливе в національних його формах і при тому лише на ґрунті соціального визволення широких працюючих мас, мали на меті ці хапання; не як за засіб підняття культури українського народу хапались українські панки за національний український рух, а як за засіб врятувати (а то й поліпшити) свій загрожений стан вищої соціальної верстви, як за засіб звести й замкнути вибух соціальної енергії розбурханих мас у вузькі рямці національно-буржуазної революції й тим запобігти, хоч би на який час, завірюсі соціального перевороту.

А для цього треба було роздмухати до максимуму національний шовінізм та національну ворожнечу, а то й спровокувати навіть національну війну, щоб, скалмутивши соціальні горизонти суспільних низів і приславши їх вимоги, обійтись куцими й дешевими реформами, як це було в Польщі, Латвії й інших країнах.

З цією метою українські панки й підпанки ретельно почали будити і викликати тіні й духи сивих часів козацьких рухів та гайдамаччини, почали розвертати і прищеплювати масам барвисту романтику середньовіччя з усіма її атрибутами. І вони знали, що роблять. Всім отим панкам Михновським, Отамановським, Павленкам, Павелкам і т. д. потрібна була ця припала порохом віків романтика з її національною ненавистю, отаманією, «свяченими» й т. п. В свої часи вона мала зміст і історичну логіку, в наші ж часи це була найдикіша реакція й анохронізм. Але оскільки аж до наших часів дожили клапті феодальних відносин і елементів, то й ці анохронізми з козаччиною й гайдамаччиною пройшли перед нашими очима, як жива дійсність. Для всіх отих згаданих і не згаданих панків—напівскапанілих нащадків колишньої старшини,—все це не було лише барвистою романтикою; за нею крились такі дуже реальні річі, як стани й привілеї.

Але як же поставилась до цього глибоко реакційного «відродження» так звана українська соціалістична демократія—есдеки, есери, есефи й інші еси? Чи вони дали рішучу одсіч цьому реставраційному рухові, або хоч повели боротьбу з цим замахом на інтереси працюючих мас України? Де там! Навпаки, морочучи голови повставшим робітникам і селянам, ця чесна компанія з цвеньканням про соціалізм і з росплитими посмішками радості від такого «відродження» сама взялась за цю каїнову роботу. У слід за Капканами, Павленками, Полтавцями-Остряницями почали заводити оселедці, жупани, кунчукові пояси з «свяченими» й архаїчними кривими шаблоюками укр. есери й есдеки. І це не була лише зовнішня бутафорія, декорація. Ні, їй цілком відповідали діла й ідейна пропаганда цих «соціалістів».

Не далі, як на третьому з'їзді партії українських есерів виступив з промовою отак приблизно росписаний зовні «соціаліст», здається пізніше міністр Директорії, Паливода і в істеричному тоні вигукував, що нам, українцям, треба дбати про Україну й виконувати козацькі заповіді, а другий такий же «соціаліст» Пирхавка, на тому ж таки з'їзді, розмахуючи кривою шаблоюкою, запитував групу інтернаціоналістів майже дослівно: «доки ото ви тут говоритимете про інтернаціонал, славних батьків погані діти, а коли то вже мова йтиме про Україну, про козацьку славу?» Есдеки, ті менш про це говорили, а більш робили (хоч коли порівняти промови ватажків укр. соціал-демократії Винниченка й Петлюри на військових з'їздах, то вони мало чим відрізняються в цім від есерівських). Починаючи з ріжних Ковенків, Горобців і кінчаючи «головним» Петлюрою, ця соціал-

демократична братія отаманів, навипередки з прибічниками майбутнього гетьмана Скоропадського Полтавцями-Остряницями, взялась за організацію ріжних кошів і загонів вільного козацтва, гайдамаків, куренів смерти, чорних, червоних і ріжних інших кольорів «шликів», з приблизними лозунгами: «козаченьку, точи ніж, де зустрінеш москалика, там і ріж», не кажуче вже про глибоко антисемитську, погромницьку ідеологію цих лицарів найгірших традицій середньовіччя. І скоро старий, напівбетонний Київ ХХ століття, віку електричності, здригнувшись від того дикого маскараду, що вчинила в ньому бувша елегантна царська офіцерня, інтелігенщина й куркульня. А молодий Катеринослав—серце металургії сучасної України зі стотисячним пролетаріатом—просто вилупив у нестямі очі, коли зашуміли хортицькі очерети й загула тяжка хода старих козацьких тіней в новій машкарі під проводом соціал-демократів та есерів.

Але коли козаччина ХVII століття була селянським повстанням проти «панів-ляшків» і «жидів-рандарів», була потугою пирвати кайдани феодального гніту (хоч, правда, своя старшина згодом ще краще осідлала посполиту «чернь» при допомозі царської феодальної Москви), то імпровізована козаччина ХХ віку точила ножа на незаможні шари селянства й головним чином на пролетаріат, що виріс уже в могутню класу й повстав проти капіталістично-поміщицького ладу, ведучи за собою селянську бідноту.

«Козацтво, — писав Костомаров, — було розсадником свободи й протичином двоякому деспотизмові: з одного боку—зовнішньому, напівдикому, східньо-мусульманському деспотизму, а з другого—внутрішньому, аристократичному, тонкому, цивілізованому». *)

А що ми бачимо тепер? Східньо-мусульманський деспотизм протягом трьох століть зник з обрію Європи. Зате виріс цивілізований деспотизм імперіалістичної буржуазії заходу. І козаччина нашого століття пішла в найми спочатку до німецько-юнкерської деспотії і стала в зовнішній політиці протичином пролетарській Росії й справжній демократії, що несе в собі російська революція через диктатуру праці. А у внутрішній політиці ця модерна козаччина є цивілізованою (хоч, правда, й не дуже) деспотією в відношенню до повставших за своє соціальне визволення нижчих шарів капіталістичного суспільства—робітників і селянської бідноти.

Проявила себе козаччина в цьому з перших же днів свого народження. Одним з найвидатніших фактів початку дій козацьких 1917 року було замурдування провідника київського робітництва Леоніда П'ятакова, а дальше більше. Але справжній кривавий бенкет «соціалістичної» козаччини починається відомими

*) Письмо Н. И. Костомарова к издателю «Колокола». Женева, 1885.

ковенковськими арештами спочатку десяти членів Центральної Ради, представників незаможних селян та робітників, а далі київського робітництва, й одвертим, масовим стрілянням і рубанням. Тільки тепер вже не по розлогих степах України, як в старі часи, не на байдаках і не диких татар підстрілювала й турків четвертувала козаччина, а в стінах Києва й Катеринослава, на фабриках і заводах—повставших робітників і селян в сірих шинелях. Київському січневому бенкетові реставрованої козаччини й гайдамаччини соціал-демократичних отаманів Петлюри, Ковенка й інших могли позаздрити навіть і старі гайдамацькі ватажки Гонти з Залізником.

Але ніякі бенкети не могли врятувати панування відновленої козаччини. Запрошене на поміч німецьке юнкерство, що перебувало в корчах роскладу, вхопилось і за цей архаїчний козацький рух в надії хоч на ньому поправити свої безнадійні справи. Само собою розуміється, що німці зразу ж постаралися здерти з української козаччини зайву й протиприродню полуду соціалістичної фразеології та допомогли їй швидче докотитися до свого логічного завершення—гетьманату. Смішними й жалюгідними виглядали тоді всі оті соціалістичні отамани, що думали й дали їхати на козаччині, та їх політичні провідники—на зразок дипломата Голубовича з його біганням до Мума просити, щоб їх не виганяли, або політика Микити Шаповала, що в день розгону Центральної Ради почепив криву шаблюку на червоний пояс і сердито тупав ногами, пориваючись у бій, як Дон-Кихот. Не доводиться й говорити про те, що витворяла та ж сама майже по-своєму складові казаччина тільки з трохи іншими отаманами під високою рукою ясновельможного пана гетьмана.

Але чи навчила чому-небудь українську соціалістичну демократію ця яскрава лекція природньої еволюції нової козаччини? Абсолютно нічому. Остаточо й рішуче порвали з тим шовіністичним рухом, що віродив таке калікувате явище для ХХ віку, як козаччина, лише невеличкі гуртки українських есдеків і есерів, які зрозуміли значіння жовтневого перевороту й пішли під прапором інтернаціоналізму за соціалістичну революцію. Вся ж українська соціалістична демократія (а вона вся себе звала соціалістичною, навіть Скоропадський, кажуть, один час був в українських есерах), яку німці скинули з командування козаччиною, підігнувши хвоста, почала вичикувати слушного часу в надії на те, що рано чи пізно робітничо-селянські маси стрепенуться й скинуть з себе німецько-гетьманський струп. Вона вичикувала цього часу, щоб знов почати спочатку, знов накинути на них сідло козаччинни й знов сісти зверху.

І цього не довго довелось чекати. Розсипавсь кумір германського імперіялізму, гетьманові швидко довелось передягнутись в форму царського генерала, щоб можна було спертись на плечі антанти, яка не вірила в трівкість козацької бутафорії, а більш покладалась на царський генералітет для врятування своїх капі-

талів (хоч, правда, й він підвів). Робоче-селянська Україна, що не переставала клекотіти, спалахнула полум'ям нового повстання. З перших же його днів виявилось, що жив і курилко української соціалістичної отаманії—він з'явивсь в формі так званої Директорії. До неї потяглась майже вся гетьманська козаччина, за винятком невеличкої частини її вершків, і їй знов удалось осідлати робітничо-селянський рух, але не на довго. На другий день після знищення гетьманату морем розлилося по Україні повстання проти директоріанської козаччини й гайдамаччини з гаслом Радянської влади.

А рознуздана козаччина отамана Петлюри під зверхністю соц.-демократів Винниченка й Чеховського знов почала справляти дикі оргії середньовиччя на тілі робочого класу України. Тут уже й не доводиться говорити про поодинокі й навіть масові розстріли й катування робітників та селян. Звичайним ділом для цих лицарів були також і єврейські погроми. Згадать хоч би трьохденний погром в Житомирі на різдво 1918 року, не кажучи вже про дрібніші міста. Сваюля козаччини дійшла до розгрому цілих професійних робітничих організацій. Так, наприклад, помешкання київського професійного союзу було розбите, розломане козацькою ватагою, а всі папери ростріпано й спалено на вулиці. Чим це не автодафе? Але як же інакше могла поставитись козаччина з традиціями ХVІІ віку до такого соціального явища сучасности, як профсоюз? Це дійсно був наскок ХVІІ віку під проводом українських соціалістів на наше ХХ століття!

Нема чого й говорити про те, що це був глибоко буржуазний по своїй соціальній природі рух в романтичних шатах старої феодальної доби. І вряд чи тепер найдеться остільки наївний громадянин України, який би до цього часу серйозно вірив заборонам про те, що ця жорстока боротьба минулих літ між двома глибоко соціально ворожими таборами (УНР і УСРР) мала національний характер, як її намагався весь час трактувати табір дрібної української буржуазії. Це була жорстока боротьба праці й капіталу (вірніше, його прихвостнів), цих антиподів сучасного капіталістичного суспільства і ніяким національним моментом замазати цього не можна.

А природній і здоровий рух культурно-національного відродження на ґрунті соціального визволення пригнічених робітничо-селянських мас був підмінений і спровокований в очах малосвідомих шарів відродження українськими шовіністами такої недорікуватої для нашого часу потвори, як козаччина з її старими й найреакційніми традиціями й соціальним змістом.

II. СОЦІАЛЬНЕ ПОХОДЖЕННЯ НОВОЇ КОЗАЧЧИНИ.

Виникає питання: як же могло в наш час індустрії, високо розвиненого капіталістичного господарства повстати таке калікувате опудало, яким в дійсності був козацько-гайдамацький рух

часів нашої революції? Воно ж мусило мати якусь соціяльну базу, якийсь економічний ґрунт? Бо інакше всякі потуги реставрувати козаччину так і залишились би прекрасними мріями окремих «в прошедшем веке запоздалих» голів.

Чим були по своїй соціяльній суті козацькі рухи XVII століття на Україні? Ця доба української історії ще жде свого докладного марксівського дослідження. Даремно б ми ходили за відповіддю на це питання до товстих томів проф. Грушевського. Цей історик, замість виявлення дійсних соціяльних пружин цієї глибоко драматичної доби в нашій історії, своїм ідеалістичним освітленням її відіграв ту роль для нашого покоління, яку відіграли для поезії Шевченка відомі оповідання про козацькі дії столітнього діда-кріпака. Історик - марксист Покровський, хоч і з застереженням, характеризує козаччину, як «буржуазний» рух проти застарілого «натурального» феодалізму. «Козацька буржуазія,—каже він,—в особі Богдана Хмельницького й підняла прапор повстання проти польського феодалізму*»). Що до буржуазности характеру старих козацьких рухів, то це, мабуть, таки занадто сміло сказано. Але з того, що ми вже маємо про козацькі часи, ясно випливає, що це був рух організований заможнішою верствою козаків-дуків, які мали незгідну «мізерію» (майно), челядь і підсусідків (а поде-куди мало чим і відрізнялись від справжніх тодішніх панів), щоб скинути польських феодалів і самим сісти на їх місце.

Польське панство, поширюючи межі Річи-посполитої на південний схід, почало скорочувати козаків-хуторян, що вільотно вже там росташувалися. Пішло реєстрування козаків, скорочення їх привілеїв і вольностей козацьких, перевод частини їх в «посполиті» і закріпощення «посполитих». А тим часом підручні панів-феодалів, так звані «жиди-рандарі», поприбірали до своїх рук різні промисли. Звідси й починається козацький рух. Заможні козацькі верхи зручно використали невдоволення кріпаків «посполитих», створили ідеологію національно-релігійної боротьби, підняли «посполиті» маси й скинули польських феодалів. Але козацькій старшині, що розсілась замість польських панів, швидко довелося піти під «високу руку» феодальної Москви і там рятувати свій стан, як тільки загомонила «посполита чернь», руками котрої було скинуто польське панство, і зажадала й собі прав та вольностей. Такою в основних рисах виглядає соціяльна суть козацького повстання XVII століття. Мало чим по суті відрізняється й пізніший гайдамацький рух. Хоч це повстання й було підняте «голотою», але той факт, що Гонта й Залізняк поприбірали собі титулів князів Уманських і Смілянських, ясно показує, куди він прямував.

Але оскільки козацький рух глибоко сколихнув широкі маси посполитих, не зважаючи навіть на те, що своя старшина

*) М. И. Покровский. „Русская История“, т. II, стр. 200.

при допомозі царату ще краще їх приборкала й на довгі роки загнала в кріпацтво, все ж таки ця козацька революція цілі віки була приваблюючою, світлою цяткою на темному шляху кріпацької недолі українського селянства. Таке відношення селянства до подій часів Хмельниччини підтримувалось ще й тим, що в кріпацтво поволи було обернуто політикою царату велику кількість колишнього козацтва, яке особливо повинно було зітхати й ідеалізувати часи свого панування, поширюючи ці свої настрої в усій кріпацькій масі селянства. Туга за минулим була безперечно й у нащадків колишньої старшини—пізніших поміщиків, які хоч і получили добрі чини й «жалювання», але їм все ж було шкода загубленого політичного панування. Ця туга яскраво відбивається й у пізніших поміщицьких поколіннях—хоч би в творах Куліша й інших поміщиків-письменників.—Вона дожила аж до наших часів, особливо в колах здрібнолої хуторянської шляхти, що не примазалась, як слід, до царського державного пирога. Таким чином, ідеал старої козаччини був донесений через віки поміщицько-хуторянською верствою аж до часів нашої революції з усіма її традиціями й правдивим класовим розумінням соціяльної істоти козацького ладу.

Але з новою й надзвичайною силою оживляється й популяризується козаччина поетичним таланом Шевченка в шарах нового пореформенного українського громадянства. В найчорніші часи миколаївської реакції, перед заходом кріпацтва в період його найбрутальнішого лютування з'являється ця фігура поета-кріпака; і в шуканнях виходу з того пекельного гніту поринає, особливо на початку своєї поетичної творчости, в сиву минувшину, жадібно вбірає в себе всі ті численні думи, пісні, перекази й оповідання про козацькі часи, про Коліївшину; й, оплодотворивши своїм поетичним таланом цей віковий стогін придушених низів і меланхолійне зітхання частини нудьгуючого панства за кращими часами минулого, подає нам це минуле в огнених словах, опоетизованому й до неподібности ідеалізованому вигляді свого високохудожного «Кобзаря».

Кріпак-наймит, співець долі найнижшої суспільної верстви, пішов шукати для неї виходу, шляхів до визволення в минулому й виніс звідти гетьманську Україну з ідеалізованим козацьким ладом. Шевченко оспівав і оплакав Україну, лише за цю «убогу» Україну,—каже поет,—«прокляну святого бога, за неї душу погублю», і лише доля цієї України—«громади в сіряках»—змушує поета кидатись в козацьке минуле за порадою.

Але зовсім інакше приймає «Кобзаря» пореформене українське громадянство, а після й молодша генерація, так звана українська демократія. Над тим, що являється істотою «Кобзаря», за що Шевченко готов був «душу погубить», над отою «громадою у сіряках найменших братів» ця демократія могла лише інколи похникать. Для неї шевченківський «Кобзар» став «національною евангелією», національною програмою, а сам Шевченко

«національним пророком». Даремно проти цього повставав М. Драгоманів ¹⁾. Українська демократія його просто не слухала. Нехай, мовляв, Драгоманів каже собі, що хоче, а Шевченко таки наш національний пророк, наш учитель.

Те, що Шевченко в дальшому своїй розвитку розвінчав гетьманат, навіть більше того—просто в «багні свинячій» викупав гетьманство й старшину,—українську громаду міщан не цікавило. На це була відповідь, що це, мовляв, стосується до Хмельницького з його старшиною, а от Мазепа, той не такий. А вже такі річі, як неприйняття землею козаків («За байраком байрак»), що «зарізали брата» (правда, з наказу гетьмана), де Шевченко через темряву віків докопується до того, що козацтво—то таки була вища суспільна верства, що вона мордувала «найменшого брата», і тому поет-наймит заставляє землю не приймати їх в могилу, ця демократія просто не могла зрозуміти. Не доводиться й говорити про те, якою чужою була для українського громадянства та просто геніяльна для свого часу прозорливість і спостережливість поета, що він виявив заміткою в щоденникові з приводу машини-пароплава, їдучи з-за Каспія по Волзі, де каже:

«Пароплав у нічному похоронному спокої уявляється мені якимсь величезним, глухо ревучим видовищем з роззявленою пащею, готовою проковтнути поміщиків-інквізиторів. Великий Фультон і Великий Уатт! Ваша молода дитина, що росте не днями, а годинами, у швидкому часі пожере кнути, престולי й корони, а дипломатами та поміщиками тільки закусить, поласує, як школяр цукерком. Те, що почали у Франції енциклопедисти, те довершить на всій нашій планеті ваша велетенська, геніяльна дитина. Моє пророцтво безсумнівне» ²⁾.

Але оскільки геніяльним був Шевченко в цій своїй прозорливості й спостережливості, характеризуючи так вперше зустрінуту ним машину, остільки українська демократія наших часів, що рахує Шевченка своїм учителем, виявила свою безпросвітню тупість і обмеженість, не добаваючи й не розуміючи того колосального соціального значіння, яке має така гігантська машина, такий велетень індустрії, яким є в дійсності наш Донбас з його металургією. Шевченко не добачив лише одного, що ця машина «пожере» також і те тупоголове міщанство, яке стане на її дорозі.

Або ось друга, кинута Шевченком роком пізніше, фраза в повісті «Прогулька з приємністю та й не без моралі» з приводу, очевидно, «Комуністичного маніфесту», про який він десь щось почув:

«Виходить, що ідея комунізму не сама тільки пуста ідея, не глас вопіючого в пустелі, а вона цілком здатна й до

¹⁾ М. Драгоманів. «Шевченко, українофіли й соціалізм».

²⁾ Щоденник 27—VIII, 1857 р.

справжнього прозаїчного життя. Слава та шана борцям за нову цивілізацію!» ¹⁾

Все це є книгою за сьома печатами для творців «національного пророка» з Шевченка, бо інакше який би він був пророк і яка б це була програма для тупої, обмеженої хуторянсько-просвітянської демократії. Розуміється, Шевченко не був комуністом. Йому так же далеко було до комунізму, наукового марксизму, як нам до його кріпацької доби. І ми за М. Драгомановим назовемо безнадійним реакціонером того соціаліста (хоч це ні в якій мірі не робить реакціонером самого Шевченка), який би спробував на Шевченкові будувати соціалістичний програм. А що такі спроби не вигадка, а факт, свідчить хоч би те, що й досі ще партійним лозунгом укр-ес-ерів є цитата з Шевченка: «Борітеся—поборете».

Це було й є таким же знуцанням над Шевченком, як і осатаніло-реакційні потуги української демократії будувати на Шевченкові програму українського націоналізму. Шевченко був суцільним продуктом своєї доби й виразником своєї кріпацько-наймицької верстви. Але він був вихоршений, вихолощений і вивернутий українською дрібно-буржуазною демократією і в такому вигляді став фундаментом її національно-козацького програму, з яким вона й увійшла в революцію.

Починаючи з затишних покоїв київських професорів, лікарів, чиновників, адвокатів, письменників та просто здрібнілої шляхти, різних їх громад та студентської молоді, формування на цьому програмі так званого українського громадянства поширюється в дрібніші міста на цю ж саму, тільки дрібнішу від київської калібром, категорію суспільства, а далі через попівсько-учительсько-агрономічні кола йде організація сільських та містечкових просвіт, аматорських гуртків і, нарешті, як матеріальна база, організація сільської куркульні—кооперація. Класичною організаційною формою українського громадянства поруч з різними громадами, гуртками, хатами була «просвіта» з плеканням культу козацької романтики. Козак в різних проявах не сходив тут зі сцени, і козаччина була тим ідеологічним змістом, яким жило це громадянство.

В цих просвітах, гуртках і громадах з опорою на кооперацію протягом останнього, передреволюційного десятка років виховались в атмосфері єдиного національного фронту й українські соціалістичні партії (есдеки й есери); виховались під крильцями й опікою старого українського громадянства, що несло свої традиції від українофільства, Кирило-Методієвців, харківського «общества мочемордія» та пізнішого хлопоманства післяреформеної доби.

¹⁾ Повний збірник творів Т. Г. Шевченка, під редакцією Д. Дорошенка. Вид. Ротенберга. Катеринослав, ст. 641.

З цих кол української інтелігенції, селянських вершків та, за невеличкими винятками, з спролетаризованого селянства й формувались кадри українських соціалістичних партій, що держались хвостиком коло старого громадянства та докучали йому інколи своїм невиразним варняканням про соціалізм, а більше боролись з «ярижкою» та сперечались на тему вроді того, чому запроданець — Богдан і борець за визволення — Мазепа, ніж над питаннями свого соціалістичного світогляду.

Таким чином на цьому національно-козацькому програмі в революції 1917 року зійшлась поміщицько-хуторянська шляхта — нащадки козацької старшини, — яка, розуміючи добре соціяльну природу старої козацької республіки й не кваплючись з нею (хоч і зітхала за своїм політичним пануванням), поки спала «чернь» та було тихо під царською короною, вхопилась за козаччину, як за засіб осідлати революційний рух і сісти зверху, зійшлась з так званою українською демократією (в тому числі й соціалістичною), котра брала з часів козаччини національно-республікансько-демократичну форму, ідеалізуючи її соціяльний зміст і саму демократичність, для будування «своєї» української держави, в якій, звичайно, мали би правити ці громадяне і, значить, нарешті, могли би вигнати російське чиновництво, а також здихатися ненависного просвітянам конкурента — російської інтелігенції.

Таке соціяльне коріння нової козаччини, що повстала в ХХ столітті в своєму природньому й історичному центрі, Києві, на базі старої, як світ, хліборобської продукції чорноземної України спочатку в республікансько-демократичній формі Української Центральної Ради, потім еволюціонувала до монархичної гетьманської Держави і, нарешті, розсипалась на компромісі між двома цими державними формами — Директорії.

III. НОВА УКРАЇНА.

В той час, коли на ґрунті селянської сільсько-господарської продукції, як реакція на царсько-поміщицький гніт, поволі формувалась громадська думка української дрібно буржуазії під прапором національного визволення, в південно-східній (переажно) Україні на програмі соціяльної революції провадилась організація нової суспільної сили — пролетаріяту, що швидким темпом зростав разом з шаленим розвитком вугільно-рудно-металургічної промисловости. З поширенням залізно-дорожного будівництва й напливом закордонних капіталів з 80-х років українська кам'яно-вугільна, залізно-рудна й металургічна промисловість, що до того часу грала саму незначну роль, починає розвиватися гігантськими кроками й уже в передвійськові часи стає основним фактором народного господарства. Ось числа, що характеризують цей надзвичайно експансивний розвиток добуваючої й оброблюючої промисловости України 1):

1) З праці проф. П. И. Фомина «Украина. Экономическая характеристика». Харьков. Научная мысль. 1923.

Данні добуваючої й оброблюючої промисловости України 1880—1913 р. р. (в мільйонах пудів).

Роки	Донецьк. вугіль	Кривор. руда	Виплав чавуну	Готов. заліза й сталі
1880	86	3	1,3	1,6
1890	183	23	13,4	59,2
1900	672	210	91,5	98,9
1913	1689	420	189,7	143,9

Коли взяти на увагу, що наш вироб заліза й сталі в 1913 році складав третину англійського (460 м. п.) і більше половини французького (276 м. п.), то це вже не така то й мала продукція в порівнянні навіть з країнами старої індустрії 1).

На базі цієї тяжкої індустрії швидкими кроками розвивається також фабрично-заводська промисловість України й уже під кінець 1908 року досягає мільярда золотих рублів своєї річної продукції, росташовуючись переважно в районі вугілля й виробу заліза й чавуну. Навіть найстарша українська промисловість — цукроварство, яка зародилась ще в старі кріпацькі часи, з розвитком вугільної промисловости міняє темп свого розвитку, швидко перестроюється і з 17 мільйонів пудів продукції 148 заводів кінця 80-х років досягає протягом двох десятиліть понад 70 мільйонів пудів річної продукції 198 українських заводів, але вона держиться густо залюдненої середньої смуги України, як джерела дешевої сезонної праці.

Зате центр зернової продукції поволі перемістився з північно-західного, житньо-вівсяного району старої київської України, що в звязку з перенаселенням переходила до інтенсифікації сільського господарства, в південно-східній, пшенишно-яшний, степовий район машинізованих латифундій, які між иншим відтягли з густо залюдненої півночі чималу силу батрацтва й сезонних заробітчан. Цей факт досить переконуюче стверджується наведеною нижче табличкою про валовий збір чотирьох головних хлібів довійського часу. Але ще з більшою яскравістю переважаюче значіння цього південно-східного району України підкреслюється даними про експорт цих головних хлібів на закордонні ринки.

Подаємо на підставі даних брошури Б. Дзінкевича обідві ці таблички для зручності поруч: 2)

1) З статті проф. Остапенка «Рур» — «Червоний Шлях», № 1.

2) Б. Дзінкевич. «Продукція хліба на Україні». Київ, Вид. «Праця».

Данні валового збору й вивозу хліба за 1909—1913 р. р.

ГУБЕРНІ	Середній річний збір і вивіз 4-х головних хлібів за п'ятиліття 1909—1913 р. р. (в мільйонах пудів)							
	Середній валовий збір				Середній вивіз в переводі на зерно			
	Пшениці й ячменю	Жита й вівса	Всього в		Пшениці й ячменю	Жита й вівса	Всього в	
			Пудах	0/00			Пуд.	0/00
Чернігівщина	4,2	43,1	47,2	4,5	2,8	3,8	1,0	0,3
Волинь	28,9	60,3	89,2	8,3	2,7	1,3	1,4	0,4
Поділля	55,8	48,2	104,0	9,7	10,4	0,9	11,3	3,3
Київщина	46,3	66,1	112,4	10,5	8,3	1,0	9,3	2,7
Полтавщина	65,8	62,4	128,2	11,9	18,2	15,8	34,0	10,0
Всього по 5-ти губ.	201,0	280,0	481,0	44,9	36,8	20,2	57,0	16,7
Харківщина	73,9	43,7	117,6	11,0	16,6	4,5	21,1	6,2
Таврія	107,8	14,7	122,5	11,4	70,9	3,1	74,0	21,8
Катеринослав.	156,4	16,6	173,0	16,2	78,7	1,8	80,5	23,7
Херсонщина	145,5	31,7	177,2	16,5	97,8	9,5	107,3	31,6
Всього по 4-х губ.	483,6	106,7	590,3	55,1	246,0	18,9	282,9	83,3
Всього по 9-ти губ.	684,6	386,7	1071,3	100%	300,8	39,1	339,9	100%

Таким чином, на чотири південно-східні, пшенишно-яшні губерні приходить до 55,1% всього валового збору цих головних хлібів і 83,3% всього вивозу хлібних лишків з України. А коли взяти на увагу той факт, що до двадцяти з лишнім відсотків цих хлібів вивозилось в Росію, і що цей вивіз падав майже в усій своїй масі на першу групу п'яти губернь і на Харківщину, то виходить, що вся майже сума закордонного

хлібного експорту припадає на три південно-східні губерні (Таврію, Катеринославщину й Херсонщину) й складає коло 77% всього вивозу з України. Коли ж до цього додамо ще швидкий розвиток за останні два десятиріччя Азовсько-Чорноморського портового життя й зростаючого закордонного торгу, то перед нами в усій своїй постаті стане величезна економічна перевага південного сходу України над північним київським заходом. Ця перевага чудесно ілюструється двома наведеними нижче числами (по проф. Фомину) про кількість торгово-промислового обороту в передвійськові часи, що припадала на кожного мешканця цих смуг України:

В південно-східній смузі припадає по 125 руб. обороту на мешк.
В північно-західній 52 » » » »

Отже ми бачимо, що як в галузі сільського господарства центр ваги поволі переходив з Київського району в південні степи, так і в промисловості розвиток іде від старого північно-західнього цукроварства до південно-східньої, вугільно-металевої тяжкої індустрії. Донецько-криворізьке вугільно-рудне сполучення, що своїм наслідком мало пишній розцвіт металургії, в оточенню пшенишно-яшної фабрики з морськими воротами, є тим центром, який тисячею найскладніших ниток зв'язує круг себе все народне господарство країни й концентрує в собі всі його соки. Дон-кривбас був і є тим економічним стрижнем, крижем, на якому була збудована й від якого залежала вся передреволюційна економіка України.

А кожному, навіть маленькому (крім хіба українських соціалістів) відомо, що в вузлах економіки й як раз на ній базується й політика (знов таки крім політики української демократії, яка більше любила спіратись на «Просвіти»). Розвиток тяжкої індустрії породив ту нову зашмаровану, кремезну політичну силу—робітничу класу, яка невпинно росла й крок за кроком ішла на зміну товстопузим, прилизаним королям «Продуглю» й «Продамету» (бувши вугільний і металургічний синдикати). З невеличкої кількості 13. 451 робітників 1879 року сили пролетаріату України зростають понад півтора мільйони в передреволюційні часи.

Тяжкий і кривавий був шлях його росту й організації. Хоч в основному цей процес визиску праці і гартування в той же час її сил однаковий був скрізь. Мало чим мабуть ріжнились наші умови царського нагая від республіканських умов панування банкових королів Америки, що з такою правдивістю, непорушеною навіть художніми прикрасами, як в краплині води, відбив Сінклер в своїйому романі—«Король Вугіль». Цю книжку, між іншим, не зашкодило б прочитати і українським громадянам, а особливо соціалістам, у яких під носом в Донбасі це теж відбувалось—може б хоч в такому викладі де-що зрозуміли з того, за що велась така запекла боротьба пролетаріатом.

Але були б ми наївними проповідниками, як би думали, що вся трагедія революційної боротьби минулих років відбулась лише тому, що українська демократія, яка концентрувалась у Києві, не знала цього. Проф. Остапенко, що не без пригод, але чесно перейшов до нас через лінію революційного фронту, в згаданій статті «Рур», запитуючи, «що таке Рур, і чому саме світовий капіталізм врився там цілою своєю постаттю», з докором закидає українському громадянству: «Рур—це наш Донбас. І ось, коли б ми в належній мірі знали наш Донбас, то вистачило б одної згадки про те, що Рур в складі німецької господарки має таку ж силу, як і наш Донбас в нашій, для того, щоб належно орієнтуватися та оцінити силу тих подій, що відбуваються в даний момент в Рурі і які своїм наслідком мусять мати колосальний вплив на дальші й ближчі етапи класового змагання пролетаріату».

Проф. Остапенко розуміє, що корінь рурських подій криється не лише в боротьбі окремих груп «капіталістичної постаті» за право експлоатації Рура, а також в тім, щоб спільно (з німецькими капіталістами) розбити силу німецького пролетаріату та задушити його рурський авангард, і що це матиме «колосальний вплив на класові змагання пролетаріату».

Неначе у відповідь на це порівняння Донбаса з Руром укр. соц.-дем. І. Мазепа завзято доводить, ¹⁾ що «капіталізм на Україні був не тільки молодий, але й мало індустріальний», а через те «пролетаріат Московщини, що виріс на ґрунті сильнішого розвитку великої промисловости, оказався здібним для переведення тактики партії більшовиків. Пролетаріат же України, як продукт відсталого економічного розвитку й іншої соціальної структури самого суспільства, за цим не пішов: він не доріс до самостійного керування революцією навіть в її утопічних більшовицьких формах. Пролетаріат український оказався молодим і неорганізованим: революція прийшла для нього з а р а н о» (розрідка скрізь наша О. Ш.). Чи не про «пролетаріат» з просвіт тут іде мова? А далі на всю брошуру розводить Мазепа остогидлу соціал-зрадницьку жуйку про необхідність «демократії» (розуміється, під керуванням німецького, або французького капіталу).

Бачили ми вже цю «демократію». Спасибі за ласку! «Теплий кожух,—сказав би український пролетар словами Шевченка,—та не на мене шитий». Це значить, що треба було розсавити, переломати спину повставшому молодому пролетаріатові й на довгі роки загнати його в ярмо капіталістичного визиску, аж поки він не постаріє. Що й силкувався зробити соц.-дем. Мазепа, та тільки йому не пощастило. Чи не для того, буває, потрібні були Мазепі ці характеристики над молодим українським пролетаріатом, щоб научить його тим часом літературної української мови?

¹⁾ Мазепа—«Більшовизм і окупація України». Львів, 1922 р. стор. 18 і 37.

Про що свідчать оці патякання Мазепа? Про те, що він не знає Донкривбасу, що він не розуміє його значіння, що він не знає, нарешті, дійсної сили нашого пролетаріату? Нічого подібного. Як раз Мазепа, ватажок «вільного козацтва» та прем'єр Директорії, дуже добре все це розуміє й знає дійсну силу українського пролетаріату, бо не раз, мабуть, від неї чухавсь.

Силу нашої промисловости й її значіння в народньому господарстві України краще, ніж всякі слова, характеризують наведені вище стовпчики чисел.

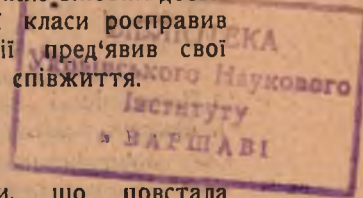
Пролетаріат Франції був не в кращих об'єктивних умовах, не старішим і не організованішим від нашого, коли повставав у 1848 році, або навіть коли творив славетню Паризську Комуну. І за це його не тільки не осудили, а як раз на цьому славному його досвіді будували програм й тактику визволення робочої класи найкращі її провідники й учителі—Маркс і Енгельс, у котрих ніби-то учивсь і Мазепа. Але Мазепа належить до тих поганих учнів великих учителів, які обертають науку марксизма проти робочої класи й утворюють на її шляху різні глухі заулки. Позиція Мазепа як раз і є одним з тих численних заулків на великому шляху визвольного робітничого руху, в які завше намагались заманити пролетаріат отакі соц.-дем., як Мазепа.

Проте, робітнича класа України не дала себе спровокувати, збочити й загнати в глухий кут різним пройдисвітам. В тяжкій боротьбі протягом десятиліть через страйки й часткові виступи вона викувала свою свідомість класи, свою професійну організацію і в рішучий час пішла як раз за більшовиками (наперекір твердженню Мазепа), за своєю політичною організацією—Комуністичною Партією,—що органічно й разом з ним виросла з пролетаріату.

Так з нетрів вугілля й заліза Донкривбасу, з цього серця народнього господарства України, створивши його власними руками, повстала нова соціальна сила—пролетаріат, що разом з продуктом своєї праці й через нього поширював свій класовий організм на всю країну й далеко за її межі, цей дійсний творець і володар нової України, що в озброєнні віковим досвідом визвольної боротьби своєї пригнобленої класи розправив могутні плечі й шляхом соціальної революції пред'явив свої права на будовання нових форм громадського співжиття.

IV. РОЗВАЛ КОЗАЧЧИНИ.

Шляхи цієї нової пролетарської України, що повстала в основній своїй силі з південно-східньої нашої індустрії, зійшлися на якийсь час після повалення царату з прагненням кийвської дрібно-буржуазної козацько-національної демократії на боротьбі з владою Тимчасового Уряду. Ці дві протилежні соціальні сили одночасно з двох сторін вперлись в рахитичну будову Керенщини,

і вона дійсно оказалась дуже тимчасовою. Але як тільки впав простінок влади Керенського, ці дві сили раптом і безпосередньо встали одна проти другої! І тут перед українською соціал-шовіністичною козащиною руба встало рокове питання: **битись чи миритись?** Стати на боці повставшого пролетаріату, на стороні революції, чи піти проти нього, проти революції? Ми знаємо, як вона розіршила це трагичне для неї питання— вона пішла другим шляхом. З її боку, з боку козацького відродження вибухнув перший вистріл, її рукою пролита вперше робітнича кров! А далі сталося те, що мусило статись.

Але ж чи могла українська соціалістична демократія інакше розіршити це питання, чи могла вона в останній мент стати на боці революції? Такі питання не рішаються раптом, їх рішення не залежать від доброї волі, чи раптового прояснення в окремих головах. Рішення цього питання определялося всім попереднім процесом й умовами розвитку окремих політичних груп української демократії, а головним чином інтересами тих соціальних шарів суспільства, на які спирались ці групи. А ми вже знаємо, в атмосфері яких традицій розвивалась українська соціалістична демократія.

Не будемо говорити про українських есерів. По-перше, вони до революції не мали власне свого сконсолідованого партійного організму. Це були окремі гуртки мало чим звязані. А по-друге, як в програмовому відношенні, це була страшна мішанина, починаючи з російського народництва, що зросло на ґрунті общини, з додатком анархізму й синдикалізму, і кінчаючи марксизмом, так і по своєму соціальному складові, особливо в часи революції, це був конгломерат від спролетаризованого батрацтва й до настоящих поміщиків включно. А коротко кажучи, це була просто собі громада українців, які так же швидко розсипались при першому громі жовтневої боротьби, як і збіглись при весняному сонці березневого перевороту.

Та есери й не робили високої політики—це було справою укр. есдеків. Есдеки керували українською демократією. Ця партія називала себе робітничою, але фактично це було лише на словах, це були лише претензії бути робітничою партією, а робітників там фактично не було.

Послухаємо, що говорить про укр. соц.-дем. партію один з її стовпів і найзавзятіший борець за дальше її існування І. Мазепа в згаданому вже своєму творі (ст. 14):

«Український професійний рух перед вибухом революції був занадто слабкий і мало розвинений. Існував на Україні професійні союзи, коли не рахувати молодих спроб з боку укр. соц.-демократії організувати прачок, ковалів, каретників і т. д., були майже цілком під впливом і керуванням неукраїнських партій. В первісній стадії розвитку находилася також справа політичної організації українського пролетаріату».

Молоді були спроби професійної організації перед вибухом революції, в первісній стадії була політична організація? І це після п'ятнадцятилітнього існування укр. соц.-демократії. Що може бути більшим присудом од такого признання! А що ж власне робила українська соц.-демократія протягом півтора десятки років свого життя? Те, про що ми вже говорили,—товклась по всяких просвітах, громадах, хатах й інших організаціях української інтелігенції.

Найбільшої активності в своїй роботі досягла укр. соц.-демократія, свідчить т. Равич-Черкаський, який щиро докопується наслідків її діяльності, в середині 1905 року й мала свої організації «в Києві, Полтаві, Лубнях, Ніжині, Білій Церкві, Прилуках і на селах»¹⁾. Уже цей район її діяльності показує, як далека була укр. соц.-демократія від дійсно пролетарської маси України. Але це були роки її молодого завзяття та ще й в атмосфері загального революційного підйому. А далі пішла реакція, а з нею занепад, розклад і маразм. Партійні органи, не видержавши десятка номерів, падають і не лише з причин утисків. На ґрунті бездонної прірви між ідейними пориваннями, з одного боку, й повною відсутністю звязку з оздоровлюючою робітничою масою—з другого, а також в наслідок постійного недіння в атмосфері націоналістичного українського мішанства, з'являються такі шедеври ренегатства, як Д. Донцов, Меленевський, Скоропис-Йолтуховський і инш. От що пише бувший укр. соц.-демократ Д. Донцов, цей український Струве²⁾:

«Я не засадничий противник монархичної форми політичного устрою і дуже тішився б, коли б ця форма (в виді національної монархії) в нас історично повстала» (стор. 200). «Авспіції, під котрими зачав своє панування новий володар України (гетьман Скоропадський) були як найліпші, бо гетьманська старовина, гетьманська армія, навіть гетьманський деспотизм, весь блиск гетьманського двору безперечно більш відповідали нашим традиціям і сільській психиці. Умови, в котрих розвивалася селянська революція на Україні, давали геніяльному кондотьерові блискучу можливість повторити на українських степах бонапартівський експеримент» (стор. 166). Але Петлюра не зміг цього зробити, з жалем продовжує цей український демократ, бо в «політиці внутрішній бракувало йому геніяльного цінізму, з котрим відносився, наприклад, до своїх якобінців перший Бонапарт» (стор. 173).

Ми навмисне наводимо досить довгу цитату цього європейського апологета гетьманату й козащини, бо вона яскраво свідчить не лише про те, до чого докотився цей бувший стовп української соціал-демократії, а й про прагнення української демократії в цілому, ідеологом якої Д. Донцов є й досі, і як раз тої найбільш освіченої її частини, що виросла вже з рамок про-

¹⁾ Равич-Черкаський. „История коммунистической партии Украины“. ГИУ. 1923.

²⁾ Др. Дмитро Донцов. „Підстави нашої політики“. Відень. 1921.

світянського етнографізму й культивування козаччини по поезії Шевченка й малюнках Ждахи, а вільно оперує європейським досвідом і зокрема досвідом французької революції, а також про те, який соціальний зміст вона вклала в це відродження козаччини.

Український соціал-демократ, тепер автокефальний піп Чеховський, виправдуючи на київському процесі Голубовича і Ко ганебну роль української соціалістичної демократії в сучасній революції тим, що в 1905-1906 роках російські партії не дали українським соціалістам представництва в Інтернаціоналі і що через це, мовляв, в них розвинувся націоналізм, козирав перед Ревтрибуналом роботою українських соціалістів у полках петербурзького гарнізону, які відиграли рішачу роль в березневому перевороті. Так, ми знаємо цю революційну працю т. Нероновича з гуртком однодумців, але ми знаємо також і те, як тримавсь Неронович з цим гуртком в часи Центральної Ради і як поставився він до жовтневої революції, порвавши з українською соціал-демократією й загинувши від її руки на фронті боротьби з нею. Ми знаємо також і те, як плямував на засіданнях Центральної Ради Винниченко й інші цей невеличкий революційний гурток з українських соціал демократів, стидливо виправдуючись перед українським громадянством тим, що «в сім'ї, мовляв, не без виродка». І дійсно, цей гурток був революційним виродком у «порядній» сім'ї українських міщан, що звала себе соціал-демократією.

Українська соціал демократія була робітничою партією без робітників та ще до того й з поганим теоретичним знанням марксизму, бо, як ми вже згадували, більше білагь з «ярижкою» й з іншими подібними «класовими ворогами» пролетаріату, ніж над виробленням свого марксіського світогляду. Так само як і есери, вона була партією просто собі українців. Характерним є те, що ніколи не було між українськими есерами й есдеками тієї гострої ідейної боротьби й диференціації, яка повинна була би бути й яка була в інших країнах між цими двома течіями громадської думки. Навіть тоді, коли Грушевський розсадив їх по різних кутках Педагогічного Музею, це все ж таки була одна сім'я. А як що інколи й підіймався заколот, як це було, наприклад, з приводу відомого земельного сорокадесятиного проекту соціал-демократа Мартоса, то зараз же в тому й другому кутках з'являлась постать «діда» (Грушевський) й обливала тих і других холодним душем перестороги: це, мовляв, вороги українського руху російські есери й есдеки під'южують вас на сварку й на розрив національного фронту, щоб самим сісти зверху. І тоді знов усе втихомирювалось і знов була згода в сімействі.

Правду каже т. Равич-Черкаський в згаданому вище творі, що «єдина й неділима недиференційована національна українська інтелігенція мала своїх представників у всіх течіях суспільно-політичної думки», крім, розуміється, партії пролетаріату—

більшовиків, яка повела за собою робітничу класу й неможливі верстви селянства України на боротьбу за їх соціальне визволення.

Отже чи могла українська соціалістична демократія, що зросла в цій атмосфері єдиного національного фронту на базі дрібної продукції та в тупому оточенні різних федералістів, самостійників, демократів, цих українських міщан, що для моди попривішували й собі хвостики соціалістів, інакше розрішити цю дилему й стати на боці пролетарської революції? На це питання може бути лише одна відповідь: розуміється, ні. Вона могла піти лише проти робітників і неможливого селянства, проти революції.

Єдина, неподільна українська демократія, як вірна послідовниця свого виховання, що з перших днів березневої революції завзято почала розписуватись в барвисті шати козацької старовини, розіграла жорстоку драму старої середньовічної козаччини в трьох діях (Центральна Рада, гетьманщина і Директорія) та картинах з появами німців, французів і поляків; але на цей раз на сцені були вже не загримовані й розфарбовані, як в просвітах, козаки з паперовими шаблюками й патиками замість рушниць, а справжні червонопикі поміщицько-попівсько-куркулячі синки зі справжніми шаблюками, рушницями, кулеметами й гарматами; і розіграла вона її вже не в стінах провінційальної сільської просвіти, а на всій широкій спині робоче-селянської України.

Був мент, коли працюючі маси зацікавились були цією всеукраїнською просвітою (Центральна Рада),—це під час її першого універсалу. Але, коли вона оголосила, що вирішення земельного питання і взагалі вся соціальна перебудова, тоб-то революція, відкладається до скликання Всеросійських Установчих Зборів, а потім ще й порозумілась з Тимчасовим Урядом всеросійської буржуазії, який також відклав революцію до Установчих Зборів, а самі Установчі Збори—до краших часів, примушуючи тим часом селян давати, як в старі часи, поміщикам снопа й копицю, то ця зацікавленість почала пропадати, а згодом навіть перейшла в ворожість, як тільки Центральна Рада разом з урядом Керенського почала вгамовувати наростання соціальної революції.

Маси пішли за тим, хто не ошукував їх, хто не відкладав їх соціальних вимог, а кликав ставати до діла зразу й рішуче,—за партією робітників, за більшовиками. А з вибухом в Росії Жовтневої Революції, хвилі якої зразу ж покотились і по Україні, ця ворожість до Центральної Ради робоче-селянських мас перейшла в одверте повстання проти неї.

Повстав, нарешті, цей чорний зашмарований велетень вугілля й заліза—український пролетаріат, ведучи за собою неможливі шари селянства, повстав проти основ капіталістичного ладу, проти всякого визиску, проти всякого поневолення, в тому числі й національного, за новий суспільний лад, за Республіку

Праці. І в цю революційну організацію пролетаріату, в цей двигун суспільного прогресу сучасності, що з надзвичайною силою покотив, змітаючи на своєму шляху застаріле сміття й пережитки феодальних часів, нову хвилю соціалістичної революції, в цей локомотив нової України врізалась на скрипучому возі на волах старої середньовічної козаччини українська просвітянська демократія з турецьким програмом національної різні. Врізалась і затріщала! Даремна була допомога західньої буржуазії. В жорстокій, кривавій, руйнуючій боротьбі пролетаріат разом з повставшим селянством розбив і розвіяв козачу напасть.

Розбита в одвертій бою козаччина розпорошилась по цілій Україні, а частина висипалась за кордон. Але своєї руйницької роботи вона не припинила. Та її частина, що залишалась на Україні, за виключенням громадян, які чесно стали до будівництва Української Соціалістичної Радянської Республіки, повела цю каїнову роботу двома шляхами. Одні засіли в лісах та ярах і перетворились в звичайні злодійські, грабіжницькі ватаги, в «героїв з великої дороги», що під популярною назвою «бандитизму» довго ще руйнували будівництво нової України; а другі, ідеологи, що не здатні були орудувати ножом та обрізаном, понапинали рясни й отаборились в автокефальній церкві, де й до цього часу ще труять свідомість найбільш темних і некультурних шарів нашого суспільства та гальмують громадський поступ.

Закордонна ж частина, так би мовити, козацька старшина, розсортувалась на три основних табори та, заливаючи рани, й досі латає свою ідеологію і фабрикує нові платформи та орієнтації. Перший монархично-гетьманський поміщицький табір, що злигався з німецько-юнкерським оргешом, уявляє з себе зародок українського фашизму в козацькій формі, з тою лише різницею від справжнього фашизму, що він в зародку й умірає.

Другий табір—це так звана петлюрівщина. Прагнення цієї компанії дуже прості—вибитись в люди, в справжню «рідну» буржуазію. Для цього вона, опреділившись на службу в дефензиву польських панів, займається тим, що поруч зі службою підраховує й приторговує нашим вугіллям, залізом, цукром, хлібом і чим хочете, аби гроші вперед. Але оскільки охочих на такий гендель стає обмаль, то їй доводиться (коли не скинуть за несправність) лише службою перебиватись, аж доки робоча рука не вижене разом з панами.

Третій табір прибрав собі назву «Нова Україна». Вже одна ця назва свідчить про глибоко шарлатанський характер цієї братії. Її завданням, оскільки перші два табори розповзаються,—перетягнути де-що до себе в «єдиний фронт».

(Д а л і б у д е).

МИКОЛА ЛЮБЧЕНКО.

Чотири роки української еміграції.

Кожного разу, коли українська еміграція в своїх внутрішніх стосунках доходить до певного ступня взаємної гризанини, самороскладу і політичної роспусти,—проводирі починають рятувати справу. Починається знову і знову розмови про консолідацію українських партій, про полагодження всіх сварок і утворення єдиного «національного» фронту; на короткий час надходить де-яка тиша, що заспокоює каламутне багно емігранщини—складаються конспіративні плани спільної акції проти одвічного ворога—московських окупантів—та продаж України вже не вроздріб, а гуртом якомусь одному підприємцеві... Але тому, що подібні плани мусять тягнути за собою питання, хто ж з нечисленних українських «партій», угруповань і орієнтацій власне буде володіти Україною, майбутньою, звільненою,—чергова «консолідація» завжди перетворюється тільки в чергову колотнечу, і знову на поверхні з'являється той самий бруд, та сама політична роспуста емігранщини. А що до бруду й роспусти, то тут емігранщина безперечно консолідувалася вже давно.

Не маючи зовсім завданням оцінювати найновішу спробу консолідації, про яку читаємо в журналі Винниченка й Шаловала «Нова Україна», подаю в цій статті лише схематичний перегляд тих угруповань, на які розбивалася українська еміграція за час свого чотирьохрічного мандрування, і короткий нарис історії самого походження тих або інших груп чи орієнтацій. На Україні, серед широких кол, все, що має відношення до української контр-революції, розцінюється як «петлюрівщина», тоді як власне петлюрівський рух є лише сторінкою шукань і орієнтувань української інтелігенції, викинутої соціальною революцією за межі батьківщини, правда—найбільш кривавою сторінкою. І для кращої орієнтації в черговій спробі доморослої реакції зробити ще один наскок на Україну, варт переглянути розвиток цих всіх шукань.

1.

Починаємо історію української еміграції з менту залишення військом Директорії Києва (лютий 1919 р.), хоча перший емігрант перейшов кордон України трохи раніш, під час ліквідації геть-

манщини (грудень 18 р.). Та хлібороби, що на чолі з гетьманом Скоропадським втікли до Берліну, користуючись прихильною допомогою німецького окупаційного війська, коли воно відступало з України, були лише щасливими одиницями. Обачні люди з великими кишнями почали виїздити за кордон ще перед поваленням гетьмана, маючи перед собою відкритим шлях на Німеччину й розчарувавшись у державних здібностях Скоропадського й Лизогуба, і тому втечу хоча б і більшої купки цих представників великої буржуазії не можна вважати за початок тієї величезної хвилі, що викинула в Європу кілька десятків тисяч української інтелігенції, розкидавши її по найглибших закутках, шпурнувши навіть в Аргентину й Єгипет¹⁾. Ця хвиля тягнеться з лютого 19 р аж до початку 22 р., бо ще в 22 р. окремим купкам українських громадян, котрі мали підстави нелегально залишити Україну, щастило переходити кордон, головним чином—до Польщі з огляду на особливу прихильність уряду нашої сусідки до української еміграції. Грудень 18 р. ще тому не вважаємо за початок української еміграції, що з України через Польщу в Берлін і трохи пізніш—морем через Одесу втікала тоді виключно велика буржуазія, для існування котрої навіть «демократична» петлюрівщина з її псевдо-соціалістичними гаслами уявляла серйозну небезпеку. З головною хвилею еміграції ця буржуазія мала не багато спільного, за кордоном складала окрему групу, була завжди відмінною в своїх політичних планах і соціальних змаганнях. Не варт забувати, що більшість київських і одеських втікачів складала не власне українська буржуазія, народжена часів протофісів і суозіфів, а загально-російська, яка, видержисся з Радросії, трохи відпочила й підгодувалася на Україні.

Соціальним складом своїм українська еміграція, між иншим, і різниться головним чином од еміграції російської. Ніколи й ніде так химерно не перепліталися соціальне з національним, як під час громадянської війни на Україні; коли еміграція з Росії мала характер виключно соціальний, то націоналізм тимчасових хазяїв України, задурюючи й розпалюючи шовінізмом голови ріжних верств населення, зробив те, що в еміграції опинилися й такі елементи, соціально споріднені котрим в Росії звідти не втікали, а знаходили змогу співробітничати з радвладю. У той час, як трудова інтелігенція й дрібне міщанство з Росії не тікали та кінець-кінцем зробилися толерантними до влади, подібні

¹⁾ Ще в травні 22 р. в Аргентині був „посо.“ УНР—Шумицький. Аргентина—єдина держава, яка визнала петлюрівську Україну (акт 5 марта 21 г.), очевидно, для законтрактування живого краму з петлюрівських армій. Що ж до Єгипту, то 8 лютого 22 р. за № 189 Начальник Генштабу ген.-хорунжий Петров (б. військовий міністр) пише Голові „Українського військового т-ва в Єгипті ім. гетьм. Ів. Мазепи“ на бажання товариства переїхати до центру: „З свого боку я не можу поради́ти зараз це робити тому, що умови життя нашого тут на еміграції надзвичайно тяжкі,—головне з матеріального боку. Праці, на яку можна було б пристроїти хоть частину людей, немає“.

групи в нас, під впливом націоналістичного чаду, жодного відношення не маючи до партійних угруповань, з якими боролась комуністична партія, емігрували, ускладнюючи наші культурні й господарчі завдання, а собою зміцнюючи закордонні бази імперіалістичної інтервенції та сприяючи розвиткові бандитизму на Україні.

Емігранська хвиля без перерви тече протягом аж двох років. Кожна інтервенція в своєму початку сприяє тимчасовому падінню цієї хвилі, в своєму кінці—її піднесенню. Під час радянської влади 19 р. українські інтелігенти улаштовувалися в місцях, яким загрожувало захоплення Петлюрою, та після приходу в ці місцевості петлюрівських військ або банд користувалися відкритим вікном, аби втікти за кордон. Деникинщина з її важким національним пригніченням сприяла відливові значної частини інтелігенції, що тікала до Винниці й Кам'янця. Таким чином, крім емігрування від соціальної революції, від влади рад, спостерігалось й емігрування від ворога національного.

Невдалий польський похід 1920 р. відволік з Правобережної України останню велику хвилю еміграції. Далі вже еміграція, як стихійне явище, не існує і має характер випадковий—втеча переслідуємих радянською владою, або тих, що з якихось причин чекали переслідування. У тому ж 1920 р., вже після повернення радянської влади на Правобережжя, важкий економічний стан та віддалення адміністративного й фінансового центру спричинилися до неможливого становища більшої частини інтелігенції, що працювала в галузі освіти; у наслідок цього було явище, відоме під назвою «тяга на село». Ця тяга, відволікаючи з міст рештки української інтелігенції, укомплектовувала нові кадри еміграції; цьому до певної міри сприяв бандитизм, що вбирав в себе з сіл цю інтелігенцію і після чергової невдачі перекидав її за кордон у гостинну Польщу.

Треба сказати, що рівночасно з емігранською хвилею помічається й рееміграційний рух: пошвендавшись по закордонах, українські інтелігенти, у своїй більш свідомій і чесній частині, пориваються повернутися на Україну, бо націоналістичний чад розвіявся, а політика радвлади набула більш ясного й чіткого характеру, ніж то було можливим часів запеклої військової боротьби, і завдання її стали вже популярними в тих колах, які раніш ставилися до радбудівництва байдуже чи навіть вороже.

Зовсім окреме місце в історії української еміграції займають військові частини, інтерновані в таборах Чехо-Словаччини й Польщі—жертви авантюризма Петлюри і рештки військово-полонених з імперіалістичної війни. До них не прикладеш звичайну мірку, з якою підходиш до еміграції взагалі. Це пасивна, безініціативна маса, жертви політики ошуканства, втягнені в громадянську війну; що ж до бувших військово-полонених, що досі ще перебувають в таборах Чехо-Словаччини, то ріжні «уряди» України не одного разу намагалися втягнути їх у війну; спроби ці

продовжуються до цього часу. Поворотний рух цієї частини емігрантів іде незалежно від тих чи інших змагань еміграції і навіть всупереч їм. Добре розуміючи, що без цієї живої сили всі авантюристичні спроби нічого не варті, еміграція, особливо петлюрівська, всіма засобами чіпляється за інтернованих, аби не допустити їхнього повороту (це зветься у їх «боротьба з роспиленням військової сили»), але занадто довго тримати кілька тисяч людей однією політикою омани, очевидно, не можна. Військова сила «роспиляється» з кожним днем.

2.

Чотириохрічне перебування української еміграції за кордоном можна поділити на три доби, з яких кожда має свої характерні ознаки, як відносно встановлення певної ідеології, так і що до сприяття еміграції тим чи іншим інтервенціоністським планам.

Перша доба—від лютого 19 р. до листопада 20 р. (евакуація Києва—залишення Кам'янця) характеризується непорушним поки-що зв'язком еміграції з маленькою часткою території України. Оскільки на цій частині території є власний уряд, жодна з груп еміграції (крім хіба прихильників Скоропадського) не претендує виразно на ролі державного фактора; всі ці партії й групи є немов філії кам'янецького уряду й адвокатами в його справах перед вищими інстанціями Європи. Те спільне, чим був для усіх уряд УНР, що один тільки провадив формальну боротьбу з «московськими окупантами», зв'язувало на де-який час партійні сварки, хоча наприкінці цієї доби в Кам'янці уряд УНР і ЗУНР (Петрушевича) почали трохи не заарештовувати один одного. ¹⁾ Всі партії й орієнтації були захоплені однією думкою—організувати чергову інтервенцію. Тому що було щось подібне до державної влади, яка до того ж і боролась з ворогом, сильним не лише матеріально, але й морально, всякі бійки за бутерброди мусили ушухнути ради врятування цієї державної влади та демонстрування перед Європою свого славетного єднання. В цю добу еміграції щастить організувати авантуру Пілсудського; ще раніш була зроблена спроба Ено в Одесі та грецького десанту в Миколаїві. Бувши посередником поміж європейським імперіалізмом і «рідною» контр-революцією, українська еміграція того часу підтримує грошовими засобами український бандитизм; зв'язок з частиною території України дає можливість до організації конспіративних ниток і координації бандитської діяльності.

Ведучи також боротьбу за визнання уряду УНР Європою, петлюрівщина висилає низку «посольств» до різних держав; були посольства в Берліні (Порш, а потім Василько), в Відні (Сидоренко), в Празі (Матюшенко), в Константинополі (Кедровський), в Данії (Дм Левицький), в Стокгольмі (Лоський), в Бельгії (Яковлев), в Румунії (Мацієвич) з представництвами в Чернівцях

¹⁾ Др. О. Назарук. «Рік на Великій Україні».

і в Болгарії. Ці посольства були осередками для еміграційних колоній, які й починали гуртуватися довкола їх. Про початок такої колонії в Празі пише Ол. О-сенко в «Трибуні України»:

«то були люди, вислані в тій чи іншій ролі урядом УНР до Європи, щоб домагатися визнання України, як незалежної держави, а що головніше—здобути зброю й військо майно для боротьби з більшовиками. Цілком незалежно від цього різними шляхами почала прибувати до Праги українська молодь чи то з таборів інтернованих в Польщі, чи з російських армій—з Туреччини та Німеччини. Цією молоддю зацікавувалась тоді дипломатична місія УНР, клопочучись про допущення її в вищі школи чеські. Так склався тут в 1919—20 ак. р. перший український студентський гурток з 14 ч., а в 1920—21 р. було їх вже 30». ¹⁾

Зараз емігранська колонія в Чехії, коли покладатися на її власні відомості, складається з 2½ тис.

В листопаді 1920 р., після заключення прелімінарного Ризького миру й перемоги над Врангелем, ми остаточно вибиваємо Петлюру з його гнізда—Кам'янця. Друга доба української еміграції тягнеться від цього менту аж до грудня 1921 р. Військо УНР переводиться на територію Польщі, Петлюра здає полякам велике військо майно, ²⁾ польські табори в Щепьорно, Калиші і Стжалкові наповнюються українськими вояками, «уряд» з урядовцями переїздить до Тарнова, більш заможна частина еміграції росташовується в Варшаві, де утворюється для зв'язку з хазяями спеціальна дипломатична місія на чолі з Лукашевичем, пізніш перетворена в «Український Центральний Комітет». ³⁾ Але перебування уряду в Тарнові в напів-полоні у поляків позбавляє його характеру об'єднуючого державного центру і це, разом з крахом політики Петлюри, викликає розклад еміграції на низку угруповань і орієнтацій; ця доба як раз і характеризується найбільшим зовнішнім зростанням і поруч з тим—найбільшим внутрішнім розкладом української еміграції. Для врятування України утворюються самі безглузді плани, аж до створення Українського Королівства на чолі з королем Василем Вишиваним і двома

¹⁾ «Укр. еміграція в Чехословаччині»—«Трибуна України» ч. I, березень 23 р.

²⁾ А саме: польових гармат—31, важких гармат—3, гарматних набоїв—2491, кулеметів—266, скринь з кулеметними биндами—3111, рушниць—21121, набоїв до їх—210.000, револьверів 112 з 429 набоями, шабель—3161, пік—829, сідел—3161, коней верхових—829, гарматних—918, обозних—1321, комплектів амуніції—1591 і т. и. (§ 2 Додаткового договору УНР с Польщею). Проте, цифри ці викликають де-які сумніви, що до їхньої тотожності з дійсними цифрами переданого Польщі майна.

³⁾ Ол. Саліковський («Велико-українська суспільність в боротьбі за державність»—«Укр. Сурмач» 1922 р. № 37) як раз од цього менту й починає історію еміграції: «...українському військові довелося залишити рідні терени, тимчасово ним опановані. Одночасно перенесено за кордон України й державний центр УНР. Роспочався еміграційний період української державности». Але петлюрівський політик дивиться з дзвіниці УНР. Для нас це вже початок другого етапу еміграції.

гетьманами — Наддніпрянським (Скоропадський) і Наддністрянським (Петрушевич). Виникає рівнобіжно з Директорією УНР, що існує при Петлюрі на папері (Петлюра ще досі стверджує «державні» акти і робить призначення, як Голова Директорії), ще Директорія Віденська—з Андрієвського, Макаренка й Швеця, які раптово згадали про свої загублені рік перед тим «державні права» і, сидючи в Віденській кав'ярні, скидали Петлюру. Таємничим чином з'являється в тому ж Відні якийсь «Комітет Національної України», котрий вірає прокльони всім організаціям за «державну зраду» та продаж України, а сам в решті решт є лише справою польсько-французького агента Хорвата... Як раз о цю добу емігранти-есери розбиваються на дві групи—Грушевського й Шаповала—і взаємно виключають «зрадників» з партії. Петлюрівські міністри в Тарнові б'ють морди один одному та улаштовують урядові кризи; петлюрівські амбасадори скандалізують Європу своєю гульнею: ллється награбоване золото, ллється горілка й шампана. А урядовці в Тарнові місяцями не одержують платні; росте голод, розвивається проституція. Наприкінці цієї доби можна було нарахувати 29 головних угруповань.

Монархичні Кола. 1. Група Василя Вишиваного (Головна Управа Вільного Козацтва); 2. Група б. диктатора Петрушевича (уряд ЗУНР); 3. Українські хлібороби, державники; 4. Союз українських хліборобів римо-католиків (у Польщі); 5. Союз українських хліборобів у Естонії; 6. Український Союз хліборобів у Німеччині; 7. Український Національний Комітет у Парижі (Моркотун); 8. Федеративно-демократична партія (в Парижі); 9. Політичний Комітет Національної України (в Відні); 10. Група Полтавця-Остриці і кн. Кочубея (пізніш вилялася в Укр. Козаче Товариство); 11. Група Самостійників В. Оскілка.

Групи, що стоять на платформі УНР. 12. Українська Соціалістична селянська партія; 13. Українська партія самостійників-соціалістів; 14. Українська трудова партія; 15. Українське народне об'єднання; 16. УСДРП (права частина); 17. Українська партія соціалістів-федералістів (Саліковський-Ніковський); 18. Партія народніх республіканців (Ол. Ковалевський - Пилипчук); 19. Партія хліборобів-демократів; 20. Всеукраїнська спілка поштовиків; 21. Союз культурно-просвітніх організацій; 22. Український земський союз; 23. Союз військових інвалідів армії УНР; 24. Комітет урятування України (в Константинополі).

«Соціалістичні партії». 25. УСДРП (ліва частина); 26. УСДП (галицька партія, «впередовці»); 27. УПСР (група закордонного комітету—Шаповал); 28. УКП (Винниченко); 29. УПСР (група закордонної делегації—Грушевський).

Тут перераховано лише політичні партії й громадські угруповання, які намагалися грати активну роль в політичному житті України, вести свою якусь особну лінію. Усякі «Союзи українських жінок» та об'єднання сюди не входять.

Небезпеку, яка утворилася через самий факт існування такого великого числа українських партій, зрозуміли проводирі, і тоді вперше починаються розмови про консолідацію. Тим, що ці розмови залишилися тільки розмовами, українська еміграція блискуче довела всю свою нежиттєздатність, всю політичну нікчемність. Як останню карту, уенерівські кола висувають похід Тютюнника на Україну, організований II відділом Польського Генштабу—своєманітну «консолідацію» бандитизму. Невдача цієї спроби й закінчила собою найбурхливішу добу еміграційних мандрувань.

Починається третя доба—від кінця авантури Пілсудський—Тютюнник і до наших днів. Уся еміграція, зо всіма її трьома десятками партій зводиться на нівець, як політичний фактор. Процес розкладу почався б, безперечно, раніш, коли б не доза кислороду, яку вдихнули українській контр-революції лікарі з Тарнова і Варшави. Поспіх авантюри Тютюнника, можливо, гальванізував би на деякий час цей труп; її загибель знаменувала й руїну всіх взагалі можливих комбінацій.

Од кінця 1921 року, в третій добі свого існування еміграція вже тільки жевріє. Правда, «партії» ще існують, але вже не в такому числі. Подаємо тут витяг з листа С. Петлюри послані й кабінетові міністрів з 2 травня 22 р. В зв'язку з голодом на Україні Петлюра пропонує своєму урядові для обробки державної і громадської думки Європи почати переговори про видання спеціальних матеріалів з недобитками політичних партій і угруповань, при чому наведений ним список трохи різниться від поданого нами вище:

1) Союз парламентаріїв; 2) Політичні партії й їхні об'єднання; 3) Союз земств; 4) Союз інвалідів; 5) Союз українських жінок; 6) Правниче т-во; 7) Союз академічної молоді; 8) Братства Св. Покрови й Кирила і Методія; 9) Спілка залізничників; 10) Еміграційні комітети й союзи, як напр. «Союз урятування України в Константинополі», «Єврейський комітет збігців з України», «Комітет Поляків—виходців з України» і т. д.

Партії дрібнішають і віддають своє місце в політичному житті громадським організаціям. Це свідчить про те, що еміграція од політичних авантур перейшла до полагодження внутрішніх справ і самоврятування перед грізною небезпекою матеріальної руйнації. В такому вигляді еміграція вже перестала бути якоюсь загрозою для мирного життя України.

В ріжні менти піднесення емігранської хвилі українська інтелігенція розбивалася по ріжних центрах Європи, які таким чином робилися осередками тієї чи іншої емігранської колонії цілком з окремим політичним обличчям в кожному випадку.

Буржуазія, що втікла з гетьманом Скоропадським, мала лише один напрямок—на Берлін, куди пробивалися німецькі окупаційні армії. Через це Берлін зробився осередком великої української буржуазії германофільського характеру з гетьманською орієнтацією

Бігли не тільки тому, що мусили бігти, але й через те, що було куди і з ким тікати. Німці допомогли врятуватися в Берлін групам української інтелігенції, породженим їхньою ж окупацією, групам, які своє існування без підтримки Німеччини не уявляли; це були хлібороби-державники і гетьманська частина хліборобів-демократів. Полтавець-Остряниця, Бутенко, Скоропис-Йолтуховський, Ханенко, Крига, Кочубеї, — всі царедворці гетьмана опинилися там, складаючи ідеологічний центр гетьманщини. Вже звідти Скоропадський почав вести переговори з великими фінансовими колами Німеччини й Англії про можливість утворення нової інтервенції, звідти хлібороби почали поширювати свою діяльність на всю середню Європу. Перебування їхнього центру в столиці країни, що не вийшла з перемоги з війни, не могло сприяти успіху цієї діяльності на міжнародній арені.

Договір 9 січня 19 р. зв'язав Україну з Галичиною і в дальшому українська контр-революція почасті шукає для себе притулку на галицькій території. Історичні зв'язки Галичини з Віденським центром допомагають де-якій частині українських політиканів переїхати до Відня, а важкі матеріальні умови життя в країні, що не має власного хліба, перекидають їх в Чехо-Словаччину. Так утворюються дві нових колонії¹⁾. Політично вони діяльно різняться від попередньої. 1919 р. викинув за межі України «соціалістичну» і «демократичну» інтелігенцію; праві есери й есдеки входили в Винницький і Кам'янецький уряди Петлюри; війна з Польщею відкриває їм єдиний можливий шлях до відступу—через Галичину на захід, в Відень і Прагу. Тут нема вже представників великої буржуазії, тут дрібне мішанство і куркульня. Але тим запекліших форм набуває війна, котру обидві колонії провадять з радянською ідеологією, сконсолідувавшись навіть в першій добі.

Петлюрівщина не була остільки послідовною у своїх симпатіях. 1919 рік примусив її скласти мирову угоду з поляками, відступивши їм Галичину. Варшава робиться для Петлюри центром, звідки йдуть політичні директиви, де розробляються спільні плани. І тому третім центром прямування української еміграції є Варшава. Виникає цей центр, як база для стихійної хвилі, вже в середині 1920 р. Київська авантюра втягнула в петлюрівський рух більшу частину української інтелігенції, яка перед тим ставилася напів-лояльно до радянської влади (Ніковський, Єфремів) і навіть співробітничала з нею (П. Зайців). Винницько-Київський уряд Петлюри захопив масу інтелігенції, що не передбачала ефемерности польської авантюри і якій в жеврінні петлюрівщини ввижався апогей її. За місяць цієї одуреній інтелігенції довелося тікати з Києва, який вона ж підпала. Тут значну роль грає

¹⁾ В обох місцях вже були „місії“ УНР, довкола котрих спочатку гуртувалися емігранти.

уже не елемент соціальних розходжень, а просто великий переляк, страх переслідувань, небажання власною шкурою платити за гріхи Петлюри й Пилсудського. Разом з раніш прибувшою до Варшави групою людей, які остільки ненавиділи більшовиків та боялися їх, що пішли на союз з поляками¹⁾, ці емігранти складають групу, що характеризується різкою нетолерантністю і великою охотою до самих ризикованих авантур, аби вони тільки мали на меті повалити ненавидну радянську владу. Коли берлінський центр (як, між іншим, і взагалі велика буржуазія) раніш почав говорити про «поворот», коли празька й віденська колонії через рік боротьби соціально немов примірилися з радянською владою, визнаючи її в принципі, коли останній час завагався в своїй позиції до радвлади й Петрушевич,—то варшавська колонія, складена з людей, що мали певні грішки перед радянським урядом, що взагалі вже виключає можливість принципійних суперечок, на якусь згоду з цим урядом піти не могла, бо з нею згоди і не побажали б.

Цю нетолерантність варшавської (згодом — тарнівської) колонії виховувала й польська державна влада, що підгодовувала лютого собаку до певного часу. Оскільки прямування до того чи іншого центру значило для еміграції прийняття певної державної орієнтації, в Польщу устремлялись головним чином українські полоніфи, «варшавське сміття». Це варшавське сміття охоче прийняло політику офензиви на схід, котру Бельведер зробив підставою своєї міжнародної політики. Ласкавому сприйняттю як раз польської орієнтації українських емігрантів ми мусимо дякувати за поширення в нас у свій час безлічі банд, за пограбування й руйнацію цукроварень, за вбивства й насильства. Тарнів завжди був самим запеклим ворогом Харківів і Київів; міжнародні інтригани з табору імперіялізму велику частину своїх надій зв'язували з Тарновом. При всій своїй політичній нежиттєздатності Тарнів живе до наших днів як раз дякуючи цій своїй так потрібній для європейського капіталу запеклій ворожнечі до Харкова. Ворожнечою цією Тарнів тільки й виправдує своє існування.

Одним з центрів прямування еміграції був також Букарешт, де українська колонія не мала виразного політичного обличчя. Місія УНР з Мацієвичем, Дельвігом і Поплавським зрештою випустила з своїх рук керування долею українських вояків, інтернованих в Румунії з 1919 р., і воно перейшло до вишиванців.

¹⁾ Ще в березні 1919 р., посилаючи якусь частину на фронт проти поляків, Петлюра на мітингу в Козятині чи Жмеринці натхненно цитував шевченківське:

... „Кари ляхам, кари,
Кари страшної, щоб пекло
Тряслося і мліло!“...

3.

Переходячи до характеристики окремих угруповань еміграції, мусимо зупинитись у першу чергу на монархичних орієнтаціях. Великих з них, коли не рахувати диктатора Петрушевича з його урядом ЗУНР, діяльність і змагання котрого обмежуються лише Сх. Галичиною, було три: вишиванці, група Скоропадського й група Моркотуна.

Василь Вишиваний з'явився на політичній арені ще 1916 р., коли перед Габсбургською монархією повстало питання про можливість федеративного зв'язку окремих країн, що входили в неї. При новому розподілі австрійських земель малося на увазі й утворення Українського Королівства, і ця корона призначалася для Вільгельма Габсбурга, сина ерцгерцога Карла-Стефана. Майбутній король України з цієї нагоди назвав себе Василем, а українські полонені, до яких під час формування січових стрільців він був призначений за полковника, прозвали його Вишиваним за те, що він для популярності ходив у вишиваній сорочці. Претендент на український престол навчивсь української мови і навіть писав поганенькі вірші, які 1919 р. містила віденська «Воля».

В історії української контр-революції Вишиваний опинився лише 1920—1921 року, в зв'язку з очищенням української території од Петлюри, кримською катастрофою Врангеля і необхідністю для міжнародного імперіалізму шукати нових шляхів для повалення радянської влади. Серед безлічи тодішніх рятувателів з'явився і Василь Вишиваний.

На весні 1921 року великі капіталістичні кола Німеччини енергійно підтримували ідею утворення українського королівства з двома гетьманатами. Наказним гетьманом Наддністрянщини мусив бути Петрушевич, кандидатів же на гетьмана Наддніпряньського було кілька. Коли відпала кандидатура Скоропадського, як людини не популярної на Україні, велися переговори з Петлюрою і навіть з Омеляновичем-Павленком.

Маючи фінансову підтримку від німецьких і почасти англійських капіталістів, Вишиваний в партійному відношенні базувався на соціал-самостійниках, один з лідерів котрих Ол. Степаненко навіть видавав свою дочку за майбутнього короля (згодом сам Степаненко відмовився від цього). В 21—22 р.р. Вишиваний видавав у Відні тижневик «Соборна Україна», в № 10 котрого була вміщена стаття, що до певної міри з'ясовувала його політичну орієнтацію. Стаття розглядає відношення до українського питання з боку великих держав, котрі й поділяє на дві групи: вороги української державности, як прихильники єдиного державного організму Росії (Америка, Франція), і держави, котрі конкурують з попередніми й зацікавлені в роздрібленні Росії (Англія, Німеччина, Італія, Японія). На цю останню групу й орієнтується Вишиваний, захищаючи ідею «Соборної суверенної України».

Про соціальний характер вишиванства свідчать ймення його найблизчих співробітників: Бутенко, Полтавець-Остряниця, Степанківський, Лоський, Лотоцький—їхня ідеологія нічим не різниться від хліборобів-державників, а де-які з них навіть і були членами цієї партії, колишньої бази Скоропадщини.

Шукаючи політичної бази, Вишиваний в 21 р. зв'язував свої плани з реставраційною авантюрою Карла Габсбурга, а після її невдачі провадив переговори з баварським урядом Лерханфельда. Військова база Вишиваного—організована у Відні «Головна Управа вільного Козацтва», яка мала утворити на Угорщині концентраційний табор для об'єднання українських старшин, теж нічого не дала, і з початком 22 року Вишиваний переносить свою діяльність у Румунію, мавши ще од попередніх часів зв'язок з Гулим-Гуленком і, як родич, з королівським домом. Зворушлива спілка: король, герцог і бандит!

Врангелівська преса в середині березня 22 року писала про переговори Вишиваного з румунським урядом що до видачі для вишиванської дивізії ген. Капустянського військового майна, яке дісталось Румунії після ліквідації в 19 р. Запоріжського корпусу (19 важких гармат, 45 гавбиць, 137 легких гармат, 800 кулеметів і т. и.).

Уряд дав згоду на організацію Вишиваним єдиного табору для інтернованих українців в Оріяда-Маре всього на 8.500 чол., і асигнував йому 23 мільйони лей. Рівночасно з цим Вишиваний збалакався з Ватиканом, од якого одержав в березні 22 р. 30 тисяч італ. лір на пропаганду католицізму серед українства.

Після переговорів з угорськими легітимістами про спільну акцію Вишиваний в квітні-травні переїхав у Мюнхен, де зараз міститься центр міжнародної монархичної організації. Здається, там він перебуває й досі. Заснована ним Управа вільного Козацтва була використована де-ким з його співробітників при утворенні Українського Козачого Товариства, про яке далі. Сам Вишиваний особисто і тепер, і раніш не є якоюсь яскравою постаттю; правдивіше було б сказати, що він, подібно до Скоропадського 18 р., був ширмою для роботи авантюристів широкого розмаху, як Полтавець-Остряниця, Бутенко і т. и. Жодної небезпеки для України його плани до останнього часу не уявляли, як через брак живої сили (коли не рахувати румунської бази, яка зв'язана власними планами Румунії), так і тому, що ідею монархії навряд чи можна прищепити на Україні, навіть куркулеві, тим більш, що своєї партії Вишиваний не має, базуючись на окремих одиницях.

Зовсім в іншому стані перебуває Скоропадський. Не маючи ніколи ні таких великих коштів, як Вишиваний, ані такої амплітуди авантюризмів—од Мюнхена до Букарешта, од короля Карла до Гулого-Гуленка,—Скоропадський, проте, опирається на певні, з виразним обличчям політичні кола. Його базу складають хлібороби-державники, організація з центром в Берліні й філіями по окремих державах. Спочатку вся партія (союз) хліборобів-

державників перебувала в Берліні і лише в 1922 році їй пощастило поширити свою діяльність і на інші країни. Політичний напрям Скоропадського є досить відомий, так що тут говорити про його не доводиться. Варто лише перелічити окремі групи, що входять в сітку хліборобщини.

В Берліні на чолі хліборобського центру стоять Скоропис-Йолтуховський, Шемет і В. Леонтович—старі стовпи хліборобів, співробітники Скоропадського ще з часів гетьманщини (тут нема Бутенка й Полтавця, які перебігли до Василя). Вони складають «Раду присяжних Всеукраїнського союзу хліборобів». Союз хліборобів-державників в Відні має В. Ліпинського і Дм. Дорошенка; в Союз хліборобів-римокатоликів (Польща) входять граф Грохольський, Собанський, Подгорський; Союз хліборобів-власників у Румунії має на чолі М. Ханенка і графа Капніста. Є ще хліборобські організації в Естонії (інж. Потоцький), в Парижі—кн. Кочубей, в Константинополі—Родзянко і в Італії—граф. Браницька і граф Тишкевич.

Бувши ворогами «демократичних» організацій, хлібороби досі в жодній авантурі участі не брали, чекаючи відповідного менту і організуючи свої сили.

Аби не зупиняться довго на політичному програмі українських монархістів, наведемо думку про їх Винниченка¹⁾.

... «Українські монархісти, поділяючись на різні «орієнтації», всі разом виявляють інтереси поміщицтва. (Цікаво, що майже всі національно-свідомі українці-поміщики,—а вони так нечисленні, що всіх їх можна на пальцях перерахувати,—належать до монархістичних груп. Ідеологами їх також є поміщики). Цілком природно, що в інтересах поміщицької класи вони будують і всю державно-політичну національну концепцію...

... Головне в усіх програмах цих груп це: утворення такої української держави, яка забезпечувала б поміщицтву власність на землю й керуваче місце в державно-політичному житті»...

Розмір журнальної статті не дає змоги в подробицях схарактеризувати діяльність ще одного авантюриста з правого крила української еміграції—Моркотуна, організатора «Українського Політичного Комітету» в Парижі (грудень 1919 р.), «Великої Української Ложі Масонів «Нарцис», «Української Федеративно-Демократичної Партії», «Партії Молодої України». Постать Моркотуна, бувшого секретаря Скоропадського, потім денікинського агента в Криму, далі—прихильника Петлюри, потім—врангелівського федераліста і приятеля Бурцева і, нарешті—невдалого організатора української «Сменовеховщини» в Парижі, більш характерна для емігранського авантюризма і політичного спекулянтства, ніж який-небудь Полтавець, Саліковський чи сам Петлюра. Безпардонна нахабність Моркотуна задурила голови навіть французьким політикам. З груп української еміграції де-який контакт з Морко-

¹⁾ В. Винниченко. «Єдиний революційно-демократичний національний фронт».—«Нова Україна» № 1, 1923 р., стор. 65.

туном додержували, очевидно, і хлібороби-державники, бо серед діячів «Політичного Комітету», поруч з Моркотуном, Цитовичем, Могилянським і Вишневецьким знаходимо й ім'я кн. Василя Кочубея, бувшого ад'ютанта Скоропадського і представника хліборобів у Парижі. Про сучасну діяльність Моркотуна відомостей нема.

Ще кілька слів про «Віденську Директорію» і «Комітет Національної України». 9 грудня 21 р. Андрієвський, Макаренко і Швець видали в Відні декларацію про перехід до їх верховної влади УНР, бо вони, як члени Директорії, на те уповноважені Трудовим Конгресом. Петлюра відповів на це офіційним комунікатом 16 січня 22 р., де заявив, що члени Директорії в час героїчної боротьби втікли з України і тому повноважте перейшла до його, про що своєчасно і був виданий закон. За «Віденською Директорією» ніхто не пішов, існує вона й досі і, з останніх відомостей, провадить якісь переговори з Петрушевичем про спільну акцію. Петлюра, як і раніш, видає «закони» іменем Директорії.

«Політичний Комітет Національної України» виникнув в Відні теж в кінці 21 року і довгий час був цілком таємничою організацією. Комітет видавав газету «Україна» українською та французькою мовою, в перших числах якої члени Директорії Макаренко, Петрушевич і Швець були оголошені зрадниками, Петлюра й Вишиваний виведені в фейлетонах, попало й більшовикам і німцям. Самий Комітет, як зазначалося в газеті, існує при «Ставці Головного Штабу Українського Народнього Повстанського війська», а газета його складала дифірамби повстанцям, Франції й Польщі. Як і з «Директорією», справа скінчилася пухом. «Ставка», очевидно, далі певної кав'ярні на Пратері своєї діяльності не поширювала, а весь Комітет, як виявилось, був організований польським агентом Хорватом на гроші французького посольства в Польщі і мав якийсь зв'язок з Моркотуном.

І «Директорія» і «Комітет», налякавши власника патенту на врятування України С. Петлюру, вмерли природною смертю, вписавши ще одну сторінку, на цей раз не криваву, лише гумористичну, в книгу авантюристичних походжень української еміграції.

4.

Політику петлюрівщини, офіційно—УНР, не робили ті партії, що стояли на їх платформі. Навпаки: петлюрівщина робила політику цих «партій», цих усіх «трудова об'єднань» та «спілок військових інвалідів». С. Петлюра з хистом справжнього диктатора спромігся підкорити собі всяке виявлення громадської чи політичної думки на тій території, де він перебуває, і в Польщі зараз серед української еміграції є тільки одна орієнтація—на УНР. І тому всі хитання УНР характеризують собою і хитання її політичних партій, які спільно йшли за політикою уряду.

А ця політика була, звичайно, політикою хитань: 18 р. Петлюра приводить німців, 20 р.—він їхній ворог; 19 р. УНР воює з поляками, 20—здає їм зброю і підписує з ними договори.

Один з петлюрівських дипломатів, радник посольства УНР в Берліні Смаль-Стоцький, так характеризує петлюрівську політику:

... «Українська закордонна політика виказала вже ясно той дефект, що вона із молодечою нерозважливістю кидається то в ті, то в інші обійми, ставлячи все на якусь комбінацію і завсідги сподіваючись якогось чуда. Так було і з німцями, і з Францією та Парижем... У нас і в політиці панують льозунги фрази...¹⁾».

Як бачимо, «дефект» політики УНР полягає в киданні «то в ті, то в інші обійми»... Дефект — це обережно сказано. Історія знає інші слова для такого запроданства. Не дурно Петлюру називали «інтернаціоналістом» — продавав він Україну не одній якій державі, а трохи не цілій Європі.

В які ж обійми кидалася політика УНР? Петлюрівський дипломат їх ретельно перелічує:

«Через характер миру була Україна зтягнена у політичні пляни Німеччини і весь дальший час є виповнений комбінаціями виключно із орієнтацією на Німеччину.

Як Німеччина повалилась, то Україна мала вибір межі Більшовиками та Антантою. Український уряд, не орієнтуючись цілком у ситуації, повернув цілком у сторону Франції. Це не дало ніякогось допомоги для державного будівництва України і оборони перед більшовизмом.

Дальша політика України займалась пляном через сусідів, які були членами Антанти, зацікавити саму Антанту що до України. Такою комбінацією посередників була польсько-румунська орієнтація, в котру втягли і Чехо-Словаків.

В новітній часі виступила в українській політиці нова орієнтація, котра хоче поставити долю України на англійсько-німецьку базу.

Це є перегляд політичних комбінацій, якими руководились українські урядові кола у закордонній політиці, із виїмком Деникінської, бо вона не має нічого спільного із думкою самостійної української держави.

Українські громадські кола обертались у своїх політичних міркуваннях у тих самих ряках. Тільки у найновітній часі чим раз більше скріпляється орієнтація на більшовизм, котру одиниці вже давно заступали, і котра тепер, хто знає, чи не зробиться пануючою».

І кількома рядками далі Смаль Стоцький дає ключ до розкриття таємниці, чому ж власне петлюрівщина й слідом за нею її політичні партії пережили стільки хитань. Петлюрівські політики не соромилися протиріч в орієнтаціях, вибирали, де краще, де більше дадуть, і чекали завжди відповідного менту... А тоді — ставили все на одну комбінацію». Слово Смаль-Стоцькому:

«Як ставиться хтось до будь-якої із вичислених політичних комбінацій, це залежить від рішення основного питання: чи судьба та майбутність України зв'язується із світовою революцією чи із світовою реакцією».

¹⁾ «Доклад про політичні орієнтації закордонної політики УНР, предложений послу УНР в Німеччині М. Поршу дня 29/І 1920 р.».

Коли хтось стоїть на становищі, що нам багацько більше очікувати ще від розвитку революції, яка повалить імперіалізм Поляків та Румун і доведе нашу справу до перемоги, той мусить орієнтуватись на більшовизм. Оцю орієнтацію можна незвичайно сильно та переконуюче із національними та соціальними аргументами умотивувати і вона є рішуче одна з найліпше обоснованих комбінацій нашої політики.

Але коли хтось заступає думку, що вкінці таки запанує світова реакція і що з тієї причини треба мати зв'язок із її факторами, то той мусить рішитись на протилежну орієнтацію. У цьому напрямкові були всі дотеперішні комбінації закордонної політики Української Народньої Республіки.

В той час, коли більшовицькій орієнтації не можна відмовити певної переконуючої сили і вона є мислима, то цього про інші комбінації сказати не можна, бо вони не вдержують перед річевою критикою».

Ото ж зараз поставлено на реакцію, а не на революцію... Але Петлюра, як схоче, може поставити і на революцію...

Перейшовши з військом в листопаді 1920 р. на польську територію Петлюра й досі залишається там, хоча польський уряд офіційно заперечує факт існування міністерств УНР в Тарнові. Скоротивши штати урядовців, більшість з яких взагалі розбіглась через невиплату утримання, закривши де-які міністерства, як шляхів, сповідань, Петлюра займається виключно зміцненням живого таборового фонду та шуканням чергової орієнтації. Невдача авантури Тютюнника та кінець бандитизму на Україні відбилися й на активності петлюрівщини.

За час перебування на території Польщі петлюрівський кабінет, як кожному пристойному кабінетові належить, переніс кілька криз. Після переходу в Польщу есефівсько-еседеківський кабінет Прокоповича (з Саліковським, Ніковським, Мазепою, Безпалком) був замінений енерівським кабінетом Пилипчука. Крім невдалої організації тютюниківського наскоку, цей кабінет уславився ще величезними внутрішніми скандалами. Напр., ген. Удовиченко викликав Ніковського на дуель, а ген. Павленко побив міністра Ковалевського, лідера урядової партії н.-р.¹⁾

В січні 22 р. прийшов кабінет А. Лівичього з Токаржевським (зак. справ), Морозовським (вн. справ), Чижевським (фінанс.); «кабінет» існує і до цього часу.

В цитованій уже статті Винниченко так характеризує сучасну петлюрівщину:

... «Антидемократична, реакційна група є так звані «петлюрівці». Це — переважно прихильники військової диктатури (отаманії). Формально, декларативно — вони мають загальні гасла й демократії й республіки. Але практика сеї групи, всі політичні методи та тенденції її стоять у яскравому протиріччю з елементарними вимогами демократії. Узурпаційний, безвідповідальний і авантюристичний характер сеї течії роблять її нічим не відмінною від усякої реакційної, антидемократичної групи...»

¹⁾ Резолюція Сел-Парламент. Союзу з 8. 11. 21 (Соборна Україна 29. 12. 22).

Давно стративши всякий звязок із дійсними урядами УНР, цілком одірвавшись од усяких політичних партій і тих народніх верств, що їх представляють ці партії, петлюрівщина все ж таки провадить далі свою смішну й жалюгідну комедію «урядування»...

Але петлюрівщина ще живе, хоча й жевріє. Життєву силу її складають антирадянська політика Польщі й Франції та відсутність у інших політичних угруповань еміграції організаційного центру. По суті ж і політичній вазі петлюрівщина зо всіма її партіями й союзами зішла на нівець¹⁾.

5.

На початку 1921 р. українські есери в Празі покололися на дві групи: Закордонної делегації й Закордонного комітету. Грушевський, Шраг, Чечель, Жуківський, прийнявши владу рад, як принцип, опинилися в меншості; більшість «партії», яка взагалі налічувала тоді не більш 60 чоловік, до того ж роспилена по 5 центрах Європи, пішла за Микитою Шаповалом. Грушевський виключив Шаповала з партії, а Шаповал—Грушевського. Почалася звичайна партійна колотнеча, особливо характерна для есерівщини. Майже тоді покололися й есдеки.

Винниченко, який тоді розвів шалену агітацію проти радянського уряду, використовуючи свої вражіння від поїздки на Україну, устрив у цю колотнечу, запропонувавши консолідацію українських партій. Час був слушний. 20 квітня припинила своє існування Всеукраїнська Національна Рада в Відні через вихід галицької фракції, викликаний прийняттям Андрієвським і Макаренком польської орієнтації. На початку травня ліквідувалася й Рада Республіки в Тарнові (з наказу польського уряду, бо Ризький договір, ратифікований 29 квітня, не дозволяв існування «державних» установ УНР на території Польщі). Сили еміграції розбилися. «Дужчі сили порвали звязки й розбили українство на ряд дрібних угруповань, нічим не пов'язаних між собою»,—писав Винниченко.

¹⁾ Щоби схарактеризувати, яку політичну працю веде найміцніша з цих організацій—«Всеукраїнська Спілка Військових Інвалідів УНР», наведемо витяг з її циркуляра—річного справоздання (18 січня 22 р. № 532), уміщеного в № 107 «Нашого життя» з 20. 2. 22:

«Отже, Центральне Правління має за шану повідомити всіх п. п. Членів Спілки, що зроблено дуже багато; звичайно, результатів поки що від всіх нема, але де-які вже є. Зроблено те, що майже вся Європа знає про існування Інвалідів Української Народньої Республіки. Написано відношення в місяці жовтні 1921 р. до Центральних Спілок Військових Інвалідів всіх Держав. Також написано до Міжнародового Червоного Хреста в справі прийняття наших інвалідів під захист Міжнародового Червоного Хреста. Написано до всіх благодійних українських установ в Америці, написано до всіх наших українських організацій, що перебувають в різних державах. Написано до всіх наших послів за кордоном; написано до всіх організацій благодійних за кордоном, які перебувають в Річпосполитій Польській, та написано всім організаціям українським, перебуваючим на еміграції за кордоном.»

Висунута Винниченком ідея Революційно-Комуністичного Союзу з УКП, С.-Д. і С.-Р., як думка про консолідацію взагалі, була підхоплена правою групою есдеків, якій і допомогла на деякий час захопити до своїх рук політичну гегемонію над «соціалістичною» частиною еміграції. В кінці вересня 1921 р. був організований Республікансько-Демократичний Союз, що своєю структурою й завданням нагадував організований 1918 р. «Український Національний Союз». В склад Р.-Д. Союзу увійшли: с.-д., с.-р., с.-ф., і н.-р., також представники професійних організацій, себ-то більшість організацій, що склали Раду Республіки. Звичайно, Винниченко участі в новому об'єднанні не взяв, бо ця консолідація до його ідеї подібною не була. Чільну роль в Р.-Д. Союзі відігравали Мазепа, Безпалко, Феденко.

Ліва частина есдеків утворила в Відні і свою базу, і консолідація разом перетворилася в боротьбу між окремими партіями. 20 листопада 1921 р. заснувався «Український Громадянський Комітет допомоги емігрантам в Австрії» на чолі з Матюшенком, Галаганом, Нянчуром і Гольдельманом. В комітет увійшли також б. с.-р. Кедровський¹⁾, ідеолог гетьманщини В. Ліпінський, Ю. Бачинський, б. посол в Вашингтоні. Ліві есдеки об'єднали в своїй організації реакцію всіх напрямків.

Трохи раніш був організований Громадський Комітет М. Шаповала в Празі, з участю Григориїва, Мицюка, Грицяя, Ржепецького. Віденський Комітет, з метою роскладу Революційно-Демократичного Союзу, почав переговори з Празьким про спільну акцію і зрештою переїхав до Праги. Президія об'єданого Громадського Комітету в Празі складається зараз з Шаповала, Матюшенка і Григориїва; Р.-Д. Союз фактично не існує. Так скінчилася спроба першої консолідації української еміграції.

Невдача Тютюнниківської авантури й наближення Генуїської конференції поставили перед еміграцією знову питання про консолідацію. Нове об'єднання повинно було проходити під знаком спільної національної платформи. Формою об'єднання мусив бути Український Національний Конгрес, на якому з'явилися б усі політичні антирадянські угруповання від Мазуренка до Скоропадського. Думка про об'єднання походила з польсько-петлюрівських кол. Зібравшись 21 лютого 21 р. в Відні, «Конгрес» в складі 21 повноважних членів і 55 з дорадчим голосом засідав 5 день і випустив декларацію «До народів держав світу», написану звичайним стилем петлюрівських нот про московську окупацію. Конгрес обрав виконком в складі Кедровського, Віленського, Плевака, Чижевського й Галагана і делегатів на Генуїську конференцію (Мазепа, Кедровський і ин.), які туди, звичайно, допущені не були. Тим справа конгресу й кінчилася.

¹⁾ У свій час, 27 січня 1918 р., Кедровський був, у числі 10 членів лівої частини есерівської фракції Центр. Ради, заарештований Ковенком у помешканні Ради.

Нова консолідація прийшла до того ж кінця, що й попередня. Така ж доля, очевидно, чекає й найновішу спробу—Винниченко-Шаповал.

7.

Історію української еміграції ще не написано. Це мусила б бути книжка з найганебнішими для неї сторінками, бо ніколи ще в історії жодний нарід не розспродували так його «вождів», як український; за закликком «демократії» приходили на Україну за для її «врятування» німці, поляки, греки, французи; коли б не зміна політичної ситуації в Європі, очевидно, ще низка націй була б закликана демократами все з тією самою святою метою, рятування України. Після Генуїської конференції надалі зрадництво вождів демократії, викинутих революцією за межі «батьківщини», зробилося зайвим, бо всі мрії про інтервенцію довелось залишити. Коли б не це, справа рятування України ще б досі вважалась справою кожного народу Європи, лишень не українського робітництва й селянства. І вакханалії проїдання по ресторациях Європи награбованого добра — трофеїв погромів і евакуацій, і плазунське жebraцтво по почекальнях міністеріяльних урядовців усієї Європи, і небувалий бруд внутрішньої гризанини, серед якої так цинічно лунали раз-у-раз смішні слова про згоду й консолідацію, і ріки крові, проллятої на Україні за допомогою еміграційних політиканів, і щоденний перехід до нових обіймів од німця до румуна, ¹⁾—все це мусить одійти в минуле. Не встають трупи і не віродити програної безнадійно справи Винниченко-Шаповалам, з лівого боку, й Петлюрам—з правого.

А що справа дійсно програна, свідчить поступове зменшення кадрів еміграції. Частіш і частіш прозрівають сліпці, менш і менш залишається закордоном України тих, кому зараз даються широкі можливості прикласти й своїх рук до будівничої роботи на ній. Еміграція тримається тільки запеклими, безнадійними негідниками й авантюристами, і цій купці людців недовго вже дурити темних і сліпих. Тане гарматне м'ясо по таборах, «роспиляється» жива сила.

Тут не слід проходити мимо ще двох останніх спроб гальванізувати труп еміграції. Одна—це утворення «Українського Національного Козачого Товариства»—союзу українських фашистів, реставраторів козацької слави, так би мовити,—лицарського ордену ²⁾, який видає й свій орган «Український козак» (в Мюнхені). Наголов газети прикрашено фашиським знаком—

¹⁾ В фейлетоні „В омуте авантюризма“ («Коммунист» 18. VI) я наводив лист петлюрівського міністерства закордонних справ до Посольства в Берліні в справі нав'язання економічних зносин України (якої?) з... Японією. Лист датовано 10. 11. 21 р. і підписано Ніковським.

²⁾ „Групування козацтва біля статута У. К. Т-ва, як біля козацького лицарського ордену“—так записано в протоколах наради Омеляновича-Павленка, ген. Зелінського й Павлюка в Гданську 3/IV 22 р.

свастикою, в середині котрої красується козак з рушницею і унерівська дуля-герб. Програм УНКТ: національна держава, диктатура, православна віра, союз чорноморських держав. Очевидно, УНКТ збирається об'єднати монархичні групи еміграції, бо передова № 1 «Укр. Козака» за лютий 23 р. каже:

... «переходячи до розвою нашої діяльності, ми, яко націоналісти поминаючи партійність, пробували об'єднати нашу працю з хліборобами державниками, з групою Вишиваного і навіть пробували осягнути порозуміння і стати до допомоги урядові УНР.

Але, на жаль, в усіх трьох групах ми спіткали одно ж і тож: що праця базується більш на особі, ніж на ідеї, що одночасно творить монополію фаворита, а тим розводить партійність і викликає боротьбу, замість об'єднання, в середині самої організації».

Друга спроба—петлюрівська. Щоби піднести свій авторитет розгублений під час мандрівок від одної орієнтації до другої, та забезпечити себе підтримкою бурхливого моря еміграційних угруповань, Петлюра скликає в Варшаві з'їзд емігрантів Польщі. З'їзд ніби-то не має політичних завдань (інакше полякам, незручно було б дозволити його); але цілком зрозумілим є, що він має метою зробити облік емігранських сил і поміркувати, що саме може еміграція пред'явити на випадок, коли б зараз який хазяїн (а хазяїв у неї було й є багато) покликав її до роботи. І не дурно польська преса почала шалено сіяти звістки про поширення бандитизму на Україні, про евакуацію Одеси й т. и.—і це в мент повного спокою на Україні. Хтось щось готує—і мацається грунт, робиться смотр.

Та коли пригадати наведену коротку історію попередніх таких самих спроб, то нема чого довго міркувати над наслідками ще двох нових. Ні у фашистів з оселедцями, ні в невгомного Петлюри з його паперовим урядом ґрунту жодного нема; давно його вибито с-під їхніх ніг. Хай зараз ще передчасно говорити про політичну смерть еміграції, але там, за кордоном, прозрівають останні сліпці, а тут, на Україні—зростає нова українська демократія, демократія радянська...

БЕРГЛЕР.

Фашизм—наймане військо контр-революції.

Світова війна скинула цілий ряд могутніх держав—Німеччину, Австро-Угорщину, з їхньої гордої височини. Пануючі династії вигнано, гнилі установи скасовано, буржуазну «демократію» усталено. Пролетаріят цих країн, в той час під проводом соціал-демократії, ні в якому разі не використав цього повного знесилля пануючих класів і не скористувався цією нагодою, щоб знищити капіталізм. Навпаки, він дав себе завдовольнити парою «соціалістичних» законів і потерпів, що його керовники ввійшли в коаліцію з його соціалним класовим ворогом. *Дрібна буржуазія*—студент, урядовець, дрібний підприємець, що аж до кінця війни захоплювалась націоналістичними фразами, цим фактом військової катастрофи, була цілком дезорганізована, цілком доведена до розпаду. До її ідейного розпаду приєдналися ще матеріальні злидні. В настрій темного відчаю продовжували ці люди своє нидіння, злісні, безсилі, апатичні. Але пролетаріят, повний почуття могутності, жив, загіпнотизований соціал-демократичними фразами про чудові «демократичні» часи, що «обов'язково» мають прийти.

Отже було становище в переможених державах. Поміж самими державами переможцями малося *дві групи*: ті, що від перемоги над середніми державами були порівнюючо завдоволені—Англія, Франція та Америка, щоб згадувати тільки про великі держави, й, крім того, ще друга група, що сподівались собі від перемоги далеко більших здобутків, ніж вона їм в дійсності подарувала, отже перш за все *Італія*. Італія між іншим вела війну через те, що розглядала Балкани, як свою природню сферу поширення, і через те, що там їй постійно стояла на перешкоді Австрія. Наслідком війни вона придбала в цій країні зовсім мало. Адже ж замість Австрії, мішанини народів, побачила вона тут проти себе королівство Південну-Славію, яке не можна було більш, як це робилось відносно Австрії, проголошувати чужинцем, хапуном, якому нема чого втручатися до Балкан. Дальшим наслідком війни для Італії було те, що вона майже зовсім віддала тубільцям Триполіс, що вона придбала ціною таких втрат і в

грошах, і людськими життями, й лише тепер пробує Мусоліні знов прибрати до рук цю країну. Репараційна платня, що одержує Італія, дуже мала, річова данина мінімальна. До цього приєднується ще вічний привид військового боргу Америці, що висить над її головою, мов Домоклів меч. Хоч і як фантастично це може здатися, борг Італії Америці досягає величини репараційних вимог Антанти до Німеччини! І Італію примушено буде платити. Про це вже подбають американські капіталісти.

Через ці причини не дивно, що італійська ліра безперервно падала,—що тут, як в колишніх середніх державах, *дрібна буржуазія* в своєму життєвому становищі пригнувалась, пролетаризувалась. Цей факт і одночасно піднесення пролетарського руху привели дрібно-буржуазні шари до *рук контр-революції*. Для дрібної буржуазії не було ніякого руху наперед: вона дивилась на рух наперед ворожо, повна зненависти, бо ж він належав зневаженому, «брудному», «неосвіченому» робітникові. Отже для розгублених людей лишались лише взаємні докори, спогади про минуле та скарги на прокляті часи. Діяльні з них до цього всього приєднали надзвичайно *активну ворожнечу до робітників*—яка є *основним зерном фашизму*. На цій дрібній буржуазії дійсно таки можна, як на чистій культурі, вивчати старий революційний досвід, що зубожіння людей само по собі ще далеко не є зброєю для революційної акції. З факту зубожіння можуть ті, що постраждали, зробити досить різні висновки. Вони можуть, наприклад, визнати, що й їх так само визискує капіталізм, як і робітників, коли він користується їми, яко наймитами, проти робітників і пробує використати одних проти других. Ті, що так тадають, звернуться до пролетарської партії. *Або*: пролетаризовані урядовці, офіціри, студенти та дрібні міщане відчаюються в сучасності й тримаються за свої *ідеали довійськового часу*, коли вони все ж були «кращими людьми», а це визначає *практично* зробитись *фашистом*.

Отже першою відзнакою фашизму було б: *фашизм є дрібно-буржуазний рух*. Він зроджений *активною ворожнечою до робітництва* й раз-у-раз *плекається пролетаризуванням шарів дрібно-буржуазного суспільства*. Другою відзнакою був би той факт, що він повстає переважно в тих країнах, що не завдоволені наслідками війни—*у переможених та пірових переможців*. Отже із зубожінням дрібної буржуазії фашизм безпосередньо зв'язаний. *Також це є причиною, чому в Англії, Франції та Америці, де ця пролетаризація дрібної буржуазії не відбулася, справжньою фашизму немає*. (Американські Ку-Ку-Клани зовсім щось інше: їхня вістря направлена перш за все проти негрів).

Раз ми візьмемо це на увагу, ми легко зрозуміємо ті гасла й заклики, з якими провадять свою діяльність фашисти (вони звать себе різно, зважаючи на країну, де вони виступають: в Італії «*фашисти*», в Німеччині «*такенкреуцлери*», в Угорщині «*пробуджені мад'яри*», в Австрії «*фронтові борці*», «*захисники*

своєї хати» та «союзи самооборони»). Це типові дрібно-буржуазні гасла: *антисемітизм, націоналізм, зненависть до робітників*. Звичайно: всі ці гасла належать, само собою зрозуміло, й до озброєння великої буржуазії, яка їх добре використовує. Ріжниця полягає лише в тому, що велика буржуазія користується цими гаслами в політичних та економічних боях, саме як гаслами, якими вона обробляє свої справи, в той час як дрібна буржуазія вважає ці гасла не за те, чим вони в дійсності є, а за євангелію, в яку вона вірить. Або інакше кажучи: для великої буржуазії вони є засобом для досягнення мети, для дрібної буржуазії вони—сама мета.

Ці три гасла фашизму можна знайти в меншій чи більшій мірі в усіх фашистських партіях. Правда, разом з іншими другорядними явищами, напр., «героїчними» військовими спогадами, захопленням романтичними пригодами, небажанням ввійти знову в нормальне щоденне життя й т. и., й т. и., вони утворюють неподільне ціле. *Хто антисеміт, націоналіст та ворог робітників, той необхідно мусить поєднатись на життя й смерть з усім, що тягне назад, що реакційне*. Через це фашисти всіх країн—захоплені монархісти (тільки італійські фашисти мають республіканські юнацькі гріхи; про це потім). І не те, щоб вони як раз хапались за полу якогось коронованого дурня, особа для них досить байдужа річ (так, напр., «Пробуджені Мад'яри» що тижня пропонують нового кандидата на трон), добродіям важливий тільки монархичний принцип, бо вони знають напевно, що тільки монархія, з її військом та бюрократією, приведе остаточне здійснення їхніх вимог. Далі, через те, що фашисти з необхідністю мусять звязувати себе з усім реакційним, вони добрі приятелі й союзники церкви—цієї найреакційнішої сили на землі.

З цим звязане їхнє антисемітичне погромне цькування (головним чином в Німеччині, Австрії та Угорщині). Всі проблеми вони граючись розв'язують гаслом: *в усіх нещастях світу винні євреї*. Але при цьому вони добре вміють робити різницю між багатими та вбогими євреями. Від багатих єврейських банкірів, біржевих лихварів та шахермахерів вони беруть гроші задля своїх чистих завдань, а бідних вони пиріщать батогами або вбивають. Коли, напр., цими днями вмер єврей Манфред Вейс, найбільший угорський постачник, угорський Мусоліні Хорті вихвалив його на всі лади, яко героя, патріота й добродійця. Це відбулося в той самий час, коли по в'язницях та по таборах інтернованих страждали тисячі Weiss Kermational'ів, хоч вони справді не є мільярдерами.

При розгляді ідейного джерела фашизму не слід забувати однієї обставини, що грає рішачу роль: *фашизм дає своїм прихильникам добрий прибуток*. Позаяк ми з часів Маркса знаємо, що не свідомість людини означає її матеріальне буття, а навпаки матеріальне становище означає свідомість, то ми

зможемо як слід оцінити цей фактор. Велика буржуазія, трусячись перед наступом пролетаріату, підтримує фашистські кадри усіма засобами, подарунками мільярдів, постійними субвенціями, посадами та урядами. В різних країнах виплачується регулярна платня «активним фашистам». Хоч справді головний засіб принади полягає в тому, що цим людям обіцяють золоті гори в разі перемоги фашистів. Ось, щоб навести лише один приклад: в Італії активні фашисти в формі організації для оборони були найняті державою. Подробиці про це будуть далі.

Але для того, щоб задовольнити не тільки шунок, дбають також і про змагання своїх прихильників до влади. Фашизм повстає там, де перед розхитаною війною буржуазією стоїть пролетаріат, який знаходиться в стані піднесення, отже в країнах, в яких державна влада слаба. Фашисти почувають себе покликаними кинутись у цю брешу, щоб, як вони кажуть, «допомогти державі в важку хвилину». Це практично відбувається так, що вони, узброєні револьверами, дрюками та багнетами, кидаються на робітників і саме тільки там, де вони мають перевагу більшості.

Ми досі змальовували фашизм таким, яким він відбивається в головах його безпосередніх прихильників. Але інша річ, звичайно, що собі при цьому гадає дрібний міщанин, який його утворює, й що з нього робить велика буржуазія, яка його підтримує. Для великої буржуазії фашизм є ніщо інше, як ватага наймитів, що має завданням дати їй дешевих та покірних робітників для її фабрик, лісової та ірригаційної промисловости. За це вона його оплачує, за це вона його підтримує. Метою великої буржуазії є пролетаріат, що стояв би під батоном фашистів, і цього вона сподівається досягти за допомогою декларованої дрібної буржуазії—фашистів.

Як що питають про методи фашистської боротьби, то, вони ясно й недвозначно усталені. Починається з підбурювання по корчмах, переходить до зривання зібрань супротивників, потім вступає в діло аумовий батій, щоб дійти інколи при нагоді до вбивства окремих робітників. Далі слідує обов'язкова масова різанина та стрілянина робітників, звязана зі спалюванням всіх робітничих притулків та бірж праці. Це все «підготовлююча діяльність». Те що слідує далі легко зрозуміти: *мілітаризація виробництва, шибениця, табори інтернованих, позбавлення політичних прав і таке інше*.

Після цих вступних уваг виберемо собі з великого числа районів фашистської діяльності якийсь один, щоб на ньому упевнитись в правдивості наших тверджень. Задля цього беремо італійський фашизм, бо ж він як раз уявляє з себе його квінт-есенцію й досягнув найвишого розвитку.

Італія була перед війною країною з невеликими багатствами. Її сільське господарство було в занепаді, широкі площі її ріллів погано оброблялись. Індустрії не вистачало рудів та сирових матеріалів. Від самого лише припливу чужинців, що приносив

у країну порядні суми грошей, маси жити не могли. І таким чином мусили що-року сотні тисяч мандрувати за кордон, щоб там заробляти свій хліб. При всіх прокладаннях вулиць та доріг всіх країн Європи й Америки були зайняті невибагливі італійські мандрівні робітники. Так тяглося аж до війни. З її початком припинилась праця мандрівних італійських робітників і з того часу не набула більш великого розміру: Але країна після війни була так само бідною, як і перед війною, ба навіть біднішою, бо жакливий економічний занепад всіх країн Європи позбавив також і Італію її багатств. Робітничий рух цієї країни в протилежність соціал-демократичним партіям інших європейських країн зумів також і за час війни утримати високу свою інтернаціональну честь: він не підпав націоналістичній фразі. Проте, після війни, коли питання соціальної революції зробилось актуальним та пекучим, *старі привідці* італійського пролетаріату виявились почасти як *реформісти чистої води*, почасти як *мрійники пацифісти* в найгіршому значінні цього слова. Керівники *професійною руху* в Італії також ставали на перешкоді, *підтинали нош революції*, практично, отже, були спільниками капіталу. Величне та варте подиву революційне поривання, що корінилось у масах, систематично виганялось, виривалось з корінем, отруювалось, топталось. Найобурюючий приклад соціал-реформістичної зради— це, певно, історія *захоплення фабрик в Італії* в році 1920, коли італійські робітники сміливо й рішуче перейшли у наступ, захопили фабрики й почали здійснювати свою владу. Буржуазія мусить бути вдячною лише тертим дойдам, *професійним керівникам*, Д'Арагону, Тревесу, Модильяні й старому лисові Туреті, які проти волі робітництва негайно сіли зі знесиленим урядом за стіл для переговорів. Рух цей було загальмовано та розведено водою. Ця зрада дуже ослабила робітничий рух і надала великої сили дрібній буржуазії, що організовувалась у фаші (загони). Буржуазія, що дріжала перед пролетаріатом, дала до розпорядження *Мусоліні*, провідника фашистів, величезні суми для організації його когорт. *Дійсний підйом банд Мусоліні датує з залямування, захоплення фабрик.*

Одно міністерство за другим приходило й швидко після того щезало з поверхні: ні одне не могло подолати внутрішніх труднощів. *Фашизм* зміцнішав і на втіху та радість буржуазії зробився *державою в державі*. Внутрішній конфлікт полягав у тому, що уряд був безсилим супроти фашизму й примушений був бездіяльно дивитись, як він сам з кожним днем тратив владу й робився посміховиськом. Бо ж одвертий виступ проти фашистів мав би своєю передумовою їхнє обеззброєння, й тоді буржуазія, позбавлена її останньої опори, була б безсилою супроти пролетаріату. Уряд, як кожний капіталістичний уряд, почувачи себе *виконавчим органом буржуазії*, не міг же виступати проти фашистів озброєних і виставлених на гроші тієї ж буржуазії, без того, щоб гостро не пошкодити своїм власним класовим інтересам.

Те, чого тільки домагався «демократичний уряд», це було звести фашистський терор на «нормальний шлях», це було бажання підтримати «демократію», хоча б для вигляду. *Єдина різниця між капіталістичним урядом та фашистами полягає у тому, що уряд був тою поглядом, що „демократії“, ц.-т. захопленої диктатури буржуазії, досить щоб утримувати долі пролетаріат, в той час як фашисти виступили за відкриту капіталістичну диктатуру без жадних демократичних оздоблень.* Але в цьому уряд і фашисти були одностайні, що треба скрутити й позбавити прав пролетаріат: *змагання йшло не за принцип, але тільки за методу.*

Так стояли справи, коли голова міністрів *Факта* в кінці липня 1922 р. мусив уступити зі свого посту, бо для партії правлячої більшості несподівано зробилось ясно, що кабінет не стояв на висоті супроти заплутаности внутрішнього становища. Два тижні пізніше, коли заколот зробився далеко дужчим і більш загрожуючим, повернувся той же *Факта* знову до уряду й достав у тім самім парламенті, що тільки що вважав його нездатним, постанову про довір'я. Вже в цьому випадковій виявила себе вся безпорадність та смішність тодішньої італійської політики. Це хитання зробилось тим недоладнішим, що *Факта* уступив власне через те, що його покинула його власна більшість, через те, що відійшли клерикальна та ліберальна фракції. Ці партії дійсно мали в розпорядженні більшість, якої було досить, щоб скинути уряд, але виявили себе нездатними створити нове міністерство. Боротьба фракції скінчилась поверненням *Факта*. Але між першим та другим мініструванням *Факта* лежав *генеральний страйк* робітників проти фашистського терору, лежало нелюдське лютування фашистських банд. Вже тоді країна була у повній владі фашистських насильств. Наведемо лише декілька прикладів: *Міські управи Мілану та Ліворно були захоплені озброєними заїонами*, при чому уряд не зробив навіть спроби стати цьому на перешкоді. *Робітничі камери праці Павії, Падуї, Флоренції, Віджеванда й тисячів маленьких містечок були спалені*, а також професійні будинки залізничників в Генуї, Сампердарані, Анконі, Спеції. В Ліворно фашисти збройно ввірвались у мешкання робітничих *уповноважених і розстрілювали на кою тільки натрапляли*. Характерною вже тоді була позиція буржуазної преси. Ось як писав, напр., реакційний «Масаджеро»: «Удосвіта фашистські післані Гай та Косі з численими загонами захопили місто Анкону». І в такому військовому стилі розповідаються геройські подвиги вбивців: *фашисти захоплюють місто, беруть до рук міські управління, мобілізують своїх прихильників і т. и.* Проголошений загальний страйк протесту довів, однак, що частини безробітних віддають себе на штрайкбрехерську службу, явище, яке для дальшого розвитку фашизму мало рішуче значіння. Ще раз: *все це відігралося в середині липня 1922, отже за три місяці перед остаточною перемогою фашистів.* Боротьба

фашистів з загальним страйком вперше виявила ту особливість, що згодом зробилась найхарактернішою відзнакою руху: *пересування фашистських загонів з одного місця до другого*. Так, напр., цими днями ззовні стяглося до Генуї 7600 фашистів. При цьому був заборонений автомобільний рух по державних шляхах, так само як і прилюдні зібрання. А фашисти звичайно збиралися прилюдно, були цілком озброєні, мали грузовики, й ніхто не зайняв їх і пальцем.

Отже становище було таким, що фашисти на практиці вже тоді були панами становища. *Білий терор* панував безмежно. Жахливі дописи про фашистські «карні експедиції» та вбивства зробились в італійській пресі такими щоденними, що читає газет ледве ще витрачав свою увагу на ці події, що реєструвались в буржуазній пресі під такою невинною назвою, як «Про боротьбу партій». Можна цілком певно сказати, що в 1922 році ні одне місто, жадне містечко північної Італії не лишилось помилуванням від фашистських вбивців та паліїв. Бо ж уся сила патріотичних та національних свят, роковин, процесій не мала по загальному переконанню іншого завдання, ніж «розбуркати національну свідомість» і «підняти її проти крамольних елементів», ц.-т. спровокувати за всяку ціну робітництво, щоб знайти якийсь привід считати поміж робітників криваву лазню. Найміцнішими опорними пунктами фашизму були вже тоді (серпень 1922) провінції північної та середньої Італії. Вони панували там над місцевим судом та адміністраційними установами,—не було жодного суду, що міг би притягти їх до відповідальності за вбивства, ні одного агенту поліції «Королівської Гвардії» (особливий рід жандармерії, заснований за час війни), що наважився б заарештувати фашистського ватажка, або щоб не подивився на такий арешт, як на формальну справу й не випустив би його на волю після що найбільше 24 годин. Беззаконне ношення зброї було заборонено особливим державним законом, утворіння та підтримання військових організацій не дозволене—фашизм не утруднював себе навіть тим, щоб якось приховати те, що він вважає для себе всі ці заборони неіснуючими. Фашисти скидали мійські управління, що були їм не до смаку, й члени магістратів могли вважати себе щасливими, як що їх зараз же не розстрілювали. Було щоденним явищем читати такого характеру оповіщення в фашистських органах: «Депутат Х. У., член комуністичної чи соціалістичної партії, відтепер не має права в'їзду в межі... округи. Автономним фашистським союзом наказується вжити відповідних заходів». Слідуюче за цим запитання відповідного депутата в парламенті міністр збуває відповіддю, що він уживе найсуворіших заходів, щоб депутат міг би без перешкод потрапити до відповідної виборчої округи. Після цього орган фашистів друкував регулярно оголошення, що раніше виданий наказ, як і раніше, лишається в силі, і що депутат не втече живим в тому разі, коли він все ж наважиться з'явитися в місті.

Фашизм коштував, звичайно, гроші, навіть досить багато грошей. Фашистські когорти вимагали утримання й саме доброго утримання. І як що вони при своїх експедиціях і «жили з країни» подібно ворожій армії, задурно їздили по залізницях, їли по гостиницях, навіть не питаючи про рахунки, то все ж коштувало утримання фашистських когорт не зважаючи ні на що, звичайно, *силу грошей*. Ці суми були подані до розпорядження виключно великими аграріями та індустріальними магнатами. І ці вимагали, звичайно, за свої гроші швидкої та широкої праці. Самим тільки зруйнуванням соціалістичних організацій та тероризуванням робітників їх задовольнити не можна.

З фізичною винищенням комуністичних та соціалістичних робітників вони не можуть мати безпосередньої користі. Що їм потрібне, це дешеві та слухняні робітничі сили. І от фашизм, після того як він розбив та знищив класові пролетарські організації, перейшов до заснування *фашистських робітничих організацій*.

В містах він натурально ледве міг досягти такої мети. Тут робітники, коли вони через терор зовсім не могли більш захищатись, знаходили порятунком в пасивному опорові; ті ж, які виходили з пролетарських організацій, шезали в величезній масі індивідуентних. *Інакше стояла справа на селі*. Сільські робітники распачливо захищались—врешті вони були переможені. *Кров'ю та залізом зазнав фашизм сільських робітників, тероризованих протягом місяців та років, до фашистських сільсько-робітничих організацій*. *Роля погоничів аграрних рабів є одна з найголовніших відзнак фашизму*.

Найширшого розміру діяльність розпочали ці погоничі рабів у *Болоньї*: В переважно сільсько-господарських провінціях північної Італії, Болоньї та Ферарі панувало тоді (в травні 1922) велике безробіття, яке ще збільшувалось, і саме навмисно збільшувалось заходами великих аграріїв. Вони вирішили одним ударом скасувати всі права, здобуті сільськими робітниками за останні роки, й як слід підтягти їм угору хлібний кошик. Аграрії обмежили продукцію, лишили маєтки необробленими, наказували раз-у-раз зрізати ще зелені хліби й годувати ними скотину, і це для того, щоб підвищити ціни на хліб. Потім вони заходились коло того, щоб *зменшити платню* робітників, що й так одержували нужденну заплату, але наскочили на опір усіх сільсько-робітничих організацій. Аграрії та їхні фашистські доглядачі рабів швидко знайшли виход: в провінції Ферара, де пролетарські класові організації переважно були зірвані та знищені й всюди панували фашистські організації, не було ані праці, ані якоїсь гідної людини платні також і для тих сільських робітників, що були організовані у фашистські професійні союзи. Через це фашисти несподівано оголосили, що для їхніх сільських робітників треба здобути працю в сусідній провінції Болонья. Цим вони хотіли спіймати одразу двох зайців: по-перше, треба було наочно пока-

зати робітникам, яка реальна користь впливала для них з належності до фашистських організацій, по-друге ж, через таке переселення до Болоньї мусили понижитись тамтешні класові організації, які ще збереглись всупереч усім пересліджуванням. Але в провінції Болонья й без того панувало безробіття. І вже за кілька місяців був виданий декрет, що забороняв притягання других робітників з однієї провінції до другої. На підставі цього декрету префект у Болоньї відмовив у дозволі на в'їзд фашистським робітникам. Тоді послідувала окупація Болоньї 30-ма тисячами з ніг до голови озброєних фашистів, що стояли там табором цілий тиждень, регулярно нищили телефонів та телеграфові дроти й цілий тиждень тримали військову диктатуру над городом та провінцією Болонья. Зараз після окупації почались обов'язкові побічні явища: вбивство, запалювання, грабіж. Але бій був проведений не до рішучого кінця. Мусоліні вважав той мент—це було, як сказано, в травні 1922 р.—ще не сприятним для остаточного нападу й, після того, як небажаний фашистами префект був відкликаний, видав наказ про «*тимчасове перепинення ворожих дій*». *Не зважаючи на це, успіх фашистів пробив ім шлях: вони сильно зміцнили свої робітничі організації й досягли того—й це, певно, найважливіше—що робітники пішли в бій проти робітників під проводом фашистів.*

Як що перегорнути італійські буржуазні газети за місяці вересень та жовтень, то знайдемо все те ж саме: звістки про спалені робітничі біржі праці та забитих робітників. Але ми також прочитаємо цікаві речі про дальшу долю фашизму. Так читаємо, що Мусоліні, коли прибув 20-го вересня в Удіне, то перша за все прийняв фашистську адміністрацію (І), що, далі, його прибічник Мікеліно Біянкї (до речі кажучи, обидва колишні *соціал-демократи*) був присутнім на «параді фашистських військ»; ми довідуємось, що в Мілані утворена «фашистська поліція», що існує «обов'язок заявляти у фашистської адміністрації», що ця адміністрація видає для мандрівок в середині країни паспорти, виготовляють особливі документи для гарантії безпеки. Це змагання до титулів, уніформи, формалізму та ерархії не можна легко важити за дитячу гру, бо в цих справах ми можемо простудіювати великий шматок фашистської історії. А саме: первісно фашизм був *індивідуалістичною реакцією проти комуністичних та соціалістичних тенденцій*. Але як тільки фашизм схотів бути чимсь більшим, мусив він перш за все звязати свій бунтарський дух, своє небажання коритись ріжного роду примусами, мусив він давати потокові молоді, що йшла до нього, щось більше, ніж звичайне наймицтво на службі буржуазії. Так з'явилась гра в салдати, форменна одіж, сталеві шеломи, паради, титули, фашистські уряди. Мусоліні спробував пом'якшити цю суперечність, що полягала в тому, що рух, який повстав з індивідуалістичного бунтарства, все ж мусив прийти до найсуворішої дисципліни індивідуума, пом'якшити

в той спосіб, що він проголосив гасло «партії аристократичної меншости». Але це полагодження суперечности обмежується лише на керовників, на Мусоліні та Біянкї. Маса повинна бути в дисципліні, сидіти тихо, індивідуалізм існує лише для вищих пари сотен.

Але оскільки фашизм повстав, яко рух конкуруючий з масовою партією, то він мусив, звичайно, й сам намагатись зробитись партією мас. Отже, він обіцяв кращу платню, знищення важкого безробіття, розв'язання питання про помешкання. Всього цього він хотів досягти шляхом «співробітництва класів». В зв'язку з цим цікаве *відношення Мусоліні до маси*. Ми передаємо слово йому самому. Він піше:

«Фашизм викинув і розвіяв соціалістичну ідеологію, для котрої маса, яко така, стояла на висоті свого роду таємничого божества. *Маса це стадо* й, яко таке, підлягає всім первісним інстинктам. Вона не має жодного зв'язку. Вона підлягає безвільному уривчатому динамізмові без системи. Коротко кажучи, вона матерія, а не дух. Як що залишити її самій собі, вона розпилиться в атоми. Отже, треба зруйнувати вівтарі, що були поставлені демосові: його святощі масі. Навпаки, в цьому відношенні можна було б згодитись з Ніцше, який вимагав для маси найбільшого добробуту, щоб вона своїми жалями та метушнею не перешкоджала найвищим, трансцендентальним виявленням духу».

З *цими* гаслами виступив Мусоліні перед маси!

В цьому періоді фашизм вже був гаразд здібний до урядування. До цього належало перш за все його *перекинення з республіканської партії до монархичної*. Його республіканські вигравання не відповідали монархичному офіцірському корпусові. Щоб не програти його симпатії, в мент фашизм був помазаний монархичною палітурою. Вже в великій промові в Ідине виявив Мусоліні свою прихильність до монархичного принципу й знищив цим останню перепону в відношенні з короною.

Так прийшли останні дні *жовтня 1922 р.*,—захоплення влади фашистами. 24-го жовтня виголосив Мусоліні в Неаполі промову, в якій він виклав свої політичні завдання в найближчі тижні. «Або вони самохіть віддадуть нам владу,—заявив він,—або ми візьмемо її собі силою, маршируючи для цього до Риму. Питання залежить від кількох днів, може, годин. Виступ, проведений в ту ж саму годину по всіх частинах Італії, мусить схопити за горло нікчемну правлячу класу». Так казав Мусоліні у вівторок. В суботу він свою погрозу здійснив. *Фашисти піднялись по всій Італії, опанували урядовими будинками й захопили державну владу. З цією запалав бій між ліберальною буржуазією та її наймитами.*

Буржуазія раділа, коли когорти Мусоліні кидались на робітників, коли вони зривали зібрання революційних робітників, спалювали професійні будинки. Вона вітала Мусоліні, яко

національного героя. Але тепер фашизм, який вона сама зростила, повертається проти неї самої. *Банети, що вона сама дала до рук фашистам, щоб вони приборкали пролетаріят, повертають тепер свої вістря проти неї самої.*

Ще вірила ліберальна буржуазія, що вона зможе опанувати цим рухом. Ще вірила вона, що вона зможе мирним шляхом здійснити вимогу фашизму: «*фашизм мусить зробитись державою*». Гролікі, привідця ліберальної буржуазії, запросив фашистів разом з лібералами створити міністерство. Переговори тяглися довго, але не привели до жадних наслідків. Фашисти вимагали занадто багато: вони вимагали не тільки негайного роспуску парламенту, не тільки проведення нових виборів на підставі реакційного виборчого закону, що позбавляв робітничу класу права вибору, вони вимагали також ризикованої зовнішньої політики, з якою не могла погодитись ліберальна буржуазія. Отже, кризу малося відкласти й уряд Факта тим часом залишити. Але тут праві реакціонери перекреслили план лібералів: вони наказали своєму довіреному в міністерстві абшитувати й тим скинули міністерство Факта. *Тепер вважає Мусоліні, що прийшов його час.* Зі своїм штурмовим криком: «*Ейя, ейя, алала!*» кинулись озброєні фашисти на урядові будинки.

Розглядаючи з погляду історичного, це вічно та ж сама гра. *Буржуазія озброює своїх преторіянців, яко бойців за порядок проти революції, а потім ці бойці за порядок счиняють свою революцію проти легального порядку!*

Це не одинокий випадок, але навіть правило. *Вражаючи аналогію знаходимо у Франції 1848 р.* Коли там ліберальна буржуазія відчула себе загроженою з боку пролетаріату, вона сама озброїла бандитів Луї Бонапарта проти цього пролетаріату, але як тільки вони розбили пролетаріат, скинули вони й буржуазію й усталили особисту диктатуру Наполеона III-го.

Фашизм це зразок, який буржуазія свідомо скрізь намагається наслідувати. Але коли їй, як в Італії, дійсно щастить за допомогою найманців приборкати пролетаріат, вона сама підпадає небезпеці підпасти під збройну диктатуру своїх преторіянців. *Буржуазний лібералізм може боронитись довгий час від напору пролетаріату лише так, що сам він підпадає під диктатуру шабель своїх преторіянців.*

Але повернемося назад до жовтневою повстання фашистів. Як можна було передбачати, воно мало повний успіх. Ще не встигнув вибухнути перший постріл між військами та фашистськими повстанцями, як державна влада ганебно капітулювала. Король сам наказав капітуляцію. Коли уряд Факта хотів оголосити над країною стан облош, відмовив король у своєму підписові. Він звільнив міністрів, що хотіли організувати опір фашистам й довірив Мусоліні формування уряду. Причина перебігу двору до фашистів була слідує: уряд, щоб перемогти банди Мусоліні, мусив би знищити фашизм, обеззброїти його

прихильників. *Але знищити фашизм значило б роскути пролетаріят, який стримували фашисти.*

Цього Віктор Емануель не хотів ні при яких обставинах й через це він кинувся до рук Мусоліні, який був досить обережним, щоб визнати «святих права монархії».

Перемога фашистів визначала для робітництва повне економічне рабство, повне усталення білого терору. *Італійський Союз Індустрії назвав перемогу фашизму своєю перемоюю.* Правда, зумів Мусоліні (в перші дні свого урядування) чимало де-чого наказати про «прихильну до робітників» політику уряду,—фраза, що після вишенаведеного проголошення Союзу Індустрії, виявляється, яко незграбна містифікація. На практиці виявилась ця прихильність уряду до робітників в *нападах на вісьмигодинний день, підвищенні непрямих податків й послідовнім позбавленні прав сільських робітників.* Крім того, Мусоліні взяв собі у ради міністрів «*надзвичайні уповноваження*», що цілком виключали парламент, а йому давали повну владу до *божевільних пересліджень комуністів та соціалістів.* Рука в руку з цим ішло *скручування преси й просто таки собача підданість відносно церкви.* Ще ніколи не виявляв уряд в Італії такої *прихильної до церкви політики,* як кабінет Мусоліні. Росп'яття по школах та призначення архієпископа сенатором, це симптом вартий уваги. Характерним є угрунтування, що дав голова міністрів, до вимоги собі надзвичайних уповноважень. Він заявив:

«Величезна маса й навіть майже все населення Італії має чудове поведження й дисципліну й працює невтомно. Але я не заховаю перед собою, що невеличка меншість з політичних ворохобників, що ще досі не засвоїли повної безповоротности переходу до нового режиму, що відбувся в жовтні, хапаються за якусь оборону. Ці забаганки не мають значіння; сьогодні вони вже спокуювані, їхні прихильники відзначені. На всякий випадок я пропоную раді міністрів з сьогоднішнього дня *дати мені повну владу вжити всіх засобів, які я вважаю за добрі, проти кожної партії, групи чи секти, що спробує сіяти неспокій та безладдя, в той час коли країна має абсолютну потребу в спокої та дисципліні.....*».

І от, щоб президентові міністрів дати змогу провести свої «чисті» плани, була створена «*міліція національної безпечности*». Вона складається з 70.000 чоловік, цілком залежить особисто від міністра-президента й утримується на державні кошти. *Членами міліції можуть бути тільки фашисти.* Ухвалені були ці заходи на одному засіданні «Високої Ради» фашистів у Римі, що відбулося під головуванням Мусоліні. Там були також усталені деталі майбутньої *реакційної виборчої реформи;* коли будуть вибори, невідомо. До того ж не розуміє жадна людина, яке значіння ще мають *сенат та палата депутатів,* бо Мусоліні не тільки висміює й кепкує з них, але й *цілком їх йнорує.* Тим часом *вбивство робітників весело продовжується.* Як эле йде

справа, краще всього побачимо, як що дамо слово урядовому органі. «Масаджеро» від 19 грудня пише:

«Минулої ночі, біля 12 годин, в Турині вистрілили з засідки троє індивідуумів в шістьох фашистів, що спокійно йшли своїм шляхом. Водного з фашистів, Джузепе Бреда, потрапили, він скрикнув і впав долі. Після того як вони віднесли пораненого в шпиталь, подались фашисти до помешкання фаши й привели групи, що поділились в околицях першого нападу. Там двоє з них були поранені. Після цього послідувала мобілізація п'ємонтських центрів й стягання «Чорносорочників» до Турину. В 11 год. 30 хвилин закінчили фашисти захоплення робітничих помешкань. Будинок був майже порожнім. В одній квартирі першого поверху двері були замкнені. Фашисти зламали двері. В помешканні знаходились п'ятеро людей, між ними комуністичний депутат Парагела. Що сталося, не можна докладно встановити (!). Певно те, що незабаром після цього з воріт робітничого дому виїхали дві повозки для хворих. Фашисти сповістили начальника поліції про захоплення робітничого дому. До лікарні було привезено тільки двоє ранених: депутат Парагела з рваними ранами біля лівого ока,—видужав через 14 день,—та залізничник Астуро Кодза, вигоєний на протязі 14 днів. В помешканнях робітничого дому знаходився також комуністичний городський гласний Фернто, що був знайдений сьогодні увечері мертвим на леваді Нікеліно; його тіло виявило стріляні рани в спину. Про Чезаре Фанті, керівника залізничного професійного союзу, що теж був присутнім, немає звісток. Після обід звернулись фашистські загони до кварталів по краях міста, де вони особисто потрусили всіх прихильників революційних партій; де-які, що спробували дати опір, були висічені й мусили податись до шпиталю. Діяльність фашистської міліції зробилась під вечір ще жвавішою. Комуністичний трамвайщик, Матео Віолеріо, що зустрівся їм недалеко від свого помешкання, був вбитий. Друга група фашистів подалась в помешкання корчмаря Леоне Мадзолі, відомого комуніста, який схопив револьвер і був ранений. В той же час біля брами Сан Паоло був знайдений труп робітника. Гадають, що справа йде про комуністичного чорноробочого. Біля брами Ніца постріл потрапив у шевця Паоло Марі. Лікарі вважають, що його можна вигоїти в 15 день. Незабаром після півночі на Корсо Віктора Емануеля був знайдений чоловік, який прохрипів, що він має стріляну рану на голові й умер зараз же після того, як був представлений до шпиталю. В Ка-Пінелі був знайдений труп Кіомо Андреа, комуніста, якого обвинувачували, як спільника в справі вбивства фашиста Піпі. Фашистські загони зробили також багато хатніх трусів в квартирах комуністів. Де-яких членів революційних партій примушували пити рицинову олію. Після півночі розпочалось біля брами Ніца багато маленьких пожеж. Величезна пожежа починається як раз зараз в робітничому домі».

Так пише урядовий орган. Отже, можна собі яскраво уявити, як справи стоять в дійсності.

Цей кривавий робітничовбивчий італійський фашизм зробився високим зразком для всіх інших фашистських витівок: для угорських, німецьких та австрійських. Кров, кров і знову кров відзначували його шлях.

Ми хочемо наприкінці, замість того, щоб знову давати оповідання про його ганебні вбивства, розглянути ще зовсім коротко угорський фашизм й на одному прикладі—на славнозвісному процесі Ландав'а—розкрити в коротких рисах суть його діяльності. Ми знову зустрінемо знайомі риси: вбивство, смертельне биття, вимушення, звада, садизм.

В основі славнозвісного процесу Ландав'а, що збурило у західній Європі так багато пилу,—бо ж він відбив до де-якої міри в концентрованому вигляді всю суть фашистської Хорті-Угорщини,—лежали слідуєчі факти: угорський пройдисвіт Добе, колишній перукарський помішник, містифікатор і шахрай, счинив декілька ошуканств та попав до в'язниці. Він боявся, що потерпілі та кредитори вимагатимуть його майна й переніс обертання своїх інтересів продавцеві вина Ландав'у, з яким він ще раніше мав звязки по своїх справах. Коли перемога контр-революції випустила його з в'язниці, почав він вимагати від Ландав'а назад своє майно, яке Ландав ніби-то собі привластив. Перед звичайним судом процес, що він підняв проти Ландав'а він програв. І от спало йому на думку доручити справу Ландав'а Генеральному Штабові Угорської Національної Армії й таким чином з цього позивання двох крамарів повстала справа високої політики. Добе обвинувачував тепер Ландав'а в тому, що він підбурював проти національної армії, що він образив керівника держави Хорті й добився його арешту. Наказ про арешт був даний не поліцією й не відповідним судом, а Генеральним Штабом Національної Армії й здійснений офіцірами Шіпором, Даншкі й бароном Петришевіч. Ландав'а, звичайно, єврея, тримають місяцями під арештом, але ні жадного разу не допитують його про образу армії та пана Хорті. Члени Генерального Штабу звернули всю свою увагу на змагання за майно між Ландав та Добе. Яким чином прийшов Генеральний Штаб до того, щоб займатися подібними справами? Війна, що провадив Генеральний Штаб Угорської Національної Армії проти Ландав'а, провадиться вартою уваги зброєю: йому примушують пити свою власну урину й їсти своє власне волосся; йому «пропонують» випити 7 літрів води й для переміни між двома літрами води провадиться обмазування долішньої частини його тіла ляпісом, пиріщують палками та гарматними батогами, все його тіло було одною чорною плямою, як це було доложено перед судом. Представник закликаного на поміч міністра заявив, що було б краще Ландав'а та заарештованого з ним його сина вбити лантухами з піском. Офіціри зараз же повернули цей дозвіл

собі на користь: *Ландав'а кастрували, расп'яли на хресті й для виляду повісили.* Родичам Ландав'а було заборонено оглядати труп. Одному з них все ж пощастило, через підкуп вартового, оглянути мертвого, й він міг установити, що про самогубство не могло бути й мови. На стіні камери був написаний прощальний лист Ландав'а до своїх родичів. Було встановлено, що це писання було підроблене, що родичі, до яких забитий ніби-то писав, вже кілька років як умерли. Депутат Руперт, що робив у цій справі запитання, дістав від одного з належних до Генерального Штабу таку пересторогу: пане депутате, ви не знаєте, яким могутнім силам ви себе протиставляєте. *Коли ви втручаєтесь, ви ставите на карту своє життя.*

Але, що примусило ці «могутні сили» так енергійно взятись за справу? І на це питання дали висловлення панів з Генерального Штабу ясну та однозначну відповідь. Вони хотіли забрати собі майно Ландав'а, певно, тільки з ідеальних причин, щоб краще витворити національну армію. Вони мучили старого Ландав'а, щоб примусити його лишити генеральному штабові 500.000 корон та все своє дорогоцінне каміння. Старий Ландав та його сім'я занадто чіплялись за гроші й хотіли відкупитись дешевше й цю скупість мусили вони спокутувати життям. Не слід проминути характерної подробиці: коли катували Ландав'а й коли він від нелюдських страждань почав так ревти, що вся кесарня почала прислухатись, пани офіцери відправили у двір двох сурмачів, щоб вони з усієї сили сурмили генеральний марш, щоб заглушити голос катованого. Так умер старий єврей під гучання генерального маршу національної армії пана Хорті. Але офіцери не задоволились вбиттям цього чоловіка,—поруч з забитим батьком сидів у сусідній камері його син. Вони надіслали посла до сім'ї й дали зрозуміти, що й молодий хлопець скінчить «самогубством», як що на протязі 8 годин не будуть принесені 300.000 корон... Цей процес придбав такий разголос через те, що він, завдяки зв'язкам сім'ї забитого з закордонними комерсантами, зробився відомим за кордоном. *Але тисячі й тисячі вбивств робітників забуваються безжалісно й нечутно. Багато тисяч революціонерів, що мордуються по в'язницях та казематах, тисячі, що нидіють по жахливих таборах інтернованих в Зала-Едерсеї—хто знає про них що-небудь? Як кепсько стоять справи, доводить те, що уряд Хорті сам звелів для форми розпочати «слідство» проти вбивців офіцерів. А який результат? Послухаємо: привідці загонів Пронай, Бібо, граф Шан звеліли повісити єврейського землевласника на ймення Тиремед. Справа дійшла до суду, яко процес (!): а саме, двоє журналістів були притягнені до відповідальності через те, що вони писали про нього, ніби він симпатизує комуністам, й сім'я повішеного обвинувачувала їх в образі чести. Хорті'їв бандит, на ймення Франц Збона, забив та повісив робітників-євреїв в Іжаку. Його притягнуто до суду за нечесність (!). Іван Гейаш, страшний*

угорський вбивця робітників, був втягнений в процес, яко свідок, й міг там безкарно й без наслідків для себе оголосити, що він дав наказ про покарання цих безневинних людей, що він і надалі гадає видавати подібні накази.

Так стоять справи в Угорщині. Подібно до цього стоять вони в Німеччині й трохи в пом'якшеній формі в Австрії, де як раз за останніх днів фашисти інсценували політичне вбивство робітників. Буржуазія *radie* навіть тоді, коли її найманичі обплювують її й топчуть ногами—бо *фашизм її остання опора.* На землі існує лише одна класа, що здібна спинити фашистські вбивства: *революційна робітничка класа.* Бої найближчих років провадитимуться за слідуюче завдання: скинення фашизму та збудування власної революційної робітничої держави.

Відень
14—ш—23.

Проф. В. ТИМОФІВ.

Сучасні завдання хемії.

Хоч людина майже на кожному кроці своєї щоденної діяльності зустрічається з річовиною¹⁾, однак, дослідження цієї річовини та викриття таємниць її перетворень проходило дуже повільним темпом до початку минулого століття, і лише з цього моменту розпочався розсвіт наукової хемії, що протягом короткого періоду ста двадцяти п'яти років досягла надзвичайних успіхів.

Але початок нового століття в житті цієї молоді науки не можна розглядати, як просте продовження жвавої розробки наукових питань; цей момент яскраво відзначають де-які особливості. Вони дають нам підставу гадати, що перед дослідниками відкрились цілком нові, широкі області наукових дослідів, які мають ґрунтовне значіння для всього колосального запасу знань попередньої епохи. Крім того, необхідність радикального полегшення економічної руїни, в наслідок недавно пережитої міжнародної війни, привела до інтенсивного дослідження природи, її багатства і таємниць, як до одного з засобів лікування ран війни. Дальніший розвиток основних наук про річовину—фізики та хемії, на котрих власне базується й найголовніша частина біології—фізіологія, темп цього розвитку, його організація набувають першорядної культурно-державної ваги; в теперішній час де-далі більше виявляються ознаки цього свідомого відношення до завдань природознавства. Зостановімо нашу увагу на цих особливостях нової епохи в історії хемії.

Хемію минулого століття можна назвати по суті хемією молекул. Вона виходила головним чином, по-перше, з того, що визнавала декілька десятків так званих елементарних річовин, цеб-то річовин, що їх ні в який спосіб не можна було до цього часу розкласти технічними засобами бодай на дві нових річовини. По-друге, кожному чи елементарну, чи складну річовину вважали за сполучення молекул, що уявляють з себе, звичайно, більш-менш складні системи атомів, цих головних підвалин матерії. В суті річи самостійні атоми окремо майже зовсім не було досліджено. Що правда, благородні гази від гелія до нітона є

¹⁾ Річовина—лат. materia, нім.—der Stoff, рос.—вещество.

скупченням таких окремих атомів, але через їх повну хемичну інертність їх досліджувано лише з погляду їх фізичних властивостей. Що ж до одноатомної пари йоду, живого срібла (ртути), калія та де-яких інших металів, то вони існують при остільки високих температурах, що фізичний та хемичний дослід їх є надто тяжкий. Тільки одна важлива область явищ—спектри,—давала дуже цікаві вказівки що до природи елементарних атомів. Здавалося, ніби атоми уявляють з себе якісь складні механізми, що виділяють ті або інші проміні в залежності від особливостей цих механізмів. Проте, спектри давали остільки складну та заплутану картину, що до останнього часу всі спроби роздивитися в ній не давали бодай-яких важливих висновків загального характеру.

Таким чином, хеміки знали, що є елементарні атоми, що вони, як то можна бачити на прикладах сполучення їх з другими атомами, мають певні фізичні та хемичні властивості, що вони, напевно, складаються в якийсь спосіб з якихсь первісних річовин, але певні, більш-менш сталі та перевірені знання відносились, головним чином, до світу молекул, а не до їх будівничих—вільних атомів.

Радіоактивні явища, більш докладні досліді над рентгеновим промінням і де-які інші досліді підняли завісу, що запинала від нас внутрішній світ атомів, й перед нами розкрились нові глибини мікрокосма.

Таємниці атомів починають розкриватись. Тепер для нас атом є вже системою, що складається з атомів негативної електрики—електронів та щільних мас, які є зосереджені у невеличкому обсязі і несуть на собі більшу чи меншу кількість зарядів позитивної електрики. Центр або фокус атома—цієї квазі-планетарної системи—є заміщений щільним ядром, довкола якого летять по різних орбітах електрони (модель атома Резерфорда); кількість електронів в електронній оболонці атома є рівною до того порядкового номеру, що його займає певний елемент у періодичній системі. Найзовнішній шар електронів має, здається, рішуче значіння задля фізичних та хемичних властивостей атома: це електрони, що определяють валентність атомів. В наслідок чинности зовнішньої енергії на атом електрони можуть перескакувати з однієї орбіти на другу, при чому атом випускає проміння, характер якого залежить від загальної кількості електронів в електронній оболонці й від того, з якої та на яку орбіту електрон перескакує (гіпотеза Боро). Крім електронної оболонки, електрони входять і в склад щільного ядра.

Що до складу щільного ядра, то тут дослід не йде поки-що далі первісної стадії: радіоактивний розпад вказує на один найголовніший елемент складу ядра, а саме на елемент гелія. Славнозвісні спроби Резерфорда над роздрібленням ядерних атомів декількох елементів ударами їх часток, що вилітають з ядер радіоактивних річовин, вказали з великою певністю на другий

складовий елемент ядра—водень. Отже, поки-що первісні елементи, з котрих побудовані ядра елементарних атомів, це—ядра гелія, водня та електрони. Оце перші ескізи конструкції елементарних атомів, і ці ескізи логично викликають цілу низку найважливіх питань що до найголовніших деталей цієї конструкції. Візьмемо, наприклад, електронну сферу атома. Кількість електронів у ній є відомою для певного елементарного атома, але як вони росташовані по орбітах, який вигляд мають ці орбіти, як вони росташовані одна відносно одної та відносно щільного ядра, перебувають вони в одній площині, чи в різних площинах? Ми вже говорили, що електрони можуть перескакувати з однієї орбіти на другу, і тоді є природнім запитати, як відбувається цей перехід на поведінці електронів, котрі залишилися на першій орбіті, та тих, що прийняли в свій комплекс новий електрон. Бо ж після припущеної моделі атома всі його внутрішні складові частини містять в собі електронні заряди, і таким чином атом є місцем складної гри електричних сил, що її закони, можливо, й різняться від законів молекулярних агрегатів.

Не менш питань повстає й відносно структури щільного ядра, структури ізотомів (цеб-то елементів, що мають цілком однакові хемічні властивості, але ріжну атомну вагу) і т. п., одно слово, відкрилися нові, недосліджені ще області співвідношень матерії та енергії. Потрібується колосальна робота, як теоретичного так і практичного характеру, аби їх дослідити. А успіх в обсягу цих дослідів фізики та хемії атомів матиме величезні наслідки для розуміння всієї ріжноманітності явищ в світі молекул, бо цей світ цілком залежить від властивостей атомів, а, значить, і від їх складових первісних елементів. Праця в цих напрямках ведеться на всіх флангах прискореним темпом, і результати її впливають в певний спосіб на багато раніших напрямів хемічного досліду. З цього боку можна чекати великих змін що до керуваних думок тих або інших течій дослідчої роботи. Бо ж в області молекулярної хемії є ще дуже багато чого зовсім нез'ясованого і мало зрозумілого, і можна гадати, що з'ясування природи та конструкції атомів, а також сил, що виявляють свою чинність в середині атомів, проллє яскраве світло на багато темних областей молекулярної хемії. А що ясніш стане для нас світ річевих явищ, тим легше буде нам керувати цим світом задля наших людських цілей поліпшення добробуту, визволення Homo Sapiens від зайвої фізичної роботи на користь його духовної діяльності.

З другого боку, поступове поширення та потончення технічних засобів досліду дасть змогу значно поширити наші відомості про поведінку річовин при різних температурах та тисненнях, поставити питання про межі існування окремих матеріальних індивідуумів та про ширшого обсягу закони хемічних явищ. Адже багато здобутих наукою узагальнень покривають порівнюоче вузьке коло фактів, що їх встановлено було в межах звичайних температур та тиснень, і дуже часто виявляється,

що до ширшого обсягу ці узагальнення уже є мало придатні і повинні бути модифіковані. Характерним прикладом такого процесу розгортання узагальнень може бути поступовий розвиток закону газовидого стану від його первісної форми, що її дали Маріотт та Бойль, до цілої низки складніших форм, включаючи й форму закону відповідних станів, які пробують об'єднати всю масу ріжноманітних явищ флюїдної річовини в широких межах температур та тиснень. Кінцевим ідеалом є вироблення не багатьох, проте, остільки могутніх узагальнень, котрі за допомогою математичного апарату охоплювали б безліч ріжноманітних явищ природи у просторі та часі. В утриваній формі таке досягнення (як шуткує проф. Нернст у своїй ректоральній промові минулого року) давало б змогу, знаючи точно закони природи та конституцію Гете, відтворити його Фавста, до того ж з чорновими поправками.

Але розвиток науки про річовину, остільки тісно звязаної з ріжними сторонами матеріального життя, не може проходити виключно в одному напрямкові, що його проказують чисто теоретичні потреби науки. Вплив щоденного життя є дуже інтенсивний; ми бачимо постійні приклади цього впливу: досить пригадати хоч би інтенсивний розвиток хемії ароматичних сполучень під впливом росцвіту промисловости анілінових фарб. В сучасний мент висуваються нові вимоги практичного життя, і можна вже відмітити ознаки піднесення наукової роботи в певних напрямках.

Усі річовини, що їх ми використовуємо задля ріжних цілей, здобуваємо з мертвої та живої природи, де вони чи перебувають вже зовсім готові і потрібують лише очищення, чи вони є наслідком більш-менш складного хемічного оброблення інших річовин. Умови утворення річовин в живій природі—в організмах,—в де якому відношенні дуже різняються від тих, що мають місце на заводах та в лабораторіях. В останньому випадкові ми маємо більш-менш значні маси мішанини ріжних молекул, з котрих лише незначна частина прилягає до стінок посуду, а останні стикаються тільки одна з одною; а в організмах при рухові соків—роспущеної мішанини ріжних річовин,—через найдрібніші жили та через стінки клітин значна кількість цієї мішанини стикається з стінками. Позаяк стінки—поверхні твердих тіл,—по ріжному і часто дуже виразно впливають на рідкі та газовиді річовини, котрі стикаються з ними, то доводиться приходити до того висновку, що реакції річовин можуть проходити цілком не однаково, як в якісному так і в кількосному відношенні, в залежності від того, чи перебувають ці річовини під впливом твердої поверхні, чи ні. Одно слово, хемічні процеси в капілярних просторах або у великих, порівнюючи з величиною молекулів, обсягах можуть бути дуже ріжні.

Хемічні процеси в рослинах та звірятах, то є, головним чином, капілярні процеси, ускладнені до того ж електрорухливими силами, що розвиваються в клітинах та жилах; заводські

засоби виробу річовин переводяться звичайно у великім обсязі, який обмежено порівнюючи невеликими поверхнями. Здобути на заводах річовини, що їх вироблюють організми по своєму методу, є завданням величезної трудности; відтворити на заводі у великих розмірах як раз ті процеси, які мають місце у капілярних просторах, обмежених стінками з ріжноманітного що до хемічного складу матеріалу, взагалі неможливо—як з технічного погляду, так і через те, що досі не з'ясовано ще багато подробиць біологічних реакцій. Проте, питання відносно заводських засобів здобуття багатьох річовин, що їх вироблює організм, дедалі більш висувається життям на перший план.

Історія технічної хемії подає нам цілу низку прикладів шасливого вирішення цього завдання. Величезні плантації марени, що її колись широко культивували в полудневих країнах для виробу пунсової фарби, давно вже зникли, після того як заводи алізарину почали виробляти цю фарбу з складової частини кам'яноугляної смоли—антрацену. Той самий процес має місце зараз в обсязі виробу індиго, що його плантації зводяться через конкуренцію з штучним індиго і т. и. Але згадавши зараз річовини, як і багато інших штучно здобутих, мають, безумовно, куди менше життєве значіння, аніж основні продукти діяльності організмів—вуглеводи, жири та білкові річовини; що до штучного виробу цих продуктів або ж найголовніших складових частин їх, як от, прикладом, жирних kwasів, то тут зроблено було дуже мало.

Тим часом постійне зростання населення земної кулі, збільшення культурних потреб його, розвиток культурної техніки викликає й збільшення попиту на ці річовини та на продукти їх перероблення. Цій вимозі повинні відповідати як агрономічні культури, так і хемічна промисловість. У кожній з цих галузів промисловости є свої переваги і свої дефекти, але у сільськогосподарської промисловости є дефекти, що їх позбутися надто важко, а часто й зовсім неможливо. Сюди стосуються: вимога великих площ землі, що надто перешкоджає наглядові, роботі та регулюванню умов цього типу виробництва; зміни метеорологічних факторів, що їх не можна обрахувати; різні хвороби рослин та звірят, шкідники і т. д. Значно легше здолати дефекти заводських способів виробу річовин й тому зараз в де-яких галузях хемічних дослідів помічаємо інтенсивну працю з метою викрити нові джерела річовин, що їх вироблюють організми, або ж нові способи штучного виробу цих річовин.

Візьмемо, наприклад, вироблені рослинами та звірятами жири та масла, що уявляють собою етери гліцерину з ріжноманітними жирними kwasами—гряничними, негряничними і оксикwasами. Приложення їх є дуже ріжноманітне: людина харчується ними, освітлює помешкання, мастить поверхні механізму, що труться одна об одну, виготовлює мила, пластирі, покриває залізо та дерево, аби зберегти їх від іржи та загнивання (олифа, лаки),

виготовлює ліноліум, намащує шкіри і т. д. Потреба в них є величезна й постійно зростає, тим часом здобич жирів не встигає за попитом, через те й почалися настирливі розшуки нових джерел жирів, або їх складових частин.

Коли чистять погони нафти-гасу і солярових масел, то залишаються покиди—натрієві солі нафтових kwasів; багато цих нафтових kwasів по своїй чинності аналогічні до жирних kwasів і, наприклад, їх натрієві солі в значній мірі нагадують солі жирних kwasів, цеб-то мила. Ці kwasи є продуктами закису де-яких вуглеводнів нафти; інші вуглеводені, закисаючи, дають ріжноманітні жирні kwasи, а через те в сучасний мент багато дослідів мають на меті здобути різні kwasи з нафтових продуктів шляхом закису цих продуктів: гасу, солярових масел та парафіну. Коли цю задачу буде розв'язано як слід і здобуті нафтові kwasи покажуться придатними до різних технічних цілей, то це значно улекшить попит на природні жирні kwasи. Також у де-яких сортах рудого вугілля містяться kwasи, котрі є близькі до звичайних жирних kwasів, і, значить, шляхом відповідного оброблення рудого вугілля якусь частину його річовини, що раніш згорала в пічках в загальній масі рудого вугілля, можна використати задля інших цілей, як більш цінний продукт. Над цим питанням багато працюють в Німеччині. З другого боку гліцерин, що його досі виробляли лише з жирів, можна зараз, окрім жирів, здобути шляхом особливого шумування вуглеводів; через те, що цей спосіб, як здається, є рентабельний, відкривається, отже, можливість масової продукції штучних жирів з такого гліцерину та відповідних kwasів нежирового походження. Але це є лише одна з стадій на шляху штучного виробу органічних продуктів. В рослинах, крім жирів, вироблюються й інші дуже важливі річовини—вуглеводи, білкові річовини, алколоїди і т. д., а тому перед хемією стоїть привабливе, але надзвичайно важке завдання винайти способи штучного виробу вуглеводів з таких річовин, як вуглекwasний газ (вуглевий двокис) та вода.

Зелене листя ніби-то так просто вирішує першу частину завдання, втягуючи вуглекwasний газ і, за допомогою соняшного проміння та хлорофілу, перероблюючи цей газ укупі з водою у вуглеводи. Після останніх дуже коротких відомостей з західноєвропейської наукової літератури бачимо, що завдання це почали розв'язувати штучним шляхом і, прикладаючи замість соняшного проміння ультрафіолетове проміння, пощастило здобути цукор з вуглекwasового газу. Звичайно, мабуть ще довго доведеться чекати, поки буде змога технічно поставити цей дуже важливий що до своїх наслідків спосіб виробу цукру. Але коли пощастить цього досягнути, то яке величезне значіння матиме цей спосіб, як що сіривцем задля такого заводу будуть потоки вуглекwasного газу, що його зараз викидають в атмосферу наші багністі резервуари шумуючих рідкостей, підземні газові джерела і т. п. Синтетичний цукор, синтетичний крохмаль ввижаються

в туманній даліні мрійному хемикові. Англійському хемикові Белі з с півробітниками пощастило здобути безпосередньо отруйний алколоїд цікути каніни, коли згадане проміння направили на водяний розчин вуглеквасного амонія. Ця річовина є дуже складна, проте вона перетворюється з таких простих річовин, як вуглеквасний газ та аміак. Мабуть, це є тільки перший величезної ваги крок до того, аби поступово викрити таємниці хемичних процесів, що мають місце в нетрях маненьких клітинних лабораторій.

Найтруднішою задачею штучного синтезу є білкові річовини, ці надзвичайно складні, дуже несталі річовини. Уперта робота дослідників над з'ясуванням складу білкових річовин, їх поступового розпаду на найпростіші складові частини та поворотного синтезу складних річовин з найпростіших дала вже багато дуже цінних результатів, але ці результати складають тільки невеличку частину того, що треба ще зробити. Крім величезних труднощів, що стоять на перешкоді до синтезу таких білкових річовин, які були б еквівалентні по своїй якості до натуральних продуктів, мабуть, ще важче розв'язати питання про рентабельний масовий виріб первісних складових частин білкових річовин, як от, наприклад, аміноквасів; через те в цій галузі натуральна продукція білків, мабуть, ще довгий час буде мати першорядну вагу. В кожному випадкові, хоч і раніше велика кількість дослідів мала на меті виробити синтетичним шляхом багато натуральних органічних продуктів, але в сучасний мент помічаємо велику увагу до цього питання; розв'язати це питання значить заступити натуральну продукцію річовин в природніх умовах, що їх важко регулювати, технікою заводського хемичного процесу, котрий можна строго регулювати.

Відзначимо, нарешті, ще один цікавий напрям в обсязі хемії горючих матеріалів. Боротьба між транспортом по рейках і моторним рухом без рейків як по землі, так і через повітря, що привела до надзвичайного удосконалення конструкції моторів, висунула зараз підвищені вимоги що до якості моторового палива. Ті сорти як природніх горючих матеріалів, так і продуктів їх переробки, що їх досі зуживали, в багатьох випадках є не зовсім придатні; через те поруч з ранішою тенденцією пристосовувати конструкцію мотора до певного сорту палива, зараз висувається яскраво інша тенденція, а саме виробити сорт палива, що він відповідав би певній конструкції мотора. Це дуже важлива, але й нелегка задача хемичного характеру.

Розв'язати згадані вище, а також інші не менш важливі задачі можна, звичайно, шляхом інтенсивної дослідчої праці. Дослідча праця є продукцією наукових вартостей і в своїй історичному розвитку вона в значній мірі повторювала ті ж стадії, які мали місце в продукції матеріальних вартостей. Не важко зрозуміти причини цього: самий процес прогресивного розвитку продукції матеріальних вартостей містить в собі неод-

мінно більш-менш значну долю елементу дослідчої праці, лише в епохи слабого розвитку науки—узагальненого знання—керовнича роля її є незначною: тоді керовником є голий емпіризм, іноді інтуїція, індивідуальності робітника. В міру розвитку та зміцнення точних наук думка дослідника за допомогою їх починає з успіхом позбавлятися ненаукового емпіризму, але крім поширення кадрів дослідників і підвищення їх компетентности на сцену виступає нове явище—об'єднання напрямів дослідчої роботи та їх регулювання. У наукових центрах—університетах та інших вищих школах почали утворюватись окремі невеликі школи з ріжних галузів знання, де провадила дослідчу працю в напрямі тих або інших питань якась видатна наукова індивідуальність. Ці напрями залежали від особистих властивостей та інтересів наукового характеру кожного керовника. Поруч з тим почали повставати й інші форми об'єднання дослідчої роботи з обсягу прикладного знання: так при великих промислових закладах засновуються відділи, іноді з великими штатами наукових спеціалістів, обов'язком котрих є переведення наукових дослідів. Так наприклад, великі заводи анілінових фарб в Німеччині мали при собі лабораторії, де працювали сотки докторів хемії виключно над розв'язанням задач що до виробу нових річовин та досліді їх властивостей. Добір цих задач залежав, звичайно, від того або іншого напрямку продукції певного заводу. В Америці Західна Електрична Компанія має лабораторію, яка займає будинок в 13 поверхів; там працює 1600 дослідників. Крім того, об'єднана промисловість у свою чергу утворювала дослідчі інститути для систематичного наукового розроблення найголовніших в даний мент технічних питань певної промисловости.

В сучасний мент це піднесення інтересу до організованої дослідчої роботи, без сумніву, яскраво зростає. У Німеччині, яка в наслідок світової культурної катастрофи переживає тяжку економічну кризу, віра у велику силу знання не тільки не захиталася, але країна робить великі зусилля в напрямі підвищення дослідчої роботи: для одного тільки питання про використання горючих матеріалів в Німеччині за останні часи організовано чотири дослідчих інститути; півроку назад відчинено в Саксонії інститут шкіряного діла, а в грудні інститут волокнявих річовин. В свою чергу Америка витрачає тепер величезні кошти на влаштування всіляких дослідчих інститутів, на матеріальну підтримку більш-менш серйозних наукових та технічних дослідів, дає великі премії за цінні праці і т. д. Після останніх відомостей на заснування та утримання ріжних дослідчих інститутів за минулий рік в С.-А. Штатах понад 500 фірм і трестів витратили 140 мільйонів доларів, при чому половина цієї суми йшла на чисто лабораторні досліді, а половина на технічні спроби на самих заводах. Завдяки лабораторним спробам пощастило скоротити видатки на продукцію заводів на суму біля половини мільярду доларів.

При такому інтенсивному розвитку наукового прогресу державна влада не може зостатись поза цим рухом. Обставини змушують її взяти на себе певну долю роботи, бо в загальній сумі питань, котрі треба розробляти, є ціла низка таких, які не мають безпосереднього інтересу для промисловости або окремих дослідників, а тим часом це є дуже важливі питання, бо приступне розв'язання їх може дати дуже цінний матеріал, що його використовує, безумовно, як чиста, так і прикладна наука. Німецький Рейхсанштальт з його фізичними та хемічними лабораторіями до певної міри виконує це завдання і в особі його німецька державна влада бере безпосередню участь в організації і переведенню дослідчої роботи.

Ця стадія є неминучою для всіх культурних держав: культивування науки і піднесення продукції як теоретичних, так і практичних наукових вартостей повинні стати одним з найголовніших завдань держави, бо це перш усього піднесе активність розумових сил народу, що перебувають у дрімоті, і допоможе державі досягнути її завдання.

Проф. Б. П. ГЕРАСИМОВИЧ.

Револуція Коперника.

(До 450-літніх роковин з дня народження).

Є мислителі, імена яких відзначають цілі епохи історії розумового розвитку людства, становлять межі, що відокремлюють собою світогляди, котрі мають давність багатьох віків,—до них, без сумніву, належить Миколай Коперник, що його ювілей святкує цього року увесь культурний світ. Коперник—це не тільки великий астроном, реформатор науки про небо, Коперник—це є найбільший етап на історичнім шляху людської думки, це бойовий прапор, під яким проходили не лише словесні бійки, але в ім'я котрого легко й самохіть сходили на костри. Одно слово, Коперник—це сучасний світогляд, що прийшов на зміну старому, середньовічному.

Коли ми досліджуємо природу, ми йдемо від досвіду та спостереження до основних підвалин, головних принципів. В середні віки було як раз навпаки: приймали за непорушні де-які твердження, що мають чисто теологічний характер, і потім з погляду цих тверджень досліджували природу, пізнавали дійсність. Природознавство, фізика, механіка, астрономія—усе оце були лише допоміжні науки, через які перевірювано основні положення теології та метафізики. Природа була лише книгою, у якій змальовано було картини, що ілюструють і стверджують божественне відкриття. Таким чином мета науки була не в ній самій, а поза нею, бо ж природа була тільки загальним символом, що їх божественна мудрість поставила перед людством, і завданням цілої науки було з'ясувати ці символи. Поза цим видимим світом символів знаходився світ невидимий, світ реальний, світ божественний. Як казав ідеолог середньовіччя Альберт Великий,—«видимий світ створено задля людини, аби, досліджуючи його, людина пізнала бога».

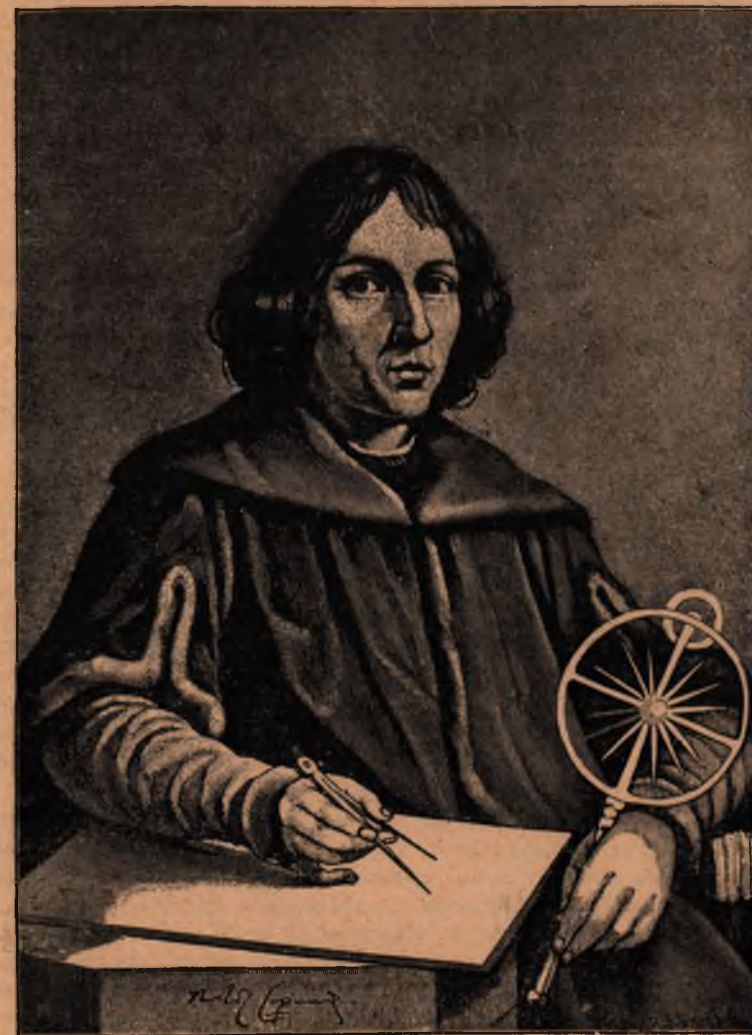
Після середньовічної релігійної метафізики людина була метою світового процесу, який почався в добу гріхопадіння Адама має закінчитися страшним судом. Земля є тією сценою, що на ній мали місце взаємини великих світових сил—бога, дівола та людини; тут виконувалось усе, що задумувано на небі, тут зв'язувано й розв'язувано долю всесвіту,—усе останнє існує лише задля землі та задля людини, що на ній живе. Небесні світила було створено «задля знамень» і тільки задля знамень. Центром

всесвіту повинна була бути земля; сюди, до цього центру, сходяться усі сили всесвіту, як астрологічні впливи, що йдуть від небесних світил, звідки йде холод і посуха, і спека, і роса; нарешті, звідси в формі комет, що остільки лякали середньовічну фантазію, ці впливи прямують у всесвіт, ніби ростікаючись у ньому.

Таким чином було знайдено метафізичне з'ясування задля простого й природного погляду на рух небесних тіл, що його ми можемо знайти рішуче у всіх народів на первісному ступню їх розвитку. Оцей примітивний погляд полягав в тому, що земля є нерухомим центром всесвіту, довкола якого провадиться увесь рух. Ця геоцентрична, як кажуть, система знайшла в середні віки своє найвище релігійне угрунтування, вищу санкцію. Але богослови могли дати середньовічній думці тільки форму, проте вони цілком були безсильні надати їй необхідного змісту; вони надто були далекі від інтересів природознавства. Зміст своєї філософії природи середні віки знайшли в творах стародавніх. Спочатку забороненим шляхом, потім легальним, ідеї стародавніх філософів, головним чином Арістотеля, почали входити в тісне коло понять, що ними керувалася церква, і визначували собою увесь зміст середньовічної науки. Фізика Арістотеля в теологічній обкладинці—ось той фундамент, що на ньому побудовано усю середньовічну філософію природи.

Фізика Арістотеля була на диво гармонійною, суцільною, універсальною і ніби в собі замкненою системою. Ми, що живемо серед виру фізичних теорій, які виникають і зникають, стоїмо на межі нового, ще неясного фізичного світогляду,—ми можемо позаздрити тій суцільній фізичній теорії, якою володіли стародавні, тому універсальному світоглядові, який вони передали середнім вікам. Теорія Арістотеля обіймала рішуче всі області світової будови, починаючи від небесних явищ і кінчаючи фактами органічного життя. Тут усе було перейняте єдиною ідеєю, окремі часті шільно пригнані було одна до одної. І коли ця суцільна будова Арістотелевої фізики все ж таки зрештою захиталася й упала, то причиною тому була ота на диво неродюча що до науки фізика, а найголовніше те, що її не було побудовано на ґрунті спостережень та досвіду.

Підвалиною Арістотелевої фізики було припущення про кінечність всесвіту. Для всякого античного мислителя світ уявляв собою обмежену сферу, на якій були росташовані нерухомі зорі. Ця сфера, що в центрі її знаходилася земля, була від нас порівнюючи близько; поза нею кінчався світ, поза нею не могло бути нічого матеріального, бо поза нею немає простору, немає місця в фізичному розумінні цього слова. В протилежність до нашої землі, що, як припускали, складалася з чотирьох елементів: води, землі, повітря та вогню, погранична небесна сфера складалася з особливого п'ятого елементу—квінтесенції. Це була якась надзвичайно тонка, прозора, перебуваюча, вічна, досконала матерія. З неї складалися також усі небесні тіла, починаючи від місяця

МИКОЛАЙ КОПЕРНИК.

і кінчаючи окремими планетами. Таким чином для Арістотеля світ був двоїстий: з одного боку був «підлунний світ»—наша земля, що складалася з мінливих та нетрівалих елементів, і з другого боку були небеса, що склалися з особливого невідомого нам елементу, нерухомого, незмінного, вічного. Небо і земля—ось два полюси, довкола яких оберталась думка Арістотеля. Цей поділ всього світу на дві частині був надзвичайно характерний для всієї старо-грецької думки: до нього нахилилися ще попередники Арістотеля, про нього говорили Пітагор та його учні.

Ця подвійність всесвіту виявлялася ще в цілій низці фактів. Рух небесних тіл не міг бути таким, як рух тіл земних, бо ж незмінні, вічні, досконалі небесні тіла могли рухатися тільки вічним рухом. Але якими шляхами?— Як що уявно провести просту лінію й продовжити її в обидва боки неозначено далеко, то виявиться, що вона повинна перетинати небесну сферу в двох точках; отут наша проста й мусить закінчитися. Справді, бо ж поза небесною сферою немає й не може бути простору. Отже, усяка пряма має кінець; звідси античні мислителі вивели, що рух небесних світил не може бути прямолінійний. Забуваючи про можливість коливального руху, вони стояли на тім, що рух по конечній простій лінії не може продовжуватися вічно; а коли так, то небесні тіла, які є у вічному русі, не можуть рухатися прямолінійно, і самотнім шляхом, що їм личить, є шлях коловоротний. Тільки одно коло є якась досконала крива, що завжди лишається подібною до себе самої, яка сама себе замикає; саме через це небесні тіла повинні рухатися по колах. Оцей принцип, введений ще Пітагором, став підвалиною всієї грецької астрономії, він ще більш підкреслив подвійність всесвіту. Тут, на землі, можуть виникати і закінчуватися різні рухи,— і коловоротні, і простими (прямими) шляхами; там, на небі, рухи не можуть ні виникати, не закінчуватися, і шляхи можуть бути лише коловоротні.

Небесна сфера, що обмежує світ, обертається протягом доби рівномірним рухом довколо своєї вісі; остання проходить через землю, що лежить в центрі її та навколо якої протягом року обертається сонце і протягом інших проміжків часу— різні планети. Земля, таким чином, перебуває нерухомо в центрі всесвіту. Це положення Арістотель і його наступники доводили цілою низкою аргументів. Тут були докази і чисто логичні, і механічні, і, нарешті, докази чисто геометричного характеру. Багато з них ми тепер навіть не розуміємо, остільки слабою здається нам їх основа. Проте були аргументи, що мають більш дійсний характер та які можна було знести лише через декілька століть. Як що б земля рухалася навколо сонця, то протягом року зорі ближчі до нас змінювали б своє положення відносно до зір дальших.—Це зміна місяця такого ж порядку, як і та, що її кожний з нас може спостерегти, дивлячись у вікно потягу, котрий є в рухові: ближчі предмети, напр., дерева посуваються відносно

до дальших, що, здається, ніби залишаються нерухомі. Те ж повинно би було мати місце й на випадок руху землі довкола сонця протягом року. Проте, такого пересування зір, не дивлячись на всі старані розшуки, не помічувано, і саме ця обставина була головним аргументом для античних прибічників нерухомості землі. Правда, ще в той час були мислителі, як от, напр., Арістарх Самоський, які говорили про те, що ближчі зорі не посуваються відносно дальших протягом року, як здається, лише через надзвичайно великі віддалення нерухомих зір від нас, і що це посування буде встановлене в той день, коли люди дійдуть більш достотних способів виміру що до положення зір. Проте це останнє заперечення, звичайно, мало мале значіння, порівнюючи з наочним геометричним аргументом Арістотеля. Земля повинна була бути нерухомою чере те, що не існувало пересування зір протягом року!

Рух небесних тіл завдавав грецькій науці надзвичайно велику та складну задачу, бо ж ці рухи після теорії повинні були б провадитися довкола землі по колах з постійною швидкістю. Між тим досить було спостерегти протягом короткого часу яку-небудь добре відому всім яскраву планету, аби переконатися в тому, що ці небесні світила, що невпинно посуваються серед нерухомих зір, рухаються надзвичайно складно: вони йдуть то в однім напрямі, то зостановляються, то викреслюють на небі якісь загадкові петлі задля того, аби потім знову розпочати рух в старім напрямі. Як з'ясувати ці неправильності що до руху планет, або, як їх назвали,—нерівності, як помирити їх з тією простотою, якої вимагала теорія Пітагора та Арістотеля? Розв'язанням цієї задачі займалася стара грецька астрономія протягом декількох сот років. Її гаслом було «спасати явища» («создейн та файномена»), цеб-то виправдати планетні рухи з погляду вищезазначеного нерухомого принципу.

Це можна було зробити, напр., так: можна було рахувати, що рух кожної планети не є попросту коловоротний, але що він складається з декількох коловоротних рухів, які відбуваються з незмінною швидкістю. Великий астроном давнини Птолемей склав побудовану на тому припущенні теорію, що в той час не зле «спасала явища», тоб-то з'ясовувала їх з погляду основного принципу. Птолемей припустив, що кожна планета рухається по колові (епіциклові), а центр епіцикла в свою чергу рухається по колові, в центрі котрого перебуває нерухома земля. Усі рухи проходять з постійною швидкістю, і основний принцип залишається непорушеним. Легко зрозуміти, що, коли знайдемо в певний спосіб для кожної планети діаметри вищезгаданих колів та відповідні швидкості, завжди можна буде з'ясувати вказану нерівномірність планетних рухів. Нам, що перебуваємо в центрі, здаватиметься, що планета, яка йде по нерухомому епіциклові, посувається то в одному, то в другому напрямі, викреслюючи в небі складні петлі; в дійсності ж ці рухи є сполученням коло-

воротних рівномірних рухів згідно основного принципу. Теорія Птолемея чудесно з'ясовувала ті нерівності планетних рухів, про які знав стародавній світ; через арабських вчених вона цілком перейшла в середньовічну астрономію і разом з фізикою Арістотеля визначила собою усю середньовічну філософію природи.

Задля середньовіччя теорії Арістотеля та Птолемея були справжнім кладом; тут в гармонійній універсальній системі було подано все, що потрібне було середньовічній людині релігійного настрою: центр всесвіту—земля, відсутність інших населених світів, погляд, що земля та інші небесні тіла різняться що до якості одно від одного, подвійність досвідного світу і т. д.,—усе оце як найкраще стояло в згоді з центральним положенням людини, або, як кажуть, антропоцентризмом. Мало того, в ідеях Арістотеля можна було знайти де-які теологічні думки, бо ж для нього рух небесної сфери протягом доби був наслідком того, що існує Перший Двигун, якому надавали релігійно-морального характеру. Цю ідею чудесно могла засвоїти середньовічна думка і її можна було погодити з ученням святих отців.

Наукові ідеї Арістотеля та Птолемея були плодом колективної творчості античного світу і, звичайно, не мали догматичного характеру. То були положення, що з'явилися в світлі вільної критики, тоб-то як раз того фактору, який вважали остільки небезпечним в середні віки. Схоластики по своєму скористувалися ідейною спадщиною античного світу: те, що у Арістотеля мало значіння наукової теорії, а у Птолемея гіпотези, котра задовольняє з'ясовує спостереження, під впливом богословських ідей набуло характеру непорушного догмату, переймаючись поступово остільки дивною для нас середньовічною ідеологією.

Людині взагалі є властивим переносити на речі та явища зовнішнього світу свої прикмети; вона завжди їх трохи антропоморфізує, і слова Гете про те, що «людина ніколи не пізнає, оскільки вона є антропоморфістом», навіки зостануться справедливими. Одначе, те, що може бути введене тепер у науку тільки мимохіть, у середні віки робилося свідомо і цілком набуло значіння методу досліду природи. Так, серйозним закидом проти учення про рух землі довкола сонця вважали міркування, що на цей випадок земля вже давно втомилася б і зупинилася. Рух планет з'ясовували тим, що кожна планета має душу, яка керує її рухом. Оскільки глибоким було це переконання видно з того, що його поділяє навіть великий Кеплер, правдивий основоположник теоретичної астрономії.

Для сучасної людини пізнати явище значить винайти його причини, або, коли хочете, функціональну залежність між явищами, що їх ми розглядаємо. Для середньовічного мислителя цього було ще мало: не досить було знати причини явищ, треба було знайти їх мету, їх місце в загальній гармонії світу. Оскільки ця потреба що до винайдення мети явища була пекучою, видно хоч би з такого факту: коли Галілей відкрив супутників планети

Юпітера, йому закидали, що ці небесні тіла ніколи не можуть існувати, бо не мають ціли, є невидимі та незначні по своїй масі й залишались би зайвими членами планетної системи.

Антропоморфізм та жадібні шукання за метою явищ—оце характерні ознаки середньовічного світогляду. Останній ґрунтувався на ціллім загалі ідеологічних фактів середньовіччя, а середньовічна наука—майже виключно на астрономічних спостереженнях. Нам тяжко тепер уявити, яке величезне значіння мала астрономія наприкінці середніх віків. В наші часи кожне астрономічне відкриття має філософський інтерес лише остільки, оскільки воно є новою перевіркою сучасних методів думки. Але в середні віки астрономія займала інше положення, бо ж вона була однією з долей достотною наукою; її успіх або неуспіх тісно зв'язувались з долею метафізичних поглядів, що боролись поміж собою.

Довести, що земля є рухома, що вона рухається довкола сонця, це значило довести, що вона є лише однією з багатьох планет. Звичайно, можна було думати, що земля, яка рухається, є однією з населеною планетою й уявляє з себе ту сцену, на котрій відіграється великий космічний процес; проте було ясно, що такий погляд не може бути подібний до правди. Зірвати землю з центру всесвіту визначало вийняти душу з усього середньовічного світогляду, визначало позбавити цей світогляд того нерухомого, покритого мохом тисячоліть ґрунту, на якому він базувався. Ось чому найбільш революційною наукою того часу була саме астрономія, ось через що перший удар папізму в боротьбі з новим світоглядом був направлений саме супроти астрономів.

Між тим з погляду чисто астрономічного система Птолемея показалася незадовольною. В міру збільшення точности спостережень виявилися де-далі нові планетні нерівності, що їх не можна було з'ясувати так просто, як то колись думав Птолемея. Аби з'ясувати їх з погляду основного принципу стародавньої астрономії, треба було вводити де-далі все нові коловоротні рухи планет. Довелось ввести декілька епіциклів, з котрих кожен рухається по іншому епіциклові, і по одному з них—останньому рухається планета. Механіка світа де-далі більше ускладнювалася: замість декількох епіциклів Птолемея з'явилися десятки нових епіциклів, і наприкінці XV віку італійські астрономи, аби з'ясувати всі планетні рухи, були змушені загалом ввести 79 епіциклів. В такий спосіб утворився надзвичайно нагромаджений та незграбний механізм планетної системи, механізм, що його складність прямо суперечила майже уродженій нам ідеї про просту організацію зовнішнього світу. Тому не дивно, що теорія Птолемея наприкінці середніх віків почала викликати проти себе закиди з боку спеціалістів. Є навіть анекдот про те, як Альфонс Кастильський, може бути самотній за всю історію король-астроном, сказав різкі слова, докоряючи богам за надто складну організацію всесвіту, за що й поплатився своїм тронном.

Ото був ґрунт, на якому вирости ідеї Коперника. Здобувши блискучу освіту, спочатку в Кракові, потім в Італії, в ту епоху, коли остання почала прокидатися від середньовічного сну, цілком володіючи всіми методами науки того часу, Коперник перевів велику реформу в астрономії. Він припустив, що нерухомим є сонце, а не земля і що земля, як одна з планет, протягом року обертається навколо нашого денного світила, а протягом доби обертається довкола своєї віси. Це припущення одразу зробило простішими всі розрахунки. Виявилось, що коли покласти його у ґрунт астрономії, то всі планетні рухи можна уявити надзвичайно просто, не користуючися тими десятками епіциклів, про які говорили середньовічні астрономи. Заплутаність видимих рухів планет з'ясовується тільки тим, що ми спостерігаємо їх з землі, яка сама рухається в просторі; таким чином, видимі рухи планет складаються з правдивого руху її довкола сонця та руху станції нашого спостереження, щоб-то землі. Ця проста думка здається нам тепер такою природною та безперечною, але в той час вона ґрунтовно розходилася зі всім складом середньовічного світогляду та науки. Отже, саме ця думка дала можливість Коперникові в його знаменитій книзі дати просту та наочну картину планетних рухів.

Ця нова точка зору робила смертельний удар усій метафізиці того часу. Ось чому, хоч багато легковажних що до релігії прелатів і висловлювали своє співчуття системі Коперника, більш глибокі та обачні уми, як, напр., Лютер та Меланхтон, одразу зрозуміли, в чому тут справа і одсахнулися від учення Коперника, як від страшної ереси. Справді, цій ересі судилося покінчити з тисячолітньою будовою, будовою фізики Арістотеля, а вкупі з тим і зі всім середньовічним світоглядом.

Сам Коперник, проте, зовсім не мав на думці захитати підвалини офіційної науки та офіційного світогляду. Вважаючи, що з нового погляду планетні рухи з'ясувати значно легше, аніж з погляду Птолемея, він, однак, зовсім не хотів порушити основні догмати, і середньовічної, і античної науки,—а саме догмат про коловоротний рух небесних тіл. Аби це можна було зробити, треба було йти двома шляхами: або визначити через спостереження правдиві шляхи планет відносно сонця, щоб-то зробити те, що потім зробив Кеплер, або ж утворити нову механіку, механіку—уґрунтовану на досвіді і цілком відмінну від застарілих ідей Арістотеля. Коперник не міг йти ні по одному з тих шляхів, бо то було б ще довчасно. Заразом з тим він не покінчив з ідеєю обмежености всесвіту, з ідеєю сфери нерухомих зір і залишився, таким чином, до кінця свого життя прибічником Арістотеля. Новий світогляд, що цілком виявився тільки в наступному столітті, був вкритий йому ніби туманом, через який ледве викреслювалися контури майбутнього; проте ніхто інший не зробив стільки задля визволення науки, як Коперник. Він не зруйнував остаточно тисячолітньої будови середньовічного

світогляду, але він зробив такий смертельний удар, що після нього цей світогляд вже не міг віджити.

Коперник був чисто теоретичною натурою; боротьба за свої ідеї його цікавила мало, для того треба було мати більш активну, більш палку натуру,—натуру універсального мислителя і борця. Цю роллю через де-який час виконав Галілей. Саме він виявив усі дальші висновки з ідеї Коперника, він утворив нову механіку, перевірену досвідом, механіку кількосну. Низкою великих відкриттів Галілей довів неправдивість старих ідей про подвійність всесвіту. Гори на місяці, плями на сонці, засвічування нових зір, дивні кільця Сатурна і т. и., і т. и.,—усі ці факти ясно вказували на те, що всесвіт є єдиний, і що старий поділ його на дві частини є цілком неправдивий. Таким чином було доведено єдність всесвіту, єдність нашого досвідного світу; а щоб довести матеріальну єдність, потрібний був, звичайно, спектроскоп, що його довелося чекати протягом декількох століть.

Другий коперниканець Джордано Бруно розвинув ідею Коперника в іншій напрямі. Цей фанатик нового світогляду, що проміняв спокійне манахеське життя на терни мандрівного професора-еретика та папський костер, учив про безмежність всесвіту, про множинність населених світів та безконечність життя, яке наповнює всесвіт. Так упала та сфера нерухомих зір, що обмежувала всесвіт ще віддавна, і поза нею перед очима нового людства відкрилася безмежність.

Що міг сказати на користь своєї теорії Коперник? Йому не тяжко було покінчити з тими доводами чисто логичного характеру на користь нерухомоти землі, які подавав Арістотель; проте, докази геометричні не тратили сили. Того посування протягом року, про яке я говорив вище і яке обов'язково мусило б бути, коли б земля рухалася довкола сонця, ні Коперник, ні його ближчі учні відкрити не змогли. Тільки в тридцятих роках минулого століття після багатьох невдалих спроб пощастило виявити ці зовсім незначні через велике віддалення зір посування їх протягом року. На користь своєї системи Коперник міг привести тільки один доказ—це її надзвичайна простота і плодючість. Галілей подав ще цілу низку аргументів і блискуче захистив їх, але ці аргументи, власне кажучи, не були доказами руху землі навколо сонця. Це були лише ілюстрації, які з'ясували, а не доводили, і тільки у 18 столітті англійському астрономові Бредлею пощастило викрити явище (аберація світла), котре, без сумніву, доводило, що протягом року швидкість землі відносно до зір змінюється.

Таким чином, протягом двох століть нова картина світу і світогляд, на ній побудований, ніби висіли в повітрі. Супроти них будь-який схоластик міг висунути старий закид що до відсутності посування зір протягом року, проте, не дивлючись на це, нова наука затрималася і зміцніла. Світогляд не розвивається строго рівнобіжно з успіхом точного знання; іноді він попере-

джує його, іноді плентається за ним. В середні віки світогляд ледве встигав за успіхами астрономічних спостережень, але після ідейної революції Коперника сталося протилежне: світогляд сягнув далеко за ті межі, що їх покладав досвід.

Від часу, коли з'явилася книга Коперника, пройшло понад чотириста років, що є сповнені безперестанною працею багатьох поколінь вчених. Ці довгі роки відзначені найвищими успіхами точного знання. Ньютон, що відкрив закон, який керує рухом небесних тіл, Лаплас, що заснував небесну механіку, Гершель, який довів, що сонце рухається відносно до зір, блискучі успіхи спектрального аналізу, що виявили єдність складу всесвіту, здобутки в обсягу зоряної астрономії і т. д.,—все це виростало на ґрунті ідей Коперника, і кожне нове відкриття, кожний дальший крок точної науки був лише тріумфом великого польського астронома. Все це виростало на фундаменті коперниканства... але сам фундамент,—чи не був він протягом цих століть змінений та перебудований? Таке запитання здається на перший погляд незрозумілим: як можна у 20 віці говорити про нерухомоть землі, про ідеї Арістотеля та Птолемея, чи не здаватиметься, що це запитання зробив якийсь схоластик, що устав з гробу?

Проте, це так: в сучасний мент провадиться повне перебудування усього того фундаменту, що на ньому побудована уся сучасна точна наука. З сучасного погляду питання про те, чи рухається сонце довкола землі, чи земля довкола сонця—не має рації. Всілякий рух—чи по простій лінії, чи коловоротний, є лише відносний рух: цілком однаково, чи ми вважатимемо, що земля є нерухомою, а зорі обертаються довкола її протягом доби, чи, навпаки, будемо рахувати, що зорі є нерухомі, а земля рухається протягом доби довкола своєї вісі,—усе залежить від нашої точки зору. Механіка не дає нам переваги що до вибору між двома цими точками зору. Усе залежить від нашого бажання та від нашої зручності. Хочете, вважайте землю нерухомою, хочете рахуйте нерухомими зорі. Чи не визначає це, що ми вертаємося до Арістотеля? Звичайно, що ні. Коперника не знесено, його тільки перейдено. Ідеї Ейнштейна¹⁾, творця сучасної механіки, складають ніби кінцеве звено того розвитку, що на початку його стоять колоси античної науки. Арістотель, Коперник та Ейнштейн—ось три звена тієї тріади, що її можна намітити в історії розвитку світогляду.

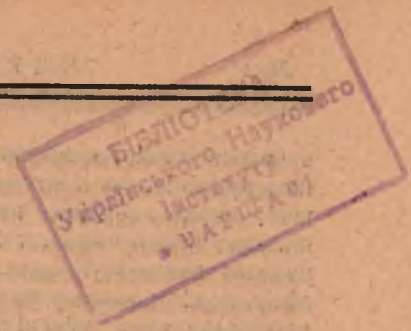
Коли механіка не дозволяє нам зробити вибір між двома точками зору, то астрономія точно вказує на одну з них. Механіка дозволяє нам ввести фіктивні епіцикли Птолемея і всю його складну систему, але з астрономічної точки зору це буде недоцільним. Обрахунок планетного руху по схемі Птолемея є надто важкий. Він обтяжує силою непотрібної роботи, в той час як схема Коперника залишається простою, ясною та зручною,

¹⁾ Див. статтю проф. Желехівського у ч. 1 нашого місячника.

що до її практичного приложення. Тому астрономи залишаються і, мабуть, на завжди зостануться коперниканцями.

З того часу, як Джордано Бруно спалили на кострі, пройшло понад триста років. Наші відомості про всесвіт поширилися майже без краю; замість тісного куточка соняшної системи, про яку знав Джордано Бруно, ми знаємо величезний світ нерухомих зір, знаємо їх віддалення, багато знаємо про будову всесвіту. Ми оперуємо вже не кілометрами, а світляними роками. Цеб-то тим віддаленням, що його протягом року проходить промінь світла (за секунду світло проходить триста тисяч кілометрів). За допомогою наших дужих інструментів наше око дісталось в такі найдальші частини світу, що знаходяться від нас на віддаленні трьохсот тисяч світляних років і... проте, останнім словом сучасної науки є ідея про кінечність всесвіту. Роскрийте яку-будь книжку по теорії відносності, що ними в наші часи є повний книжковий ринок, і ви прочитаєте багатько дивних та незрозумілих слів: «обсяг світу», «радіус всесвіту», одно слово, ми прочитаємо терміни, що їх можна віднести лише до кінечного світу. Ми довідаємося, що на погляд Ейнштейна світ є циліндричний, а на погляд де-Ситтера світ є сферичний; ми довідаємося, що радіус всесвіту є рівний приблизно 150 мільйонів світляних років і т. и. Чи визначає це, що ми знов повертаємося до Арістотеля, чи визначає це, що ми знов відновлюємо ту сферу нерухомих зір, яку зруйновано було натхненною пропагандою Джордано Бруно, що ми переступаємо через його велику жертву і знов повертаємося до Арістотеля? Звичайно ні. Світ Арістотеля і світ Ейнштейна різняться між собою не тільки що до кількості, не лише розміром своїх діаметрів. Тут є різниця що до якості, тут має місце повна зміна наших уявлень про простір та час. Замість трьохмірного абсолютного простору, яким однаково оперували і Арістотель, і Коперник, і Н'ютон, ми пізнали простір багатьох вимірів, простір, що має певну кривину; замість старої ідеї абсолютного часу, який проходить без відношення до явищ фізичного світу, ми пізнали ідею часу, що його не можна відокремити від простору. Ця глибока перебудова всього нашого фізичного світогляду доперва тільки почалася. Ми ще не маємо доказів правдивості нових ідей, ми ще перебуваємо в стані того коперниканця, який на користь своєї теорії не міг подати непорушних аргументів.

Як в добу Коперника, так і тепер, в тумані, що оточує нас, викреслюються контури нового фізичного світогляду майбутніх часів, світогляду, що його пощастить остаточно сформулювати, може, лише наприкінці біжучого століття. Саме тому нам є дорогий зараз Коперник, саме через те ми так глибоко переживаємо зараз ті перешкоди, що їх зазнали його перші прихильники.

Д-р. А. ЛЕМБЕРГ.

Проф. Рентген та його винахід.

Вістку про смерть проф. Рентгена зі смутком прийняли люди, які мають навіть далеке відношення до науки, та з деяким здивуванням громадяни, для яких рентгенологія та Рентген є поняття однозначні.

Хто ж він, велетень думки, якою є історія його відкриття, яке значіння мало це відкриття для науки й чим, нарешті, можна пояснити те, що за короткий час воно здобуло почесне місце серед поважних дисциплін?

Вільгельм Конрад Рентген народився 28 березня 1845 р. й, скінчивши середню школу, вступив на фізико-математичний факультет Цюрихського Університету. Людина видатних спосібностей, Рентген швидко посувається з цього часу вперед. Вже р. 1868 він займає посаду асистента професора Вундта у Вюрцьбурзі, одержавши перед тим вчений ступінь. Але у Вундта Рентген працював тільки чотири роки. Р. 1872 він перейшов до Штрасбурзького Університету. Р. 1874 він одержує вже звання приват-доцента, а через три роки його вибирають професором Гогенгеймського Університету. Р. 1878 Рентген одержує посаду екстраординарного професора в Штрасбурзі, а через рік його запрошують в Гесен ординарним професором та директором Інституту. Відкриття Рентгена припадає на 1895 рік, на період серйозної праці його у Вюрцьбурзькому Університеті. Виникло воно з такою ж простотою, з якою повстали найкращі твори дисциплінованого людського розуму, і найбільша заслуга Рентгена полягає в тому, що він зумів розплутати останній вузол клубка, що його так хитро заплутала природа.

Ось як він сам розказує про це.—«Я цікавився вже давно катодним промінням й мені самому хотілося зробити досвіди з безповітряними рурками в тому напрямку, як це робили Lenard та Hertz. І от вже з самого початку мені трапилося де-що зовсім нове. 8-го листопаду 1895 року я працював з Hittorf-Crookes'овською рурою, котра була загорнена в чорний папір. Шматок картону з нанесеним на ньому платино-синьородистим бар'єром лежав тут же на столі. Я пропустив через руру ток і помітив свічення екрану, яке могло залежати тільки від впливу на екран якогось світла; але ж, позаяк трубка була щільно загорнена

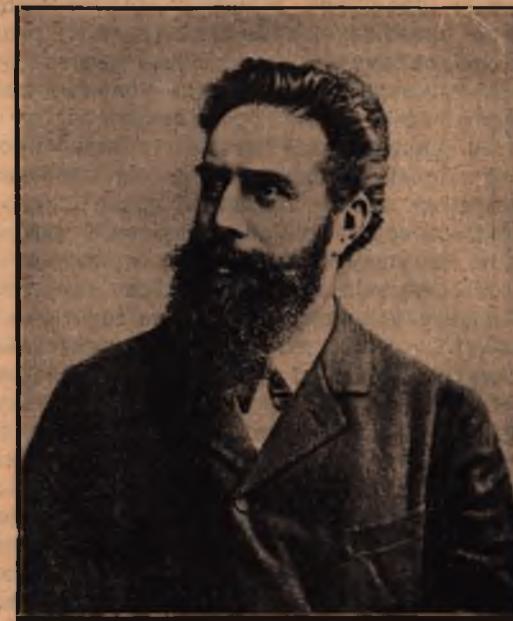
в чорний папір, який абсолютно не пропускав ніяких відомих нам промінів, то я мусив припустити, що вплив на флюоресціюючий екран неодмінно повинен виходити з Круксової рури, в чому я скоро й переконався. Я повторював спробу багато разів і результат завжди був один. І от, досліджуючи прикмети цих промінів, я міг констатувати, що ці проміні мають незвичайну силу проходити крізь щільні тіла. Про всі ці досліди я доклав поки-що у Вюрцбурзькому Фізико-Медицинському Товаристві».

Це надзвичайно скромне оповідання про обставини великого відкриття, здавалось, не дає підстав думати, що відкриття Рентгена породить самостійну дисципліну, яка зробить переворот в сучасній фізико-хемії та глибоко пустить коріння в галузі медичинської науки.

Підставою дослідів Рентгена послужило відкрите Стоокес'ом р. 1873 явище свічення стінок шкляної рури, з якої було витягнуто повітря, при пропусканні через неї току від індукційної катушки. Після вищезгаданих досвідів Рентген прийшов до таких висновків: х-проміні є невидимі для наших очей; вони проходять прямолінійно крізь щільні тіла та тонкі плити металів, а, значить, і через людське тіло,—лекше через м'які частини та слабше крізь кості; х-проміні впливають на фотографічну пластинку; нарешті, х-проміні не переломлюються й не відбиваються. Домагаючись викрити таємницю природи що до цих промінів і пророблюючи безліч спроб в цьому напрямку, Рентген пробує розв'язати це питання припущенням, що х-проміні є такі ж самі електромагнітні коливання, як і проміні видимого світла. Пізніші праці французьких фізиків (Henry Poincaré, Becquerel'я та инш.) підтвердили правильність цієї догадки. Всім відомо, що відимі проміні дають спектр, який починається від червоної і доходить до фіолетової смуги. За червоною смугою спектру йдуть інфра-червоні проміні, праворуч від фіолетової смуги—ультра-фіолетові. Спектр рентгенових промінів (а не х-промінів, позаяк природу їх було вже визначено) лежить далеко за ультра-фіолетовою смугою, займаючи протяг в тринадцять разів більший, ніж увесь видимий спектр. Як електромагнітні коливання з довжиною хвилі порядку 10^{-8} см., вони легко могли проходити крізь міжмолекулярні перепонки та пронизувати щільні предмети, непрозорі для електричних та світлових промінів, що мають незрівняно більшу довжину хвилі. Ось коротка характеристика прикмет та суті рентгенових промінів.

Які ж нитки лучать відкриття Рентгена з іншими великими завоюваннями та з іншими етапами фізики за минулу четвертину віку? Перш усього—є безперечний зв'язок між відкриттям х-промінів і відкриттям радіоактивних проявів де-яких тіл, яке було зроблено через декілька місяців після першого відкриття. Р. 1896 вийшла в друку стаття Poincaré, де автор висловлював припущення, що всяке флюоресціююче тіло виділює х-проміні. Цього ж року Непгу, посилаючись на попереднього автора,

описує низку спроб з сірчаним цінком (флюоресціююче тіло) й приходить до висновку, що вони збільшують чинність х-промінів, надаючи їм фотографічної сили. Далі цілий ряд вчених аж до Becquerel'я та Curie, працюючи в тому ж напрямку, відкрили радіоактивні тіла і, перш усього, самий радій. Близкучі спроби англійських вчених—отця і сина Bragg'ів, що ґрунтувались на явищах дифракції рентгенових промінів, при пропусканні їх через кристали, зробили точно перевірені висновки що до будови кристалів. Спроба найталановитішого фізика Moseley, котрий

Проф. РЕНТГЕН.

досліджував характеристичні рентгенові проміні, що повстають при освітленні певного елемента, викликали значні зміни в таблиці Менделєєва; вони надавали виключне значіння не атомній вазі елемента, а його порядковому номеру. Остільки ж велику роль відіграли рентгенові проміні і в теорії квант. (квант наближається до поняття «атом енергії»), дозволивши по аналогії правильно підрахувати кількість коливань рентгенового проміння, який має місце при ударі електрона ONi. Нарешті, відкрита Рентгеном прикмета х-промінів йонізувати газу, цеб-то розкласти їх на різноіменно заряджені йони й тим робити їх електропровідними,—прикмета, що її пізніше було досліджено, утворила гармонійну систему й набула, крім теоретичного інтересу, й практичного

приложення. В сучасний мент генераторами рентгенових промінів є рури (назва історичного значіння), які уявляють з себе шкляні кулі, що є майже або ж зовсім порожні, та мають два виростки, в які впаяно електроди. При переході через руру току високого напруження від катода до протилежного полюсу здійснюється пучок електронів, які, зустрічаючи на своєму шляху перепону в виді анодного зеркала (чи, правильніше, антикатодного,— що лежить проти катода), трансформуються в енергію рентгенових промінів.

Як що цим приблизно вичерпується те нове, що було введено рентгеновим промінням в ділянку фізико-хемії, то далеко більше практичне приложення воно знайшло собі в різних галузях медицини. Вже на своєму першому докладі Рентген демонстрував фотографії з руки, котру знято було за допомогою нововідкритих промінів; на фотографії можна було бачити кістяк руки живої людини. Рентген користувався для своїх спроб промінням, що йому бракувало відповідної сили та яке він здобував рудиментарними приладами; але ж скоро, й дуже скоро, в звязку з буйним зростом молоді техніки, ці прилади зробилися музейною рідкістю. Їх заступили могутні апарати, що спочатку насичували руру током в декілька десятків тисяч вольт, а за останні роки вони збільшили вольтаж до декілька сот тисяч. Безконечні зміни рентгенових рур, від яких медицина вимагала практичної постійности вакуума й великої здібности проміння пронизувати тіла—все це створило зовсім самостійну рентгенівську індустрію. Вона постачала наукові лабораторії й практичні кабінети великою кількістю апаратів й приладів до них (штативів, прямо-вісних й горизонтальних рур різного типу, переривників, дозиметрів, захистних засобів і т. д., і т. д.). Таким чином вже через короткий час зробилося можливим встановити переломи костей, паталогічні процеси в них, присутність чужорідних тіл, фотографувати й оглядати на екрані в русі легені й серце, а поступово проміні стали надзвичайно точним, надійним, діагностичним методом.

В сучасний мент медицинеьку рентгенологію можна приблизно поділити на два відділи: рентгено-діагностичний та рентгено-терапевтичний. Перший в свою чергу підрозділюється на діагностику внутрішніх органів та діагностику хвороб кістко-суставової системи; в залежності від того, як глибоко проходять проміні, розрізняємо терапію поверхову та глибоку. Як що в перші мementи відкриття промінів можна було користуватися ними для вивчення норми й патології легенів та серця, беручи на увагу ріжну щільність та спосібність органів грудної клітки втягати в себе проміння, то далеко складніше стоїть справа з діагностикою хвороб шлунково-кишкового тракту й органів брюшної порости. Через те що рентгенові проміні однаково проходять через зазначені органи, на екрані ми маємо однорідну сіру картину і тільки переведений року 1904-го Rieder'ом метод

введення каші, змішаної з важкою бісмутовою сіллю, дав змогу відрізнити шлунок та кишки від інших органів, дослідити їх форму, величину, положення, рухову функцію й їх взаємне росташування.

Р. 1914 Rauthenberg запропонував спосіб вдування газу в черевну порость (пнеймоперитонеум), який дає змогу нам бачити на більш світлому фоні печінку, селезінку (косу), нірки, зрощення й нові витвори передньої черевної стінки та, нарешті, органи малого тазу. Широке простосування знайшов запропонований Forlaminі метод вдування газу в порость плеври з метою лікування, до чого було зужити попереднього й рівночасного контролю рентгенових промінів (пнеймоторакс). До цього слід додати, що коли вдувати замість 20—30 кубиків рідкості, яку здобувають через спинно-мозговий прокол, таку ж кількість кисня, то на рентгенівській знімці можна одержати мозгові заглиблення, що викреслюються в наслідок росповсюдження газу в підпаутинних просторіях, а також часті і порости мозгових шлуночків (метод енцефалографії); коли ще згадати тут про численні методи локалізації чужорідних тіл в організмові людини з точністю до $\frac{1}{2}$ см., то й цим ще далеко не вичерпується надзвичайна вага рентгенових промінів, як діагностичного методу.

Численні спроби з рентгеновим промінням мали шкідливі наслідки для експериментаторів: постійне освітлювання рук викликало запалення шкіри, хронічні екземи й випадання волосся. В голову дослідників запала думка про те, що рентгенові проміні впливають на живий організм і перш усього на шкіру. Р. 1896 віденський лікар Freund вперше пристосував рентгенове проміння до потреб лікування, й цей мент слід рахувати початком рентгенотерапії. Наступні досліди дали блискучі результати що до лікування хвороб шкіри. Паралельно з грубо емпіричним пристосуванням рентгенових промінів йшло експериментально-наукове розроблення питань про вплив промінів на всілякі ткани та окрему клітину; в наслідок цього прийшли до висновку про елективність (виборчу чинність) відносно певних тканин, і на цій прикметі, як на міцному фундаменті, почала рости й розвинутися рентгенотерапія. Тими самими дослідами було з'ясовано наглу потребу дозиметрії, цього дуже впливового засобу. А року 1902 вже з'явився перший прилад Holz-knecht'a, що давав змогу віддускати проміні в певних одиницях. Aebbers-Schönberg встановив факт незвичайної чутливости сім'яних клітин чоловічих та жіночих полових залозів до рентгенових промінів, але ж клітин виключно ембріонального типу, так що замкнені в цих залозях клітини інтерстиціального епітелія, що від них залежать повторні полові прикмети, під впливом лічебних доз не псуються зовсім. Це спостереження склало підвалину послідовного, науково доведеного лікування цілої низки хвороб жіночої полові сфери та, в першу чергу, лікування міом.¹⁾ Жива думка цілого ряду ліка-

¹⁾ Опух мішочної стінки матки.

рів, фізиків та біологів, розвиваючи велику творчу енергію, знаходила де-далі нові способи лікування; серед них слід зауважити терапію хворої крові, органів кровотворення, сухотки залозів та шкіри, поверхових ракових опухів та де-яких видів саркоми.

Ефект стає тим значніший, чим поверховіш лежить вогнище урази та чим чутливіша є певна тканина до промінів. Досягнути більших результатів заважали хворобливі гнізда, що глибоко засіли в середині організму; опромінювати останні, оскільки вимагає того лікування,—значило б опекти не тільки шкіру, але й шари тканини, що лежать під нею. Питання до певної міри було розв'язане тільки пізніше, коли Perthes пристосував метод фільтрації промінів через тонкі (обчислені в міліметрах) пластинки алюмінія й інших металів. Пластинки пропускали проміні остільки короткої хвилі, що вони без жадної затримки проходять крізь зверхні шари тканин. Через те уникнуто було згаданих вище шкідливих наслідків опромінюванню. З другого боку, удосконалення, що їх осягнуто було в апаратурі з метою здобути пучок практично гомогенних промінів в руках постійного типу, а також основне наукове уgruntування питання дозиметрії (праці Christen'a, Fürstenau, Dessauer'a й инш.) та, нарешті, пристосований так званою фрейбурзькою школою метод кількального освітлення, при чому проміні наводяться на хворобливе вогнище під різними кутами й через різні ділянки шкіри,—усе оце відкрило еру терапевтичного пристосування рентгенового опромінювання. Чудові наслідки, що їх досягнуто в ділянці добротних опухів, звернули всі творчі сили розуму й новіших удосконалень рентгенологів в напрямку проблеми лікування злісних новотворів, а головним чином раку та саркоми.

Нарешті, слід підкреслити, що рентгенологія виросла в самостійну наукову дисципліну, склалися кадри людей, які виключно віддалися розробленню та удосконаленню її завдань, засновано спеціальні катедри при університетах (в Київі, Харкові й Одесі), а в останній час на Україні відкрилася Українська Рентгенівська Академія імени доктора Григор'єва.

Проф. О. ЯНАТА.

До організованого розвитку науки на Україні*).

Минуло п'ять років напруженої революційної боротьби, а разом і творчості. І час зробити вже де-які підсумки тому, що зроблено, критично оглянути ті шляхи, якими йшла та розвивалася за ці роки кожна галузь нашого життя. Це дасть змогу свідоміш, плановіш вести роботу далі, випростуючи шляхи, уникаючи багатьох помилкових і недоцільних, хибних кроків.

По де-яких галузях така своєчасна праця вже й пороблена та робиться, переважно на сторінках періодичної преси. Але не торкнулася вона ще тої галузі, що є основною в культурному і початі економічному будівництві. Саме не торкнулася стану і розвитку науки та наукових організацій на Україні.

А між тим, хоч і надто мало уваги у нас зверталось досі на цю галузь, бо вся майже увага скеровувалася на ті питання, що були актуальними питаннями боротьби, але й у ній за ці роки пророблена чимала робота і відбувся ряд змін і «подій» історичного характеру і значіння. Критично оглянути той шлях, яким йшла останні роки наука на Україні і яким йде тепер,—то чергове завдання не тільки самої науки (наукових організацій і діячів науки), але й найширших кол суспільства і самої держави, як такої, коли вона неминуче стає на шлях економічного будівництва, ставлячи на перше місце піднесення і планову організацію народнього господарства Республіки.

Ті умови, в яких Радянська Україна розв'язує і в ближчі роки має розв'язати ще свої основні економічні проблеми,

*) Від редакції. Ми містимо цю статтю проф. Янати, хоч і не згодні з його методом трактовки і висновками. Проблема організації науки на Україні має остільки велике значіння в процесі будівництва соціалістичного господарства, що було б бажаним, щоб на цю тему наукові діячі і організатори культурного життя дали ще низку статтів в «Червоному Шляху». Редакція вживе в цьому відношенні відповідних заходів. Зокрема в слідуючому № «Ч. Ш.» буде надруковано статтю про організацію науково-дослідчих кафедр, ролю яких проф. Яната, на погляд редакції, оцінює не правильно.

налагоджуючи своє народне господарство, рішуче примушують всю увагу тепер звернути на максимальне доцільне використання всіх її внутрішніх ресурсів і в першу чергу її природніх сил і багатств. Нема ж чого розводитись про те, що це можливо тільки при максимальному і доцільному використанні науки та її здобутків. Отже, основним критерієм, з погляду якого треба підійти до огляду розвитку і стану науки на Україні,—то як раз і є оцінка того, наскільки відповідають вони досягненню отого головного завдання, наскільки вірно прагнули до цього і прагнуть наші наукові організації і діячі науки, і, врешті,—сама держава з її органами. З погляду цього ж критерія можна буде підійти і до формування чергових завдань науки на Україні і організованого її розвитку. Але озброївшись таким основним критерієм, ми разом з тим не повинні забувати й того, що піднесення матеріальної культури країни найтісніше звязано з розвитком її духовної культури, який перш за все спирається на розвиток науки в усіх її галузях, а цеб-то й тих, що не безпосередньо студіюють природні сили й багатства країни.

На передодні Великої Революції, на третій рік страшної імперіялістичної війни, наука на Україні, так само як і в Росії, була вже в занепаді. Ті наукові установи і організації, що існували до війни, хоч в більшості і продовжували працю, але в дуже скороченій формі; а їх наукове видавництво надто зменшилося. Так само і вища школа переживала занепад своєї наукової праці. Будь-якого об'єднання поодиноких наукових установ і організацій, а тим більше координації їх праці в межах України,—майже зовсім не було. А самі установи і організації переважно мали місцевий приватно-громадський, або громадсько-державний характер, спираючи свою роботу на дотації державні. У занепаді було, головним чином через відомі утиски українського друку під час війни, і Українське Наукове Товариство (в Києві), що заснувалося після революції 1905 року і що характером своїм глибоко відрізнялося від більшості інших наукових організацій на Україні, не тільки тим, що стояло на ґрунті національної української культури, але й тим, що дбало за розвиток науки на цілій Україні. Нема чого й казати, що так само занепадала тоді і індивідуальна наукова праця окремих працьовників науки.

Перший рік революційної боротьби на Україні, що, як відомо, проходив у надзвичайно гострих подіях, зосереджених переважно біля Києва,—приніс ще більший занепад науки на Україні. Навіть і Українське Наукове Товариство, що здавалося б мусило віджити, коли не стало утисків над українським словом, продовжувало животіти. Причиною такого стану нашої науки тоді були не тільки відомі тяжкі умови, головним чином матеріальні, в яких опинилися тоді наукові установи та наукові діячі України, але й те, що стихія громадянської боротьби захопила тоді і найактивніші, найтворчіші елементи самих робітників науки. І це, звичайно, було цілком природньо.

Але поруч із занепадом нашої науки на початку революції, почався в ній і глибокий внутрішній творчий процес переоцінки тих напрямків, тих шляхів, якими йшла вона до революції. І все більше усвідомлювалося, як нормальне, те, що наука на Україні перш за все повинна бути наукою краєвою, скерованою в першу чергу на всебічне досліджування території самої України, а тим самим—на піднесення нашого народного господарства.

Цей здоровий новий напрямок не встиг реально і широко, в державному масштабі, виявитися в 1917 і на початку 1918 року і виявився вперше в середині і другій половині 1918 року, навіть при всіх несприятливих умовах гетьманської реакції. Заснування в цей період Української Академії Наук, розвиток діяльності Українського Наукового Товариства, особливо в галузі наук природничих, скликання ним 1-го З'їзду Природників України, а врешті, але почасти,—заснування 1-го Українського Державного Університету,—ось ті історичні етапи, що зафіксували наслідки творчої праці наукової думки на Україні в перший період революції, і що вивели її знову на шлях розвитку, в першу чергу—як науки краєвої, зорієнтованої не на абстрактні інтереси людського знання і вселюдської культури, а на конкретні завдання піднесення народного господарства і культури в реальних умовах певної обмеженої території, з властивими їй природними та економічними умовами. Правда, згадані етапи зафіксували той момент у розвитку нашої науки з властивими йому специфічними відтінками, але то була неминуча данина обставинам часу, що вже майже стерта історією. Самий же перелом, що тоді стався і оформився в напрямкові нашої науки,—то був безперечний наслідок революційної творчості в науці на Україні. І можна вважати, що після цього перелому вона вступила в новий період свого розвитку, характерні риси шляхів якого схарактеризовані були вище.

І справді, ми бачимо, як 1919 року поволі, переборюючи відомі тодішні матеріальні труднощі, навіть після подій кінця 1918 і початку 1919 року, продовжують розвиватися такі центральні наукові установи, як державна Українська Академія Наук і громадське Українське Наукове Товариство, обидві з усеукраїнським масштабом діяльності.

Разом з тим бачимо, як у той же час майже всі старі, колись розвинені наукові установи і товариства, маючи в своїх руках часом дуже багаті наукові засоби (бібліотеки, музеї, лабораторії то-що) і чималі наукові сили, продовжували перебувати в занепаді, не живучи, а то й не животіючі зовсім.

І це не тільки через скрутні матеріальні та інші умови, а головне—через причини внутрішні, через те, що вони не пережили самі ще того перелому, який згадувано вище, і тому не мали нових імпульсів до праці, до боротьби за неї. Так само бачимо, як у той час переживала ще більший занепад, аніж раніш, наукова праця по вищих школах. Але тому спричинялися

ще й інші умови, безпосередньо зв'язані не з науковою, а з освітньою і організаційною частиною вищої школи на Україні в цілому.

Такий був стан наукових установ і організацій та наукової діяльності на Україні, коли нова глуха денікинська реакція наклала свою важку руку на велику територію України і на Київ у другій половині 1919 року. Наукове і взагалі культурне життя на Україні тоді переживало велику кризу. Центральні краєві наукові державні установи (Академія Наук та інші) боролися за право на своє існування, позбавлені цілком будь-яких державних ресурсів. Не ожили і старі наукові установи і організації, не ожила і вища школа. Невимовна матеріальна скрута, яку тоді терпіли люди наукової і взагалі культурної праці, була основним сумним фоном. Це була найтяжча сторінка в історії нашої науки за останні роки.

Але разом з цим то був і час великого іспиту для того нового її напрямку, що ним почався новий розвиток науки на Україні за часів революції. І цей іспит був витриманий з честю. Найбільшу ж життєвість при цьому виявило Українське Наукове Товариство. Воно не тільки не занепало, а навіть ще й розвинулося за часів денікинської реакції, скупивши в собі самодіяльність всіх живих наукових сил не тільки Києва, але й почасти провінції, коли почали організовуватися місцеві Філії Українського Наукового Товариства. Не спинялася й видавнича діяльність Товариства.

З початку 1920 року, з поворотом Радянської Влади, умови для наукової праці покращали, і наукова діяльність, поновившись і по центральних державних наукових установах, продовжувала розвиватися в тому напрямкові, як і з початку 1919 року. Але й тепер найбільше розвивалася діяльність Українського Наукового Товариства. Весняні події цього року спричинилися тільки до невеликої і короткої депресії, після якої той розвиток знову продовжувався. Старі ж місцеві наукові установи та організації і тепер перебували в занепаді; так само і наукова діяльність вищої школи.

Початок 1921 року і перша його половина відзначилися важливими подіями в історії нашої науки.

Українське Наукове Товариство, в природньому своєму розвитку, давно вийшовши з меж товариства національного і набравши характеру всеукраїнської вільної наукової асоціації, з сіткою місцевих філій і розвиненим видавництвом, виросло в велику наукову організацію з двома відділами, сімнадцятьма секціями, багатьма комісіями і різними науковими установами (музеєм, бібліотекою, інститутами і т. и.), з великим і цінним науковим майном, помешканнями, будинком і т. и.

Між тим матеріальні ресурси Товариства не тільки не росли, а зменшувалися, особливо коли націоналізована була друкарня Товариства, коли був припинений продаж його видань

і т. и. З кожним місяцем в У. Н. Т. наростали внутрішні суперечності між його природнім розвитком і обмеженістю його ресурсів. Єдиним виходом було спертися на державні засоби, щоб-то по суті тоді стати на шлях удержавлення. Реальні кроки до того й були вперше зроблені У. Н. Т. в Харкові на початку 1921 року.

Але поруч з цим назривала криза і в Українській Академії Наук. Заснована за гетьманських часів, на зразок старих європейських Академій, вона не відповідала ані своєю конструкцією, ані напрямком своєї праці, сучасним вимогам і сучасному темпу життя на Україні, що й встигла виявити протягом свого недовгого існування. В зв'язку з цим, з ініціативи Народнього Комісара Освіти Г. Гринька, Радою Народніх Комісарів України на початку ж 1921 року був прийнятий декрет про зміну Статута Академії. Ця зміна передбачалася в напрямкові поширення складу Академії, органічного зближення її з широкими колами наукових робітників і з самим життям, зокрема з потребами народного господарства і т. и.,—цеб-то як раз у тому напрямкові, в якому природньо розвивалося і У. Н. Т.

Таким чином разом зійшлися дві ініціативи—до удержавлення У. Н. Т. і до організації У. А. Н.

Удержавлене У. Н. Т. і реорганізована в зазначеному напрямкові У. А. Н. були б дуже подібними широкими науковими державними організаціями, рівнобіжне існування яких було б цілком недоцільне з погляду планої організації науки на Україні. Через це й виникла ідея об'єднання У. Н. Т. і У. А. Н. і створення єдиної Всеукраїнської наукової організації, що була б державною, але разом з тим об'єднала б усіх робітників науки на Україні і дала б повну можливість виявлення їх індивідуальної і колективної наукової творчості, щоб-то була б збудована по принципу організації широко-громадської.

Після цього, з наказу Наркома Освіти, в Києві почала працювати спеціальна Комісія, що, при найближчій участі У. Н. Т., мала переробити Статут У. А. Н. Поруч з нею працювала паритетна Угодова Комісія, що виробляла умови об'єднання У. Н. Т. з У. А. Н. В працю цих двох Комісій в значній мірі втягнені були найактивніші наукові сили Києва, і це не могло не відбитися негативно на самій науковій праці, особливо У. Н. Т., через його лихі матеріальні обставини. Але й за цей період У. Н. Т. встигло випустити ряд нових своїх органів у виданні Київської Філії Державного Видавництва.

В наслідок напруженої організаційної праці, що велася у Києві в першому півріччі 1921 року, був складений статут «Всеукраїнської Академії Наук», що був потім з де-якими змінами затверджений 14-го червня Радою Народніх Комісарів, і були вироблені умови об'єднання У. Н. Т. з У. А. Н., затвержені 30-31-го травня Загальними Зборами У. Н. Т. і Спільним Зібранням У. А. Н. Таким чином з 1-го червня 1921 року Укра-

їнське Наукове Товариство перестало існувати¹⁾, з'єдналося з У. А. Н., а з 14-го червня У. А. Н. реорганізована у В. У. А. Н.—Всеукраїнську Академію Наук. Секції У. Н. Т. стали з цього часу Секціями відповідних Відділів В. У. А. Н.; так само й інші установи, Голови Секцій—членами Відділів Академії і т. и.

Так формально завершилося створення єдиної центральної, а разом з тим, всеукраїнської наукової організації.

На жаль, після цього формального завершення такої важливої для держави справи, не було виявлено потрібної ініціативи ані з боку самої Академії, ані з боку Уряду, для реалізації статуту Всеукраїнської Академії Наук та для фактичного створення з неї міцного осередку науки і всеукраїнської наукової організації, що спиралася б на сітку своїх місцевих філій і установ та на об'єднання широких кол наукових робітників. А через те, що не було виявлено потрібної ініціативи,—не було в розпорядженні Академії і тих матеріальних ресурсів, що на них могла б базуватися її широка наукова праця. Через те можливі були і ті кількаразові великі скорочення штатів Академії, що були проведені наприкінці 1921 та на початку 1922 року і що привели майже до небуття цілий ряд важливих академічних установ, у тім числі найбільше з тих, що були раніш установами У. Н. Т.

Таким чином у другій половині 1921 і на початку 1922 року ми не наблизилися до реалізації наслідків проробленої в першій половині 1921 року великої роботи над організацією планомірної наукової праці на Україні, а той центральний науковий організм, що мав стати всеукраїнською науковою організацією (В. У. А. Н.), перетерпів навіть і нову депресію у своєму розвитку. Поруч же з цим почалися нові шукання тої організаційної форми, що привела б врешті до тої ж мети. Почалася організація науково-дослідних кафедр з новим центром—Науковим Комітетом Головпрофосвіти—на чолі (Філія в Києві). Правда, ця організація, крім наукових завдань, має ще за мету і підготовку нових кадрів високо-кваліфікованих робітників науки, але вона порушує таки цільність тої організаційної схеми, що навіть законодавчим шляхом зафіксована при затвердженні статуту В. У. А. Н. і що зовсім не виключає можливості як найширшого використання В. У. А. Н. з її Філіями (на жаль, поки що неоформленими) для підготовки наукових працівників, передбачаючи навіть і право Академії давати наукові ступені. Протягом свого майже річного вже існування ця нова всеукраїнська наукова організація встигла вже досить виявити свій маложиттєвий характер. Науково-дослідні кафедри по суті є досі в більшості тільки додатки до відповідних кафедр вищих шкіл. А ті надто обмежені ресурси, що витрачаються

¹⁾ Обрана ним Ліквідаційна Комісія тільки частково ще закінчила свою працю, що й затверджено першими Ліквідаційними Зборами У. Н. Т., що відбулися в 1922 році; решта ж ліквідаційної праці ще й досі не закінчена, через брак засобів у Ліквідаційної Комісії.

на їх утримання,—є досить недоцільне розпорошування коштів, витрата яких дала б значно більший ефект, коли б робилася сконцентровано.

Важливим придбанням 1922 року було заснування ще одної нової центральної установи—Комітету Допомоги Вченим при Раді Народніх Комісарів, з кількома місцевими Філіями, у тім числі і в Києві. Майже річна праця цього Комітету відзначилася значним поліпшенням матеріального стану, чому сприяло так само й де-яке загальне поліпшення фінансового стану Республіки. Це підвищення матеріального рівню, звичайно, викликало і де-яке загальне піднесення індивідуальної і колективної наукової праці на Україні. Характерним показником цього є те, що в другій половині року та особливо наприкінці його відновили свою діяльність ряд старих наукових товариств, що від самого початку революції перебували в стані анабіозу. На жаль, в цьому відновленні не помітно поки-що нових творчих сил і напрямків. Реставруються старі... Так наче після довгого летаргичного сну, вчені якогось старого поважного наукового товариства збираються після 100-го на 101-е наукове засідання. Так наче і не було ані війни, ані революції, ані колосальної спроби нового соціального будівництва, ані голоду; так наче і немає тих проблем сучасності, що вони поставили, і розв'язання яких чекає від нас життя, даючи імпульси до нової творчої думки і праці майже в усіх галузях знання. Але треба гадати, що це тимчасове явище. Воно є тільки першою, так би мовити, стихійною стадією пробудження наукового життя в старих наукових організаціях. Протилежністю йому в значній мірі є напрямок праці багатьох нових місцевих громадських наукових організацій, що створилися під час революції і хоч помалу, але процювали в нових—тяжких умовах, а тепер, з поліпшенням матеріальних умов життя, так само ширше розгортають свою працю. І треба сподіватися, що усвідомлення сучасних життєвих напрямків наукової праці, зорієнтованої в основі на реальні потреби життя,—дійде врешті і до тих старих наукових організацій, що нині відроджуються. Прискорити цей природній процес могла б, звичайно, впливом своєї організованої колективної наукової творчості, та всеукраїнська наукова організація, над створенням якої вже покладено стільки сил, але якої фактично, як уже говорилося, і досі немає, хоч як гостро вимагає сучасне життя організованої наукової праці.

Тут до речі нагадати і про останню широку, але нереалізовану, на жаль, досі спробу підійти до організації науки на Україні через Всеукраїнський Науковий Конгрес, що намічалось його Наркомосом скликати ще минулого року, спочатку в Києві, а потім—в Харкові, в зв'язку з чим була пророблена і велика підготовча робота як у Києві, так і в Харкові, у другій половині минулого року. Тепер замість цієї ідеї з'явилася нова—кликати ближчим літом ряд спеціальних наукових З'їздів. Але ані та, ані

друга не привели б до бажаної організованості і планомірності в науковій праці, організовано скерованій на сучасні життєві проблеми нашої дійсності. Коли вірно те, що тільки організація кожної поодинокі галузі науки може бути основою організованості науки в цілому, то вірно й те, що попереду, ніж організувати окремі наукові галузі,—треба гаразд уявити собі загальну структуру майбутньої загально-наукової організації, в якій би окремі її галузі в центрі і на місцях були органічними її членами, а не механічно зв'язаними частинами. А ледве чи треба доводити, що це потрібно, бо ми надто багато маємо прикладів того, як шкідлива буває ізольована кастова наукова організованість, як відриває вона науку від життя, як підтримує вона консервативний напрямок науки для науки.

Але ж не на широких з'їздах чи конгресах може бути вироблена і та схема... Її мусить виробити саме життя знизу, а не згори; і власне, як ми бачили, воно її в значній мірі вже й виробило. Широкий розвиток Українського Наукового Товариства, з'єднання його з Українською Академією Наук, при перетворенні її у Всеукраїнську, з Відділами, Секціями та Бюро по ширших і вузких спеціальностях і з краєвими її та місцевими Філіями, через які, як їх дійсні члени, члени кореспонденти і співробітники, при періодичних з'їздах та конференціях, втяглися б у організовану наукову працю всі живі наукові сили країни,—ось та життєва схема, яку виробило саме життя, і яку тільки санкціонувала законодавча рука. Коли ж ця схема досі не реалізована, коли наче б ідуть ще шукання нової (даремні, бо кращої за тої, яку дає саме життя, не втвориш), то це не через те, що вона не життєва, а через те, що не переможені ще ті перешкоди, почасти в самій Академії, почасти поза нею, головним чином матеріального порядку, що так довго роблять опір широкій реалізації тої схеми. І ось на цьому треба в першу чергу скупити всю увагу. Треба перемогти ту інерцію, що є природньою і зрозумілою, і з якою ми так добре знайомі з сучасної практики нового будівництва. І тоді живу схему наповнить нове наукове життя в його організованих масових індивідуальних і колективних нових проявах.

Цікавим новим доказом того, як жива наука на Україні шукає собі виходу на ширше поле,—є нова ще спроба створити нову всеукраїнську наукову організацію «краєзнавства», на зразок тої, що розвивається в Росії і в зв'язку з нею—в надії на матеріальні ресурси безпосередньо з Москви, зневірившись в тому, що їх колись матиме і даватиме на науку наша Республіка. Не спиняє тим часом народження цієї нової організації і цілковита недоцільність рівнобіжного існування її поруч з аналогічними іншими, що створилися на Україні раніш, і що так само в основі є організаціями наукового краєзнавства. Отже, маємо новий приклад того, як знову доводиться витратити нашим невеликим виснаженим науковим силам енергію на організаційну

працю, замість творчої наукової; і знову через те тільки, що не реалізовано досі створення єдиної широкої всеукраїнської наукової організації, що й мала б як раз за перше своє завдання—краєзнавство і всебічне досліджування природніх сил і багатств України.

Такий той недовгий, але не простий, шлях, який пройшла наша наука за останні роки в своїх шуканнях. Куди не відхилився той шлях, але він все прямував до організованого розвитку науки на Україні та прямує й тепер, бо то єдиний є певний шлях, що приведе врешті нашу науку до самого життя, а тим самим дасть їй і нові непереможні імпульси дальшого розвитку.

Оглядаючи організаційні форми наукового життя України за революційний період, ми навмисно обмежилися тільки установами й організаціями загально-наукового характеру, щоб не ускладнити наш огляд і тим не ускладняти основного питання.

Але поруч з розвитком загально-наукової організації йшов останні роки на Україні і розвиток спеціальних наукових організацій, застосованого характеру, що врешті привів до створення кількох великих і малих наукових організацій всеукраїнського характеру при відповідних відомствах: Сільсько-Господарський Науковий Комітет України (з Філіями)—при Наркомземі, Науково-Технічний Відділ і Український Геологічний Комітет—при Раді Народнього Господарства, та де-які інші, дрібніші—при інших відомствах, трестах то-що. Коли б ближче оглянути історію їх розвитку, то і тут ми побачили б аналогічні шукання, як і на шляху до загально-наукової всеукраїнської організації. Але ці організації швидче вилилися в сталі форми, що й природньо, бо вони ближчі до життя вже своїми конкретнішими завданнями. Але, ставши в безпосередньому зв'язку з зацікавленими відомствами, ці наукові установи згубили тим часом органічний зв'язок з загально-науковими центрами і організаціями. І це було неминуче при тих довгих шуканнях, які ще й досі не закінчилися у нас на шляху до організованої науки. Але це разом з тим не є природньо і не сприяє плановій організації наукової роботи в цілому і по тих же застосованих її галузях. І чергове завдання, не пориваючи зв'язку отих спеціальних практично-наукових установ і організацій з зацікавленими відомствами, зв'язати їх у той же час і з загально-державною науковою організацією, яка мусить врешті реально, а не тільки формально, створитися і стати могутнім чинником організованого планового розвитку науки на Україні і піднесення її народнього господарства та культури.

Час взагалі реально наблизитися, врешті, до розв'язання питання організації науки на Україні, що стоїть як серйозна і невідкладна державна проблема. Доки ж вона лишатиметься нерозв'язаною, доти наша наука не стане врівень з сучасним життям та його вимогами і не вийде з тої кризи, яку так гостро ще й досі переживає; і доти нас з сумом вражатимуть ті конт-

расти у стані науки і наукових установ України і Росії, що де далі набирають все виразніших і яскравіших форм.

Час кинути шукання шляхів до розв'язання цієї проблеми. Їх досить вже випробувано. І досить вже визначився той широкий шлях від самого життя, що єдиний просто веде до організованої науки. Нема чого боятися новаторства в науковим будівництві. Справжній учений ніколи не цурався народньої мудрости і творчости. І Робітничо-Селянська Республіка повинна зуміти найти ті організаційні форми, в яких би планомірно об'єдналися наукові зусилля всіх творчих сил, від академіка до масового дослідувача. Коли ж вона їх знайшла, то повинна всіма своїми засобами сприяти тому, щоб ця форма перетворилась в життя.

Ініціативу в цьому найперше повинні широко виявити ті вищі державні органи, що в їх розпорядженні є оті засоби. За самодіяльністю і працею як найширших кол робітників науки справа тоді довго не стане, і ми в короткий час наблизимся до розв'язання ще одної з тих проблем, які досі ще не були і не могли бути розв'язані.

Київ. 14/III—1923 р.

Ол. ПОПІВ.

Михайло Коцюбинський.

(З нагоди десятиліття його смерті).

На сторінках Харківської «Книги» т. В. Коряк забиває осикового кілка в домовину «національної» української літератури. (Див. статті: «Мотиви соціальної боротьби в сучасній українській літературі» та «Кінець нової укр. літ.»—в журналі «Книга», 1923, 1—2).

Ось кілька яскравих та цікавих для нас рисочок з того.

«Є просто смертельно стомлені люди, що виходять з бою і заявляють, що вони не беруть участі в соціальній боротьбі, не визнають Лойд-Джорджа та Петлюри, а вірять тільки—в Бетховена...

Вони силуються в мистецтві знайти забуття, сховатися від життя...

В творчості є вони чистими консеквентними формалістами»...

Вони «не цураються і соціальних мотивів і дають їх між іншим, аби це не було лише на шкоду художности, яка є головним, мовляв, у мистецтві. Бо ж мистецтво є мистецтво, а не шевство. Колись Пачовський іще мовив: штука є штука,—я не прую туди жадних ідей».

Косинка «дав непоганих кілька шкіців з часів горожанської війни... Виклад об'єктивний до того, що читач не розбере—за кого є власне автор—з революцією, чи проти неї, чи споглядає, як стороння людина?» («Книга», 1923, 1, стор. 9—10).

«З революцією, чи проти неї» був би Коцюбинський, коли дожив би до наших днів? З нами він, чи проти нас, чи «споглядав» би, як стороння людина? «Об'єктивний» він формаліст, що лише «між іншим» торкається соціальних мотивів, чи—навпаки—ці мотиви лежать в основі його творчости?

— Ці питання ми мусимо поставити перед собою, коли хочемо вияснити,—де *зараз* місце Коцюбинському - творцеві: в тій домовині, де лежать Пачовські та Косинки, що в ню осикового кілка забивається, чи-таки—з нами він буде, не дивлячись на десяту річницю смерті людини-Коцюбинського,—з нами, цеб-то—з новим робітничо-селянським суспільством, з новими актуальними в наші часи соціальними мотивами?

Так!—перш за все нам доводиться розязати це питання—відносно Коцюбинського, як і відносно кожного, хто вніс свою більшу чи меншу долю в наше письменство. «Переоцінка цінностей» літературних—для нас—мусить ґрунтуватися власне на цьому.

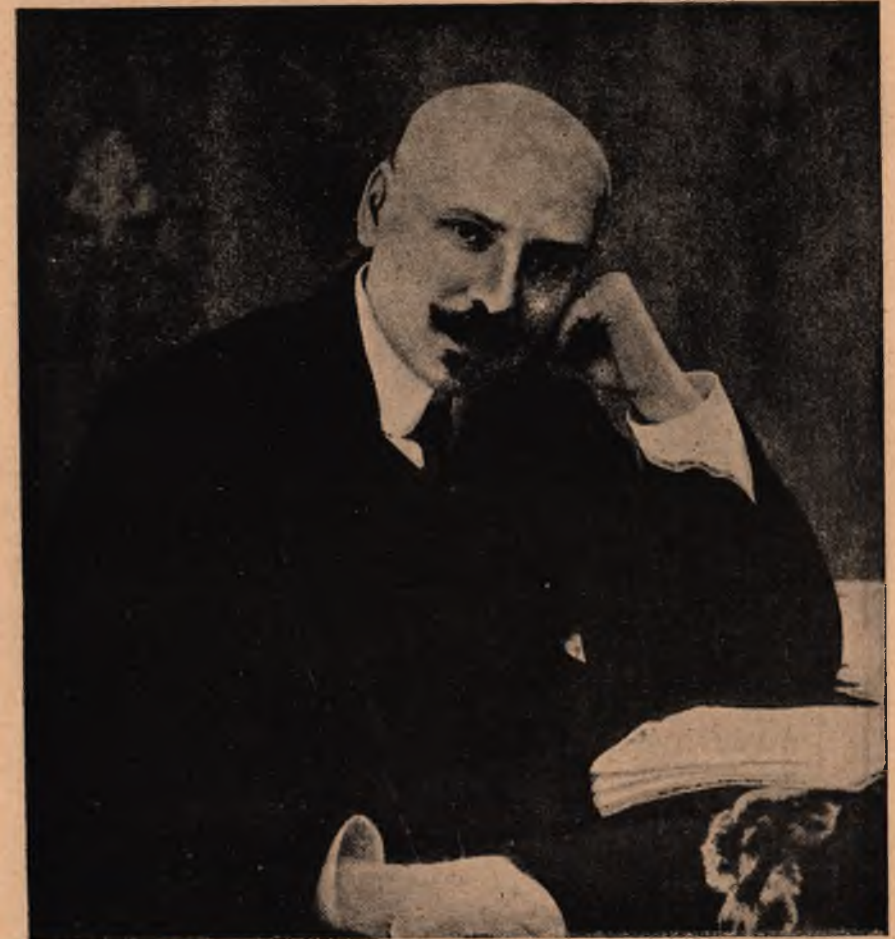
Правда, шлях цей де-кому може здаватися досить непевним. Можливо, й серед наших читачів найдуться люди, що схотять у тисячу перший раз переглянути старе, як світ, питання про «форму» й «зміст» в літературі, про «чисте мистецтво» й «тенденційну ідейність», про «естетичну» й «публіцистичну» критику художніх творів і т. д., і т. и.,—який з цих напрямків являється нашим, якому з них ми даємо перевагу, що ми беремо за своє гасло?

Ми свідомо уникаємо тут дискусій на цю «вічну й безконечну» тему: Писано про це багато, говорено ще більше. Але з точки погляду *нашої* статті про Коцюбинського—«найпустіше в світі це питання»,—як мовив Франко з іншого, але—запевняємо—аналогічного приводу.

Але щоби зразу покінчити з ним, мусимо заявити: ні «чистій формі», ні «чистому змістові» ми переваги не даємо. Одно «обумовлює» друге, одно «тягне» друге за собою. Ми ненавидимо всяке рабство, в тому числі і те рабство, про яке так яскраво говорить професор В. Перетц. («Из лекцій по методології»... Київ, 1914, стр. 118): як що літературний критик «буде в рабстві у естетики, етики, публіцистики, що служать інтересам моменту, він ніколи не зможе збудувати наукової історії літератури». Так! ми не рекомендуємо нікому й самі не збираємося попадати «в рабство» до... «публіцистики, що служить інтересам моменту», але, визнаючи необхідним студіювати кожного письменника *всєбічно*, *першим* питанням *зараз* рахуємо питання про його соціально-політичний напрям, яко письменника. З цим питанням підходимо ми зараз і до Коцюбинського: з нами він, чи проти нас?

Десять років пройшло з дня його смерті,—досить часу для того, аби зібрати чималий «об'єктивний» матеріал до всєбічної оцінки визначного письменника. Хай ми приймемо ту думку, що Коцюбинський до «ходких» письменників не належав, бо, як говорить С. Єфремов: «він був вищий од тієї звичайної публіки, що звикла була ще недавнечко пити з криниці українського письменства». («Коцюбинський». Критично біографічний нарис. Київ. 1922. стор. 1.). Але власне ця «вищість» при «неходкості» може тим більше права давала Коцюбинському, щоб, як вже не «звичайна публіка», то хоч би принаймні «жерці науки» та щирі «цінителі рідного письменства» зібрани отой матеріал, вистудіювали його, всєбічно розглянули й уважно—совісно оцінили всю літературну спадщину Коцюбинського.

А чи так це в дійсності? Писали про Коцюбинського, як для *українською* письменника, то—за останні десять років—не

МИХАЙЛО КОЦЮБІНСЬКИЙ

дуже й мало. Писали: М. Чернявський, В. Гнатюк, А. Саликовський, В. Чикаленко, М. Могилянський, Г. Коваленко-Коломацький, В. Леонтович, С. Іткін, М. Горький, О. Грушевський, М. Грушевський, С. Петлюра й інші, особливо ж—Л. Старицька-Черняхівська та С. Єфремов. Академик С. Єфремов в цитованій вже вище книзі, що являється, так би мовити, «останнім словом» української науки про Коцюбинського (1922 р.), намагається вже навіть зробити де-які підсумки всіх попередніх студій над нашим письменником. Життя Коцюбинського, його шукання й, нарешті, досягнення—все це змалював шановний академик на підставі як своїх власних (і, як видно, дуже серйозних) студій над Коцюбинським, так і студій трохи не всіх вищезгаданих авторів. Він використав і художні твори Коцюбинського, й його листи, автобіографічні записки то-що, й навіть його твори з галузі нехудожньої прози (реферат), спогади сучасників про Коцюбинського (навіть недруковані), і назва «нарис» являється надто скромною для книжки Єфремова, що намагається охопити все життя й творчість Коцюбинського, простежити його «дорогу шукання» й зійти за ним на саму «вершину творчости» його.

Але що ж знайшли—побачили в Коцюбинському оті півтора десятки «кваліфікованих» читачів-друзів, що писали про нього та що їх писаннями користувався сам «корифей» коцюбиністів—академик Єфремов? Яким світлом освітили вони «неходкого» в «звичайній публіці» Коцюбинського перед оцією «публікою»? Яке місце дали йому в «криниці українського письменства»?

Нам ніколи й ніде тут давати відповідь на це питання відносно всіх праць вищезгаданих авторів про Коцюбинського. Але це в тій чи іншій мірі робить С. Єфремов в своїй вже цитованій нами книзі. То послухаємо його уважно.

«Самотні з природи люди,—пише він, — завжди бувають коли не егоїстами, то еготистами, скрізь себе... ставлючи в центрі життя. Щось таке було безперечно й з Коцюбинським. ...Кругом—базар, суєта, стогін, смерть близьких, громи, людські пристрасті, боротьба, краса і погань життя сплітається в вигадливих мережках,—а він... трохи осторонь стоїть і жадібними вбірає все те очима,—як матеріал... Люблячи життя, він проте не міг до його приліпитись, як ненавидячи усе темне, всяку містику, не міг разом позбутися потреби молитися, навіть у найзвичайнішому розумінні цього слова» (Цітована книга, стор. 71—2).

І от так—протягом 167 сторінок...

Безперечно, добре знаючи Коцюбинського, з ширим замишуванням розроблюючи свою тему, академик Єфремов дуже докладно обгрунтовує оцей свій погляд на нашого письменника, яко на «еготиста», як на людину, що «трохи осторонь» стоїть від людського «стогону» й «боротьби» та молиться собі богу—«у найзвичайнішому розумінні цього слова». А чого шукав

він все своє життя?—Зрештою, мовляв, «єдиного на потребу»—«манери літературної» (стор. 92), яка була б для нього найпридатнішою. А вже коли він її знайшов, то «сюжет, який і перше не важив багато в творах Коцюбинського, тепер ще далі на задній одходить план, а то й зовсім зникає» (стор. 103).

З ким *такий* Коцюбинський—з нами, чи проти нас?—спробуйте розв'язати це питання.

Та й чого б ви хотіли від того академічно-єфремівського Коцюбинського, який вже «на дев'ятому, либонь, році» був засуджений своїм ученим біографом на те, щоб бути пізніше «письменником і громадянином українським»—зі «справжньою свідомістю національною» (дивись анекдотично-фатальний епізод з життя Коцюбинського на 8—9 стор. книги Єфремова). Чого б ви хотіли від того Коцюбинського, який, по запевненню Єфремова (на підставі свідчень попередніх дослідувачів, див. вище)—в юнацтві «більш нахилився думками до естетики та філософичного світознання», стоячи цілком «поза політикою», «любив письменство та вже й тоді не приймав примітивно-службової його ролі, що виявилась у тенденційній і через те здебільшого грубо-антихудожній «гражданственності»... гордо стояв одинцем на непопулярній позиції, в критиці революційної буденщини тільки себе й виявляючи... викликаючи нерозуміння й глум од людей, що утертими звали ходити стежками»... (Стор. 15 та 18). При чому, під «утертими стежками» тут розуміється «народовольчество» кінця 70-х років і т. п.

Але ось на початку 90-х років Коцюбинський «вступає до виборного кола тих, хто тоді мало не єдиними були заступниками українського народу» (стор. 21), цеб-то до кола «українських письменників». Що ж робить цей «заступник»?—Шукає! Шукає певної... «манери літературної», шукає форми. Майже третину своєї праці академік Єфремов присвячує досліджуванню власне цієї «дороги шукання». Коцюбинський для нього—«незрівняний майстер форми» (стор. 15), і тому це не дивно.

Може трохи кому й стане дивним те, що це той самий Єфремов зробився шукателем-дослідником *форми*, — той Єфремов, якого в свій час В. Дорошенко, Ф. Сушицький, О. Дорошкевич та інші на сторінках «Л. - Н. Вістника» та «В. У. Школи» картали за «нахил до публіцистичного методу», за публіцистичний характер його «історії укр. письменства»—за те, що автор «історії» «стежить за розвитком ідей, а не образних здібностей художнього твору». Очевидно, сувора критика вплинула на нашого «публіциста» і він став «формалістом». А може вплинуло й те, що то був час один, а тепер другий...

Але, так чи інакше—факт залишається фактом: на думку Єфремова, Коцюбинський трохи не готов повторити за Пачовським: «штука є штука,—я не прутуди жадних ідей».

Блискучі фрази про «духовий аристократизм» Коцюбинського; часте повторювання, з особливим притиском і смакуванням, слів Коцюбинського в одному з листів до Гнатюка: «все ж життя моє в літературі»,—з додатком яскраво «формалістичних» коментарів до цих слів; підкреслення того, що Коцюбинський ніби «раз-у-раз, стояв осторонь і очима спостерігача споглядав на події, що пересувалися поуз його», (стор. 72); безапеляційне (але остільки ж і безпідставне!) залічування Коцюбинського до кола «заслужених діячів українського відродження» (ст. 62) в суто-міщанському розумінні цього слова—ось такі характерні риси праці Єфремова.

І зрештою, хто ж *такий* Коцюбинський? Єфремов досить довго готує читача до відповіді на це питання: лише на 121-ій сторінці ставить його він—«куди прийшов він (Коцюбинський) врешті, які його здобутки й відповідно до них і місце в нашому письменстві? На яку спроможуся відповідь на це—знайде читач далі». А далі йде III розділ праці Єфремова: «На вершинах творчости». Одкидаючи «гіпотезу» попередніх критиків про чистий «естетизм» Коцюбинського, нам дослідувач твердо заявляє: «Широка людяність—це основа його творчости, і примат людяности знайдемо в його творах»... А далі йде шукання цієї «людяности». Але тут вже читач почуває ніяковість... «Людяність» ця—остільки щось неясне, безбарвне й необмежено—«неуформлене», остільки порожне й глухе, що обіцяна «відповідь», на яку «спромігся» дослідувач, здається не стільки відповіддю, скільки запитанням.

А коли далі «людяність» переходить в «гармонію», то тут вже в читача й зовсім «руки опускаються»: що можна означити такими безмежними й беззмістовними словами, як «людяність» та «гармонія»?

Зрештою, «на вершинах творчости» єфремовський Коцюбинський являється «людяним гармонійним талантом» і знову таки все тим же «самотним аристократом духа» (стр. 165)...

Ми не рецензію на книжку Єфремова пишемо (вона досить багата й змістовна, має й свої численні позитивні риси),—ми хочемо, як уже казали, показати те освітлення, яке давала Коцюбинському українська літературна критика до останнього часу. Ми вже також зазначили, що Єфремов у своїй оцінці Коцюбинського стоїть не один: більшість критиків так само, або майже так, дивляться на нашого письменника.

Який же висновок нам зробити? Як відповісти на те питання, що поставили ми спочатку: з нами Коцюбинський чи проти нас?

Ось кілька «добре освічених» людей, що знають «смак» в літературі, по своєму широкі люблять нашого письменника й знають його твори та життя,—характеризують його так, що як би й йому не опинитися в коряківській домовині.

Чи так все це?

На жаль, нам доводиться тут згадати слова все того ж таки Єфремова, які він говорить на початку своєї праці: «мало ми знаємо про життя Коцюбинського... ми, терпким кажучи словом Пушкіна,—«лениви и нелюбопытны»... попускаємо цілим подіям з нашого минулого й сучасного в річці забуття потопати».

Тому то й недивно може, що й дослідники Коцюбинського—здебільшого його близькі друзі або приятелі—«втопили», наприклад, той надзвичайно цікавий для нас, але, очевидно, мало цікавий для них факт з життя письменника, який зовсім новим світом освітлює все його життя й творчість, який зразу може пояснити нам, наприклад, природу от тієї—«пустопорожньої» поза цим фактом—«людяности» Коцюбинського, пояснювати яку методами Єфремова та «єфремовців»—все одно, що наповнювати бочку Данаїд. Про цей факт, однак, «не забув» згадати, наприклад, т. М. Яворський в своїй «Революції на Україні» (стор. 23—4): «заходами І. Стешенка та Л. Українки року 1895-го організується в Києві при участі *М. Коцюбинською* (курсив скрізь наш), Кавуна, Тучапського та Б. Ратнера окремих *соц.-дем.* гурток; він мав на меті *боротися з культурництвом* серед української молоді». Гурток цей року 1900-го заснував Рев. Укр. Партію (РУП), яка «злагодила була ще 1897 р. програму для себе та випустила практичний poradnik: «Про соц.-дем. роботу серед укр. селянства й робітництва». Як ми знаємо, з цієї РУП вийшла пізніше, між іншим, і та «Укр. Соц.-Дем. Спілка», що близько стояла до більшовиків (Див.-Яворський, ст. 28).

Такими ж «ленивими и нелюбопытными» явилися Єфремов та «єфремовці» й до того факта, що занотовано його в листах самого Коцюбинського до В. Гнатюка, — жива й активна цікавість письменника до подій 1905-6 рр. в Росії. «Маємо тільки конституцію на папері,—пише Коцюбинський,—нас попросту обдурюють і без глузду грають з вогнем, що обхопив цілу Росію... Боротьба іде уперта, завзята... У нас скрізь панує така думка, що... буде загальне повстання, яке змете весь старий політичний лад. Зараз ніяка культурна робота попросту неможлива. Усі, без різниці національності, скуплюють свої сили, щоб звалити спільного ворога». Далі письменник зупиняється на важкому становищі української преси в той час. Єфремов знає про це, навіть наводить ці цитати, але й зараз же «по свійському» це пояснює: «видимо (?), в звязку з подіями Коцюбинський мріяв тоді про те, чи не пощастить кинути службу (!), і тому чекав може (?)... закону про волю преси, щоб цілком віддатися літературі» (стор. 65). Єфремову хочеться, щоб Коцюбинський і в 1905-6 рр. не революційні мав почуття, а—як що не «еготистичні», то «еготистичні», і наш учений критик примушує письменника цікавитися революцією лише остільки, оскільки вона для його *особисто* може бути корисною—«волею преси». Коли ж ми захочемо підійти ближче до листів Коцюбинського в цей час

то побачимо справді далеко не тільки «еготистичну» цікавість і відношення його до революційних подій. Те, як пише в цих листах («Листи до В. Гнатюка», Львів, 1914, стор. 85, 86, 89 та інші) Коцюбинський про «усиленную охрану», про «державну думу», про «нагайки та шаблі царського уряду й т. и.,—не дивлячись на те, що, як визнає і сам Єфремов: «мусив він додержувати умовної обережності, звіряючись із своїми думками на зрадливому папері»,—все це ясно показує, що й від революції 1905 року Коцюбинський не стояв «осторонь» і далеко не тільки «очима спостерегача споглядав на події, що пересувалися поуз його». Зрештою це ніби визнає й Єфремов, бо якщо пише: «взагалі Коцюбинський... ніколи не стояв осторонь од громадського руху, завжди ним цікавився й брав у йому широку та близьку участь... події 1905 р. захопили його дуже глибоко, так що він, взагалі до публічних виступів неохочий, починає навіть на громадських зборах виступати з обороною визвольних домаганнів». (Стор. 64). Тут уже нічого не розбереш: то «стояв осторонь», то—«не стояв осторонь»; то—«очима спостерегача», то «захопили його дуже глибоко» та «брав широку й близьку участь»... Не виявляє академик Єфремов «любопытства» до соціальних мотивів ні в творчості, ні в житті Коцюбинського,—от через те й трапилася та плутанина.

А ці «соціальні мотиви» в світогляді письменника, що вже трохи не на початку своєї письменницької діяльності приймає участь в заснованню соц.-дем. організації, що «брав широку та близьку участь» в першій нашій революції,—дуже й дуже цікаво було би простежити. І не тільки через те, що це зразу дало би відповідь на питання, яке є власне темою цієї статті. Ні! справу доводиться ставити глибше.

Коли від критики й оцінки Коцюбинського, що дають «жертві науки та письменства», ми перейдемо до його творів, то одного перелісування їх досить для того, аби зразу яскраво побачити, що «соціальні мотиви» не аби яке місце займають в творчій лабораторії письменника, проймаючи собою трохи не всі його твори,—навіть такі, як улюблене Єфремовим та іншими критиками «Intermezzo»—за його ніби-то повну далекість від отієї осоружної для них «антихудожньої гражданственности».

І найголовне—от що: був Коцюбинський активним членом соц.-дем. організації, чи ні,—про це ще ніхто твердо не говорить, бо «мало ми знаємо про життя Коцюбинського»... але що він мав глибоку *класову* свідомість,—про це твердо говорять його твори.

Він не був, очевидно, політичним діячем чи мислителем—в повному розумінні цього слова, але він був художником-співцем класу працюючих—від заробітчанина-пролетаря та напівпролетаря до селянина незаможника та трудового «середняка». Більшість творів Коцюбинського цілком яскраво несуть на собі цю печать класової свідомості і то—не «питання про

народ» — *взагалі*, про «мужицьку долю»¹⁾ — *взагалі*, — ні! Коцюбинський сам добре чув і читачеві дає почути як найсильніше, що є «народ» і «народ», є «мужик» і «мужик». Типи сільських глитаїв-«куркулів» яскравими фарбами намальовані у Коцюбинського й не залишають сумніву відносно того, на чий стороні симпатії письменника. Питання про «розслоєння села» у Коцюбинського набирає такого яскравого змісту, такої гостроти в своїй постановці, що годі нас запевняти в тому, ніби автор стояв «осторонь від людської боротьби й стогону». Досить подивитися хоч на такі речі, як «Fata morgana», «Ціпов'яз», навіть те ж таки укохане «формалістами» «Intermezzo», щоб наочно пересвідчитися в цьому.

Загострене класове почуття мав Коцюбинський, і не «народу» українського був він «заступником», а — *юлоти* української.

І обов'язково власне *української*? — Ні! Трохи не третина оповідань Коцюбинського малює життя молдаван, кримців та інших народів (італійців, поляків). І тут, очевидно, класова позиція письменника лишається тою ж, що й в інших його творах. І ці екскурси за межі України, так незвичайні для письменників старішої доби, що визнавали загалом своїм священним обов'язком держатися переважно, коли не виключно, — «рідного ґрунту», — ці екскурси лише підкреслюють чистоту класової лінії Коцюбинського, ламаючи — в очах «ширих» націоналістів — чистоту його «національної» лінії.

Взагалі, треба зразу ж твердо й рішуче виявити «національну» позицію Коцюбинського: легенда про «ширий» націоналізм письменника, що її утворили його критики та біографи, — мусить бути розвіяна. «Письменник та громадянин український», як зве його Єфремов, дав такий блискучий тип «українського громадянина», — в особі одного з героїв оповідання «Хо», «українофіла» Макара Йвановича Літка, що в нас не лишається сумніву відносно того, як дивився письменник на «єдиний національний фронт». По один бік класових барикад стоїть автор зі своїми героями — представниками робочих мас та дійсними революціонерами-борцями, по другий бік — українофіли типу Винниченківського «уміреного» пана Самжаренка, ліберальні генерали («Коні не винні»), «соціал-зрадники» («В дорозі»), «гуманні» поміщики («Дебют») і т. и.

Коцюбинський не хотів віддавати своїх творів до російських журналів, хоч ці пропонували йому великі гроші, а писав лише в українських, хоч і не мав довго за це майже ніякої платні, і в цьому вбачають одну з яскравих рис «націоналізму» письменника. Але важно одно: *цей* «націоналізм» не шкодив Коцюбинському розібратися, де «свої», а де «чужі», — завше письменник залишається на боці оспіваного ним класу. «Усі, без різниці національності» (курсив наш), скуплюють свої сили, щоб

¹⁾ Єфремов, стор. 127.

звалити спільного ворога», — пише він в листі до Гнатюка. Але ніде ви не знайдете, щоби Коцюбинський закликав «скуплювати свої сили» — без різниці *соціального стану*: «пан» та «мужик» ніде не миряться у нашого письменника.

І ось проходять вони перед нами ці дві ворожих лави, ці два противних табори, що прірвою лягла між ними власне класова різниця. — Проходять трохи не через усі оповідання Коцюбинського.

Ось перше друковане оповідання його — «На віру». «Проба пера». Критики установили вплив Нечуя-Левицького. Але вже й тут починає снуватися та нитка, що проходить через інші твори. Заробітчана на панських буряках, наймичка в коршмі, наймичка в «пана-оконома», що «найнялась — продалась», старшина-куркуль, «наставник» на буряках — панський прибічник, і на цьому фоні ставиться питання про «церковно-законний» шлюб та шлюб — «на віру», — те питання, яке розрубати могла лише соціальна революція.

Ми не маємо змоги в журнальній статті навіть коротко аналізувати всі цікаві для нас елементи в творчості Коцюбинського. Ми обмежуємося лише встановленням де-яких характерних рисочок.

Далі наш письменник виступає з оповіданням «П'ятизлотник». «Що-року сутужно Хомі, що року не стає свого хліба, а цього року таки зовсім погано... і не дивниця, бо цього року недорід. Поля, звісно, обмалъ: шнур під озимину, шнур під ярину, а шнур — толока, в кожній руці по шнурові... От лежить на полиці останній буханець хліба... не знати, чи кусати його, чи дивитися на його... А тут, як на лихо, й заробити ніде. Покликали його раз до двору дрова різати, дали за цілий день важкої праці сороківку, — і за те спасибі, коли-б частіше кликали!... На другий день пішов Хома по сусідах позичати хліба, та ніхто не дав... в кожного недорід... Похнюпившись, поплентався старий додому з порожніми руками та й не гадав, що вдома дожидає його нове лихо, — соцький з десятником прийшли правити податъ... Нам що, нам хоч ригни, а дай, нам начальство велить... Дай, діду, хоч частину грошей, бо заграбуємо одержу... «Визволив» пан — дав «з панської ласки» грошей «на відробітки — на буряки»... Старий «заспокоївся» та ненадовго: «невже гинути з голоду? що то голод! не велике слово, а страшне... а кажуть, у якійсь стороні тепер голод... справжній голод... сила людей без скибочки хліба... Хома не знав, в яких це сторонах голодують люде, якої вони віри, якою мовою юворять» (курсив наш); він тільки чув, що вони голодні... і ні звідки поради немає «одолашним». Те ж думає й стара Хима. І старі, переживши глибоку трагедію, віддають на голодних останнє своє добро — «п'ятизлотника», подарунок Химі від її баби, якого Хима берегла все своє життя, щоб передати своїй унучці. Ні «залатати ним хоч одну дірку в господарській потребі», ні на те, щоб прийняти,

як слід, свата, ні на викуп заграбованої соцьким та десятником одежі не дала Хима свого «п'ятизлотника». Але—на голодних, яких вона навіть не бачила й не знала, яка в них «віра» та «мова», віддала,—і то не «на відробітки—на буряки», а так, що ніхто й не знав, хто дав того «п'ятизлотника». Коментарії, очевидно, зайві, але констатуємо: «панська ласка» залишається по один бік соціальної прірви, а «незаможницька»—по другий.

«Позбудеться ярма тяжкого *сама* сім'я пролетарів»—цей мотив, ще ледве намічений у «П'ятизлотникові»,—виступає вже цілком яскраво в «Ціпов'язі»—третьому оповіданні, з яким виступив на «літературну арену» Коцюбинський. «Дурні думки», «дурні питання» мучать бідну голову панського наймита Семена Ворона. «Чому се так, що пан має необмежені ґрунта, а мені не дав бог і клаптика землі?.. От тепер... пан сидить десь біля стола в гарній теплій хаті, а Домна подає на стіл вечерю—гарячі, смашні страви; а я, напрацювавшись за цілий день на полі, натомившись, що й ногами не здвигну,—мушу, мов пес той, мерзнути на мокрій землі. Де ж правда?.. А пани? Адже вони дивляться у письмо, знають, що гріх, як на світі треба жити по правді; не те, що я—темний... Тільки... чого ж се бог сотворив одного чоловіка, а не двох: пана й мужика?..»

Пригадує Семен свої дитячі роки... один випадок, коли він бачив, як мучились з голоду дві жінки: «чи тому богові хліба шматка жалко для нас бідних, чи що? А тут жни»... і він віддав їм свою торбинку з хлібом, що взяв був собі на пасовисько. А потім «він біг стернею, наче тікав від кого, і чув, що йому чогось соромно, що в серці здійснюється злість, а проти кого злість?—він і сам не знав... От, якби я був паном,—марив Семен,—я б мав багато грошей, хліба, усього... Я-б конче дізнавався, хто голодує, та давав би йому хліба, страви, одежі, щоб не було в селі голодних та бідних. Виріс Семен, вже наймитом у пана—оброблює панські лани, а «дурні думки—дурні питання», ота «злість» не проходять, лише зростають ширяться. Спримігся, нарешті, й він на земельку, здобув клопот, почав господарювати... Все те ж «широке, розлоге поле, та не людське воно, а панське... цього поля стало б на сто чоловіка... де ж та правда?.. Чи я божевільний?.. На що не гляну, про що не помислю—усе зведу на одно»...

І у «мрійника» з'являється нова гаряча «дурна думка»—звернутися до «ясного нашого царя й батька» від імени сільської громади: «дай нам землі,—рятуй, бо гинемо». Громада мало співчуття виявила: «чи буде що з неї, з тої справи, чи ні, а гроші дай» на делегацію. Громада погмоніла та й розійшлась. Семен сам наймає «адвоката», щоб той написав «прошеніє» до царя, посилає його й «жде рятунку». Відповідь прийшла по кількох місяцях через становою: «велено мені об'явити тобі, що прошення твоє оставлено без последствія»... І знову розпука та «злість» обхопила Семена, тільки тепер він вже, мабуть, знав,—«проти *кого*» вона

А тим часом рідний брат Семена—сільський глитай Роман спалив Семенове господарство й одібрав його землю. «І знов Семен-наймит, орючи панську ниву, погукує на чужі воли... Семенові байдуже, що сідає сонце, що з ярів виступає ніч, несучи спочинок усім трудящим.

... Не журись, Семене,—гукає на його погонич, бач, як сонечко тягне за наймитом, поспішаючись на спочинок... О, ще вершечок жевріє... ще скалочка... ще одна мить—і край роботі»...

Пан в оповіданні не виступає, але панська рука міцно держить за горло трудове селянство, а куркуль допомагає. Злість закипає в селянському серці... Проти кого? Відповідь остаточно знаходимо по інших оповіданнях Коцюбинського.

І перш за все—уже в слідуєчому оповіданні: «Помстився». Заробітчанин-бурлака Свирид—рідний брат Гната («На віру») й Семена («Ціпов'яз»). У Гната буржуазні «основи» життя одняли дружину (Настю), довели до злочину й Сибіру; у Семена—«ціпов'яз»—все добро й надію «найти правду», але вони ще не знають—*хто* винний в їхній недолі, і вони напружено шукають цього, шукають невідомого виходу. У Свирида все ясно: пан, або краще сказати, типичний «Шевченківський» панич—«недолюдок» «звів» Свиридову наречену, «занапастив», коли вона була в наймах та й «заподів кудись». Свирид хоче помститися, але... пізно: побачив він «панича» лише тоді, коли той, пропившись до краю, «босякував» понад Дунаєм,—перший «тип босяка» в українській, та навіть і в російській літературі.

І всі ці Гнати, Семени, Свириди шукають. Шукають соціальної правди. «Чи скоро ж діждемо гармонії в людському житті?»—питає Коцюбинський в кінці оповідання «По-людському». Дальше він нам розкаже детальніше, в чому саме він шукав тієї гармонії, але вже й тут, в цьому останньому оповіданні, де перед нами являється ще один «шукатель»—Карпо, що хоче навчитися жити «по-людському» й не знає, як це зробити,—вже й тут видно той напрямок, по якому хоче вести наш письменник свого читача до «гармонії в людському житті»: Карпо, бажаючи жити «по-людському», розуміє це, як жити «по-панському»; пробує й не задовольняється... Експеримент не дав бажаних наслідків: жити «по-панському»—то ще, виходить, не значить—«по-людському». Дизгармонія полягає в тому, що «культурне» панське життя—то разом з тим є неробоче, дармоїдське життя. І пересвідчившись в цьому, Карпо кидає свою думку й стає до роботи. «І так то вже щиро працює, так завзято береться до роботи, мов що пече його в середині».

До того ж типу шукателів «незаможницької долі» належать Остап та Соломія з оповідання «Дорогою ціною». Але це вже не «експериментаторі-дослідники», як Карпо, або «ціпов'яз» Семен,—це практики-борці. Дорогою ціною, справді, купили вони свою волю: втекли вони с-під панського ярма, і Соломія заплатила за це життям, а Остап... його «ціна» списана на його

спині: «оце ззаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... половина мене лежить на дні Дунаю (Соломія)... дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав».

Чим далі все більше й більше роз'яснюється, хто винний в тій «гіркій ціні», що платить трудова маса, й кому вона платить її. Може найгостріше поставлено це питання в оповіданні «Persona grata». Кат Лазар, що ще до в'язниці зарівав п'ять душ, після кількох разів виконання своїх обов'язків ката починає шукати: звичайно, коли треба когось повісити, по Лазаря приходить жандар... та «хто посилає жандаря? Смотритель? Ні, він сам, як Лазар, він теж сокира в чужій руці. Хто ж посилає? Які ті люди? Один чи багато?.. Але де їх побачим і хто їх вгадає?.. Ну, от смотритель, або жандар—вони ж не самі, а хтось є над ними. Так. А у тих старших є знову начальство. А там знову є хтось, хто каже: хай буде—і так усі роблять, як він каже... То «він» скаже: забий!—і становлять стовп, ведуть до нього людину, жандар приходить по Лазаря, а Лазар накладає на шию мотузку. Немов павук гладкий, окатий, сидить у павутині і стежить, чи не літає муха... Тепер уже Лазар думав про його. Хто він? Який? І де шукати?.. Лазар підходить близько до нього, до самої пики і каже: ти зло?—і бац-бац! по щоках. Ти лихо? Ти кривда?—і знову бац-бац... Потім він би його повісив. Не так, як других, ні, без запинала. Щоб видко було обличчя і всі на ньому муки, щоб корчився довго, без краю, щоб тіпали плечі, зчорніло лице і вилізли з ямок неситі очі... І перший раз, після утоми і знеохоти, після огиди до своєї роботи—уперше почув він смак душоубства. Почув ненависть в серці і розкіш муки».

Так-так! «Шукання» викликають лише одно почуття—«злості», «гніву», «помсти», «ненависти» до своїх класових ворогів. Аби лише знайти їх. Знайти причину того «горя людського, що десь причаїлось і чигає на мене»... («Intermezzo»). Яке ж це «горе людське»? Для автора й його персонажів ясно: це—горе класу трудящих. Те горе, від якого стара слаба мати просить свого сина вивезти її взімку в ліс, аби швидче сконати, щоб не було «зайвого рота» в голодній родині («Що записано в книгу життя?»). Те горе, що розповідає «звичайний мужик» в «Intermezzo»: «люде хотіли голіруч землю взяти, а тепер мають—хто їсть сиру, хто копає її в Сибіру... Йому ще нічого: рік лупив воші в тюрмі, а тепер раз на тиждень становий б'є йому морду». Те горе, що зазнали його й Гнат, і Семен, і Свирид, і Остап. Той жах, що проймає собою все оповідання «Fata morgana».

Які ж засоби боротися з ним?—Шукають люде! Гнат хапається за сокиру, але направляє її «не по адресі», Семен шукає порятунку «у царя», Свирид прагне помститися над лиходієм-паном, Карпо шукає забуття в роботі, Остап тікає

за кордон... Але лиха не позбулися. Лазар шляхом нелюдських мук доходить до самої рішучої постановки питання: повісити! Але здійснити не може: не дістанеш!... Те ж і з наймишкою Варварою («Сміх»): «Панів б'ють... і нехай б'ють... бо годі панувати. Слава ж тобі, господи! Дочекалися люди... всіх викоренити... щоб і на насіння... всіх»...

І всіх отих «шукателів», борців, всю оту широко-революційну масу—голоту ми знову зустрічаємо, мов би зібраною до купи, в «Fata morgana». Це оповідання—одно з найкращих у Коцюбинського—варте найпильнішої уваги. Брак місця не дозволить нам запинитися довше на ньому.

Тут питання про «горе дюдське» й його причини ставиться вже цілком ясно. Сумнівів нема: «запоганили землю, наче короста... Скільки їх—жменька, а гляди, як насіли землі на груди, як простягають далеко руки. Здушили села своїми ланами, наче зашморгом шию, загнали в шпарку—бач, он лежать села, як купи гною на панському полі, а над ними димлять сахарні й гуральні та людську силу перегоняють на гроші... Ти собі думаєш—фабрику ставлять, фільварок будують. А вони путають на людей, ставлять сільце, щоб людську силу спіймати в нього». Це говорить панський наймит старий Хома Гудзь, але це розуміють уже всі. Розуміють і шукають методів боротьби. Тут уже ясно, що «ні від богів, ні від царів» рятунку не ждати. Треба самим. Лишається одно—боротьба. Так чи инакше, треба «озуть пана у постолі»... «хай пан сам біля худоби походить». Але це говорять лише боязкі—полохливі, що лише мріяти здатні. Єсть вже й твердіші пропозиції, єсть вже й повна свідомість,—що до необхідності певної організації. «Гуша говорить про спілку, Прокіп про волю, а Хома радить бити й палити»... «Бити,—не лишити й на насіння... Як хочеш покушати меду, викури бджіл... од пана до пана... з гуральні на сахарню... з кубла в кубло... ти збіраєш добро з поту та сліз, з людської кривди, а вогонь впав—і де те все? Шукай у хмарі, порпайся в попелі»...

Перед нами проходить селянська забастовка: ось тільки що панський двір «був як серце, що б'ється і розганяє по тілі кров, а тепер все завмерло, спинилось, і кожні зачинені двері, кожна чорна діра отвору—наче загадка».

Організується сільсько-господарча комуна: «разом орали й молотили—і все виходило у них краще й швидче, ніж у людей. Якось сама собою перевелась на селі п'яна парубоча сваволя, бійки та нічний галас. Ті, що недавно робили бешкет, втяглись в роботу, у гуртове читання»...

Панський маєток взяли селяне, вигнавши пана. Вибрали «трійку» для керування. «Життя до людей повернулось лицем. Справедливість глянула в вічі. Не буде більше бідних і багатих, земля всіх нагодує. Народ сам скує свою долю, аби тільки не заважали. Оці будинки, покої, по яких раніше блукала одна

несита й загребуша людина, тепер підуть під школи. Тут будуть збиратись люди, там будуть читання. Уява малувала інше життя, ніч розступалась, сяли вікна вогнями...

«Пани тікали, никли перед лицем народу, як солома в огні...

— Чув? Свобода, воля, а яка воля?

— Хіба я не знаю?—Бити панів.

— Я розібрав одразу. Дадено волю, щоб чорний народ стрибив панів. Котрий, значить, живе з людської праці...

У кожній хаті цвіте надія, ростуть «сподівання».

Але... не здійснились. Сили класу працюючих оказались тоді надто слабкі, аби затримати владу в своїх руках. Перемогла «куркульня», тероризувавши село розстрілами ватажків селянської революції. А «на світанні козаки вступили в село»...

Що ж залишилось?—Почуття помсти, гніву, злости, ненависти. Але коли раніше вони ще не досить ясно «локалізувались» й «орієнтувались», то тепер... тепер вже кривавий експеримент вияснив все.

Третьої частини свого оповідання не написав Коцюбинський. Але її написала за нього Жовтнева Революція.

Хто ж ті, що тоді перемогли? Хто творець от тієї «дизгармонії», що її проклинав, з нею боровся Коцюбинський. З кого складається той другий табір, що з ним трудящі вели боротьбу в житті й на сторінках творів нашого письменника? А ось виводить він їх довгою лавою, починаючи з наших знайомих: панича-«босьяка» («Помстився»), «ласкавого пана» з «П'ятизлотника», що визискує працю голодного, українофіла пана Літка («ХО»), роспусної пані Антоніни («Поединок»), того пана з оповідання «Дорогою ціною», що хоче канчуками «нагадати Кодню» Остапові, пана й панюча «Льольо» з «Fata morgana», ліберального пана-адвоката, що замучує свою наймичку роботою й держить, як скотину («Сміх»), «гуманного» пана Адама («апостола»), що власноручно катує «хлопа» («Дебют»),— і кінчаючи яскравими типами «материх» куркулів—Підпари й його прибічників («Fata morgana»), Романа («Ціпов'яз»), дядька-візника з оповідання «Як ми їздили до Криниці»...

Цей огляд можна було би продовжувати й далі. Але—немає місця. Зазначимо лише одно. Особливо цікаві пани-«ліберали». Ми вже згадували Літка, що трусується від страху при кожному своєму «ліберальному» крокові, генерала—«демократа й друга народу», що не одсилає викликаних його сином козаків (селяне намагались одібрати землю) лише з тої причини, що коні козацькі, мовляв, потомились, треба їм відпочити, «коні не винні»... Сюди ж належить і вищезгаданий гуманний пан Адам, і його дружина пані Констанція, що любить «за помічку пас'янса розв'язувати соціальні питання», і друга ж подібна панська «чета» з «Fata morgana»: «пан чує образу; він знає, що по селах були забастовки, але щоб в нього, коли він завжди був добрий для

хлопа, не раз дарував спаш, а його жінка ніколи не одмовляла хорим в порошках хіни, олійку і арніковій примочці»... Радикал адвокат Чубинський («Сміх») та соціал куровод, бувший «партійний» Іван з жінкою («В дорозі») — типові представники «гнилої» інтелігенції—доповнюють цей ганебний список.

Не кращими фарбами малює Коцюбинський і весь той державний лад з урядом на чолі, який допомагає отим «недолюдкам» панувати над працюючим людом.

Починаючи з того, «хто каже: хай буде—і так усі роблять, як він каже», хто «немов павук гладкий та окатий сидить в павутині і стежить, чи не літає муха», кого навіть темний Лазар¹⁾ визнає «злом, лихим, кривдою» і знаходе один порятунок від нього—повісити його!—того, що «без последствія» залишає болючий зойк серця наївного «ціпов'яза»; продовжуючи тим «важним сановником» з білою бородою й «благородним старечим профілем», «за ким курились села, за ким люде, як цьковані звірі, стікали кров'ю... всі його знали, бо всім він був невинний, усім шкідливий»...²⁾ та його помішниками—отими «сокирами в його руці, як от: тюремний смотритель «Морда» та всі оті «пани» та жандарі, що вішали людей рукою Лазаря («Persona grata»), оті станові та околочні надзирателі («Він іде», «Сміх», «Подарунок на іменини» й інші), що організують єврейські погроми, або погроми «інтелігенції», кращим «подарунком на іменини» для хлопчика-сина визнають—показати йому, як вішають людей, власноручно катують селян («Intermezzo») і т. д., і т. п. ... та кінчаючи отими «сільськими посіпаками»—старшинами з «куркульні» й т. и., що мучать героїв «П'ятизлотника», «На віру», «Fata morgana» й інших оповідань, та всіми отими козаками, поліцейськими, стражниками, охранниками, шпигунами (дивись «Fata morgana», «Коні не винні», «Дорогою ціною», «Як ми їздили до Криниці» й инш.), які були необхідним знаряддям в руках пануючої класи.

Вони ображали «людяність» Коцюбинського, вони порушували, знищували ту «гармонію», до якої він прагнув. Вони всі в цілому утворили той невинний для Коцюбинського соціально-політичний лад, з яким він боровся все своє життя тією зброєю, що була тоді в його руках—натхненним, могутнім словом художника-революціонера.

Так—художник-революціонер! Коцюбинський заслужив на таку назву. Він до самих глибин розворушував той проклятий «старий порядок»; він не минав і тих «надбудов», що «махровим цвітом» розцвітали на тому гноеві.

В нас немає місця довше зупинитися над цим. Але ось декілька рисочок. Чим, як не глибокою «антирелігійною пропагандою» пересякнуті такі оповідання, як «У грішний світ», «Він

¹⁾ „Persona grata“.

²⁾ „Невідомий“.

іде», «В путах шайтана», «Під мінаретами»? Чим, як не гарячою боротьбою з дрібно-буржуазною мораллю в питанні про кохання, шлюб, родину перейняті оповідання: «На камені», «На віру», «Сон» та інші?..

Де ж шукав «порятунку», «гармонії» Коцюбинський? В природі? Так! Але «залізна рука города», «горе людське» владно виривали його відтіля: «Йду поміж люди. Душа готова, струни тугі, налажені, вона вже грає... я не можу розминутись з тобою (з людиною). Я не можу бути самотнім». («*Intermezzo*»). До кого ж іде Коцюбинський? «Поміж» які люди?—Ми вже бачили, де його «свої»... Залишається назвати ще одну «групу». То—та, в яку Коцюбинський вступив був, по словам М. Яворського («Революція на Україні», стор. 23), ще року 1895-го—революціонери, соціалісти. Їх образи ми зустрічаємо й в його творах: «Хо», «Невідомий», «В дорозі», «*Perzona grata*» й інші.

Ми готові підписатися трохи не під всім, що говорить Єфремов про «форму» Коцюбинського, ми готові визнати його «незрівняним майстром форми», але ми не можемо забути шановним критикам нашого письменника того, що чи не зуміли, чи не схотіли вони побачити великого *революційного змісту* творів Коцюбинського, великої ролі, яку відіграють власне *соціальні мотиви* в творчій лабораторії його, великого «заступництва *трудолюбивих*—без різниці національності яке взяв на себе Коцюбинський, великої *класової* свідомости яку він поширював серед своїх читачів.

Не зазначити цього значить «обкарнати», обідрати Коцюбинського, не виявити зовсім його обличчя, яко письменника.

Хай він буде «людяний гармонійний талан», але ні на хвилину не треба забувати, з ким і до кого цей талан іде.

10-20-30 років тому він вже був з революцією, з робітничо-селянським суспільством.

З нами він і тепер!

ЮР МЕЖЕНКО

На шляхах до нової теорії¹⁾.

З колосків життя нового
в'яжуть „пишний сніп“.
(Невідомий поет з „Селянської Правди“).

Давня істина про нове вино в старих міхах лишається істиною і тоді, коли її прикладають до красного письменства. Традиційність завжди є органічним ворогом творчої оригінальності і особливо гостро виявляє своє консервативне обличчя в такі часи, як наш, коли до життя покликано нові сили, молоді, гарячі серця, свіжі голови, позбавлені знання перських та арабських поетів, незнайомі з мудрістю Джедзаледина Румійського, але повні творчої снаги та життєвого екстазу.

Самим життям ми поставлені перед рішучою необхідністю одмовитись від старих звичок і старого смаку. Дійсно, воно не дуже легко покинути так званих класиків задля нових авторів, творців одної брошури, котра, порівнюючи з пухлими романами Панаса Мирного, скидається на мізерну комашню. І не дивно, що зараз молоде покоління, котре ще не має в своєму минулому традицій і взагалі не дбає про створення їх, що воно зараз геть одкидає те, що зветься психологічністю або психологізмом і читає і пише те, де є психолігія без „ізму“ та без „ічности“.

Цілком природним і зрозумілим при такому підході буде появлення Київських ліквідаторів мистецтва²⁾, котрі правилом своєю ліквідують, а лівицею пишуть ліричні вірші хоч і незграбні, хоч часто і невдалі, але завжди повні екстазу життя і творчої емоції. І поруч з цими ліквідаторами природньо виникає наївно-парадоксальна стаття В. Коряка про кінець українського письменства,³⁾ (а я, читаючи, хотів розуміти ширше: не лиш укра-

¹⁾ Прим. ред. Редакція „Ч.Ш.“ не може погодитися з висновками Юра Меженка, оборонця формалізму в мистецтві, уважає статтю, супроти твердження автора, полемичною і, вміщаючи далі протилежну точку погляду, сформуловану в платформі „плужан“, розпочинає цим дискусію в цій справі.

²⁾ Семенко, Мик. Терещенко, Слісаренко, Шкурупій та інші юнаки.

³⁾ „Книга“, ч. 2.

інського, а всесвітнього), де хоч і без переконуючих доказів, але ясно висловлено тверду і справедливу думку про смерть старого. Те старе мистецтво, що задовольняло наших батьків і навіть ще нас 5-10 років тому, стало тепер чужим в житті. Теми і слова, думки і вислови, ідеї та їх втілення, — ці дві частини склали старе письменство і шляхом довгого кількасотлітнього співжиття так добре пристосувалися один до одного, що справді створили гармонію, що мала своє завершення в мистецтві символістичної доби.

Мистецтво минулого ¹⁾ не ставило перед собою такої певної і ясної мети, як то робить мистецтво сучасного; воно напівсвідомо пристосувалось до життя (хоч іноді і протестувало проти нього) і вироблювало своє *credo* протягом довгих-довгих років. В наслідок того воно прийняло пануючу ідеологію (в даному разі буржуазну) і, служачи для неї, розвивало свій формальний бік так, що буржуазна психологія споживача діставала естетичне задоволення. І в цій чистій естетиці мистецтво бачило найвище досягнення, чому і вийшло так, що до свідомости споживача доходила першою форма, спочатку форма і насамперед форма. Ця форма зрештою остільки покрила собою все інше, що з'явилися школи чистої формалістики, де забували говорити про тему, про зміст, про ідею і знали і бачили лише форму.

Чималу роль відіграла в цьому потєбнянська школа, але не причини нас цікавлять, — лише наслідки. І те, що для сьогоднішнього дня стало чужим, відійшло в минуле, зі всією своєю досконалістю техніки, з надзвичайним довершенством форми, з хоробливо-витонченим естетизмом, зараз стало волею життєвої логіки мертвим, непотрібним і, головне, — незрозумілим.

Тісний зв'язок, функціональна залежність форми від змісту досягли кульмінації в твердженнях школи, що формулює: „Кожен новий зміст необхідно виявляється в мистецтві, як форма; зміст, що не втілюється в форму, тоб-то не знайшов для себе вислову, в мистецтві не існує. Точнісінько так і кожна зміна форми вже є, тим самим, розкриття нового змісту, бо порожньої форми не може бути там, де форму розуміють по самому определению, яко прийом виразности відносно будь якого змісту“ ²⁾. Одкидаючи де-які парадоксальні і надто теоретичні твердження цієї школи про примат форми, ми мусимо прийняти наведену формулу, бо вона, мабуть, одна з перших, що вказує шлях до об'єктивного вивчення літературного твору. Вона не всебічно вичерпує про цес творчости, замовчуючи такий сильний чинник, як соціальні передумови творчости. Але, як побачимо далі, ці останні впливають на форму лише через зміст, а не безпосередньо (тоб-то

¹⁾ Це, очевидно, не точний вислів, бо воно ще сучасне, але вживаю, яко умовний термін.

²⁾ В. Жирмунский. „Задачи поэтики“ — „Начала“, 1921 г. № 1.

„остільки-оскільки“), і тому школа формалістів цілком послідовно або зовсім не вивчає соціальних передумов, або віддає цьому дуже незначне місце. Ми приймаємо формулу Жирмунського, і тому вивчення літературних течій, шкіл, угруповань починаємо аналізом їх формальних виявлень, приходючи до розгляду змісту лише тоді, коли форма для нас стає остільки перевіреною і проаналізованою, що не може затулити змісту від об'єктивного зору, до якого (до змісту) маємо прикладати соціальний критерій. Вивчення літератури не може обмежитись самим лише змістом, і літературна творчість (так великих майстрів, як і дрібних дилетантів всіх шкіл і напрямків) з неминучою необхідністю приходять до усвідомлення форми. Без цього письменник лишається, так би мовити, без корма і без вітрила і безсилий підпорядкувати собі екстатично творчу стихію творитиме індивідуалістичні (не лиш індивідуальні) образи, позбавлені організуючого значіння (приклад, Вал. Поліщук, в де-яких своїх творах). Більша або менша міра традиційности, без якої ми не уявляємо собі зрозумілості твору для широких мас, мусять завжди відігравати роль консервативного чинника і природно стає в опозицію кожному новаторству. Цей первень консерватизму є покладеним в кожен художній твір (не тільки словесний, але й у всякий твір мистецтва) і стримує потяг до анархічних виявлень. „Твір мистецтва є одночасове індивідуальним і закономірним, в ньому хаос просвічує крізь легкі покрови творіння“ ¹⁾ Звідси висновок: форма в самій природі своїй консервативна.

І не тільки в формі художнього твору криються зародки антипоступовости, не тільки сама форма є носителем і зберігателем консервативної психології, але ще в більшій мірі це можна сказати про образ, що за нього так міцно хочуть триматися нові поети, нові поетичні школи. Ці змагання являються запізненням відгоміним символізму — школи зараз відкинutoї молодими, але, як бачимо на цьому прикладі, ще не до кінця віджитої. Наколи б ми визнали в поезії примат образа (в її художньому боці, а не соціально-утилітарному), то ми тим самим мусили б віднести поезію до так званих мистецтв образних і вивчати її історію під доглядом розвитку образа. Але в дійсності образ дуже мало рухливий по природі своїй: від покоління до покоління, від творця до творця образи переходять майже незмінюючись і тим самим вносять в творчість дуже сильний момент традиційности. При поглибленні в певну добу ми раз-у-раз більше переконуємось, що ті образи, які ми ставили на конто поету, вживаються ним запозиченими від інших і майже без зміни. Що ж лишається поетам і поетичним школам? Прийоми розміщення і оброблення словесного матеріалу мусять (а в дійсності так і є) більше займати увагу поета, ніж творення нового образа. „Образи

¹⁾ В. Жирмунский. „Композиция лирических стихотворений“, ст. 6.

дають і в поезії значно більш ремінісценцій образів, ніж мислення ними¹⁾.

Отже, в цій звязаності форми зі змістом полягає причина відсталості сучасного мистецтва від життя. В мистецтві наша доба не може визнати лише розвагу, лише естетичні замишування і підходити до творів, що стали музейними експонатами, з вимогами непосильними. Ясно, можна знайти окремі твори, що випадково могли б співзвучати з добою велетенських рухів і великих досягнень, але ці нечисленні випадки лише підтверджують висловлену мною думку.

* * *

Тяжко виплутатись з тугого вузла, що єднає форму і зміст, і тому, очевидно, так боліче кожна доба переживає моменти перетворення, пристосовання та усвідомлення мистецтва. І завжди складність цих 3-х останніх моментів починається там, де питається входить в площу форми і змісту. Гадаю, що причина полягає в тому, що ще й досі ні одну із шкіл, ні одним дослідувачем не було знайдено бодай приблизно вичерпуючої формули, яку вже всі інші школи та особи мали б приймати чи не приймати, але з якою мусили б числитись та від неї мали б починати будівництво своїх теорій. Неясність, що панує в цій частині філософії мистецтва (в цьому разі—письменства) примушує раз-у-раз повертатись до самих перших основних, сказати б, примітивних питань про те, які є первні змісту, первні форми, що то є естетична емоція і таке інше, і все те виключно з за того, що нема ні одного твердо фіксованого поняття, нема жодної прийнятої теорії творчості форми.

Точнісінько в такому положенні опинилось наше покоління доби небувалого переоцінювання цінностей і категоричного перебудовання світогляду. Перетворюючи все по новому, ламаючи життя в найдрібнішій його традиції, творці нового в особливо делікатному положенні опиваються перед муром психологічної косности та естетичного консерватизму. Нове життя, що завоює раз-у-раз ширший обсяг переживань особи й суспільства, нові змагання, інтереси та ідеали, що заповнюють побут найдрібнішої одиниці суспільства,—все це природно в певний момент приходить до точки, що зветься мистецтвом і в своїм критичному відношенні до всього минулого мусить знайти в собі сили для його оцінки і для накреслення правильного шляху в майбутнє. І перше питання, що повстає перед кваліфікатором мистецтва—форма і зміст.

¹⁾ В. Шкловский. „Поэтика“ 102.

Автор статті взагалі в цих рядках, не лише в цитаті, дуже наблизвся до формули В. Шкловського. Не вважаючи через технічні обставини можливим доводити тут прикладами свої твердження, автор сподівається в ближчому часі присвятити цьому питанню окрему статтю.

Гадаю, що не тут я розв'язуватиму цю проблему, ще для всіх неясну, але і завдання моє—підкреслити в ній тільки один момент, що зараз випинається найбільш гостро, і то лиш підкреслити, і хіба що поставити прогноз на найближчий час, бо ми зараз маємо ще надто мало даних, щоб ставити далекі прогнози.

Наша доба особливо цікава і коштовна тим, що рішуче одмовляється од порозуміння зі старим. Коли приходили символисти, вони джерела для себе брали в минулому романтизмі, а їхній протест проти реалізму, натуралізму та нігілізму природно повернувся на середньовічний містицизм та на вишуканість форми, як то було у псевдо-класицизму. Футуристи шукали (не темами, а психікою) первісного дикунства, яке мусило їм давати безпосередність творчого натхнення.

Революційна доба традицій не шукає. Старе—для історії, ми—в сучасному, сучасне—ще не бувало, і тому мистецтво сучасності має бути ще небувалим. Звідси простий шлях до всіх тих численних експериментів, що робилися за цей час в революційних майстернях, пролеткультках, ревстудіях і т. ин. Конкретного надбання на перший погляд ніби нема, але по суті, ідеологічно виконано тяжку, великого значіння, роботу. Досягнуто те, що вироблено критерія для оцінки минулого мистецтва. Цей критерій не є плід одного творця якоїсь групи, школи, течії. Цей критерій справедливо можна назвати критерієм класової свідомості. Інша справа, чи він бездоганно науковий, а може він хибує на ріжні деталі. Суть глибша. Краще твердо помилятись, ніж хитатись і вагатись не творючи. І в цьому—виправдання сучасності.

Мене не цікавить зараз розбор того критерія, бо я вважаю взагалі це діло другорядним; значно цінніш те, що він реального дав для мистецтва. Які придбання—нехай принципіві, а не в формі творів—зробила від того критерія мистецтва культура? В цьому треба шукати головної ваги всього того, часто болішого в своїй руїні, а часто й високого в своїх натхненнях процесу, що так інтенсивно відбувався протягом останніх років великої руїни і великої творчості.

Природним було те, що переоцінювання мистецтва почалося не з творів, а з теорій. Шукали правильного, здорового принципу, вульгарно кажучи, шукали гасла, щоб кинути його масі, що прагнула творчості і не мала в цьому ясної провідної думки. Таке гасло було знайдено яко: а) свідомо-класовий зміст та б) агітревол. тема. І слідуючим кроком заперечення старому було усунення попередньої філософії мистецтва, що робила для нового творця надто складним і процес творення, і процес споживання. Не буду нагадувати тут етапи шукань, бо по виході з тих засад все пішло цілком послідовно і бездоганно логічно. Перейдемо одразу до останнього етапу, на якому спинився рух уперед і почалося стремління до глибини.

* * *

Один з сучасних теоретиків мистецтва, з числа тих, що шукає відповіді на болюче запитання сьогодняшнього дня культури, формулює свої думки: „зміст не відділюється від форми і, врешті решт оприділюється основною закономірністю суспільного розвитку, є функція суспільної економіки і водночас функція продукційних сил“¹⁾. А основоположник російського символізму, яко науки (Андрей Бєлий — один з тих, проти яких повстають автори з „Шл. М.“) пише: „Коли ми кажемо про форму мистецтва, ми не мислимо тут будь-чого, що відрізняється („отличного“) від змісту. Невиділена єдність форми і змісту є канон естетики“²⁾. Очевидно, нема з-за чого сперечатись. Форма і зміст окремо не існують. Два різні світогляди матеріялістично-марксістський та містично-символістичний прийшли до одного висновку. Обидва хоч і з ріжними передпосилками (у одного продукційні сили, — в другого естетика) дійшли до необхідності злити в одно два поняття, що завжди як що і не ворогували, так принаймні творили постійні внутрішні непорозуміння“.

Але, звичайно, ці дві формули, ззовні ніби подібні, в суті твоїй зовсім ріжні. Твердження символістичної школи виходить зі змісту, з естетики, яко з чинника, що формує матеріял. Основною є самоцінна естетика — один, так би мовити, з законів природи, — котра унормовує форму. Тут криється заперечення Потєбнівської теорії, що її цілком прийняв символізм, і яку він сам скрізь підкреслював. Бо багато змістів, вкладених споживачами мистецтва в твір, не створюють ні в простій сумі, ні в органічній злиттю єдиного змісту і тому не можуть бути творчим чинником для одної форми.³⁾ Символістична теорія тяжила до містицизму, до нього вона дійшла і, яко реакцію проти тупого заулка, викликала десятки (як що не сотні) „ізмів“, що аналітично просували мистецтво до „нічєвоків“ та до „пан-футуристів“. Ясною була необхідність розрішення, я не скажу кризи, але в кожному разі тої плутанини, що була створена по інтелігенських салонах, котра займалась мистецтвом не яко проблемою творчості, а лише як заняттям, яке не потребувало ані знання, ані хисту. Питання не тільки не було розв'язане, воно ще більше ускладнилося.

І тому-то формула В. Коряка являється для нас дуже цінною: вона мусить, так вимагають обставини, розплутати спадщину

¹⁾ „Шляхи Мистецтва“ Ч. 2 (4) 1922 р. ст. 45. Стаття В. Коряка „Форма і зміст“.

²⁾ Бєлий Андрей. „Символізм“ ст. 175, ст. „Принцип форми в естетике“.

³⁾ Зараз Потєбнівська теорія — по всьому видно — набуває значного інтересу, бо до неї раз-у-раз, хоч часто і не свідомо, а іноді і з ворожим підходом, повертаються дослідники теорії та психології творчості, але ми тут не маємо потреби спинятись на цьому Потєбнівському впливі, лише коротко констатуємо і стисло кваліфікуємо самий факт.

символізму. Вона мала б покінчити зі всіма неясностями та протиріччями попередніх теорій. Вона висунута новим життям, новим класовим світоглядом і має на собі всі ознаки цього, але, я певен в тому, що тільки не розв'язує, а повторює помилку символізму.

Формула В. Коряка визнає невиділеність змісту від форми і підкреслює залежність змісту від соціального розвитку. Остання думка, порівнюючи з формулою Бєлого, є новою (хоч і не протилежною) остільки, оскільки символізм завжди забував говорити про соціальні умови. Проте, взаємовідношення змісту до форми лишаються неясними. Власне з других думок іноді можна вилотити — треба вилотувати — натяки, що це є організуюча сила, або ідея, словом, повторення іншими словами — хоч і не дуже відмінними — символістичної зі всіма її нащадками школи, що нею зараз живуть консервативні ідеологи та дилетанти з провінціальних гуртків, проти яких сам т. Коряк так запекло бореться.

В обох наведених формулах лежить нормальне прагнення покинути дуалістичні теорії і виробити моністичний світогляд. При чому ріжниця не починається навіть після прийняття монізму. Спіритуаліст-містик визнає примат змісту — це ж зрозуміло; форма — випадкове, тимчасове втілення вічної ідеї, і матеріяліст-марксівець так само підкреслює організуючу роль змісту, визнаючи його сталість при часовості форми. І це поруч з підтвердженням: „кожне мистецтво має властиві собі ознаки, залежні від матеріялу“¹⁾. Отже, зміст оприділюється і матеріялом що до форм його вислову.¹⁾ Тут вже зовсім неясним стає момент розрішення змісту від форми. Традиційна схоластика приголомшила спочатку здорову і свіжу думку. Шукання моністичної формули в добу символізму було викликано теорією про макро-та мікркосми, що пізнаються лише в символістичний спосіб. Теорія універсального духа вимагала спіритуалістично-моністичної формули мистецтва. Наша доба нанування матеріялізму вимагає перегляду — не угодницького, як то роблять „Шл. Мист.“, — а логічно доведеного до кінця, зо всіма висновками і договореностями. Ми повно збудованої системи теорії мистецтва ще не маємо, тому не дивно, що кожен теоретик і дослідник мусить сам що раз проходить ввесь шлях теоретичних обгрунтовань і сам добудовувати кінці. Очевидно, це й служить за причину помилок та збочень.

Розглядання двох цих формул поставило мене до певної міри в положення їх критика, чим, мабуть, і викликано трошки полемістичний тон де-яких моїх думок і зауважень. Проте, завдання моє остільки далеке від полеміки і остільки має аведемічний характер, що я тут же підкреслюю: я не полемізую, а лише аналізую в такій мірі, як того вимагає моя тема і провідна думка цієї статті.

¹⁾ „Шляхи Мистецтва“, ст. 46. Цітована раніше стаття.

Шукання в мистецтві змісту не може привести ні до чого іншого, як тільки до проблеми „Форма і зміст“. Не тому, що зміст передумовлює собою форму, а лише тому, що форма є те, що ми безпосередньо маємо в творі мистецтва, є те, без чого навіть самі найсуворіші ідеалісти—а може їх краще було б назвати „змістовцями“—не уявляють собі мистецького твору, а тим часом ті ж самі фанатики змісту та ідеології визнають можливість існування самої форми без змісту (хоч, справді, кажуть, що це еквілібрстика, акробатика або що інше). Поняття форми пришло раніш; воно було в первісному мистецькому відчутті першим і таким дійшло до часу релігійної містики та середньовічної схоластики, коли навіть натяки на моністичний світогляд—я вже не кажу на матеріялістичний—суворо каралися вогнем і залізом. Тоді необхідно було знайти в мистецтві зміст. То, що він був спочатку релігійний, відбилися на всій дальшій еволюції мистецтва і дійшло до нас в тому вигляді, як воно зараз подається теоретиками мистецтва, на яких ми вже доволі спинялись. Ми зараз поставлені перед необхідністю переоцінити всі минулі твердження та аксіоми, і тому коло питання „Зміст і форма“ знялося стільки суперечок, палких диспутів, гарячих полемік. І нам лишається тільки дивуватись з того, як мало свіжого та оригінального було сказано, та написано з приводу такого бойового питання. Ясно, що ті, що шукать нової теорії, що мала б погодитись с сучасним матеріялістичним монізмом, безсумнівно всі почувать необхідність виходу з дуалістичного заулка, а проте раз-у-раз повертаються до того ж самого твердження: дух-матерія, зміст-форма. Мабуть традиція надто сильна.

* * *

„Вкажіть мені ідею, що жила хоч трохи довш, ніж покоління людське“.
Леся Українка: „Три хвилини“.

Те, що ми називаємо „зміст“, не випадково залишилось без формули. Для форми знайдено математично зафіксовані норми, знайдено об'єктивний критерій, а зміст досі не має для себе будь-якої обов'язкової навіть для невеличкого кола віруючих формули. Ми зміст знаємо лише з індивідуальних почувань, правильно кажучи: ми знаємо зміст лише яко суб'єктивне розуміння твору.

В середньовічну добу диктатури релігії зміст був релігія, містика; в нашу добу диктатури пролетаріату зміст—класова свідомість (незалежно від того, чи це буржуазний, чи пролетарський твір, але наше покоління перебуває добу класових змагань, і тому вся література просякнута цим гаслом віку). Це про цілі покоління, а в межах покоління кожна група вкладає свій зміст, і, мабуть, не треба згадувати де-які сучасні твори, в яких кохаються ворожі групи, вкладаючи кожна свій зміст. І навіть ще дальше йде різноманітність, кожен читач або слухач індивіду-

ально аперпеує художній твір. Проте, ми дійшли до початків психологічної науки. Хіба далеко ходити за прикладами, коли історія творів Шевченка за час революції, що-дня, що-години свідчить про те, як самі протилежні, самі ворожі групи виставляють ті ж самі твори, яко свої провідні гасла. Хіба комуністичний світогляд Хвильового в „Синіх етюдах“ не може в освітленні антикомуністичної психіки стати контр-революцією? Це сучасне, революційне. А назад, до доби символізму? Сологуб вишукано цнотливий і аполітичний (таким він був сам по собі і того вимагав від своєї творчості) хіба не був покараний по 1001 ст. царською цензурою? А Леся Українка („Одержима“) хіба не була раніш засуджена за антирелігійні тенденції, а допри була поставлена та ж сама „Одержима“ під сумнів, яко твір пропагандисько-релігійний? І ще десятки і сотні дрібних, але типових фактів. Ми в мистецькому творі маємо тему, сюжет, що часто приймають за зміст, але який по суті є складовою частиною форми остільки уже досліджений та заформульований, що для нього знайдено число 36 для всесвітнього письменства, за яку цифру ще ніхто не перейшов. Отже нема і не може бути 36 змістів, але тільки елементи форми. Помилка плутання сюжету, теми зі змістом, безсумнівно, викликана омонімом для словесних творів не мистецької кваліфікації. В них тема є тим єдиним змістом, про який можна говорити, як про щось стале, але суть художності в творчому моменті, що ним керує почуття форми (симетрія у всіх її відмінах і проявах, асонанс, метафоричність), бо він (творчий момент) є неподільно-єдиним монолітним, протилежно до многоرازового та многоскладного змісту.

Зараз слово формалізм викликає несправедливо упереджену думку: його бояться, яко аполітичності, гадають, що він є простий шлях до контр-політичності. Мабуть що такий кінець для формалізму є можливий, але це лише один з можливих кінців, він не виходить з логичною необхідністю з самої природи формалізму. Те або інше завершення його розвитку, гадаємо, залежить від тих угруповань, що розроблятимуть, поглиблюватимуть цю теорію. Адже ж кожне знаряддя може бути використано для виробництва так само, як і для нищення та руїни. Різець, що ним різбар творить статую з каміння, з неменшим успіхом різатиме картини і нищитиме свій власний твір.

Формалізм по природі своїй є один з проявів матеріялістичної думки. Він в де яких своїх ухиленнях доходить до голої математики—і це неймовірно обурює угодівців—та пробує як найпростішим числом висловити взаємовідношення елементів форми. Математичні формули обов'язкові для кожної науки, що зараз служать людству. Нема чого сперечатись проти математичної формули для романа або поеми, як що ми визнаємо це потрібним для архітектури, музики, пластики (згадаймо останні роботи Марка Терещенка; він як що й не дав нам ще остаточної формули, але веку роботу веде по математичних формулах),

малярства (шукання геніяльного да Вінчі, поховані консерваторами та нездарамі-рутинерами). Очевидно, що тут криється якась традиційна несправедливість, з якою треба змагатись, аби перейти на шлях точного знання й нової творчості, озброєної всіма знаряддями розуму, приступними сучасній людині.

З другого ж боку, теорії дуалістичні неухильно ведуть до шукання самоцінного змісту, бо в противному разі форма превалюватиме, як то завжди до цього часу бувало. Дальший шлях ясний: „самоцінний зміст“ це ніщо лише, як та ж сама абстрактна „річ в собі“, „мистецтво для мистецтва“, містична плутанина, де, замість відкинутого поняття краси, естетики, підставлено слово ідея. Кінець для таких теорій один: знівечіння поняття „ідеологія“ і новий містицизм, в який вже пірнули теософи, та якого так прагне маса не тільки так званої інтелігенції, але й правдивих культурних кол.

За одним з мислителів XIX віку повторимо— „Тіла поділяються на тверді, рідкі та газовиді“. Так само і мистецтва в залежності від матеріалу, яким оперують, мають ці три градації. Продовжимо цю дотепну аналогію. Тіла всіх трьох видів в однаковій мірі підпорядковані математичним законам, чому ж з числа всіх мистецтв ми математично будемо досліджувати лише тверді (архітектуру, різбарство) та газовиді (музика, пластика), а рідкі (література, малярство) покинемо на поталу дилетантам та салонним естетам, щоб вони нівечили прекрасний витвір людської творчої праці. Тільки послідовно проведена матеріалістична теорія виведе з тої безлічи непорозумінь, куди залізла сучасна наука про письменство. Всі історії письменства, однаково—чи з методами Овсянико-Куликівського, чи з методами Айхенвальда, всі публіцистичні глумачення Коцюбинського, скільки їх не є вже написаних і скільки їх ще не буде, всі вони тільки традиційно-хибне розуміння красного письменства.

Звичайно, нова теорія вивчення красного письменства не може викинути з творів літератури того, що на літературному базарі зветься зміст. Це, очевидно, увійде в нове розуміння форми, але увійде не як індивідуально випадковий елемент, а як один з формальних моментів творчості. Нове дослідження форми має охопити такі елементи: 1) згук (зо всіма виявленнями: дисонанси, повторення, рими і т. ін.), 2) образ, 3) тема, 4) ритм (не як щось окреме, а лише як одно з виявлень перших трьох складових частин, власгиве для всіх них в однаковій мірі).¹⁾

Мої погляди не є, очевидно, самотніми, вони в українському письменстві мають певний ґрунт і не серед теоретиків, з яких жоден ще не підходив хоч посередньо до формул близьких до моєї, а саме серед авторів красного письменства. Течії, що за останній

¹⁾ Я сподіваюсь, що матиму можливість в найближчому часі докладно розвинути свою думку що до кожного з 4-х вказаних елементів, в разі ред. „Ч. Ш.“ буде ласкаво дано мені місце на сторінках журналу.

час виявились більш-менш повно—динамізм та панфутурізм (я не згадую неокласицизм з тої причини, що, вважаю, він є запізнілий плід XIX віку) підійшли до мистецтва під поглядом чистої форми. Один шукав нового мистецтва як нового прийому (згадаймо цитату Жирмунського, що я наводив вище), як можливості передати нові форми життя; другий нищив мистецтво і нищив форму, ні одним словом не згадуючі за зміст. Я не гадаю, що це означає повну згоду в моїх з ними поглядах, можливо, що ними ще не все до кінця усвідомлено, але ознаки формалістичної беззмістовності остільки значні, що я наважуюсь зачислити їх до своїх можливих однодумців. Спроби машинізації мистецтва, введення виробничого процесу є те, чого зараз так інтенсивно шукають і зможе пройти лише яко новий ритм, бо ми не маємо в мистецтві слова иншого знаряддя, яким можна було б передати розвиток технічної культури.

Психологія нової машинізованої доби функціонально звязана з наукою про матерію. Всі нові винаходи та відкриття змінюють психіку не тільки якоїсь одної верстви, але всієї людности в цілому. Машина ніколи не мала і не може мати иншого змісту, крім того, що до неї прикладають. Ідеологічно машина безпринципова, як і вся матеріальна культура в цілому,¹⁾ і не парадоксом має згучати твердження про евгенічну роль війни, тоб-то про позитивний вплив найвищої (так зараз здається) жорстокости на людську породу. Наука не знає инших принципів, як самоціль, і її значіння та зміст цілком в руках того, хто її використовує.

* * *

Ми мусимо, нарешті, руба поставити питання про мистецтво в цілому—а тим самим і про мистецтво слова: чи воно наука, чи його можна вивчити, чи може, воно й зараз має пасти задніх в нашому житті і буде залишено на поталу містичним змістовцям. Страхіття формалізму для нас безпідставні і продиєтовані нам недоуками та містичним анархізмом, що панував в російському письменстві перед революцією.

Що матимемо ми від визнання тих тверджень, що я накреслив вище? Що дасть це для розвитку красного письменства?

Проблема синтезу мистецтв була поставлена давно. Грецький театр цілком свідомо шукав єдиної формули, де б мали органічно злитись всі мистецтва. Проте, історія культури пішла шляхом різкого непримиримого розриву поміж матеріальною та гуманітарною культурою, і тільки XX вік знову висунув ідею синтезу. Ті початкові синтетичні форми, що вироблені були Еладом, не були викинуті з ужитку, але протягом багатьох століть сліпої традиції та несвідомого наслідування дійшли до нас в неймовірно

¹⁾ Докази цьому були в цілій низці лекцій, докладів та диспутів у Харкові на тему про жорстокість культури.

покаліченому вигляді. В них в повній мірі можна знайти підтвердження моєї думки. Ті мистецтва, що прийняли математичний метод, опинились в одній площині і знайшли те, що можна було б назвати спільною мовою. Архитектура, музика—цілком, танець, різбарство, малярство—почасті. До них ще не пристало мистецтво слова. Воно волею мало зрозумілої традиції примушено було керуватись інтуїцією (наслідки з того маємо в кількох сотнях ізмів). Чим більш мистецтво встигло прийняти точні методи, тим менш диференціяції воно перетерпіло, тим логичніш був його розвиток і тим досконаліші були його досягнення. Математичні мистецтва (дозволю собі умовно—хоч знаю, що це не зовсім точно—користатись цим терміном) в формі театрального дійства знайшли можливість синтезування, і ми зараз маємо доволі переконуючі досягнення (Курбас, Марко Терещенко), в яких мистецтво слова, завдяки своїй відсталості, цілком природньо поставлено на друге,—а то й на третьорядне місце. Місце, зайняте словом в синтетичних формах, рідко не дисонує, воно технічно остільки відстає, що часто почуваєш його зайвим. Це про широкі синтези. Московські спроби словопластики 13—15 років синтезували лише два мистецтва, і то ж була пластика далека ще від математичного методу, в них слово було слабшою частиною не тому, що виконавці були технічно нерівно підготовлені, а лише завдяки відсталості словесних форм.

Повний, нормальний синтез мистецтв можливий буде лише тоді, коли всі мистецтва приймуть один метод, коли кожне з них знайде можливість точного формулювання своїх форм, коли кілька формул сконструюваних по одному принципу буде об'єднано в одну. До синтезу мистецтв треба йти не Штейнеровським містичним шляхом, не в спосіб Бергсоновської інтуїції, а методом математичних досліджень, методом вивчення та удосконалення форми.

Мистецтво слова в цьому відношенні найбільш консервативне, воно ще нервово хапається за рештки змісту та ідей, аби втриматись в середньовічних традиціях, і для цього в сучасних умовах спирається навіть на політичні гасла. Час переходу до точного знання настиг. Мистецтво слова мусить піти в рівень зі всіма людськими знаннями; для цього є лише один шлях—формалізм.

Платформа ідеологічна й художня спілки селянських письменників „Плуг“.

1. Наша доба—доба переходова від капіталістичного до комуністичного ладу, від класового до безкласового суспільства, доба соціалістичних революцій і війн, що розпочались у нас Жовтневою Революцією.

2. Боротьбу ведуть: буржуазія з одного боку, пролетаріят—з другого боку. Можна бути тільки по одному боці барикад. Інші класові угруповання мають вибирати тільки по-між цих двох. Третього не дано.

3. Селянство в процесі класової боротьби виявляє свою неоднорідність і окремими своїми частинами примикає хто до буржуазії (куркульня, заможництво), хто до пролетаріату (незаможництво, сільсько-господарське наймицтво і, дещо більшого, середняцтво). Останні групи ми називаємо революційним селянством.

4. Природа селянина подвійна: він і трудящий, він і власник. Цим пояснюється міжкласове положення селянства і його неусталеність в політичних симпатіях, і нетривалість в часи горожанської війни з соціалістичними гаслами,—якості, що їм маємо протиставити свою свідомість.

5. Культурно-економічний процес, несучи в село нові способи продукції, інтенсифікацію і колективізацію сільського господарства, могутні машини, електрику та інші здобутки культури,—несе разом з тим зачатки економічної революції на селі, що має село в цілому поволі урбанізувати, індустріалізувати, а селян в перспективі цього процесу включити в єдину пролетарську сім'ю, як робітників землі.

6. Таким чином селянство є потенціально пролетаріят, місце його—на противбуазному фронті й гасла пролетаріату є гасла свідомого революційного селянства.

7. Система радянської влади, що здійснює диктатуру пролетаріату й сільської бідноти, дає їм можливість перебудовувати суспільство й вести його по шляху до нової соціалістичної культури, регулюючи певним способом господарчі взаємини.

8. Маючи точний і детально розроблений політичний програм, а також тверду лінію для праці на господарчому фронті, робітничо-селянська революційна суспільність ще й досі не має ясного плану,—способів боротьби і знарядь на фронті культурному.

9. Тим часом тепер з переходом до так званого „мирного“ будівництва в умовах НЕПА, коли в місті росте й знов жиріє буржуазія, а в селі підводить голову куркуль, власник і орендар промислових

закладів, що разом з впливом економічним ведуть наступ і ідеологічний,—боротьба на фронті культурному набуває першорядного значіння.

10. Культурі буржуазній має бути протиставлена культура пролетарська. Міщансько-власницькій егоїстичній індивідуалістичній ідеології в першій протиставляється колективістично-творча—в другій.

11. Революційне свідоме селянство є майбутнє пролетарство, робітники землі. Гасло пролетарської культури—їхні гасла. Поруч пролетаріату проти буржуазної культури—їхня тактика.

* *

12. В сфері культурного будівництва величезну роль має слово, як основний спосіб передачі думок, слово усне й писане чи друковане. Таким чином в загальній будові нової соціалістичної культури поважне місце займає створення нової робітничо-селянської літератури.

13. В часи панування буржуазії революційна робітничо-селянська творчість не мала можливості виявити себе й тільки Жовтнева Революція створила необхідні умови для її розвитку.

14. Розвиткові революційної селянської літератури на Україні стояв на перешкоді ще й національний гніт з боку руської шовіністичної буржуазії, що намагалась задавити все українське, незалежно навіть від класової приналежності.

15. Тим самим українська селянська творчість опинилась на одному фронті з ідеалістичною українською дрібною буржуазією, що прагнула до буржуазно-демократичної революції й утворення своєї української буржуазної культури в противність культурі руській, польській і т. д.

16. Це мимовільне об'єднання підтримувалось економічними умовами життя селянства, що давали змогу виходити на літературний кон майже виключно тим верствам, в кого переважав елемент достаточної власності над елементами тяжкої праці.

17. Силами цих буржуазно-куркулячих кол була створена майже вся попередня література для селянства, зовнішня—революційно демократична, внутрішня—власницько-міщанська.

18. Вплив цієї літератури через недостаточну свідомість нових творців, через загальну темряву й культурну відсталість нашого села, ще й досі тяжить над сучасною робітничо-селянською літературою, як у сфері ідеології, так, звичайно, і в формах творчості.

* *

19. Спілка селянських письменників „Плуг“ ще 3-го квітня 1922 р. перша на Україні зафіксувала себе, як певна соціальна культурно-творча організація, що ставить собі за мету (§ 1 статуту) об'єднання розпорознених досі селянських письменників, що, ґрунтуючись на ідеї тісного союзу революційного селянства з пролетаріатом, ідуть разом з останнім до утворення нової соціалістичної культури й ширять ці думки серед селянських мас на Україні без різниці національностей.

20. Одночасно „Плуг“ намітив основи своєї праці, определяючи її (§ 2 статуту), як боротьбу з власницько-міщанською ідеологією

серед селянства й виховання як своїх членів, такі їхніми творчими зусиллями широких селянських мас в дусі пролетарської революції та притягнення їх до активної творчості в цьому напрямі.

21. Тоді ж „Плуг“ намітив свої організаційні форми, як всеукраїнську спілку письменників, що приєднуються до думок, висловлених у статуті й декларації—тоб-то ідеологічному вступі до нього, висловленому в §§ 1—2, і встановив спілчанську дисципліну в галузі контролю над працею окремих членів й колективного керівництва нею.

22. Працюючи, як певна соціальна культурно-творча організація, спілка „Плуг“ (§ 3 статуту) не перешкоджає окремим її членам вступати одночасно до інших місцевих організацій, що стоять на ґрунті обстоювання соціалістичної культури. Таким чином не корпоративні, але суспільно-громадські інтереси мають керувати всією працею спілки.

23. В результаті річної праці до де-якої міри опреділились головні принципіві положення, що можуть бути покладені в основу платформи спілки, платформи, що може бути остаточно оформлена, звичайно, тільки в процесі дальшої праці й боротьби на ідеологічному й художньо-творчому фронті.

* *

24. У класовому суспільстві красне письменство разом з усім іншим служить інтересам якоїсь певної класи й тільки через класу—всьому людству. Тому пролетарська література, частиною якої має бути творчість революційно-селянських письменників—„плужан“, є та, що організує психіку й свідомість трудових мас, маючи на меті досягнути завдань пролетаріату, як творця нового ладу.

25. Пролетарська література, будучи конструктором, організатором суспільної думки пролетарства й взагалі революційно-радянського суспільства, є разом з тим деструктором, дезорганізатором буржуазії і її літератури, борючись з її впливами на громадську психологію.

26. Революційно-селянська творчість „Плужан“ має бути скерована, насамперед, на організацію психіки й свідомості широких селянських мас і сільської інтелігенції в дусі пролетарської революції, а також поширення цих думок серед інших кол населення: серед спільних пролетаріатіві—з метою конструкції, серед ворожих—деструкції. Отож творчість „Плужан“, як частина загально-пролетарської літератури, має бути антиподом буржуазної.

27. Буржуазна література навіть у буржуазній, а вже тим паче радянській державі, не сміє назвати себе перед лицем трудящих буржуазною і одверто виказати свої цілі. Вона повинна маскуватися за фальшовані гасла (здебільшого „демократичні“). Одночасно буржуазна література, передчуваючи свою загибель і боючись щільно підійти до життєвої боротьби, затушовує свою сутність відривом от реального сьогодняшнього життя, збивається на містицизм, шукаючи рятунку десь ізовні, уходить в сферу „чистого мистецтва“, бавлючись формою, як самоціллю і т. д.

Зразком такої творчості можуть бути в українській сучасній літературі твори неокласиків, імажиністів, футуристів, символістів та інших представників буржуазного суспільства.

28. В противність цьому революційно-селянські митці, йдучи в ногу з пролетарськими, братимуть матеріал для своєї творчості з сучасної дійсності і побуту часів революції, а також революційну романтику життя й боротьби трудящих мас, переважно селянських, у минулому й його долю в майбутньому, освітлюючи все в душі матеріалістичного світогляду, виходячи з прогнозів, що він нам їх дає, як ото викладено в першій частині цих тез.

29. Отож основним завданням „Плуг“ ставить собі створити широкі картини, твори зі всебічно розробленим сюжетом, головним чином життя революційного селянства. Згідно цього завдання „Плуг“ прагнучиме поруч з революційною лірикою, що досі панувала в після жовтневій українській літературі, продукувати твори з епічною й драматичною розробкою матеріалу, при чому форма творів має наближатися до найбільшої широти, простоти й економії художніх засобів.

30. „Плуг“ обстоює примат змісту проти буржуазних тверджень про найбільшу цінність твору—його мистецьку, витончену форму. Зміст літературного твору дає словесно-художній матеріал для нього й змушує шукати відповідної форми, цеб-то зміст і форма суть діалектичні антитези і зміст визначає форму й сам художньо оформлюється через неї. Гармоничний художній синтез змісту й форми дає найвищі, найліпші зразки мистецької творчості.

31. Форми класової боротьби у переходову добу безмірно різноманітні й різнобарвні, відповідно чому різноманітний є зміст революційно-пролетарської літератури і різноманітний має бути вибір художніх засобів для оформлення того змісту. Отож „Плуг“ повинен доцільно використати художні засоби і способи продукування літературних творів, що створені були попередньою добою літератури так української, як і всесвітньої.

32. Не відкидаючи ніяких способів і форм, „Плуг“, однак, не піде шляхом фетишування якоїсь одної художньої форми чи способу продукції й, проklamуючи себе, як певна соціальна культурно-творча організація, категорично заперечує спосіб розмежування по формальних ознаках, що з них користалися буржуазні митці, переносячи в літературу методів ідеалізму й метафізики.

33. Виходячи з цього, „Плуг“ прагне в своїй продукції проводити єдиний цілий образ, що розгортається динамічно протягом усього твору, в залежності од його соціального змісту і потреби для здійснення основних завдань творчості. Одночасно „Плуг“ має уникати роздрібних образів сорокатої мозаїчної орнаментовки, що розгублює увагу й стає самоціллю в творах званих імажиністичними.

34. Так само ритм твору має бути цілий, з динамічним розвитком на протязі всього твору, в залежності від розвитку його змісту й перипетій сюжету, втілених в єдиному творчому образі. Тим самим „Плуг“ одкидає виділення слово-ритма в самоціль, як то роблять іноді футуристи, що дає наслідком продукування чисто словесних, беззмістовних вправ.

35. Зрештою не можна надавати надмірного значіння звуковим елементам у творі, як то роблять символісти, мелодисти і т. п., вико-

хаві головним чином містицизмом, і треба прагнути до органічного сполучення цих звукових ментів з творчими образами й ритмами, звязуючи все в темпі, відповідному розвитку художньої дії змісту.

36. Отож завданням „Плуга“ є не культивування форм, що існували до тепер в буржуазній літературі, або перенесених звідти в сучасну післяжовтневу, але виявлення нових привіліїв і типів форми, шляхом практичного володіння старими літературними формами й перегартуванням їх у новому класовому змісті.

Таким чином „Плуг“ гадає, що тільки скористувавши багатий досвід минулого й критично розібравшись так у ньому, як і в спробах утворення пролетарської літератури, ми дійдемо до нової синтетичної форми революційної пролетарської літератури, частиною якої має бути й творчість „Плуга“.

Бюро „Плуга“: Ів. Кириленко, А. Панів, П. Панч, С. Пилипенко, Ів. Шевченко.

Члени Харківської групи: С. Божко, В. Вразливий, П. Голо-та, П. Гребеніченко, М. Гречаниченко, І. Кириленко, Г. Коляда, Ол. Копиленко, В. Муринець, К. Мотренко, В. Різниченко, Ів. Сенченко.

МАРТИН АНДЕРСЕН НЕКСЕ.
Martin Andersen Nexø.

Данське письменство.

В цілому данська література, як і всі інші, йде за світовими течіями: це річ ясна. Цікавіше простежити її своєрідні прикмети, саме її питому саморідність, що червоною стежкою веде з самого її початку до сучасної буйно розвиненої соціальної літератури.

Данська література починається з 14—15 віку; до того часу існувала була лише спільна скандинавська література—старо-нордські легенди й саги. Вже найперші літературні пам'ятки просякнені народністю, не так народні пісні, що понайбільше склалися в лицарських замках, а саме збірки приказок, книжки медичні, старі земельні закони і „Skraa“ (статути цехів); не забути ще й перекладів Біблії. Дебелістю й природністю мови визначаються всі оді твори, образи й порівняння, що походять з природи чи з щоденного життя.

Народність та любов до ґрунту лишаються головною ознакою данської літератури й після того, як в ній з'являються ймена авторів. Про Людвіга Гольберга—„батька данської літератури“—мабуть чули й в Росії. Найкраща з усіх його драм—„Є не на горі“—ззовні гротескове, проте, в суті речі цілком серйозне оповідання про кріпака, що п'яний засипляє на купі гною, прокидається в ліжку барона й зараз же починає перебудовувати світ на свій пролетарський зразок.

Річ закінчується мораллю: коли не піп, то не микайся в ризи!—що її поет ймовірно причепив, щоб уникнути критики зверху. В дійсності Гольберг в тій річі стоїть цілком на боці кріпака, та вся вона є геніальною передчасною ілюстрацією до диктатури пролетаріату.

Просто за раціоналізмом Людвіга Гольберга йде, хоч і з чималим підфарбком пієтизму, І. Евальд. Пишучи під впливом Клопштока, він втім не може покинути нарід і в своєму найкращому творі—„Рибалки“—він намагається змалювати життя пролетарів в помпезному стилі оди.

Кінець століття належить двом революціонерам—Петрові Андрійові Гейбергові та Мальте Конрадові Брунові, що мусили тікати до Парижу. Обидва склали гарних революційних пісень, Брун до того ще написав „Катехізіс аристократів“, видатну річ, що була взірцем для стріндберґівського „Катехізіса пролетарів“.

Ще слід згадати двох великих складачів псалмів—Кінґо та Брорсона, що вони (як пізніше Грундтвіґ) свій релігійний настрій виявляли в прекрасних дужих малюнках природи, й нарід, отже, ніби через церкву, споріднявся з природою.

З 19 сторіччя починається сильний романтичний рух, що його носіями є видатні поети: Адам Еленшлегер (1779—1850) та Н. Ф. С. Грундтвіґ (1783—1872).

Проти романтизму рішучо виступив трохи старший єнс Ваґесен. Хоч напрямом романтичний в Данію прийшов ззовні, втім народній характер данської літератури лишається непорушним. Що правда, Еленшлегер шукав тем понайбільше в старо-нордському світі легенд та богів. Та він мішає штучний літературний язык з золотом народньої мови, і герой його найкращого твору „Аладін“, що в ньому він хоче дати прогноз данського національного типу, це вулшнний хлопець—пролетар Аладін. Мати його Морґіана, жінка з народу, належить до найкращих створінь його таланту.

Вже цілком свідомо виступав за справу народню Грундтвіґ. Нарід—це слово значить в нього широки маси—то все для нього. Він бере за зразок мову своєї старої мамки, розкопує старі скарби пісень та приказок; його псалми перед усього є чудовими малюнками природи. Грундтвіґ прагне на народню освіту.

Він мріє про країну, „де мало в кого є забагато, та ще менше в кого замало“. Він—батько данських вищих нарідних шкіл, що мали величезний вплив на розвиток наших незаможних селян. Його найкращий учень—норвежець Бернст'єрне Б'єрнсон. Педагогічні й виховні погляди Грундтвіґа дуже прогресивні—ними керуються тепер найкращі народні вищі школи й вільні школи в Скандинавії.

Було б цікавою річю порівняти шкільні ідеї Грундтвіґа з виробленою Радянською Росією й частково переведеною у життя системою освіти. Здається, можна б здибати було багато глибоких аналогій. Інстинкт його був в масах, й такою була його активна політика. Характерно, що він так кохався в народній казці, що в ній почував глибоку символіку, хоч й не пощастило йому знайти ключа до неї¹⁾.

Навколо Еленшлегера та Грундтвіґа гуртується чимало визначних письменників: Бліхер, Інґеман, Андерсен, Гавх, Бредал, П. М. Мелер, Хр. Вінтер. Це так звана „золота доба данської

¹⁾ Здається мені, що казкова поезія має особливі, інтимні стосунки з сучасною революцією. Дієві особи дуже багатьох казок: занедбаний пасербок, замазура, що має робити все, чого не хочуть робити інші, й до того бідує та голодує, бідний Пер, що з ним поводяться як з собакою, що своєю велетенською силою проробляє всю працю і всетаки живе в бруду й злиднях,—хіба це несправжні представники мас, пролетаріату? Бідний Пер служить в Троля й, коли голодний й стомлений повертається з роботи, бачить на дверях Троля надпис—той самий, що стоїть на нашому сучасному капіталістичному суспільстві: „Сьогодні робити, завтра їсти“. Бідний Пер кінець-кінцем повстає, чи хтось його збуджує ударом по голові; він забиває Троля і тієї ж хвилі перетворюється в щасливого Пера, зачарованого королівського сина, якому належить ціле королівство. Чи не було б то дуже цікавим завданням для російського вченого розглянути весь казковий світ під поглядом пролетарським?

літератури". Друга й третя чвертина 19-го віку є павзою в данській літературі. Є кілька видатних голів: Фр. Палудан Мюлер (1809—1876) і Серен Кіркегаард (1813—1855) та один визначний романіст: Меір Арон Гольдшміт (1819—1887). Палудан-Мюлер в своїй головному творі „Адам-Ното“, що є одним з найперших творів нашої літератури, зачіпляє павперизм: революційний пролетар в захоплюючій сцені застерігає суспільство й загрожує йому руїною.

Кінець століття належить І. П. Якобсену (1847—1885), Гольгерові, Драхманові (1846—1908) і Георгові Брандесові (1842). То є доба безлична й бракує їй якоїсь певної лінії. І. П. Якобсен, якого творчість гальмують Брандесівські твердження, створює дуже мало; Драхман тікає від „брандесівства“ до старої романтики. Молоді поети: Міхаеліс, Сефус Клавсен, Штукенберг і І. Юргенсен чахнуть на сухому, неплодному ґрунті, і розвій їх скалічено.

Сам Брандес з своїм „европеїзмом“ не має під собою ґрунту. Він і не помічає того, що зрушує маси—пролетарське питання, та взагалі не має ніякої певної позиції в сучасних відношеннях. Його радикалізм—чиста абстракція, його вільнодумство торкається виключно традиційної боротьби проти церкви та шлюбу.

Відношення Брандеса до визвольних змагань маси є типово-інтелектуальське. Він, ніби пророк нового часу, в дійсності лише прикриває собою наступ фінансового капіталу й англійського лібералізму на феодалів, щоб їх скинути з трону та здобути собі політичну владу. Для цього їм треба мас, пролетаріату, котрий завше мусив допомагати цим панам до влади; а щоб притягти до себе пролетаріат, їм був потрібний хтось, хто мав би готовенький запас високих фраз про волю та не ставився б до справи надто серйозно—отакій от Брандес!

За цієї досить таки неплодучої доби в народі зростає непомітно маленька квітка—так звана література шкільного вчителя. Представники її всі—вчителі, або селяне; ідеологічно вони ґрунтуються на Грундтвігу, а літературним їхнім взірцем є Блізер. Тирегод, Антін Нільсен, Захарій Нільсен, Мадс Гансен—ось де-які з них.

Безпретенційно й побожно малюють вони життя села, перед усім життя халупи. Тепло й любовно, хоч без ніякої соціальної, чи взагалі якоїсь тенденції, вони малюють неможливіх селян—сказати б, обробляють ґрунт! А на сході століття в данську літературу пробивається й самий пролетаріат.

Починається доба розквіту соціальної літератури. Два попівських сини: Генрік Понтонідан (1857) та Яків Кнудсен (1858—1917) заводять рахунки з буржуазним суспільством, хоч і не вірять в „щось після потопу“; далі вже йдуть три пролетарі—Йоган Скіольдборг (1861), єне Аакьяр (1866) та Мартін Андерсен Нексе (1869), що не лише походять з пролетаріату і пишуть про нього, але й перейняти цілком пролетарським світоглядом.

Тепер взагалом врожайна доба для данської літератури. Крім зазначених вище, слід згадати: видатного стиліста І. Єнсена, а, Марію Брегендаль, що пише про селян, спиритного психолога

Кнуда Гйорте, фантастичного Ото Рунг, Свена Ланге і Гельге Роде, рано вмершого Гаральда Кіде, Гари Сойберга, лірика Людвіга Гольштейна, з молодих ще Гаральда Бергштедта, Вільгельма Бергштедта, Андерса Турборга, Еміля Бонеліке, Ганса Гартвіга, Зеєдорфа, Йоргена Вібе, Хр. Ст. Йоргенсена та багатьох інших.

З них особливо визначаються своєрідною творчістю три пролетарі—Скіольдборг, Аакьяр та Нексе. Всі вони дітьми були чабанували й сильно відчувають природу. Вони втягають жагуче питання дня—пролетарський рух—до літератури, держуть руку пролетаріату і, при цьому, трактують матеріал за чисто мистецькими принципами. Всі вони беруть активну участь в боротьбі пролетаріату—яко промовці, журналісти, організатори. Скіольдборг здобув класову свідомість в неможливіх селян; Аакьяр малює злидні сільського наймита й створив прекрасні бойові пісні нижчого класу; Андерсен Нексе малює селян, рибарів та моряків, і перш за все класово свідомих індустріальних робітників в боротьбі за визволення. Всі троє дуже продуктивні, й ледве чи яка країна має таку дужу й свідому соціальну поезію, яка є в Данії. З боку політичного Скіольдборг—анархіст, Аакьяр—соціал-демократ і Андерсен Нексе—комуніст.

Хоч чимало інших данських письменників також пролетарі з походження, але ж ці троє майже самі змагаються за новий світовий лад. Інші додержуються артистичного індивідуалізму.

В тім безперечно, що данська сучасна література менше вхляється до артизму, ніж література сусідніх країн, більш співчутлива, більш людяна. І це, без сумніву, сталося під впливом соціальних письменників. Навіть у буржуазних письменників головні теми—це пролетаріат та взагалі пригноблені люди. Чисте *l'art pour l'art* (мистецтво для мистецтва) у нас більше не існує.

В. МІЯКОВСЬКИЙ.

Невідомі твори М. В. Лисенка.

(За ненадрукованими матеріалами).

I.

Невідомий досі епізод з музичної діяльності М. В. Лисенка одночасно стосується й до історії українського аматорського театру й до історії вшанування пам'яті Шевченка.

26 лютого 1864 р., через три роки після смерті великого поета, студенти-українці київського університету збиралися дати виставу в міському театрі.

Хто був ініціатором всієї справи з цією студентською виставою — нам невідомо, але відомо, що М. В. Лисенко взяв на себе значну частину роботи: вся музична та вокальна частини лежали на ньому. Мабуть і в організаційному боці вистави він грав не малу роль, хоч рік 1864 був останнім роком перебування М. В. в університеті; він мусив готуватися до серйозних іспитів.

В університеті київському М. В. Лисенко з'явився на самому початку 60-х років разом із М. П. Старицьким, з яким він був майже однолітком, і попав у саму гущавину польського національного духу. Сперечання на студентських сходках по питаннях національного характеру виникали з приводу кожної дрібниці й в загостреній атмосфері передповстанчих настроїв у М. В. почали складатися й проявлятися його погляди. „Ми з Лисенком, — згадує в споминах своїх М. П. Старицький, — іноді цілими ночами вели розмови про національні завдання, про минуле й про долю-мачуху нашого селянина“¹⁾. Велике враження на Лисенка зробили збори полтавців в приватному приміщенні і особливо загальні збори українського кола в університеті, з головою і писарем, які вели всі збори українською мовою. „Лисенко, — згадує Старицький, — просто перетворився і почав доводити, що нам усім не тільки з народом, але й проміж себе треба розмовляти українською мовою, щоб зробити цю мову культурною й своєю... Лисенко, ніби сліпий після операції, прозрів, і це чудо вплинуло на нього з великою силою: все, що зберігалось десь глибоко в серці, спалахнуло яскравим полум'ям, в якому згоріли всі його панські спомини, аристократичні тенденції світські звязки, а всі стремління з'єдналися в одну широку любов до свого рідного народу і до духовних виявлень його істоти“²⁾.

¹⁾ «Киевск. Старина», 1903. № 12, стор. 462.

²⁾ „К. Ст.“. 1903, № 12, стор. 464. 466.

Так М. В. Лисенко увійшов у коло інтересів київських студентів-українців. А як раз 60-і роки були добою найбільшого піднесення українського руху, так студентського, як і загального. В той час знову на черзі дня поставлене було питання про освіту своєю мовою, про школи для народа, про піддержку українській літературі. В такій атмосфері і український театр мав можливість рахувати на якусь увагу для себе, хоч би в колі студентському, а через його й в ширших колах.

II.

Студентська вистава у ті часи була не зовсім безпечна з погляду університетської адміністрації, бо вистава приносить з собою цілу низку поліційсько-адміністративних ускладнень що до надзору, що до мети вистави та питання на чю користь будут збиратися гроші. Грунт для дозволу української вистави був уже трохи підготовлений, бо за півмісяця перед тим, в січні того ж року, студенти росіяне просили дозволити їм улаштувати свій спектакль в театрі (програма його не зберігся в справі). Російський спектакль дозволили, і попечитель лише пропонував доручити контроль над збором комусь із довірених урядовців з тим, щоб гроші не пішли на якісь інші нелегальні цілі.

На таких же умовах контролю прибутків дозволено було й українську виставу. Лишалось друге питання — загальна тенденція й мета спектаклю. Але її не добачив ні губернатор, ні генерал-губернатор, ні попечитель, бо через усі ці інстанції йшло питання про дозвіл студентам поставити виставу, остільки складним, принциповим та небезпечним здавалася вона в умовах того 1864 року, зараз після „заспокоєння“ озброєною рукою польського повстання, коли життя ще не влилося в звичайну колею, а по в'язницях сиділи студенти-поляки, чекаючи слідства та суду. Ініціатори української вистави замаскували те, що спектакль дається для вшанування третьої річниці смерті, або 50-ої народження Тараса Шевченка. Дата 26 лютого була ще не остільки популярною, щоб її знали в урядових колах.

В програмі спектаклю входило два драматичні твори: „Наталка-Полтавка“ Котляревського та „Простак“ Василя Гоголя, дві живі картини „Чумацький табор“ і „Вулиця“ зі співами народних пісень хором і соло та єдина Шевченкова річ — декламація „Тополі“. Губернатор дозволив виставу, зібрався дозволити й програм, в якому, на думку його, не знаходилося нічого „предосудительного“. Дозвіл пішов на затвердження генерал-губернатора і Анненков, тодішній генерал-губернатор, викреслив з програму Шевченкову „Тополю“ — „которая хотя и не заключает в себе ничего предосудительного, но чтение которой я полагал бы лучше отстранить“.

Вистава відбулася в назначений день за програмою, який оголошено було в афішах:

Г. К І Е В Ї.

Въ среду, 26-го февраля 1864 г.,

съ дозволенія начальства

Студентами Императорскаго Университета

св. Владиміра,

въ пользу недостаточныхъ товарищей,

данъ будетъ спектакль

НАТАЛКА-ПОЛТАВКА

українська оперетта в 3-х дійствах,
соч. Котляревського.

Дійствующія лица:

Наталка, дівчина . . . А. В. Хоменко.
Терпілиха, її мати . . . Е. В. Вельюрская.
Возний Тетерваковський М. Н. Котляревській.
Макогоненко— виборний Н. П. Протченко.
Микола, родич Терпі-
лихи. Н. А. Богданов.
Петро — полюбовникъ
Наталчинъ П. М. Герасимовській.

1-й Дивертисментъ

ЧУМАЦЬКИЙ ТАБОРЪ

будуть пропѣты слѣд. пѣсни:

1. Ой високо сонечко зіходить,
А низенько заходить (soto).
2. Ой у лузі та при березі
Червона калина (soto).
3. Ой у полі криниченька,
З неї вода протікає (solo).
4. Ой не гараздъ, запорожці,
Не гараздъ зробили (soto).
5. Гей, гукъ, мати, гукъ,
Де козаки пють (soto).

ПРОСТАКЪ

Водевиль сочиненія В. Гоголя (отца).

Дійствующія лица:

Романъ, козакъ А. Д. Цисс.
Параска, его жінка. . . . М. Ф. Зимовинова.
Дякъ, полюбовникъ
Парасчинъ А. И. Дивильковській.
Соцький И. П. Свидницькій.
Салдатъ Н. С. Сливчанській.

2-й Дивертисментъ

ВУЛИЦЯ

будуть пропѣты слѣд. пѣсни:

1. Король (танокъ).
2. Ой на гору козакъ воду носить,
Дівчинонька козаченька просить (solo).
3. Ой чи цвітъ, чи не цвітъ, калиноньку ломить,
Ой чи сонъ, чи не сонъ головоньку клонить (soto).
4. Туманъ, мати, по долині,
Широкий листъ на калині (solo).
5. Коли бь мені, Господи, неділи діждати—
Сюди, туди, онъ куди—неділи діждати (soto).
6. Ой, пора вже, пора
Намъ, хлопці, до дому (soto).

7. Танецъ (козакъ).

Оркестромъ и хоромъ будетъ дирижировать
студентъ Университета св. Владимира Н. В. Лисенко.

Начало в 7^{1/2} часовъ¹⁾.

Спектакль дано було в міському театрі. Диригування оркестром і хором на цій виставі було спеціальною сферою Лисенка. Але йому, очевидно, належала й музична обробка пісень, з котрих де-які невдовзі після цього заведені були Лисенком до його перших збірників народніх пісень, що видані були в Лиському 1868—1869 р.р. Очевидно, також, що музика до „Наталки-Полтавки“ (значить вже в 1864 р.) належала теж йому, як і музика до „Простака“, яку Лисенко написав спеціально для цієї вистави.

III.

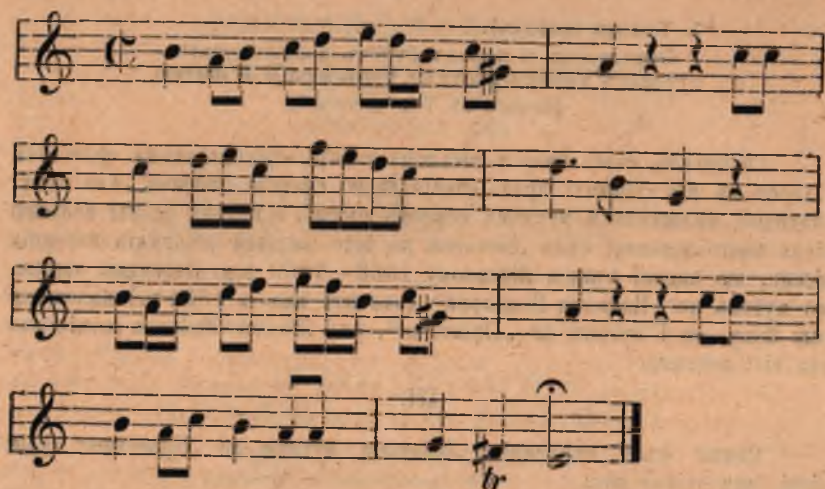
Самий факт написання Лисенком музики до „Простака“, арія пісні, яку співає дяк:

„Я люблю тебя и стражду“

і навіть самі оркестрові партитури для різних музичних струментів лишилися б для нас невідомими, загубленими, як би історія з постановкою „Простака“ на київському театрі не мала свого несподіваного фіналу.

В галицьких газетах, після цього спектаклю з'явилася коротенька замітка, яка звернула на себе увагу міністра внутрішніх справ Валуєва. В замітці зазначено було, що в Києві студенти університету за дозволом начальства давали спектакль і між иншим ставили водевіль Гоголя-батька „Простак“, в якому О. І. Дивильковський в ролі дяка співав п а родію на церковний мотив, на голос „Камени запечатану от Іудей“ (недільний тропарь 1-го гласа). Запитання Валуєва, оскільки це відповідає дійсності, і дало привід навести ціле слідство, яке доручено було київському старшому поліцеймейстеру Івенсену. Він запитав пояснень у М. В. Лисенка; але пояснення Лисенка, очевидно, не задовольнили поліцеймейстера: він вимагав нот, текста пісень і текста „Простака“. Ноти, нарешті, були таки надіслані Лисенком поліцеймейстеру через пристава. Зберіглася записка, очевидно, до пристава, на нотному папері з двома рядками нот арії дяка „Я люблю тебя и стражду“. „Пісня, пѣтая студ. Дивильковскимъ в ролі дяка,— писав раздратовано Лисенко,— вотъ она прилагается, а остальныя партици инструментовъ, какія были, нашлись и сохранились, я отослалъ Вамъ вчера черезъ солдата; если нѣтъ вѣры на слово, то прошу забрать полицію и обыскать, если угодно. Текста „Простака“ и пѣсенъ не знаю, да это и не касалось меня; въ любой книжкѣ Водевила этого можете узнать смыслъ. Прилагаемая пѣсня начинается словами: „Я люблю тебя и стражду“... (Далі ноти):

¹⁾ Справа К. Ген.-Губерн. 1864 р. № 17. „О дозволеніи студентамъ дать спектакль“, № 4—7.

Вот всё, имѣющееся у меня по этому водевилю.

А что было изъ партицій, уцѣлѣвшихъ, повторяю, отослалъ вчера солдатовъ.

Я Васъ покорнѣйше прошу объяснить Г. Старшему Полиціймейстеру дать мнѣ покой, какъ имѣющему дѣло съ Окончат... экзаменами. Через 8 дней я свободенъ и къ услугамъ на всевозможныя объясненія.

Ст. Николай Лисенко²⁾.

Партитури, які надіслані були Лисенком тільки для 4-х музичних струментів, писані не його рукою і відносяться до 4-х місць „Простака“, що вимагали оркестрового акомпаніменту: 1. Пісня Параски—

„В'яне вишня, посихає,
Що росте під дубом...“

2) Пісня дяка—

„Я люблю тебе и стражду,
Но отрады не сыщу“.

3) Пісня Соцького—

„У полі могила
З вітром говорила“...

4) та знову пісня Параски—

„Ой, був, та нема,
Та поїхав до млина“...

Всі ці ноти пред'явлені були поліцеймейстером Івенсеном спеціально викликаному експерту диригентові хору півчих при Михайлівському Соборі Вишневському, який не знайшов ніякої подібності мотивів пісень з церковними співами і на кожному окремому аркуші з нотами поробив про це напис. На записці М. В. Лисенка з нотами до пісні дяка

²⁾ Та ж справа, л. 5—6.

читаємо напис диригента: „Что этотъ мотивъ нисколько не похожъ на мотивы церковнаго пѣнія какъ простаго, такъ и партеснаго, сколько мнѣ извѣстно, въ томъ удостовѣряю. Регентъ хора А. Вишневскій“.

IV.

В споминах М. П. Старицького знаходимо низку фактів з раннього періоду музичної діяльності Мик. Вят. ще за студентські роки, які дають матеріал і можливість оцінити наведені вище дрібні епізоди перших музичних спроб Лисенка. Старицький, зазначаючи загальний напрямок музичних інтересів свого товариша, які прамували під той час особливо в бік народньої мелодії и танку, наводить цілу низку спроб М. В. утворити українську оперу.

Від запису народніх мелодій, від гармонізації народніх пісень Лисенко відразу взявся за оперу. Не маючи ще великої підготовки для цього, Лисенко користувався фортеп'яновими перекладами італійських опер і на тлі народніх мелодій із замішкою італійських впливів написав музику до опери „Гаркуша“, яка не зберіглася цілком і лібрето якої, запозичене в Стороженка з його комедії під тією ж назвою, склав Старицький. „Робота кипіла,—згадає Старицький,—і протягом свят (зима 1863—1864 р.) було написано майже третину першої дії. Розуміється, в хорах та в де-яких аріях звучала позичена „італіянина“, але були номери скомпановані Лисенком цілком в народньому дусі і скомпановані гарно. У мене зберігся один брудьйон лібрето з цієї опери, на якому до слів „Ой, Дніпре широкий, чого каламутен? е записана рукою Лисенка музика для арії баритона. Шпалгал помічено: „Лебехівка 1864 року“. Шкода, що не зберіглося клавіру. Під той час я щиро захоплювався музикою цієї опери; жінка моя (Сестра Мик. Вят., Софія Виталієвна) співала сотничиху, я—Гаркушу, а Микола всіх інших дієвих осіб і хор. З такими силами ми почали ставити цю оперу перед нашими родичами та сусідами, роблячи всюду неймовірну сенсацію. Для нас почали навіть улаштовувати раути спеціально для постановки опери“¹⁾.

І Гаркуша і більш дрібні спроби музичної ілюстрації оперети Котляревського і водевиля Гоголя-батька були переходовим етапом від перших записів народніх пісень до справжньої народньої опери, яку Лисенко зміг дати вже після студій в Липецькому.

¹⁾ „К. Ст. 1903“, кн. 12, стор. 469. Фототипія заголовного листа лібрето та уривок тексту опери були надруковані в журналі „Сяйво“ 1914 р., ч. 4., стор. 114.

Недруковані листи Ів. Франка.

В рукописному відділі Полтавського Пролетарського Музею переховуються цікаві листи Ів. Франка до Олени Пчілки, здається, ще й досі ніде не надруковані. Подаю з них поки-що два листи біографічного характеру. Правопис зберігається.

I.

*Вельми Шановна Пані
Ольга Петровна!*

Пишу сей лист іще під свіжим вражінням оповідань моєї жінки про ту безконечну, справді материнську доброту і терпливість, з якою Ви, заняті своїми власними клопотами і гризотами, піклувалися ще й моєю сім'єю через усе літо. Я не в силі описати Вам, як глибоко зворушили мене ті оповідання—і завстидали не троха: я добре тямлю, як мало я заслужив на таку Вашу добрість, хоч запевняю Вас, що в мойім поважаню Ви все стояли високо, обіч Вашого брата, а мойого найліпшого вчителя. Та се вже якое така фатальність, що я завсігди мушу робити прикрости та клопоти тим, котрих найбільше поважаю і котрим найбільше завдячую. В моїх споминах набереться багато таких моментів, котрі я рад би окупити своєю кровю, коли б се було можливе.

Крім слів щирої подяки за всю Вашу добрість і щирість, оказану мойій сім'ї, я хотів би написати Вам ще про дві річи. Перша річ ось яка. Пані Олеся Озаркевичева (Бажанська) під впливом дискусій стрийського...¹⁾ жіночого віча задумала розпочати з новим роком видавана раз в місяць невеличкої жіночої часописі. Вона певно швидко удається до Вас з просьбою допомогати їй видане Вашою цінною працею літературною. Я не сумніваюсь, що Ви не відмовите їй своєї підмоги і заохоти. Вона несвідуща в журналістичнім ділі і бойється ріжних страхів видимих і невидимих: зависти товаришок, насміхів з боку «Поступовців» а Іа Цеглінський, злоби з боку ретроградів і т. и. Ми вже тут оба з П-ком силувалися успокоювати її і додавати їй духа, та я думаю, що Ваше слово буде мати для неї далеко більшу ціну. А думка сама міні видається дуже щасливою, тим більше, що видане другого тому альманаха, крім коштовности і малої покупности такої книжки, має ще й те недобре за собою, що в найліпшій разі буде тільки об'явом літературним, коли тимчасом газета самою своєю природою перетягає справу на поле роботи громадянської, стаєся осередком і виразом певного руху, завязком певної постійної організації, котрої іменню жіноцтву нашому найбільше треба.

Друге діло, про котре я хотів поговорити з Вами, се новелла Лесі Українки, котра знаходиться у мене. Що Ви думаєте з нею робити? Я чув, що Ви призначили її для другого тому альманаха. Та коли то ще той альманах буде друкований. Чи не можна би змінити сю поста-

¹⁾ Тут пропущено одно слово дуже незрозбірне.

нову, щоби така гарна річ не лежала в рукописі? Я прочитав сю новеллу і вона міні дуже сподобалася, так що коли би була на те Ваша і Ларісси Петровни воля, я радо опублікував би її в найблизшій книжечці своєї «Літературно-наукової бібліотеки». Я готов розпочати друк, як тільки одержу Ваш дозвіл. Дуже жаль, що здоров'я Ларісси Петровни не поправилось в Криму так, як усі ми надіялися. Та я надіюся, що гень хоч тепер, при холоднішій порі, воно буде ліпше, і ми зможемо як найшвидче бачити нові її праці, особливо ж обіцяні міні для бібліотеки переклади з Віктора Гюго.

Ми обоє з жінкою дуже турбуємося станом Вашого здоров'я, Шановна Пані. Відійжджаючи, жінка покинула Вас недужою, і боїться, чи турботи, яких причинили Вам наші діти, не пошкодили Вашому здоров'ю. Будьте ласкаві, напишіть нам хоч кілька слів.

Ми обоє засилаємо низенькі поклони Вам, Шановна Пані, Ларіссі Петровні, панні Лілі, а діти мої поздоровляють Дорочку і Михася, і Оксаночку, і Марисю. Як з її здоров'ям? Дармо вона боялася, що набралася сухіт від нашого Петруська. Єго оглядував лікар і запевняв нас, що ніяких сухіт у него нема ані признаки, а є невеличка англійська болізь і звичайні припадки, якими боліють діти, коли у них ріжуться зуби. Старші хлопчики, дякуючи побутови на селі, вернулись геть-геть здоровіші і кріпійші; звісно, я з сего маю поки що лиш тільки користь, що весь день до 8-ої години вечера не можу й думати, щоби сидати за яку небудь роботу. Шукали ми квартири іншої і не найшли, прийдеться мабуть зимувати ще в тій самій.

Прийміть, Шановна Пані, ще раз мою щирю подяку і запевнене, що Вас високо поважаю.

Ваш покірний

Іван Франко.

Львів д. 30 п. с. сент. 1891.

II.

Ласкава Пані!

Отсе нині дістав Ваш лист і Вашу посилку і спішу відповісти Вам на деякі Ваші замітки. Повісті Вашої ще не встиг перечитати; на всякий спосіб, судячи по вашому резюме, річ буде цікава, і я в проспекті «Зорі» поклав їй між річи, котрі будуть в першій ряді друкуватися. Жалів тільки, що ніяк не можу вдоволити Вашого бажаня і зачати печатаня з 1-го н-ра. До перших н-рів призначений уже давніший роман пок. Свидницького «Люборацькі»; мусить бути хоч половина єго напечатана, поки будемо могли розпочати Вашу повість. Се однак, здаєсь міні, не повинно знижати Вас і знеохочувати від кінчення Вашої повісті; противно, чим швидше я буду мати всю її в руках, тим швидше почну печатати, т. є., всяка познійше прислана річ иншого автора буде мусіла після нап. Для того прошу Вас викінчуйте свою повість і присилайте її на мої руки; у нас важне діло не тільки доброта твору, але й єго обширність; поки замістити, треба добре обрахувати ся з місцем, щоб і скінчити в означений час і не перетяжати номерів і вдоволити справедливі претензії й инших авторів. Надіюсь зати, що Ви, ласкава Пані, приймете на увагу се моє заявлене, і не тільки не знеохотитесь до дальшої праці, але тим жвавійше до неї повернете свій великий талант і свою трудолібність.

Звісно, я бажав би дати ще небудь із Ваших творів до 1-го н-ру. В першій н-рі не буде зачинатися жодна ширша повість, а хотів би я напечатати в ній дві цілі новелі, одну українську, а одну галицьку. Думав я, що прислана міні новеля Мирного буде могла розпочати номер,—але по сюжету свойому она не годиться. Остаєсь або новелька

Кониського, або, коли б Вам можливо було зладити щось коротенького, а цікавого та гарного, то я ще радше дав би Ваше. Будьте ласкаві над сям подумати!

З віршів Ваших, котрі я зараз прочитав, по мойому, найкраща а одинока згожа до печаті—байка «Орел на визволі». Я й напечатаю її—коли не пришлете що іншого, більш підходячого,—таки в першому н-рі. Вірш «З новим роком»—простіть за слово—слабий; нема в йому ані нової думки, ані навіть нової, енергичної дікції,—а зато багато язикових зворотів нагадує манеру Старицького. Гарна викінчина форма не викупає тих недостатків. Байка-ж «Радощі й смутки» гарна по ідеї, але оброблене ростажене, початкові, вступні вірші троха нереальні і наївні, ну, і мотив не вичерпаний, не заострений як слід. Кінець не вдаряє душу нашу так, як би повинен. Коли б моя рада не видалась Вам невмісною, то я радив би Вам переробити сю байку, покинувши поперед всего Глібівську форму вірша, зложену для гумористичного, а не для такого суріозного оповідання. За те, як кажу, послідня байка прекрасна, хоч декуди стражде багацтвом епітетів і приставок. Ну, та се не б'єда. Щоб вичерпати літературні замітки, нагадаю Вам, пчо пані Кобринська в Болехові дожидає Ваших причинків до жіночого Альманаха, і що я чув, буцім то у вас є деякі матеріали після покійного Руданського. Міні дива наговорено про его якусь поему, чи «Царь-мотиль», чи що такого. От би гарно, коли б у Вас було що такого, або коли б Ви хоч знали, де за тими рукописами шукати!

А тепер про мое редакторство. Воно зовсім не таке, як Ви собі уображаєте. «Зоря»—власність тов. ім. Шевченка, а я нанятий тим товариством слуга-редактор. Ані доходів ніяких (крім згаданих 25 гульд.) побирати, ані за редакцію відповідати я не буду; так як доси підписував Партицький, від тепер підписувати буде Калитовський. А моя річ—представляти редакційному комітетові матеріал, котрий має бути прийнятий (а може бути й неприйнятий) до «Зорі», справляти рукописі і вести коректуру. За власні праці міні осібно не платять, а редакторської компетенції у мене лиш тільки, що можу певний матеріал зовсім не дати; звісно, коли комітет рішить друкувати якусь річ, то хоч би я й не хотів, она буде друкована. Що при таким оплаканім редакторстві міні конечно треба шукати зарібку не то у інших часописах, але у чужих народів, се, надіюсь, і Ви самі тепер побачите. Звісно, до Країу дописувати я не закину, хоч зоробок там не такий то добрий уже хоч би для того, пчо моїх річей они друкують мало і платять аж з кінцем кварталу. Запрошено мене писати наукової річі в варш. *Ateneum* і в краківський «*Przeglond polski*»,—та писати наукові річі діло дуже трудне і вимагає тільки вільного часу і вільної голови, що я можу тричі пропасти, поки з тої кози мяса добуду.

За мою допись в Країу народовці зняли було велику бучу, хотіли другий раз елімінувати мене, та одумались, бачучи, що се було б разом і сумно і смішно. Настрій мій при всім тим тепер крапчий ніж був тоді, коли я писав Вам послідній лист. Ви, Ласкава Пані, на такі вибухи мого сангвінічного темпераменту не звертайте багато уваги, і особливо зважте й те, що як повістар я люблю всякий стан психологічний доводити до крайних границь і тим то декому мимо волі й прибильшую те пчо мене болить. Се й не шкодить; виписавшися і переживши в такій хвилі всю суму того терпіння, яке даний стан психологічний може нам дати, чоловік опісля стає спокійнішчий.

Посліднім уступом свого листу Ви, Ласкава Пані, вбили міні чималого клина в голову. Звісно, о таких річах, як родинне життя, Ви компетентніші говорити, ніж я,—а говорите Ви таке, що міні аж страшно, звісно, я знаю потроха, що значить недібране подруже, але знаю не менш того, що дібрати подруже есть майже неможливо, що подруже майже завсігди—лотерія, котру 99% хибляє. Значить ся, пчо тут робити? Дві дороги: або зовсім зречись думок про заснованя власного огнища, або—і се міні здаєсь хоч не принципіальна, а найпрактичніша

дорога—умалити претензії до крайної можности, не надіятись за много! Міні здаєсь, пчо найбільша часть щасливих подруж основана іменно на тій обопільній взаємній, резігнації, на поблажливости для взаємних похибок. Ех, Ласкава Пані, коли б Ви знали, з яким людьми приходилось міні не тільки миритися, але й дружитися і з яким оптимістичним упором я вмю вищукувати добру сторону в чоловіці зовсім упавшій—ну, та се нехай собі! Даруйте Пані, що ввійшов на те особистої натури поле і що до повніших, може й зовсім лишних уваг докину одну, може й зовсім уже недіскретну: Ваші уваги о подружю писані таким тоном, немов би були вимірені на певну, одну особу. Коли так, то я дуже був би радий почути від Вас дещо більше в тій матерії, коли ж ні, то щиро прошу Вашого прощення за те питання.

Про Б. не пишу Вам сям разом нічого, але надіюсь незадовго донести Вам дещо більше про его життя, бо один чоловічок від нас має у него сими днями бути.

Щиро кланяюсь Вам

Ваш Іван Франко.

Львів, ул. Ліндого, № 3.

Друкарня упоминаєсь о гроші. Михайла ще нема.

Подав Ів. Ткаченко.

Б. РЕЙНШТЕЙН.

Лист з Америки.

(До процесу американських комуністів).

У Сполучених Штатах Америки в штаті Мічіган цими днями закінчився процес Фостера. Перший з серії процесів проти американських комуністів, заарештованих там у серпні минулого року, під час наскоку охоранки на нелегальний з'їзд Американської Компартії. Процес закінчився нічим, не дивлячись на те, що склад дванадцяти засідателів був аж надто консервативний. Навіть більш того, до нього входило дев'ять фермерів, один дрібний торговець, одна жінка, дружина члена адміністрації невеликої фабрики й один робітник (залізничник), та й той не член профспілки. Присяжні засідателі після дебатів, що тяглися надзвичайно довго, аж дві доби, не змогли скласти, як то вимагає закон, одноголосного присуду в той чи інший бік, і їх було рослушено. Тов. Фостер поки що вільний, але з огляду на те, що його невинність не було формально встановлено на суді, прокуратура зможе, коли захоче, вимагати нового суду з новим складом присяжних. Але хто зна, чи спробує те зробити.

Той факт, що навіть в таких сприяючих для прокуратури обставинах їй не вдалось добитись обвинувачуючого вироку проти Форстера, без сумніву зробить величезний корисний для нашої справи вплив не тільки на розвиток дальших стадій цього значного історичного процесу проти американських товаришів, на майбутній процес тов. Чарльса Рутенберга, генерального секретаря Воркерс Парті (Партії Робітників), що належить до Комінтерну, та тридцяти інших видатних американських товаришів, але й на дальший розвиток революційного руху в Америці як у справах політичних, так і професійних. Тепер можна сміливо сказати, що який би не був зрештою кінець цих процесів, американський комуністичний рух вийде з них не розбитий і здеморалізований, як цього чекала американська буржуазія, її люкаї—Гомперс з Ко та соціал-угодовці. Навпаки, після цих хрестин наш рух у Америці буде значно міцнішим, загартованішим і тим буде користуватись далеко більшим авторитетом і довір'ям серед пролетарських мас і далеко більш здатний використати задля комунізму назріваючі об'єктивні умови країни, що їх тільки комуністи можуть належно використати.

Щоб правдиво оцінити процеси, що відбуваються тепер у Америці, читачі мусять зазнайомитись і пригадати такі факти, що до особи й

ролі тов. Фостера, а тако ж і що до минулого й сучасного стану нашої партії в Америці.

Тов. Фостер є тепер найвидатніший і найвпливовіший керівник революційного професійного руху в С. Ш. Америки. Років 12 перед цим він належав до американської анархо-синдикалістської організації „Індустріальних Робітників Світу“. За кілька років перед війною 1914 року, він зробив подоріж до Європи, де вивчив професійний рух зах.-європейських країн, зокрема синдикалістський рух Франції та інших романських країн. Повернувшись до Америки, він написав і видав брошуру про синдикалізм, що надзвичайно широко розійшлась. Але незабаром після того він прийшов до висновку, що праця в рядах „І. Р. С.“, як і кожної нашої організації, що стоїть осторонь, ще й до того в опозиції до масових профспілок країни, засуджена на вимірання. Порвавши з „І. Р. С.“, він переніс свою діяльність до Американської Федерації Праці, де почав гуртувати навколо себе передових робітників, спочатку близьких йому, як залізничникові, профспілок. Він їх об'єднував для боротьби за визволення профспілок від згубного впливу несвідомих і часто зрадницьких, або продажних керівників Гомперсовського типу й за переведення професійного руху на революційний шлях. Добре розуміючи, як давній місцевий американський робітник, психологію пролетаріату країни, знаючи як до нього треба підходити, маючи великий практичний досвід в професійному рухові та великий організаторський й організаційний хист, а також і хист промовця, як і тверезий практичний розум і ґрунтовні знання в робітничому питанні, тов. Фостер незабаром став одним з найвпливовіших і популярніших ватажків спочатку чотирьохсоттисячної армії організованих робітників міста Чикаго, а потім і одною з найвидатніших фігур у професійному рухові країни. Цьому багато сприяли шляхетні риси американського ватажка профспілок—щира відданість робітничій справі, безкорисність, відвага й до того надзвичайна скромність. Такій людині легко було обеззброїти й повернути проти них самих зброю, що нею запекло атакували його реакційні й продажні ватажки Гомперсовського табору.

Під кінець імперіалістичної війни репутація тов. Фостера, як розумного, практичного й невідкуного ватажка, остільки установилась, що під час стихійного страйку соток тисяч робітників заводів Америки (вибухнувшого в 1919 році), що виробляли крицю, він зміг стати на чолі їх і талановито захищати інтереси повстанців, рабів сталюого тресту. Тов. Фостеру більш, ніж кому іншому з його попередників, удалось добитись реальних наслідків в організації чикагських робітників, найбільш темних, відсталих, поневолених, мало придатних до організації; тієї величезної маси пролетаріату славетних чикагських різниць, так блискуче описаних Уптоном Сінклером у його романі „Джувлі“.

У 1921 році тов. Фостер, запроханий Американським Бюро Профінтерну, приїхав до Москви, яко гість, на перший установчий Конгрес Профінтерну й III Конгрес Комінтерну. Кілька місяців, що він їх тут перебув, використав він задля того, аби ґрунтовно вивчити досвід Російської Революції, програму й тактику Комінтерну й Профінтерну. Все, що бачив і вивчив у нас, він передав американському пролетаря-

тові в низці блискучих листувань до професійної преси Америки, що постачалась раніш спеціальною агентурою.

Повернувши до С. Ш. переконаним, захопленим борцем за ідеї Профінтерну, він видав декілька брошур про російський та європейський революційний рух. З приводу вибухнувшого в той час голоду на Надволжжі, він об'їхав цілу низку великих міст і промислових осередків Америки, об'їхав країну з одного краю в другий, розповідаючи на тисячних мітингах про те, що він бачив у Росії й кличучи робітників Америки на допомогу Радянській Росії.

Одночасно з цією працею Помгоду й загальною агітацією, тов. Фостер виконав величезну підготовчу роботу задля своєї головної мети—утворення загально-американської організації й центру задля поступових і революційних елементів професійного руху країни.

В кожному місці, де він виступав з доповіддю про Росію, він встановлював звязки з передовими й активними елементами місцевого професійного руху і в такій спосіб на початок 1922 року він, його головний помічник тов. Браудер і інші змогли піднести прапор Профінтерну, утворивши організацію під назвою „Тред-Юніон Едікціонал Ліг“ (Просвітня Ліга Профспілок). Ця ліга, не дивлячись на таке безванне ім'я, розпочала з першого ж дня свого існування найінтенсивнішу друковану й усну агітацію проти фальшивої програми, мети, тактики й лідерства Гомперсовських—угодовських тред-юніонів і цілком одверто за програму й тактику Профінтерну та за приєднання до нього. Ліга рішуче бореться проти виходу червоних елементів з масових профспілок і об'єднує ці елементи задля організованої й координованої боротьби в середині цих спілок, об'єднуючи в той же час у своїх лавах також і революційних робітників, що знаходяться через ту чи иншу причину в лавах незалежних спілок, по-за Гомперсовською Ам. Фед. Праці. Таким чином Фостер, Браудер і инші ватажки Ліги стали хутко із поспіхом гуртувати матеріал, потрібний задля здійснення вміло кинутого ними в маси й пожадливо підхопленого лозунгу—„Амалгамейшен“ (об'єднання), тоб-то утворення єдиного фронту профспілок—знищення розбрату й роспорошеності в лавах організованих робітників, знищення цехових пересічок, перебудова профспілок на виробничих засадах, переведення їх на позицію витриманої класової боротьби з усіми, що впливають з того, революційними наслідками.

В Америці власне ця робота є найбільш нагальною і в стратегічному відношенні значною. Вона підводить підвалину організованої маси під партію Американських Комуністів—Воркерс Парті (Робітничу Партію). Вона утворить потрібні передумови задля справжнього перетворення, по ширості, поки-що тільки ембріональної партії, в могутній революційний, політичний фактор країни. Вона багато швидче, аніж того багато ворогів і навіть друзів сподіваються, просуне Америку з задніх рядів до лав найбільш зрілих задля комуністичної революції країни. Бо Америка в цей мент є більш найміцніша фортеція світового капіталу і в той же час є країною, де об'єктивні умови, потрібні задля комуністичної революції, розвинуті як ніде, й де все залежить тільки від утворення потрібних суб'єктивних факторів—масового, рево-

люційного професійного руху й можливої, навіть неминучої в таких умовах, могутньо зрілої партії комунізму.

Там, як ніде, капітал, сконцентрований в руках жменьки людей я страшенно великих сумах, панує поки-що самовладно, але трон цього самовладдя тримається так, як тримавсь колись трон Романових за кілька літ до лютневої революції, тільки до того часу поки розріжені й пригноблені маси не зрозуміють, що задля власного врятування вони мусять і зможуть його скинути.

Згідно оголошеним економічним відомостям один лише Ванк Моргана в Нью-Йоркові мав ще в 1892 році в своїх руках контроль над акціями й облигаціями величезної кількості фабрик, заводів, ріжних копалень, банків, залізниць, земельних маєтків, будинків, магазинів і инших підприємств і власностей, що мали ринкову вартість в 527 мільйонів доларів золотом. Користуючись таким величезним капіталом, як гігантським магнітом, щоби вирвати з рук середньої й дрібної буржуазії й фермерства їхню промислову, торговельну, земельну та иншу власність,—банк цей до 1897 р. забрав до своїх рук цих корисних вартостей вже на 1400 мільйонів.

У 1902 році він контролював уже вартостей на суму майже в чотири мільярди доларів. А в 1912 році ця сума досягла неймовірної височини—в двадцять шість мільярдів доларів.

Рокфеллер, Морган, Форд і невеличка купка подібних фінансових китів мають у своїх руках ключі від усіх майже фабрик, заводів, майстерень Америки й мають спроможність у кожний мент збанкрутувати масу середніх і дрібних власників та викинуть мільйони пролетарів на вулицю. Дрібна й середня буржуазія живе, ніби-то за царату дворяни, з доброї ласки цих фінансових самовладців, а пролетаріат—фактично в стані рабів.

У Америці, треба сказати, як ніде, збільшився величезний відсоток пролетаріату. В той час, коли мільярди й десятки мільярдів власности скупчуються в руках жмені мільярдєрів на однім полюсі, на другім—в таборі пролетаріату—скупчуються десятки мільйонів зруйнованих, зведених до злиденного стану ще недавніх „незалежних“ громадян. Урядова комісія, призначена 11 років перед цим президентом Тафтом з приводу професійних хороб, дослідивши статистичні відомості, примушена була констатувати, що майже з 100 мільйонної людности республіки—тридцять два з половиною мільйони чоловіків, жінок і підлітків існувало тільки „з платні“, тоб-то робили по найму за заробітню платню в промислових, торговельних, громадських установах і в сільському господарстві. Вкупі з иншими членами родини це складає не менш двох третин всієї людности республіки. Незалежні фермери й инші дрібні власники вже перестали бути в більшості й відігравати головну роль в республіці. В Америці погіршується становище фермерської маси, не дивлячись на те, що так зрекламовано їхню заможність. Цей самий правник, Френк Уолш, що оновіщається тепер головним захисником у процесі Фостера та инших товаришів, був у 1913 році, по призначенню президента Вільсона, головою Федеральної Комісії по питанню взаємовідносин між капіталом і працею, і в своєму докладі

урядові комісія констатувала, між иншим, що 37% американських селянських господарств не володіють землею, що обробляють, а беруть її в оренду. Зрештою значна частина лише номінально володіє землею й господарством, бо її примушено було заставити їх у банки, або лихварям. З того часу процес руйнації фермерства взагалі не припинявся, не дивлячись на тимчасове й часткове поліпшення його стану від час війни. Тепер він задихається в своїй масі хліба, котрого голодні, зруйновані війною народи не можуть купити, й американський фермер тікає в місто, заливаючись в своїй більшості з пролетаріатом.

Нарешті, в Америці знов так, як ніде, фабричне, машинове, масове виробництво розвинено до такої міри, що при системі Тейлора, Форда та инших, робітник, як правило, зовсім обертається в живий додаток до машини, що при неменшій швидкості та інтенсивності праці, загрожує виснажити й одурманити його. Це пояснював один робітник, — він працював за хорошу платню в збірному цехові на автомобільному заводі Форда, що потім перейшов на меншу фабрику й низчу платню: „Майже весь час моєї двохрічної праці у Форда я щодня, те тільки й знав, що з ранку до вечора закручував гайку № 5 на збірних автомобілях, що їх підсовували мені кожну мить. Я гадав, що я здурію, тому я й кинув Форда, хоча він краще платив“.

При таких умовах можна сказати, не прибавляючи, що в соціальному відношенні, не дивлячись на її відсталість і на перший погляд консервативність, ми маємо в Америці, як ніде, відкритий пороховий мех, здатний вибухнути від удару блискавки після першого струсу маси, стихійного явища — війни, голоду, безробіття, або величезного кровавого страйку та иншого.

Від цього, протягом десятиліть американську буржуазію врятував лише збудований „робітничими лейтенантами“, Гомперсом і Ко, чудовий громовинник у особі Американської Федерації Праці. Ця рятувальна роля американського тред-юніонізму була привселюдно визнана і капіталом і „працею“. Вже років з 20 перед цим редактор „Уол. Стріт. Джорнал“ (орган Нью-Йоркських банкірів), розбираючи в передовиці соціальну роль Американської Федерації Праці, закінчив її словами: „The American Federation of Labor is the best bulwark against Socialism in America“ („Американська Федерація Праці є найкращою фортецею, що охороняє Америку від соціалізму“). Цю ж думку, перефразувавши її, тепер Гомперс і його прибічники, голосно заявляють у своїх органах: „The American Federation of Labor is the first line of defence against Bolshevism in America“ („Американська Федерація Праці уявляє з себе перші зміцнені позиції, що охороняють Америку від більшовизму“).

Говорючи про врятування „Америку“, ці „побратими“ мусили б були говорити, коли б вони хотіли говорити відверто, в першу чергу про захист своїх власних вже надбаних та тих, що ще дбаються, величезних капіталів на сотні тисяч, коли не мільйонів доларів. Бо в Америці, теж як ніде, фах „ватажка професійних спілок“ уже давно перестав бути виразом тільки ідеологічного споріднення цих „робітничих

лейтенантів капіталу“ з їх господарями — буржуазією; став „ватажка“ став засобом хутого збогачення шляхом субсидій від фабрикантів за утримання організованих робітників від страйків, шляхом вимог під загрозою страйків, шляхом хабарів за хутку й корисну для господарів ліквідацію великих страйків, продаючи свої „політичні впливи“ верховодам буржуазних партій, шляхом придбання, за допомогою буржуазних партій, політичних посад і гарбання на них хабарів за маневрування фабричним концесійним й иншим законодавством, шляхом часто й густо навіть вимогів від самих членів спілки періодичних хабарів за дозвіл вести працю й т. п. Американські „ватажки“ тред-юніонів вже давно неретворились з некорисливих та ідейних у „ділових“ та „практичних“, добре забезпечених платнею прислужників капіталу, а при нагоді в спиртних і безпечених здирників. Американська судова хроніка й хроніка тред-юніонізму надзвичайно багата подібними кримінальними фактами. (Надзвичайно яскрава картина цього явища й, підкреслюю, але кришки не збільшуючи й не згущуючи фарби, намальована в романі Леруа Скотта „Секретарь Професіонального Союзу“. Державне видавництво. Загальна бібліотека, ч. 23). Як на конкретний приклад з дійсного життя, можна вказати на відомий факт відносно Джона Мічеля, автора книжки про тред-юніонізм. Цей Мічель був на протязі багатьох років правою рукою Гомперса, членом Виконавчої Ради Америк. Фед. Праці й генеральним головою „Об'єднання шахтарів“ і, як такий, не раз „керував“, ліквідуючи величезні страйки шахтарів, складаючи з власниками копалень угоди. Цей „робітничий ватажок“ помер, років два перед цим відписавши своїм спадкоємцям майно в кілька сот тисяч доларів золотом (долар — майже два карбованці). І це був далеко не найбагатший з „ватажків“ цього табору. На процесі Брінделя, голови ради будівельних робітників у Нью-Йоркові, було доведено, що він зібрав щось до мільйону доларів головним чином хабарями з членів за дозвіл працювати по будівлі, що контролювала Рада. Або ще ось один видатний американський правник і поступовий громадський діяч, що інтимно знав Гомперсовський табір та де-які їхні таємниці, не так давно сказав авторові в розмові: „Я б дуже хотів дожити до смерті старого Гомперса, аби дознатись, яке майно залишить він своїм спадкоємцям, відписавши їм, коли тільки ця стара лисиця не похова кінців у воду, розподіливши свій „чесно придбаний капіталець“ ще за свого життя“.

Тому й не дивно, що ледве тов. Фостер, що повернувся з Росії, встиг ступити на землю Америки, несучи прапор Профінтерну й кидаючи безпорадним масам лозунг „Амалгамейшен“ й завойювання Америк. Фед. Праці задля революції, шляхом енергійної й розумної, організованої й координованої тактики з середини, — як найраніш від усіх инших відкрив огонь по ньому Гомперс зі своїми прибічниками, друкуючи в своєму журналі „Федерейшніст“ викази на Фостера, як на „агента Леніна й Троцького“, на „агента Комінтерну“, що прїїхав з „золотом з Москви“, аби „зруйнувати робітничий рух і повалити Американську Демократію“. Там були ледве заличковані вимоги до уряду від імені „праці“ покласти межу „злочинству Фостера“. Воно й зрозуміло. Бо й справді ж Фостер не тільки мріяв, як його попередники, а дійсно з успіхом підривав

коріння дерева угодовського професійного руху, що під цим наметом сиділи ці паразити на тілі пролетаріату.

Тираж і вплив серед федерації заснованою Фостером і його товаришами місячника „Лейборд Геральд“ почали хутко зростати. Його лозунг „об'єднання цехових спілок у єдину виробничу спілку“ був підхоплений велетенським Чикагським об'єднанням профспілок. Воно й надалі хутко збільшувалося за рахунок великих мійських, крайових та загально-американських цехових об'єднань профспілок, що входили, чи були за Гомперсовською федерацією (залізничних і інших).

Адже ж „Амалгамейшен“, що вимагали низи, означало ліквідацію сили прибуткових посад у правліннях і президіях роспоряджених цехових спілок. Переляк почав охоплювати кандидатів до усунення з цих посад. Не дарма один з таких „ватажків“ сказав на інтимній нараді своїх колег: „Save your money, boys, Amalgamation is coming!“ (Ховайте свої грошки, хлопці, Об'єднання насовується). Уряд також почав турбуватися, але йому не так легко було виконати вимоги Гомперса й К^о. Коли б Фостер був емігрантом, його б легко можна було схопити за коміра й викинути з Америки. Але він корінний американський громадянин. Це, значить, не можливо. Коли б він був мало відомим, рядовим, червоним робітником, його можна було б як-небудь потихеньку законопатити до в'язниці. Але він занадто відомий серед робітничого класу й користується підтримкою величезної Чикагської Федерації Праці та й інших впливових робітничих організацій. Тут тихо та без скандалю не обійдеться. Нарешті, це можна було б спробувати, коли б справа була в 1909 році, коли під впливом війни, патріотичного чаду й страхіття, що охопило американську буржуазію в наслідок революційних подій в Росії й Європі, обставини були такі, що його можна було б, як і інших, з двох слів запроторити на 10—15 або й більше літ до каторжної в'язниці. Але в 1922 році становище змінилось. Настрій в країні більш-менш спокійний, занадто чути гучні голоси на захист справедливості. Й нарешті впливові лозунги ліберальних далекозорих представників буржуазії: „It is no use agitating the agitators“. („Немає рації агітувати агітаторів“). Примушені були, отже, обмежитись до слухного часу лише слідкуванням за Фостером і іншими ватажками «Провітньої Ліги Профспілок», в надії, що вони дадуть правний привід що до арешту.

Весною й літом 1922 року Фостер, готуючи майбутню Установчу Конференцію Ліги, рішив об'їхати промислові осередки західних Штатів. За ним слідком їздили шпики й записували його промови. Але не дивлючись на те, що він відверто агітував за революційний рух профспілок і за програму й тактику Профінтерну, приводу задля арешту їм одержати не вдалось.

По прибутті його до м. Денвер, горішнього штату Колорадо, уряд цього штату, що був цілком на відкупі в Рокфеллера й інших мільярдерів, власників копалень, заводів і инш., вирішили «не мизкатись» і «взяти закон у свої власні руки». За годину до призначення місцевим відділом Ліги мітингу три представники генерал-ад'ютанта Гамрока, що керував військом штату, вдерлись без жодного ордеру до кімнати Фостера,

заявивши на протест Фостера, що вони „з законом не рахуються“, загарбали його рукописи, літературу й частину річей, посадовили його силоміць до автомобілю й повезли верст за 30 до міста Брайтон. Там протримали його до ранку, не дозволивши йому викликати адвоката або друзів. Ранком його повезли до міста Грілі. Там його, як кримінального злочинця, фотографували, не зважаючи на протест, обміряли по Бертильоновській системі для злочинців і повезли за кордон сусіднього штату Воймінг, не дивлючись на те, що на території цього штату Колорадський уряд не мав права переводити жодних роспорядків. Тут Фостера передали до рук місцевого шеріфа (справника). Цей хутко відвіз автомобілем до міста Торінгтону, що недалеко від слідуємого штату Небраска.

У 10 верстах від міста шеріф, звільнивши Фостера, наказав йому негайно залишити штат, загрожуючи в противному разі карою. Фостер прибув до міста, вчасно ветиг до потягу і виїхав до призначеного Лігою мітингу в місті Омага і, добре закінчивши останню частину агітаційної подорожі, повернувся до Чикаго. Але ж це не могло задовольнити центральної влади. Йї треба було відсунути Фостера з його шляху на більш довгий час. Належний привід для цього здавалось, нарешті, виник. В Америці тоді бурхав величезний страйковий рух; в ньому брало участь щось до мільйону робітників—одних шахтарів без малого не шістьсот тисяч та коло чотирьохсот тисяч робітників залізничних депо та майстерень, і крім того ще текстильщики й інші. Боротьба провадилась з кривавими сутичками. Кождий день приносив величезні збитки. Часто траплялись катастрофи потягів через кепську ремонтну роботу страйколомів. У вечорі 19 серпня скоїлась одна така катастрофа коло міста Гері, штату Індіана. Недалеко від Чикаго, де жив Фостер розбився „мільйон-доларовий експрес“, що ним везли коштовні речі. Машиніста і качегара було забито. Ось тепер влада й спохватилась: коли пощастить заплутати Фостера до катастрофи, як підбурника страйкарів, то його можна буде обвинуватити в згубстві й навіть домогтись смертного присуду й таким чином паралізувати діяльність його Ліги. Негайно агентами прокуратури був зроблений наскок на центральне бюро Ліги в Чикаго. Всі документи й папери було перерито й сконфісковано, в надії будь-що знайти в обвинувачення Фостерові, аби остаточно зарештувати його тоді. Цю комедію було пророблено цілком кінематографічно. Прокурор і урядовці принесли з собою навіть фотографічні апарати й на другій день вдавали з себе в газетах лицарів, що руйнували небезпечну червону Лігу. Не дивлючись на голос знятий пресою з приводу того, що Фостер буцім-то є відповідальний за катастрофу й вбивство в Горі, його не заарештували, а навіть прокурор через три дні оголосив, що жодних доказів проти Фостера по справі в Горі не знайдено. Ця несподіванка пояснюється тим, що влада найшла інший, як їм здавалось, певніший спосіб до усунення Фостера, тоб-то—зв'язати його з відкритим у той час і потім зруйнованим підпільним з'їздом Американської Комуністичної Партії, що відбувався недалеко від Чикаго, в штаті Мічігані. У цьому штаті, як і в низці інших, у 1919 році під час буйної патріотичної реакції було переведено „задля боротьби з червоними“ суворий закон під назвою „закону проти злочинного синд-

калізму". В тому ж році нашу Американську Компартію, що тоді тільки що народилась, складену з революційних елементів правої „Соціалістичної Партії“, центристської „Соціалістичної Робітничої Партії“ й инш., було загнано до підпілля почасті завдяки буйній реакції, а подруге—тактичним її помилкам, що цілком природні в початковій стадії. В 1921 р., на III-му Конгресі Комінтерну, американські товариші одержали директиви не обмежуватися нелегальною діяльністю, а використовувати всі можливості й задля переведення широкої, відвертої, під прапором, легальної боротьби. В наслідок того на кінці року було організовано легальну „Воркерс Парті“ (Партію Робітників). Але справа не пройшла гладко. Не тільки відколотась одна частина, що не вижила ще „дитячих хвороб“, „лівизни“, але в самій Компартії виникли нові суперечки, що загрожували розпадом. Суперечки виникли на ґрунті взаємовідносин проміж легальною й нелегальною партіями й про те, котра з них мусить бути осередком. Оці питання й мусили бути вирішені на нелегальному з'їзді Компартії в штаті Мічігані й в недалекому часі майбутнім з'їздом „Воркерс Парті“ в Чикаго. На з'їзді у Мічігані зібралось щось до семидесяти товаришів. Тепер уже остаточно встановлено, що поміж присутніми був провокатор, якийсь Асворт, як делегат від Філадельфії. Він кілька років уже працює в охоранці. Але йому було важко часно повідомити поліцію про місце з'їзду. Таким чином їй вдалося взяти тільки на п'ятий день з'їзду. Задля наміченого наскоку на з'їзд необхідно було погодити діяльність потайних агентів м. Чикаго та штату Ілліноїс, агентів влади штату Мічігані й агентів центральної влади,—департаменту юстиції у Вашингтоні. Поки все це було пророблено, товаришам удалося дізнатись про загрожуючу небезпеку й вночі перед наскоком більшість роз'їхалась. До часу наскоку, ранком 22 серпня, на місці з'їзду лишилося 17 т.т., що не роз'їхались з технічних і інших причин. Всі вони є американські громадяне; поміж ними був і провокатор Асворт. Заарештовано було також тов. Чарльс Рутенберг—генерального секретаря Воркерс Парті, що відсидів уже не один рік у в'язниці за антимілітаристську агітацію й за кілька місяців перед з'їздом був звільнений під заставу, чекаючи постанови апеляційного суду, й тов. Вільям Ден, редактор легального органу „Воркер“. До рук поліції дістались документи з'їзду, машинки, ротатор та инше. З арештованих почали тут же знущатись, а потім, скувавши попарно варучниками, повели їх до в'язниці й кинули на голу підлогу. Під час розпочатих допитів вони підпали „славетній“ американській карі—„third degree“ („третього ступню“), тоб-то викручуванню рук і всіляким знущанням цілком так само, як то яскраво змалював Унтон Сінклер у його романі „Сто відсотків“. Наприклад, тов. Ламбкіну на допиті наказали зняти окуляри, й коли він відмовився дати відомості, що їх вимагали, шпиг так ударив його кулаєм по обличчі, що він відлітів на кілька аршин. У час розвитку цих подій у Мічігані преса Чикаго розпочала скажений похід проти Фостера, обвинувачуючи його в тому, що він ніби теж був на нелегальному з'їзді. Його на другий ден арештували, але незабаром звільнили під заставу в п'ять тисяч доларів, що внесла Чикагська Філія Спільки Кравців. Він і його найближчі співробітники потім спокійно

продовжували готувати майбутнє відкриття конференції Ліги. Через кілька днів розпочалась конференція, що ухвалила низку революційних резолюцій та постанов. Присутні на конференції шпиги не втручалися до кінця першого дня. Але по закінченню вечірнього засідання загін шпиків виконав своє призначення. Старшина закону, наказавши присутнім сидіти на місцях і не рухатись, обійшов ряди й заарештував тринадцять чоловік, у тому числі й тов. Ерла Браудера, головного помішника Фостера в справі організації Ліги й редактора її органу „Лейбор Геральд“. На допитах дуже побили т.т. Ерла Браудера й т. Аренберга. Виключаючи цих двох товаришів, останніх протягом недовгого часу було звільнено й в більшості вигнано за межі країни, як осіб, що не користуються правами громадянства. Після цього розпочалась кампанія за передачу т.т. Фостера й інших, зарештованих у Чикаго, до рук влади штату Мічігані, задля притягнення їх до судового процесу над комуністами, що мусив там відбутись. Для цього треба було мати згоду губернатора штату Ілліноїс. Але він де-який час не давав, боючись цим роздратувати Чикагських робітників й зіпсувати свою кар'єру. Зрештою він відважився й видав їх. Там на всіх ув'язнених дивились, як на відчайдушних злочинців, тому й відмовляли в їхньому звільненню під залоручку до суду инакше, як не під заставу в 10 тисяч доларів за кожного. До того ж згодом в інших штатах було заарештовано та вислано до рук Мічіганської влади трое товаришів, що переховувалися, й таким чином була потрібна величезна сума, щось більш двох сот тисяч доларів, аби взяти їх всіх під залогу. Крім того, потрібні були десятки тисяч доларів на видатки для захисту їх на процесі.

В розпорядженні уряду були невечерні грошові засоби,—весь апарат уряду й охоранки, велетенська буржуазна преса, включаючи органи Гомперса й апарат Американської Федерації Праці. Все це було мобілізовано задля „гарматної підготовки“, для розвитку скаженого цькування Фостера та його товаришів. А комуністи в свою чергу вели інтенсивну агітацію серед робітничих мас. Майже негайно після арештів вдалося добути коштів, аби взяти під залогу Рутенберга, Дена, Фостера, Браудера й кілька інших.

Поволі звільняли й останніх. Звільнені негайно віддавались енергійній праці по справах партії, Ліги й захисту. До процесу, що розпочався 12 березня, вони розгойдали глибокі шари робітничого класу, зацікавивши в боротьбі великі робітничі організації. На ролі головного оборонця було притягнено відомого американським робітникам юристу й радикального громадського діяча, а також друга Радянської Росії—Френка Уолл. Він давно вже виявив свою мужність і невідкупність у справі захисту робітників. Ще до процесу Френк Уолл уміло виявив провокаторські махінації охоранки взагалі й зокрема в звязку з цим процесом.

До цього, партія вирішила „взяти вола за роги“, визнавши при вселюдно, що цей з'їзд був дійсно нелегальним з'їздом Компартії, але через те лише, що сама влада, нарушуючи основні закони республіки й окремих штатів, загнала комуністів тимчасово в запілля, та що від цього часу комуністи боротимуться за право легального існування й за

комунізм під прапором легальної Воркерс Парті. При цих обставинах, чим більш буржуазна преса й преса зграї Гомперса, розраховуючи на забобони робітників, цькували Фостера й товаришів, підкреслюючи їхній комунізм, їхню оборону ідеї диктатури пролетаріату, як ворожій „одвічним святим підвалинам Американської Демократії“, тим уважніше робітнича маса придивлялась і все з більшим співчуттям ставилась до комуністичного прапору Ліги й Партії американських товаришів. Цьому багато сприяло й широко розповсюджене за останній час серед американського пролетаріату незадоволення „демократією“ уряду й ролю Гомперса та його прибічників, що так яскраво виявилась в звязку з кривавими подіями масового страйкового руху минулого літа.

Це цілковите банкрутство тактики цькування комуністів було цими днями документально зафіксовано оголошеною відозвою Матвія Уолла до Мічиганського уряду, аби припинити переслідування Фостера та його товаришів за їх комунізм, бо це, мовляв, „робить з них мучеників, що спричиняється до їхньої популяризації“. Треба взяти на увагу, що цей Матвій Уолл, ватажок невеликої цехової спілки фотографістів, є один з найреакційніших чорносотенних ватажків Американської Федерації Праці, й, власне, тому Гомперс провів його у віце-президенти Федерації, готуючи, на випадок своєї смерті, в спадкоємці, як ватажка цілої Федерації. Цей Уолл спочатку, коли Гомперс друкував наклепи на Фостера й вимагав його арешту, як „агента Леніна“ і т. д., допомагав йому в цих наклепах, а тепер враз цей самий Уолл вимагає „припинення переслідувань комуністів“!

Ще один мент. До часу початку процесу настрій поміж масами, дякуючи агітації й виявленню ролі уряду й охоранки, до того змінився на користь комуністів, що десять товаришів, які були втекли від арешту, включаючи таких видатних, як Роберт Майнор, Роза Пастор-Стокс, Елла Р. Блур та інші, з'явилися на передодні процесу й віддалися владі в Мічигані. Їх тут звільнили, взявши заставу лише по одній тисячі доларів за кожного.

Таким чином на лаві підсудних тепер сидять там 32 товариші. Чим скінчиться процес, поки що вгадати нема можливості. Але одно вже ясно. Процес цей обернувся в ширший політичний процес, де на лаві підсудних у дійсності сидить перед судом громадської думки, головним чином робітників, сам уряд з охоронними апаратами й їх засобами. Можливо, що уряд, підштовхуваний своїм господарем,—великим капіталом, втратить остаточно розум, як у таких випадках часто трапляється, й знову з люттю накидеться зі всією свією брутальною силою на „червоних“.

Симптоми такого звороту вже накреслюються. Хай буде так. Але йому не вдасться вирвати з рук нашої Американської Партії й Ліги вже здобутий на цьому процесі прапор перемоги. Партія й Ліга хутко здобувають співчуття мас, а коли навіть прийдеться окремим товаришам нудьгувати в американських тюрмах, робітничий рух Америки буде тепер з кожним днем революціонізуватися, міцніти й зрештою змете й Морганів, і Гардінгів, і Гомперсів.

Австрійська хроніка.

БЕРЕЗЕНЬ 1923 р.

Все політичне та господарське життя країни стоїть під знаком „оздоровлення“. Як відомо, тимчасовий австрійський союзний канцлер піп Зейпель підписав в осени минулого року в Женеві умову, що цілком віддала Австрію до рук чужоземних капіталістів. Австрія зобов'язалась провести на протязі небагатьох місяців ряд гнітючих фінансових реформ (масове зменшення платні урядовцям, службовцям та державним робітникам, величезне підвищення всіх непрямих податків, мит та інших відчислень); крім того, — цілком усунути парламент від апробації яких би то не було заходів по фінансовому оздоровленню; врешті, зверх цього всього, прийняти призначеного Лігою Націй генерального комісара, без дозволу якого нічого не може бути розпочате в фінансовій справі. За це Ліга Націй обіцяла запропонувати урядам, що до неї приєднались, гарантувати Австрії позику. Отже, це значить, що Ліга Націй зовсім не дає Австрії якогось кредиту (фактично вона цього й не могла зробити), але замовляє перед великими західними державами декілька гарних слів за цю країну. Отже, вже наперед було ясно, що в допомозі Ліги Націй лише одно було реальне: жадливі та вбавчі масові податки, які запобігливий уряд зараз же й наклав. Але так само ясно було й те, що казковий кредит і був, і лишився маною.

В березні наслідки цього „оздоровлення“ як раз дали себе добре знати. Стабілізація курсу корони мала своїм наслідком індустріальну скруту та кризу такого масштабу, якого вона ще ніколи не досягала в Австрії. Число безробітних підскочило до 169000, слідуючі сотні тисяч працювали лише три дні на тиждень. До цього фінансові заходи уряду мали той наслідок, що ціни на життєві продукти піднялися знову: останній офіційний індекс був визначений +6. В дійсності підвищення дорожнечі на життєві продукти було 150%. Уряд (це християнсько-соціалістичне—німецько-націоналістичне—широ реакційне партійне угруповання) все втішав тим часом, коли прийде „великий кредит“. Але поскільки нічого не було чути про цю зловісну зовнішню допомогу (виключаючи й негативних наслідків), то Зейпель відправив свого міністра фінансів до Парижу, Брюсселю, Амстердаму та Лондону, щоб випрохати кілька корон. Чоловік мотався п'ять тижнів по всіх чужоземних лих'ярах і привіз, врешті, на словах і на письмі 3½ мільйони хунтів стерлінгів. Цією сміховинною сумою викручувався уряд на протязі цілих шістьох тижнів. Таким чином, австрійська фінансова скрута не зробилась меншою.

Генеральний Комісар Ліги Націй (це бурмістр Роттердаму д-р Цімерман), справжній диктатор країни, поводить себе з нахабством та цнізмом, наче він має справу з якою-небудь азійською колонією. Його справоздання до Ліги Націй витримано в стилі вчителя, що станить своїм школярам погані нотатки. В виконанні свого завдання він вислужує нагороду тим, що наполягає безперервно на усталенні нових загальних податків і, звичайно, досягає свого. Його заходами, наприклад, був ухвалений останніми днями найжахливіший з усіх загальних податків: податок на обіг товарів, що вступає в силу вже в квітні. Він повинний, як це визнає сам уряд, мати своїм наслідком те, що всі товари (бо в цьому й полягає суть цього податку) подорожчають на 5—6%. При цьому, оподаткованню так само підпадають елементарні засоби життя, як от одежа, обув'я, білизна. Що це має визначати для широких мас, надто в той час, як платня лишається тією ж і злидні збільшуються,—ясно.

Заходи уряду по зменшенню платні викликали ряд випадків завзятої самооборони. Так Зейпель без дальших розмов хотів відібрати у службовців пошти та телеграфу частину їхньої платні. Поштові та телеграфоні службовці зчинили пасивний опір, що продовжувався цілий тиждень, й примусили уряд перш за все визнати право на участь в вирішенні таких справ представництва службового персоналу, право, що уряд постійно обходив, і, врешті, досягли й у самій справі наповнину придатного для них компромісу.

В березні відбувся в Австрії народній перепис. Цю, звичайно, таку безвинну справу використав клерикальний уряд до ганебного погромного цькування. Він звелів поставити на папірцях з запитаннями також і питання про „расу“ й хотів таким чином усталити числову кількість „аріїв“ та „семітів“. Уряд оголосив, що питання про расу треба заповнювати згідно з даними науки про расу. Але через те, що в дійсності таких сталих наукових даних зовсім немає, то працівники по перепису лишали расову рубрику незаповненою. Так скінчилась ця афера осоромленням Зейпеля та його прибічників. Але цей вчинок уряду тому вартий уваги, що він симптоматичний для того реакційно-клерикально-консервативного духу, що панує навколо союзного канцлера.

Це той самий дух, що знаходить своє яскраве виявлення в озброєнні фронтових бойців (так звуть себе австрійські фашисти), в виступах поліції проти безробітних, в сприянні усьому монархичному. В останніх днях березня діло дійшло до справжнього бою поліції з безробітними. На робітників, що спокійно демонстрували, несподівано напала поліція, що наступала з шаблями й розігнала їх. А тим часом, коли роблять демонстрацію фронтові бойці, до того ж завше озброєні револьверами та гумовими палицями, то та ж сама поліція сім разів захищає, щоб їм не сталося від робітників якого лиха. Ця реакційна діяльність поліції офіційно санкціонується урядом. Отже не диво, що цей офіційний курс має той наслідок, що на цих днях вбивця робітників Сабо, що застрелив без жадної причини, а саме тільки за те, що він був класовим борцем пролетаріату,—члена професійної ради однієї віденської фабрики, є випущений на волю. Не дивно, що цей зейпелівський курс все вище й вище

здіймає наступ реакції, що котиться через усю країну. Так, наприклад, був виправданий один монархіст, що обвинувачувався в тому, що він за часу внутрішньої війни счинив державну зраду й допомагав військам Хорті. Виправданий він дрібно-буржуазними заприсяжними, сини яких складають кадри „фронтових бойців“, запроваджують по університетах Numerus clausus (обмеження числа студентів не „аріїв“) і одверто працюють на користь монархії. Цей реакційний дух призводить уряд до цілого ряду порушень конституції. Так, напр., він утворив ряд загальних податків без того, щоб дати їх до розгляду надзвичайній раді кабінету (свого роду поширена рада міністрів, що складається з самих міністрів, які не мають там права рішального голосу, та представництво в якій усіх партій по кількості залежно від їхньої сили в парламенті). Уряд зробив це порушення просто навмисно—бо ж однаково він має в раді кабінету безсумнівну більшість. Проте, знов таки й на цей раз він осоромився, бо найвища державна судова палата скасувала закони, яко противні конституції. Як далеко йде реакційне нахабство прибічників Зейпеля, краще всього можна побачити по тому, що уряд на підставі імператорського закону року 1784 заборонив відкриття збудованого містом Віднем крематоріума. При цьому він знову дістав одсіч, бо державна судова палата скасувала й цю заборону.

Становище уряду в парламенті дуже кепське. Соціал-демократія, хоча й в меншості, але має силу й, хоч вона цілком опортуністична й прихильна до уряду, особисто Зейпелю ставить різні перешкоди. Річ у тому, що Зейпель не так давно сказав в Інсбруку промову, в якій він відхилив коаліцію з соціал-демократами. Це дуже дошкулило панам Адлеру, Баверу та Ренеру, й тепер вони провадять проти Зейпеля свого роду особисту обструкцію. Перед великоднем парламентську сесію довелися без жадних результатів припинити, щоб утворити можливість нових межпартійних переговорів.

Г. ПІДДУБНИЙ

Карпатська Україна.

Світова війна завалила Австро-Угорську монархію і утворила на її місці кілька нових держав. Серед тих держав найпотужнішою є Чехо-Словаччина. Складена з кількох національностей і різних територій, вона представляє собою 13 і пів мільйонів душ людности, з того коло 7 мільйонів чехів, 1.700.000 словаків, поперх трьох мільйонів німців, коло мільйона мадярів і коло пів мільйона українців (карпатських русинів).

На підставі вислідів офіційного перепису 1921 року Карпатська Україна (або, як офіційно вона називається, «Підкарпатська Русь») мала 605.731 душ, з чого на Українців приходилось біля 450 тисяч. Але коли ж прийняти на увагу, що загальне населення в Чехо-Словаччині в релігійному відношенню включає по-над 590 тисяч унітів (греко-католиків) і що до цієї релігії належать майже самі українці, то можна сміливо сказати, що загальна кількість українців на Карпатській Україні буде сягати поперх пів мільйона.

Кордони цієї території Карпатської України до сьогодні ще докладно не означені. Значну частину карпатських українців чеський уряд прилучив до Словаччини (коло 140 тисяч). Не вважаючи на гострі протести українців, ще досі не було переглянуто цю справу і кордонів не було змінено на підставі етнографічного складу населення.

Крім українців на Карпатській Україні живе поважна кількість євреїв та мадярів, які становлять переважний елемент мійського населення. Приймавши на увагу, що багато поців і української (русинської) реакційної буржуазії вважає себе мадярами, можна сказати, що загальна картина на цій клантеві української найвідсталішої етнографічної території мало чим відрізняється від наших уявлень і того, що ми знаємо про Холмщину, Підляшшя Лемківщину та Полісся: села—бідні, обдерті, принижені, загуркані, неграмотні, належать до української нації; місто—брудне, лихвіярське, злодійкувате, паразитичне, непромислове, уявляє з себе в національному відношенню мішанину українців, мадярів і євреїв, що в суті і що до мови та державних симпатій є тут також мадярами.

Оце те, що можна сказати про національний склад цієї країни південного узгірря Карпат. Тепер де-що про соціальне становище і про маєтковий склад людности.

СОЦІАЛЬНЕ Й ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ.

В справі аграрних відносин на Карпатській Україні можна одразу ж констатувати, що майже вся земля там належить великим магнатам,

попам, монастирям. Селянство в переважній своїй масі безземельне або малоземельне. Тут не знайдете навіть десяти відсотків заможних господарств, які б мали по 10 гектарів орної землі. Отже¹⁾, можна сказати, що яких сорок тисяч господарств уявляють злиднених бідарів, що живуть почасти з лісного зарібку, почасти зі скотарства, а подекуди з хліба, а яких тридцять тисяч селян-робітників живуть переважно з зарібку на панській домінії, чи на економії, самі у себе маючи стільки землі, щоб можна було хіба хату поставити.

Тим робом на всім обшарі не менш 70 тисяч господарств є безземельні халупники, зарібники й малоземельні бідарі. Середнього селянства тут майже немає. Заможні господарства належать арендарям чи різним панкам, що самі не роблять, а тримають за безцін парубків. Багатирі на селах це здебільшого корчмарі - євреї і попи та бувші мадярські урядовці. Поміщики є справжні пани краю.

Граф Шенборн має 240.000 катастральних моргів (120.000 десятин) землі. Чехословацький уряд заводить реформу земельну, але про неї можна сказати лише те, що вона ніяк не може передертись через злиднені політичні й економічні обставини, та опозицію дідичів. Брає ремаменту і нещирість в переведенні земельного закону убивають у-пень усякі користі від реформи для зубожілого селянства.

Мійський елемент складається з крамарів-євреїв, бувших мадярських урядовців, землевласників, буржуазії, ремісників, робітників і чеських урядовців по бюрох та залізницях.

ПРОМИСЛОВІСТЬ І БАГАТСТВА КРАЇНИ.

На всій території Карпатської України набереться чистих пролетарів до сорока тисяч, включаючи туди залізничників і робітників на лісопилних. Тут є невелика промисловість. Єсть тартаки, хемічні і різні інші невеликі фабрики в Соліві, Перечені, Долзі, Бочку, Ужгороді, Бергсасі. Найбільша кількість працює в лісній промисловості. Підприємства належать здебільшого акційним товариствам і банкам—австрійським, мадярським і чеським (Wiener Bank Desein, Bandlin Actien Gesellschaft і б. д.). Останніми часами американська нафтова компанія «Standard Oil Co» почала була там шукати концесій, сподіваючись знайти нафтові джерела, але поки-що ця компанія лишила справу на майбутнє, а подалась до Румунії.

Гуго Стінес, звісний король німецької індустрії, також закупив деякі простори, але промислові можливості є питання майбутнього.

Чеський капітал бачить в цій країні великі терени для своєї роботи і вже почав прибирати до своїх рук різні підприємства. Найбільші багатства тут—це ліси, яких є 635.367 гектарів.

«АВТОНОМІЯ» І ШКОЛА.

Колись пан Жаткович, провідник прикарпатських емігрантів в Америці, з доручення русинського конгресу в Америці заключив умову

¹⁾ Гектар—¹¹/₁₂ десятини.

з Масариком, що Карпатська Україна після прилучення до Чехо-Словаччини дістане свою автономію і свій сойм. Але вже минуло чотири роки після прилучення Карпатської України до Чехо-Словаччини, а Прага все ще не думає давати автономію, а натомість правує країною так, як їй те подобається, своїми урядовцями і губернаторами. Спершу губернатором був Григорій Жаткович, а тепер пан Еренфельд. З причини недодержання цієї умови опозиція на Карпатській Україні ніколи не вгавала серед усіх партій українських, мадяронських і москвофільських, не кажучи вже про комуністичну партію.

Другою причиною невдоволення була шкільна справа і питання мови. Тому, що Карпатська Україна уявляє з себе в культурнім відношенні те, що була Галичина 50 років назад, то суперечки про мову тут іще досі відіграють політичну роль. При чому, одні вважають, що в школах повинна бути мова московська, другі обстоюють місцевий діалект, а треті пропонують завести в школах українську літературну мову. Треба, однак, сказати, що шкільна справа тут, як що брати на увагу кількість шкіл, не так але стоїть, бо на пів мільйона мається 475 народніх і 10 середніх шкіл з шістьдесять тисячами учнів. Розуміється, це все таки на 50% менш, ніж на Чехах, де вчать по школах не 10 відсотків, як на Карпатській Україні, але по-над 15% загального числа населення. Але знову на Словаччині освіта не дуже далеко випередила Карпатську Україну, бо відсоток школярів ледве становить 12% загального населення.

В числі тих шкіл мається 419 шкіл народніх українських—русинських, та 8 було середніх й спеціальних шкіл.

МОВА Й ПОЛІТИКА.

Тепер приходимо до так званого питання про мову. Самі карпатські українці поділяються в лінгвістичних поглядах на різні групи, які зробили з мовного питання політичну справу. Москофіли, які подібно галицьким москвофілам вважають карпатських українців лише галузкою «великого русского народа», вороже ставляться до української мови, гадаючи, що окремішність мови визначає вже окремішність національну. Тому скрізь, де москвофіли¹⁾ захопили посади в школах і гімназіях, вони почали заводити російську мову. На підмогу дій течії прийшли одного часу певні реакційні чеські москвофільські верстви, які почали допомагати запроваджувати по школах в Карпатській Україні російську мову.

Не завадить тут згадати, що російська еміграція в особі есерів, а навіть і сменовеховці в лиці берлінського «Накануне» також дуже вороже поставились до всіх течій, які не приймають москвофільства. «Накануне» обвинувачує чеське правительтво, що воно «вигадало русинську націю там, де єсть тільки руський народ» і заводить нікому непотрібну вигадану Австрією русинську мову і т. д.

¹⁾ Москвофіли, москвофільство розуміється в цій статті в дореволюційному й буржуазному змісті.

До москвофільської групи близько підходить і мадяронська партія, яка включає в собі всіх промисловців мадяр, єврейських шинкарів, мадяризованих попів - русинів, що були колись урядовцями чи мали якісь становища в мадярській державі, та магнатів і власників замків, фільварків.

Ця близькість між москвофілами та мадяронами стала набирати реальних форм уже політичної спільної опозиції до уряду чеського, головню за останні часи. Однак, причини опозиції криються не в мові, а десь глибше. Чеський уряд, що колись піддержував москвофільську течію, тепер почав поволі давати перевагу україно-русинському елементу в школах, усуваючи старих урядовців мадярського гатунку. За останній час чеське правительтво завело по школах граматику д-ра Панькевича, зробивши тим робом місцевий діалект української мови офіційною мовою країни. Ця перемога русинізму викликала обурення серед заскоружлих клерикалів і присунула їх ближче до опозиції мадяронських партій. Над причинами опозиції мадяронів нема чого докладно спиняти свою увагу. Вистарчить сказати, що вони бажать прилучення Карпатської України до Угорщини. Вони бажать це тому, що їм поволося там як найкраще, що вони були там пануючою і всевладною буржуазією, що там їм не було чого боятися зросту русинської чи чеської буржуазії, що, користуючись державними привілеями, будуть конкурувати й економічно знесилювати мадяро-єврейську буржуазію.

Нарешті, ми підходимо ще до одної, безумовно, дуже значної буржуазної групи, а саме русинських лоялістів. Почавши від Жаткевича Григорія, а кінчивши попом Августином Волошином та Василем Гренджою Донським (редактор «Русина») всі провідні постаті цієї групи, не вважаючи на свої опозиційні заяви, зрештою ніколи не сходили з ґрунту лояльної співпраці з чеським правительством, незалежно від того, яку програму мало правительтво в Празі і яку політику воно провадило на Карпатській Україні—чи москвофільську, чи русинофільську. Коли вже москвофільство дуже допікало лоялістам, вони жалілись в Празі, благали, прохали і доводили, що всі інші зраджують державу. Прага стала кінець-кінцем прихилитись до цієї групи.

А коли тепер чеське правительтво спірається на цю партію, то це виключно тому, що наукові чеські комісії розчовпали, що москвофільство не має ніякого майбутнього, що сама Петроградська Академія засудила спробу політичного визначення лінгвістичних проблем і признала українську мову за мову, а не воляпиком, і що, будучи нікчемною групою, москвофіли не зможуть дати реальної піддержки і чеській буржуазії.

З другого боку, і та невелика група, що стояла за українізацію і заведення української літературної мови в школах, головним чином галичане, не знайшла ніякої піддержки і з боку чеського уряду. Ідея українізації видалась чехам надто близькою «сепаратизмові» і тому викликала навіть ворожу протіакцію, яка виявилась в тім, що галичан чехи почали виширати з посад, насаджуючи на їх місце чеських урядовців.

Отже, можна ствердити, що політика правительства іде в напрямку сконсолідування сил місцевого дрібно-буржуазного русинського елементу і визнання місцевого діалекту державною мовою. Ця нова русинсько-укр. буржуазія має бути одночасно і гарантією проти яких - будь сепаратистичних стремлень карпатських українців на користь Радянської України, чи Галичини, коли б таки ця остання набула коли-небудь державної незалежності.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ І ТЕЧІЇ.

Тим чином в наслідок довшої кількарічної боротьби прийшло в останнім часі до певнішої і яснішої консолідації різних груп і партій.

Тепер справа представляється так, що мається три найбільших політичних буржуазних групи: москвофільська група, мадярська опозиція, русинські лоялісти.

До москвофілів належить орган «Русская Земля»; до цієї ж групи належить д-р Антін Бескид, провідник «Русской Народной Партии» і «Земледельська Автономна Партія».

Мадярофільська група серед русинів має своїм органом «Земледельський Союз» та орган «Карпаторуський Вістник», редагований д-ром Камінським.

До лоялістів пристали й такі групи: «Перша Руська Центральна Рада» (голова піп о. Августин Волошин), репрезентативний орган цілої Карпатської України. Потім іде «Руська Хліборобська Партія» і так звана соціал-демократична партія на чолі з Остапчуком.

Вище згадані дві опозиційні групи мадярофіли і москвофіли, маючи піддержку з боку мадяр і крамарів, єврейських та почасти російських емігрантів, висунули тепер домагання: скликання автономного союму, скасування субвенцій «Просвітам» і скасування геверального статуту, який завів русинську мову по школах. Ця мова, між иншим, має зовсім инший правопис, як на Україні, але як був колись в Росії з «ять», «ери».

Опозиція має досить підстави, щоб розвинути свою акцію.

Економічне становище країни таке, що тогорічний неврожай кинув по над 150.000 селянського населення в обійми страшного голоду, яке правительство не дуже квапилось поборювати. Та й загалом мадярська орієнтація має, крім того, свої дуже солідні причини в масах населення.

ПІДВАЛИНИ ОРІЄНТАЦІЇ.

Насамперед ті гірняки селяни, що жили з продажу худоби або виміни своїх виробів на хліб, тепер попали в розпачливе становище: багаті хлібом лани угорської долини відтяти від них кордонами, тому тяжко тепер поблукати на зарібки до угорських латифундій, які опинились тепер також по той бік кордону. Потім чехи наслали силу нової чеської адміністрації, яка стала конкурентом місцевого помадярського урядництва. А по над те все правительство Хорті щедро субсидує мадярську пропаганду в Угорщині й удержує на своїм утриманні «Esti Ujsag», «Magyar Hirek», «Karpati Futur».

Тим чином ми приходимо до висновку, що всі три найважливіші напрями в Карпатській Україні знаходять для свого розвитку той або инший ґрунт в буржуазних інтересах різних реакційно-політичних гуртувань.

Мадяронська орієнтація, до якої долучаємо і мадяро-єврейську буржуазію з її хортівською пропагандою, звязана нитками інтересів, економічних, історичних і політичних традицій з мадярською реакцією.

Москвофільська орієнтація з її пропагандою російської мови по школах, наближуючись через свою ворожнечу до русинів, до мадяронів, з одного боку іде або, принаймні, до останнього часу йшла на новоду у реакціонерів чехів з їх русофільством типу Крамаржа і під кермою пропагаторів царської Росії, а з другого—зустрічає піддержку серед російської імперіалістичної буржуазної суспільності, включаючи туди й монархістів, і есерів, і демократів, і сменовеховців з «Накануне».

Третя група це русинська партія, до якої можна дорахувати і «літературно»-українську течію, шукає задоволення своїх інтересів в співпраці з чеською буржуазією і в тому бачить своє майбутнє. Після чотирьохрічної боротьби, провадженної головним робом шляхом проханнів, їй удалося переконати Прагу, що вона є сила і тим робом до певної міри здобути у правительства сякі-такі позиції в урядах і школах, організувати карпатський банк то що. Тепер вона уявляє собою партію, яка при допомозі чеського уряду командує переважним впливом в Карпатській Україні і добросовісно виконує ролю сумлінного васала чеського капіталу.

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ.

Переходимо тепер до Комуністичної Партії Підкарпатської Русі, краєвої організації Комуністичної Партії Чехо-Словаччини.

Повставши з лона Інтернаціональної Соціалістичної Партії, вона прийняла від цієї останньої попередній інтернаціональний склад. Дійсно, будучи по містах складена з численних угорських робітників, вона знайшла, однак, свою членську базу головним робом серед українського численного сільського та подекуди мійського пролетаріату і тартакових робітників. Не рахуючи невеличкої купки соціал-демократів з добродієм майором Пузою та Остапчуком на чолі, які, вірні заповітам своєї партії, ніколи не схилили в своїй співпраці з правительством чеської буржуазії і не мають найменшого впливу в масах, Комуністична Партія Карпатщини є єдина діяльна пролетарська організація загалом на цілу Карпатську Україну. Вона роскинула нитки своїх організацій, своїх галузок від Соліві до Ужгороду, від Бочка до Бергсаса, по селах і фільварках, по залізницях і тартаках серед українців і робітників угорських,—скрізь і всюди має вона свої гуртки й звязки. Перші спроби радянської влади на Угорщині піднесли країну і місцевий пролетаріат на вищий щабель організації і добробуту, лишили по собі серед знедолених трудящих мас гарні спогади, хоч як коротко тривала радянська влада, хоч які незначні кроки вона поробила.

ОРІЄНТАЦІЯ НА УКРАЇНУ.

Революційний вибух в Галичині в 1918 році, який селянство зрозуміло, як соціяльну і аграрну революцію, проклав стежки для орієнтації на Україну серед широких шарів збіднілого селянства. Скликані в ті часи всекарпатські з'їзди (Народня Руська Рада) проголосили злуку з Україною і Галичиною. Після того прибули галицькі відділи стрільців, які захопили залізниці і стратегічні позиції на Карпатській Україні, що було тим легше зробити, що угорські війська і угорська влада в перші дні революції з ляку повтікали на Угорщину. Але те все тривало не дуже довго, всього кілька тижнів, бо скоро повернули назад угорські війська, а українські відділи так же геть пішли легко з Карпатської України, як прийшли. Але цей факт, ця подія і ця кількотижнева фактична злука з Україною (Галичиною), і ця реальна близькість митичної України, про яку мало хто чого ясно знає, крім хіба того, що вона простяглась десь широкими ланами між Росією і Карпатською Руссю по той бік Карпат, вкупі з колишньою, лишившою по собі спогади пропагандою царських агентів за православ'я і Русь, переплелися в уяві трудящого населення в одно поняття, що десь на Сході єсть щось краще за Угорщину.

Коли ж повернули з революційної Росії і України салдати та карпатські українці, коли вони розповіли про свої вражіння за свого перебування в полоні, про те, що там влада, земля і фабрики перейшли в руки селян і робітників, то симпатії всіх зарібників і бідарів з новою силою прохопилися і звернулися в бік Радянської України. Оттут властиво ми маємо ще одну, мовляв, радянську орієнтацію, яка має своїх найбільших прихильників серед пролетаріату, якої політичним висловником являється Комуністична Партія.

Анексія Сх. Галичини Польщею до певної міри позбавила серед мас ентузіязм до України. Цей ентузіязм в 1920 році сгав до вищої точки під час спроби повстання проти Польщі, що почалось з Карпатської України при загальній співучасті місцевих селян.

В цім, між иншим, лежить причина всіх старань, які робить чеська буржуазія, щоб не допустити виникнення незалежної Галичини, цього можливого джерела принади для карпатського сепаратизму.

Але позбавлені «воєнного характеру» симпатії до України вилилися згодом в організаційну форму і пішли в напрямі солідарної праці з чеським комуністичним рухом.

З півнезалежної партії Комуністична Партія Карпаття стала після третього Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу невіддільною частиною цілої Комуністичної Партії, яка охоплює всі країни і пролетаріат всіх національностей Чехо-Славацької республіки.

ПРЕСА Й ПРОПАГАНДА.

Поширюючи свої впливи в різні часи з різною швидкістю, Комуністична Партія кінець-кінцем набула сталих форм, її апарат зробився міцним знаряддям пропаганди комунізму і класової політичної акції і

охопив п'ять тисяч робітників, членів організації, переважно українців, та робітників угорців на хемічних фабриках Соліві і так далі. Головним висловником руху і провідником цілої революційної акції та комуністичних ідей є попереду видаваний що-тижня, а нині двотижневий орган «Карпатська Правда», яка виходить також й в мадярській мові. «Карпатська Правда» писана ярижкою, як всі карпатські часописи, писана мовою, яку не можна було признати ні українською, ні російською, ні карпатським діалектом, поволі набувала всіх ознак місцевої мови і місцевого колориту. Редактором «Карпатської Правди» є т. Мондок, бувший народній вчитель, що був довгий час в полоні в Росії і брав участь в революційних подіях. Крім цього, карпатські товариші видали календар-альманах революційного і комуністичного змісту на яких десять аркушів друку з малюнками, революційними піснями і ріжними статтями.

Але ця робота має й свої перешкоди. Малограмотність і злиденна убогість сільських бідарів є причиною малочислености вироблених організаторів і пропагандистів серед українських робітників. Що до мадярського пролетаріату, то там справа стоїть далеко краще: живучи по містах і великих промислових згромадженнях, вони мають далеко більше можливостей для організації, а маючи вищий процент грамотних, вони мають і кращі способи пропаганди. Серед промислових робітників і робітників землі і лісу існують певні професійні організації, які звязані з словачькими професійними спілками. Вплив соціал-демократів і тут дається відчутти в значній мірі, головним робом тому, що професійні центральні ще досі знаходяться в їх руках. Але не вважаючи на те все, Комуністична Партія в Карпатській Україні здобула собі поважні впливи серед залізничників, в професійних спілках і зробила гасла Червоного Професійного Інтернаціоналу майже пануючими серед хемічних робітників деревообробників і домінових (фільварочних) робітників.

МАДЯРИЗАЦІЯ—ЗАВАДА РУХОВІ.

Найбільшою перешкодою в роботі являється брак солідної комуністичної літератури. Убого селянство Карпатської України взагалі має дуже маленьку освіту, крім хіба молодших людей, бувавших на фронтах, на війні, в полоні і перейшовших певну життєву школу. До того треба ще додати, що й та освіта, яку селянство одержало в мадярських школах, була майже ні до чого. Нещадна система мадяризації українського населення Карпаття півечило розум, не даючи достатнього знання ні мадярської, ні карпато-української мови. Всього добуток селянина в сфері освіти був той, що селянин лише умів підписати своє ім'я.

Крім того, тут через свій власний не завше одномітний правопис, який значно одріжняється від загально-українського, партійна пропаганда не могла користуватись і комуністичною літературою в українській мові, видаваною в Австрії. Проте, не зважаючи на ці правописні труднощі, віденська пропагандійна література в українській мові відіграла таки свою роль на Карпатській Україні.

ПРИГОДИ З НЕЛЕГАЛЬНИМИ СКЛАДАМИ.

Для ілюстрації ми наведемо тут пару таких прикладів. Одного разу наша організація мусила заховати в землі кілька коншиків комуністичної літератури. Дуже уважливі до всяких змін зовнішнього вигляду ґрунту пастихи запримітили щось підозрілого в тім місці, де сховано книжки. Роскопавши землю, вони здобали захований скарб, і давай його щедро роздавати селянам по доколичних селах. Селянство з інтересом почало читати і дошукуватись не зовсім для них ясного змісту цих писаних фонетикою брошурок. Досить сказати, що слава про скарб рознеслася на цілім Підгіррю і долетіла до ушей чеської жандармерії, якої обов'язком було слідкувати і вишпорити за всякими ознаками революційної роботи. Жанدارми наскочили на села і сполошили місцевих селян, шукаючи забороненої літератури і переводячи слідство за винуватцями. Слідство, однак, скінчилося нічим, бо селяне так добре позаховували даремно добутий «крам», що не вдалося ні знайти, ні відібрати літературу, ні установити місцевих винуватців цієї пропаганди.

Другий випадок стався в одній місцевості в Чехо-Словаччині. Один з несовісних робітників заховав кільканадцять пудів української комуністичної літератури віденського походження на складі одної чеської організації, а сам поїхав геть, сказавши, що література пішла по призначенню. Коли ж другий товариш, що провадив ту саму роботу, випадково здобав цей склад, то не міг його відібрати з тої причини, що попередній товариш заборонив його кому-будь давати без його дозволу. Коли цього попередника знайдено і заборону було знято, то самого склада не лишилось нічого. Виявилось таке, що карпатські комуністи, довідавшись долею випадку про цей склад і знаючи, що це належить якійсь українській комуністичній організації, майже силою видерли у хазяїна складу ці книжки і перевезли на Карпатську Україну, поширюючи там це дурно набуте майно. Отже, як бачимо, тут карпатські товариші поширювали літературу, не звертаючи уваги навіть на те, що вона була видана загально-українським правописом без ять і ери. (До речі згадати, що «ять» читається на Карпатті як «і», «ери» — як «и», а «о» в замкненім складі теж як «і».

В И С Н О В К И.

Приймаючи на увагу, що Карпатська Україна в очах не тільки угорських капіталістів або чеської буржуазії, але й представників світового капіталу і трестів—німецьких, американських і французьких—уявляє собою багаті джерела для експлоатації і великий скарб для капіталістичної енергії, ми можемо не помиляючись сказати, що майбутність Карпатської України йде в напрямку розвитку капіталізму і промисловости не тільки лісової, чи саліварної, чи скотарства, чи хемічної, а також і нафтової. Властиво ця остання вже сьогодні є причиною зазіхання на Карпатську Україну різних фінансових груп. Ось чому ми можемо сказати, що в недалекій будучині пролетарський

рух і рух бідного селянства (на Карпатщині майже все селянство безземельне) дасть велике поле для комуністичної роботи, а комуністична партія тоді матиме ще міцнішу, ніж тепер, підвалину для будівництва свого апарату.

Наприкінці нашої статті зробимо ще раз коротке резюме що до політичних напрямків на Карпатській Україні.

В загальній класифікації вони поділяються на такі різко закреслені напрямки:

Реакційно-буржуазний мадярський (єврейсько-угорський) і мадяронський (русинський) рух, стоячи в опозиції до Праги і побороюючи національне відродження русинів, тягне до білогвардійської Угорщини Хорті, з якою вони зв'язані культурно, національно, історично і економічно.

Москвофільсько реакційний рух, помагаючи мадяронам і стоячи з ними солідарно проти Праги та русинсько-українських партій, веде боротьбу проти культурно-національного відродження Карпатської України, орієнтуючись на неіснуючу царську Росію і спираючись на старі симпатії до Росії зубожілих мас.

Молода русинсько-українська течія, яка охоплює молоду національну дрібну буржуазію, стоячи лояльно на ґрунті чеської державности і співпраці з нею та подекуди користуючись допомогою чеського капіталізму, намагається відродити культурно-національний карпато-руський рух, почасти злити його з українським націоналізмом, тяжучи тим робом до утворення місцевої пануючої, з ласки чеської буржуазії, верстви національно-української карпатської буржуазії.

Нарешті, маємо іншу класову категорію, ворожу всім трьом попереднім. Пролетарсько-класовий революційний рух під проводом Комуністичної Партії Підкарпатської Русі гуртує українських і угорських робітників і, спираючись на пролетаріят міста і села, веде роботу солідарно з чеським комуністичним і робітничим рухом, орієнтуючись одночасно на революцію в Чехо-Словаччині, Радянську Україну та Росію і на Комуністичний Інтернаціонал.

1 квітня 1923 р.

Харківський Художній Технікум.

Дайц—(різьба на лінолеумі).

За книгою.

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА.

Х А Р К І В.

ХАРКІВСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ
ТЕХНІКУМ.

Уже з перших років існування Радянської Влади на Україні в м. Харкові заходами НКО було засновано художній технікум, який увесь час працював з революцією й для революції. Тепер технікум ще більш поширив свою діяльність, бо час спокійний; особливо прислужився цьому відомий і талановитий скульптор Кратко, який стоїть на чолі технікуму.

Харківський худ. технікум має такі факультети: 1) архітектурний, 2) малярський і 3) скульптурний. Кожний з них має вже по два курси,

а на слідуючий академічний рік будуть відкриті ще й треті, в яких закінчується навчання.

В технікумі коло 240 студентів, з них на архітектурному відділі 53, на скульптурному 12 і решта на малярському. Ці три відділи мають при собі практичні виробничі майстерні, що виконують замовлення і дозволяють на зароблені кошти розгорнути діяльність технікуму. Зараз працюють: 1) майстерня меблів, що має гарне столярне приладдя, електро-мотор та ін. Ця майстерня виконує замовлення ВУЦВК,—спеціальні столи, депутатські крісла з радянськими емблемами, витримуючи їх в сучасних тонах

та утворюючи таким чином стиль меблів часу нашої революції. Вони вишукують найгарніші, найпростіші й найдешевші форми меблів для робітничої та селянської хати, маючи на увазі практичне їх переведення в життя для масового ужитку, рахуючись з реальними обставинами, матерьялом й ин.

Різна майстерня хоче скульптурні здобутки пересадити в масу, вважаючи, що Україна є краєм дерева, а не каміня, тому в залежності од матерьялу має розвиватися наше різьбарське мистецтво. Зроблені з дерева (груші, дуба) скульптури «Червоноармійця», «Ф. Кона», «Леніна»; роблять «Троцького» й ин.

Ці дві майстерні є базою скульптурного факультету.

Малярський факультет має виробничу театральнo-декоративну майстерню, яка зараз розвинула широку діяльність, розписуючи клуби, малюючи плякати, знамена (напр., на 1 травня), виготовлюючи пано та мозаїку. Потім графічна майстерня займається оздобою і випуском книжки; тут практично виконують гравюри, офорти, графіку, веретку книги, ex libris'i, різьбу на дереві, лінолеумі й ин.

Потім, при малярському відділові є майстерня фініфті, японської емалі й ин. Великий відділ портретного та станкового малярства. Широку й нову діяльність розгорнув архітектурний факультет, що відкинувши старий академізм весь час рівнобіжно працює і на практиці. Особливу увагу звернули тут на розпланування робітничих посьолківів, простих, дешевих, художніх і вигідних будинків для робітництва, не в ідеалістичному розумінні, а пристосовуючи до сучасних наших можливостей. Роблять крок поліпшити робочий барак, збудувати просту гігієнічну хату, гуртожиток, беручу на увагу наш новий соціальний уклад, широку громадську діяльність колективу й гігієнічні та природні умови України. Уже й зараз студенти приймають участь в конкурсах і мають замовлення. Зараз виконують декілька робіт в Донбасі. Характерно, що на архітектурний факультет мають тяжіння й студенти технологічного інституту. Склад

студентства на 90% робітники й неземожні селяне. План студій—почати з загальної художньої освіти, не заковуючи учня спочатку, довести його в обраній ним галузі образотворчого мистецтва до вузької спеціальності, щоб за три роки дати суспільству гарних фахівців.

На факультетах керівниками є такі художники: Архітектура—Ніколаєв, Бутков, Троценко (україн. стиль), Покровський. Скульптура і різьба по дереву—Кратко.

Малярство—Прохорів, Ермлов, Федорів, Симонів, Миронів і Маренков та ин.

При технікумі є бібліотека з багатьма відділами мистецтв на 5000 томів. Взагалі технікум є одним з найсвіжіших і найкращих зараз на цілий Радянській Україні.

Валеріян.

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ СОЦ. МУЗЕЙ
ІМ. Т. АРТЕМА.

З ініціативи Головополітосвіти, з затвердження ВЦВКУ, в осени минулого року, в м. Харкові був заснований Всеукраїнський Соц. Музей ім. т. Артема. Це політосвітня установа цілком нового типу. Нам відомий стан музеїв до цього часу. Музей—льох, склеп, архів, де збирались т. зв. музейні коштовності людського життя, досягнень людського духу (мистецьк і наукові музеї), розставлялись в певному трафаретному порядку і лежали, як сирий матерьял, котрий був потрібний і знайомий тільки «ізбраним» та тим спецам од науки, що заховаались за горами книжок і провадять так зв. «наукову» роботу, працюють для «чистої» науки і рідко спускаються до «популяризації» для мас, а не пролетаризації.

Новий Соц. Музей, який будується в часи революції, в першу чергу тим і відокремлюється від старих музеїв, що будується по марксистському методу класового розмежування людського історичного існування.

Тому і всі культурні надбання минулого розглядаються не як просто «культура», а як культура певного класу—буржуазії, дворянства, ремісників і т. ин.

Тим відділам старих музеїв, які мали там найбільше значіння, як художні, мистецькі, в Соц. Музеї не надається вже такої ваги, а дається місце в картині загального розвитку людського громадського життя, тільки як частині цієї загальної картини—в відділі дворянської і буржуазної культури. Голозну ж увагу звернено на боротьбу пролетаріату з буржуазією, на виробництво, зріст індустрії, збільшення і зміцнення пролетаріату до його перемоги в жовтні 1917 року. Тому і план Соц. Музею розбивається на три відділи: 1) Відділ соціального аналізу (статистику) до світової війни; 2) Війна як криза капіталістичного суспільства; 3) Перемога пролетаріату і Жовтнева Революція. Це в загальному вигляді відділи Соц. Музею. Вони охоплюють собою все життя суспільства, його поділи на класи, позакласові і надкласові групівки, виробничий і культурний стан і т. ін.

Таким робом цей аналіз класового суспільства доводиться як раз до 1917 року, далі захоплюється революційна історія, розгляд її, перемога пролетаріату і нарешті—сучасна відбудова господарства. І весь час Музеї не буде відходити від життя, буде йти поруч з ним, освітлювати його, експонувати і вивчати. Це й є одна з головних визначних робіт Музею, що не хоче весь час колупатись в архівах історії минулого життя, а йде від життя, від сучасності разом з розвитком нового суспільства і нової державності.

Тому, що виробництво є основа матеріального життя, сучасності, то на нього звернено особливу увагу і воно й є основою всього Музею і вже поруч з ним ідуть інші боки розгляду життя робітництва, як профрех, охорона праці і т. ін.

При Соц. Музеї засновується ціла низка кабінетів методологічних, наукових, картотека і т. ін., а вся політосвітня, робота Музею по об'єднанню заводів, виробничих районів і т. ін., йде з клубу, який має зв'язок з всіма клубами на місцях і через який робітники втягаються в роботу Музею, бо тільки загальною допомогою і підтримкою можна збудувати цю нову установу і вона виконає своє завдання по організації робітничого класу.

В Соц. Музеї вплились всі музеї м. Харкова, але експонати нашої промисловості будуть вироблятися на місцях по змозі самими робітниками, членами заводських клубів, бо Соц. Музеї будуватимуться тільки для них і не їм прийде йти в нього і стояти, не розуміючи нічого перед експонатами, а Музеї сам піде до них в робітничі квартали, буде збудований робітничими руками, щоб кожен робітник бачив там і себе. Цей Музеї буде засобом пропаганди класової боротьби, марксизму, бо тільки така установа і має право на існування в робітничо-селянській державі.

О. Копиленко.

КОНКУРС НА ПАМ'ЯТНИК Т. АРТЕМУ.

В грудні минулого року був оголошений Донбаським Губвиконком конкурс на пам'ятник тов. Артему (Сергійву), який буде поставлений в м. Бахмуті. Особливих умов конкурсу визначено не було.

Конкурс відбувся 27-го квітня у Всеукраїнському Соц. Музеї ім. т. Артема в м. Харкові.

Проектів поступило 19 шт., 7 скульптурних і 12 малюнкових. Надіслані вони були з Москви, Петербургу, Харкова і провінції. Більшість проектів самих звичайних, трафаретних пам'ятників, які ставились колись ще за старого часу. Цеб-то: п'єдестал звичайний, інколи з барельєфними фігурами, а зверху т. Артем, або в увесь зріст, або бюсти. Так що коли зняти фігуру т. Артема з п'єдесталу і замінити її якоюсь іншою, то від цього нічого не зміниться. Тільки два проекти заслуговують особливої уваги, це проект худ. Кавалерідзе (Лохвиця) з залізо-бетону (в м. Лохвиці поставлений пам'ятник Г. Сквороді, зроблений х. Кавалерідзе) і худ. Козельського. П'єдестал першого пам'ятника уявляє з себе верхівлю шахти, на якій стоїть т. Артем з експресивно-піднятою рукою.

Проект один з цікавих і є премірований другою премією. Третю премію одержав х. Козельський (Харків) і Щусев та Меркуров (Москва). Четверту Андреев (Москва) і Теннер та Роднев (Катеринослав). Останні

пректи за невеликим винятком уявляють з себе школярські роботи, або такі, що для цього пам'ятника не підходять, хоч і цікаві по думці та виконанню. Журі конкурсу складалось із слідуючих осіб: представник Донецького Губвиконкому т. Соколов, від Московського Архітектурного Т-ва проф. Рильскій і скульпт. Ватагін, від Всерабіс'у проф. Кратко, від Соц. Музею ім. Артема худ. Соболев.

ХРОНІКА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА.

В Харкові засновується «Леф» (лівий фронт мистецтва). Тут об'єднуються майстри лівого мистецтва, які працюють на Україні. Цей гурт мистців досить великий, і є досить цікаві сили для того, щоб утворити свою організацію.

Завданням «Лефа» є збудувати єдину всеукраїнську школу висококваліфікованих майстрів, які мають представити інтернаціональну течію в образотворчому мистецтві С.С.С.Р.

Головним завданням є виробничий принцип в образотворчому мистецтві, обслуговування політпросвітніх установ, театрів, клубів, заводів і т. інш. В «Леф» входять слідуючі майстри: Н. Соболев, Г. Цапок, С. Боровий, А. Хвостов, Н. Міщенко, Б. Косирів, В. Ермілов, Бондаренко і інші.

Налагожений і налагоджується зв'язок окремими представниками з Парижем (Сандро, Фазіні, Сігізмунд Олєсевич), з Римом (Болеслав Цібіс), з Атенами (М. Калмиків), з Венецією (Ф. Гозіасон), з Нью-Йорком (Вол. Бобрицький), з Берліном, з Єрусалимом (П. Сапожок), Яфкою (З. Константиновський) і з ін.

Всі ці майстри походять із України і крім інтернаціонального значіння це має ще й місцеве.

На вересень місяць улаштується мистецька виставка і зо всіх означених місць будуть привезні роботи.

СПІЛКА ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ГАРТ».

Регулярно кожний тиждень спілка пролетарських письменників «Гарт» улаштовує свої вечірки. До цього часу відбулося 15 вечірок, на

яких зачитували свої твори такі письменники: В. Поліщук, Г. Коляда, В. Єллан (Блакитний), М. Хвильовий, Копиленко, Дніпровський та ін. Крім того, тов. Коряк прочитав доклади на тему: «Учили в пролетарській творчості» і на тему: «Основні моменти в пролетарській творчості». Останній доклад викликав багато полеміки, так що це питання дискусували на двох вечірках. В. Поліщук зачитав доклади на тему: «Сучасна українська критика» і «На літературному фронті». З приводу цих докладів теж багато було дискусій. Треба констатувати, що авдиторія вечірок «Гарту» росте з кожним виступом. Вона складається з студентів «ІНО», медакадемії, артемівців і т. д. Росте і склад самої спілки: за останній час увійшло декілька молодих письменників—тих, що починають писати, і письменників, що досі близько стояли по своїй ідеології до пролетарської групи.

В СПІЛЦІ СЕЛЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ «ПЛУГ».

Відбулися 44—50 літературні вечірки «Плуга» в Харкові.

На 44-й (2-го квітня) зачитано було річний звіт діяльності «Плуга», де оглянуто було всю організаційну й студійну роботу «Плуга» за рік. В «Плугі» на 2 квітня—30 членів, не рахуючи філій. Філії є в Полтаві, Валках, Катеринославі, Лубнях, Лохвиці, Кам'янці. Організована, головним чином, молодь. На цій же вечірці вперше зачитано було ідеологічну й художню платформу «Плуга», що її потім остаточно розробляла й ухвалювала Харківська група разом з Бюром. «Плужане» (Шевченко, Сенченко, Голота, Коляда, Крашаниця, Копиленко, Божко, Пилипенко) поділилися своїми літературними спогадами. Зачитано було першого альманаха «Плуг» (усного). Було на вечірці по-над 150 слухачів.

Найцікавіша з останніх вечірок була 49-а. Поет Валеріян Поліщук (з «Гарту») зачитав свого переклада «Дванадцяти» А. Блока, що викликав надзвичайно жваві дискусії, як до потреби самого перекладу, так і що до самого перекладу. Святковості цій вечірці надав

Павло Тичина, що зачитав своїх декілька поезій. Поета, якого Харківська аудиторія чула вперше, зустріли надзвичайно тепло і з захопленням, особливо молодь. Деякі твори довелося перерхитувати декілька раз...

Останні вечірки були присвячені головним чином художній прозі й критиці. Між иншим на 51 вечірці поет Дніпровський зачитав просторого доклада про «Українську індустріальну поезію». Тоді ж виступили з своїми імпровізованими поезіями, — ілюстрація до доклада, «плучане» Крашаниця, Голота, Копиленко, Сенченко, Кириленко, Коляда, Панів.

Вечірки «Плуга» мають уже постійну аудиторію душ 150—200, переважно студентів, рабфаківців, червоно-армійців. Ідуть регулярно по неділях в Селянському Будинкові. На вечірки, приїзять і з околиць і навіть здалеку.

Самою спілкою «Плуг» (переважно Харківською групою) було розроблено ідеологічну й художню платформу «Плуга», намічено працю на другий рік свого існування. Прийнято декілька нових членів переважно з провінції. Перебрано Тимчасове Бюро, новому Бюро надано права Центрального до З'їзду «Плуга» у Всеукраїнському масштабі, що має бути не пізніш осени. В нове Бюро увійшли т. т. С. Пилипенко, А. Панів, Ів. Шевченко, Ів. Кириленко, П. Панч.

Обрано редакційну колегію, що в першу чергу приступила до редагування альманаху «Плуг» № 1, а також п'єс і инших творів, що друкує «Плуг».

Державне Видавництво друкує чотири п'єси «Плуга»: 1) Тобілевич — «Сава Чалий» в обробці, з примітками, ввідною статтю і режисерськими примітками; 2) В. Муринець — «По ревизії», комед. на 3 дії (оригінальна); 3) Степовий — «Боротьба», на 3 дії; 4) Гребініченко — «На гранях боротьби».

Приступлено до складення селянської бібліотеки. Друкується перший випуск хрестоматії «Кайдани порвіте» — «В кріпацькому ярмі», що склав А. Панів.

Закладено сталий зв'язок з Полтавською (через т. Капустянського) і з Валківською, (через М. Панча) філіями.

А. П.

КОНЦЕРТ НОВИХ УКР. КОМПОЗИТОРІВ.

В неділю 6 травня відбувся концерт нових укр. композиторів. Державн. Укр. Хор ім. М. Леонтовича під керіванням Соболя та при участі в диригуванні присутніх у Харкові композиторів — Верховинця (приїхав із Полтави), Дрімцова, Дзбановського, Ступницького та Богославського виконав низку нових та здебільшого ще й зовсім не друкованих творів. Сюди увійшли, крім згаданих авторів, ще Вериківський, Козицький, Гайдай, Батюк, Толстяков та Сіромаха.

Тут були як оранжировки народніх пісень, так і хори на слова нових українських поетів, як Тичина, Чумак та Хвильовий.

Найцікавішими з боку творчості були пісні: Вериківського: «На майдані коло церкви революція іде», Богославського «Коліскова» та Козицького. Сильне враження зробили своїм буйним захопленням твори Верховинця. Відзначились хор з опери Дрімцова, «Запорожець ішов — цитьте» Дзбановського та ще пісня Ступницького.

Взагалі концерт довів, що піднімаються все нові й нові музичні сили, творчість яких зв'язана з нашою революцією.

Мише — Нама.

УКРАЇНСЬКИЙ ВОКАЛЬНИЙ ХУДОЖНИЙ КВАРТЕТ У ХАРКОВІ.

Ще в липні 1922 р. був заснований Гнатом Хоткевичем укр. вокальний худ. квартет, в складі якого перебували М. Шекун, М. Орська, К. Рильська, М. Мамін, О. Ткаченко, Г. Верндт.

Квартет дав кілька десятків концертів як у м. Харкові, так і на провінції. Було проспівано більше 115 річей, куди увійшли твори таких укр. композиторів як Г. Хоткевич (був вечір присвячений муз. Хоткевича),

Сениця, Степовий, Стеценко, (три ес) й ин., зі світових композит. Шопен, Мендельсон, Лист, Обер та инші. Поруч з вокальними частинами було виконано речі на фортеп'яно з участю композитора Л. Лисовського та п'яністки Райтлер-Сокальської. Крім того, в один із програмів квартету увійшов квартет народніх музикантів із села Бірок, в складі: флейта — Дмитрусенко П., 1 скрипка — Зозуля Л., 2-га — Пахолок А. і басоля (віолончель) — Парахотя Г. З річей великої музичної вартости треба зазначити вокальні №№ з «Шякунталі», переклад і муз. Гната Хоткевича.

Квартет придбав велику прихильність широких кол укр. радянського громадянства, робітників та селян під час своїх виступів як у Харкові, так і на провінції.

ВІЙСЬКОВА ВИСТАВКА.

В дні великодня була відкрита в Харкові військова виставка. Там були в схематичному виді показані всі галузі військового діла РСФСР., починаючи танками, аеропланами й кінчаючи політосвітою Червоної Армії. Між иншим тут було показано мабуть найбагатше зібрання матеріялів по боротьбі Радянської Влади з бандитизмом: махновщиною, петлюрівщиною та ин. Тут були фотографії відомих бандитів, як Махно, Шусь, Петренко, Левченко, Струк, Хмара, Лихо, Шило, Савон й ин., оригінали та фотографічні копії ріжних відозв, універсалів, документів, газет петлюровщини й махновщини, документи катувань населення німцями, білополяками та гетьманцями, обрізи, чорні прапори й ин.

Там же був відділ малюнків та рукописних журналів червоноармійців ріжних військових частин, роблених в окопах чи вагонах під час боротьби на ріжних фронтах, де можна було зустріти й сатиру, й агітку, й бадьорий вірш, і малюнок хемичним олівцем.

Низкою діаграм було ілюстровано культурно-просвітню та мистецьку роботу в Червоній Армії.

МИСТЕЦТВО В ЧЕРВОНІЙ АРМІЇ.

У Харківській Школі Червоних Старшин зразково розвивається культурно-освітня праця. Курсанти беруть як найдіяльнішу участь в усіх культурно-мистецьких закладах школи. Так, при школі існує струнний оркестр, драматичний гурток, хоровий гурток, музичний гурток й ин. На державне утримання запрошено туди кращі сили для керівництва.

Так хоргуртком керує талановитий молодий композитор Богославський, музгуртком також молодий композитор Берндь. Концерти під час ріжних святкувань, як, напр. Жовтневої Революції, 1-го Травня, влаштовуються власними силами, де виконуються уперше новонаписані композиції на слова як своїх поетів-курсантів, так і инших революційних сучасних письменників, як от Єллан, Чумак, Поліщук В. Маяковський та инш.

Крім того, існує чималий літературний гурток, що має вже досить випрацьованих поетів, як Морозов.

Літгурток час од часу робить виступи перед широкою аудиторією на літературних вечірках «Плуга» в Сельбудинку.

ЛІТЕРАТУРНІ МАЙСТЕРНІ.

Організовані в Харкові літературні майстерні при Всерабісі вибрани ради, куди увійшли І. Туркельтауб, І. Уразов й инш. Зараз працює 36 літераторів.

ТВОРЧА ПРАЦЯ.

Поет Грицько Коляда виготовував до друку збірку мійської та індустріальної поезії під назвою «Завія в дротах». Пише велику поему під назвою «Світова симфонія».

Олександр Копиленко виготовував до друку збірку художньої белетристики, куди увійдуть оповідання — «Весняні закутки», «В крові», «Оази», «Великий Шлях», «Будинок, що на розі», «Кара-Круча» і инші. Зладив також до друку збірку поезій, працює над складанням

революційної хрестоматії «Боротьба проти зла».

Валеріян Поліщук написав поему «Коло». Його переклад «12» Блока друкує Держвидав України.

Андрій Панів виготовував до друку збірку поезій і здає до друку видавництву «Молодий робітник» збірку оповідань «Село».

Письменник і композитор Гнат Хоткевич виготовив до друку кілька томів ще недрукованих п'єс і прозових річей. Він же написав музику до більше 100 річей, з них коло 12 на слова Ів. Франка.

Поет В. Сосюра написав низку віршів на еротичні мотиви на фоні кримської природи. Один з його спеціально написаних червоних маршів для воєнків композ. Лисовський поклав на музику; його уміщено разом з іншими піснями в збірник, присвячений Червоній Армії.

І. Ю. Кулик пише розвідку «Соціально-економічні корінці контрреволюції на Україні», конспект праці обговорював в історичній секції Інституту Марксизму й Марксознавства (придбано Держвидатом України). Випустив разом з М. Яворським «Нариси історії К.П.(б)У» ч. I у виданні НКО «Шлях освіти»; працює над другою частиною. Готує до друку збірку літературно-критичних статтів про українське революційне письменство.

Письменник, член «Гарту», М. Майський написав кіно-сценарій «Остап Бандура» про життя революційної боротьби на Україні. Той же сюжет Майський обробляє на кінороман, який незабаром з'явиться в українській пресі.

М. Васильківський виготовував другу збірку віршів та написав поему «Зірниця».

Композитор Костя Богославський написав музику на мотиви таких народних пісень: 1) «Щедри-вочка», 2) «Іванко коника сідає» (коляда), 3) «В Почаєві» (коляда), 4) «Ой із-за гори», 5) «Ой на горі», 6) «Коліскова», 7) «Ой поїхав мій миленький до Дубна», 8) Міжнародній гимн «Інтернаціонал». Крім того—такі оригінальні композиції до слів Шевченка: «Як би мені черевики», «Чого мені тяжко» (solo), «Над Дніпровою сагою» (чоловічий хор), до слів Вал. Поліщука «У в'яз-

ниці» і «Червоний Марш». Він же складає муз. хрестоматію для шкіл, куди входять розділи: 1) хоріві співи, 2) solo, 3) дует, 4) тріо, 5) мелодекламація і 6) танці, все це на народні музичні теми. Композитор закінчує збірник «Пісні Червоної Армії» на слова нових письменників.

Композитор Берндь склав музику до «Зорь» Єллана («Ударом зрушив комунар») та написав акомпанімент до хоріві декламації «Червоний заспів» В. Чумака та «Леніна» Маяковського в перекладі В. Єллана.

Худ. Ермілов зробив цілу низку нових картин, де використав крім полотна й фарб ще й інші матеріали, як дерево, бляха, мідь, дріт й ин. Між іншим звертають увагу картини «Аероплан», «Жінка», «Вікно увечері» й ин. Він готується на осінь, щоб зробити виставку.

Скульптор Кратко зробив низку скульптур, між ними «Кона», «Леніна», «Чернева», «Червоноармійця», «Троцького» «Шевченка» й ин. Де-які були виставлені. Роботи робить з дерева і мармура.

КООПЕРАТИВНЕ, ВИДАВНИЧЕ Й ТОРГОВЕЛЬНЕ Т-ВО «КНИГОСПІЛКА».

Книгоспілка що далі ширше розгортає свою видавничу діяльність. Крім друку повного зібрання творів Лесі Українки в VI томах і цілої низки книжок з поля красного письменства, а також різних галузів знання, Книгоспілка звернула увагу на друк підручників для українських трудових шкіл. За останній час уложено цілу низку договорів на виготовлення підручних книжок для цієї школи. Між ними варто відзначити, як найбільше цінні:

1. Географію в 7 випусках, що готує проф. Покровський і Л. Колісниченко; 2. Курс математики—Голубенка й Фесенка. 3. Курс української мови для трудових шкіл—проф. О. Синявського. Перші частини мають бути видруковані до початку наступного учебного року.

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО «ГАРТ».

Кооперативне видавництво «Гарт», що недавно розпочало свою діяльність, звертає увагу на видання українською мовою марксистської літератури, якої бракує на українському книжковому ринкові.

Видавництво уже видало такі книжки:

1) Л. Троцький і Х. Раковський «Перспективи й завдання нового етапу»; 2) В. Ленін «К. Маркс і марксизм». Далі друкує і готує до друку такі книжки: В. Коряк «Начерк історії українського письменства»; К. Каутський «Етика й матеріалістичне розуміння історії»; Карло Каутський «Соціалізація сільського господарства».

КООПЕРАТИВНЕ ВИДАВНИЦТВО «РУХ».

Видавництво «Рух» у Харкові виготовує і здає до друку драму Тобілевича «Наймичка». П'єсу друкується в переробці. З п'єси викинено старий шаблонний матеріал; це її зробило придатною до вистав теперішнього часу. Найвища репертуарна Рада Головополітосвіти УСРР дозволила до вистави «Наймичку» в редакції «Руху».

Зредаговано й здано до друку «Чумаки» Тобілевича і «Молоду Кров» Винниченка.

Виготовлено до друку «Молодий театр», де будуть друкуватися такі дитячі п'єси: 1) «Полумничка»—Мирного; 2) «Морозенко»—Чорновуса; 3) «Чумацькі діти»; 4) «Віночок з байок»—Шуриної; 5) «Казка весняного гаю»—О. Пчілки; 6) «І раб прокинувся»—Муриця; 7) «Весняний ранок Тарасів»—О. Пчілки; 8) «Прометей»—Стаха.

Більшість п'єс виготовує до друку в ґрунтовній переробці так з боку ідейного, як і з педагогічного й художнього. В переробці вони цілком оновлені, через те Найвища Репертуарна Рада дозволила їх до вистави, а Соцвих уніс їх до репертуару «Дитячого театру».

Проф. М. Плевака закінчив для «Руху» «Хрестоматію нової

української літератури» ч. II (від Франка аж до останніх часів).

Група харківських учителів закінчила для «Руху» переробку «Вінка» читанка II і працює над переробкою «Вінка» ч. III.

«Рух» веде розмови з одною з київських друкарень про друк п'яти томів «Оповіданнів В. Винниченка». Книжки вже готові до друку.

ЛІТЕРАТУРНО-ВИДАВНИЧЕ ЖИТТЯ.

(В портфелі Н. А. Рубакіна)

За час війни Н. А. Рубакін, що проживає у Швейцарії, написав низку нових робіт. Як відомо, Рубакін організував у Лозані «секцію бібліологічної психології», для дальшого розвитку створеної ним науки. Секція ця є при Інституті Жан-Жака Русо (Женева) і Міжнародньому Бібліографічному Інституті (Брюссель) і знаходиться під керівництвом самого організатора.

Новою працею в цьому напрямку є «Вступ до бібліо-психології», що складає два томи (коло 40 друкарк.) і є виданий в французькій мові. Тут викладено теоретичну частину цієї нової науки.

Поруч з цим автор виготовує до друку «Руководство к библиопсихологии», де дає поради утворення інтелігентних робітників творчого діла. Книжка має такі розділи: 1) Психологія читання, 2) Психологія читача, 3) Психологія книжок і 4) Психологія стосунків між читачем та книгою; психологія книжного впливу. Обидві названі праці придбані Держвидавом України і будуть незабаром видруковані в загальній редакції Б. О. Боровича.

У Рубакіна є ще багато інших виготовлених до друку рукописів. Він же закінчив нову працю «Енциклопедичну бібліотечку-мінімум, що складається з 10 книжечок, де коротко зреферовані всі головні ділянки людського життя. Бібліотечку розраховано на читачів—робітників і селян; видруковано її в Празі і має бути перевидано тут.

Рубакін виготовує до друку «Матеріали для вивчення психології

пролетаріату, селянства й інших суспільних класів. Переписка Н. А. Рубакіна з його 6000 читачами».

В переробленому вигляді має вийти відома праця Рубакіна «Среди книг», праця, подібної до якої немає навіть у Німеччині.

В зв'язку з роботою бібліо-психологічної секції Рубакін зв'язується з рядом книжкових діячів ССРР.

Б-ч.

ВИДАВНИЦТВО «ПУТЬ ПРОСВЕЩЕНИЯ».

Одному Держвидавові не під силу виконати усіх завдань що до задоволення масового читача популярною книжкою, тому наркомос УСРР утворив ще в-во «Путь Просвещения». За три місяці видано по-над 40 назв кількістю по-над 350 аркушів, в загальному тиражі до кількох сот тисяч примірників. З тієї кількості дві чи три назви видано в українській мові.

Праця в-ва йде трьома напрямками. Політпросвітня (сюди входять видання по природознавству, пропаганда ідей техніки, суспільствознавство) соціально-виховача (підручники) і професійна (підручники для профшкіл, фабрзавуча й ин.). Красного письменства «Путь Просвещения» поки що не видає. Низка назв розійшлася впродовж 3-4-х тижнів. Московська преса дала прихильні відозви.

Готується до друку «Бібліотека Селянина», редакторами запрошені кращі сили.

Бібліотека природознавства: проф. Вороб'їов, Лебедев, Герасімов; в бібліотеці технічних знань беруть участь професори Харківського Технологічного Інституту; в бібліотеці селянина беруть участь т. т. Пилипенко, Яворський, Омельченко, й ин. Треба було б, щоб в-во звернуло дійсно належну увагу на культурно-освітні потреби села, а також переборолو легенду про те, що українська книжка не йде. Її розбиває факт існування й зрост приватних видавництва, як напр. «Рух», «Друкарь» «Час», «Слово» й ин., що заступають в цій галузі, часто зовсім недоцільно, місце наших державних видавництв.

Видання «Пути просвещения» дуже чепурні на зовнішній вигляд, на гарному папері з великою кількістю ілюстрацій й ин.

ХУДОЖНЯ ПРЕСА В ХАРКОВІ.

В Харкові зараз виходять такі літературні та інші видання, де є відділи української творчості та критики:

1) «Червоний Шлях»; 2) «Шляхи Мистецтва» (вийшло 5 число, на якому журнал закривається); 3) «Сільсько-Господарськ. Пролетар»; 4) Студент Революції»; 5) «Комунарка України», орган жінвідділу при ЦККПБУ; 6) «Книга», критично-бібліографічний часопис (двома мовами, — російською й українською).

Крім того, літературні сторінки чи кутки бувають спорадично в газетах «Вісти ВУЦВК» і «Селянська Правда» та «Молоде Село».

В СЕКЦІЇ УКР. МОВИ.

В секції української мови при науково-дослідчій кафедрі язикознавства у Харкові засновано Діалектологічний Архів для систематизації діалектологічних матеріалів з Лівобережжя. Аспіранти кафедри під керівництвом О. Синявського розробляють матеріали, виготовляють картки для архіву і готуються до діалектологічних експедицій по Слобожанщині (влітку).

Керівничий секцією укр. мови О. Синявський вже кілька місяців, як виготовував до друку «Порадник діалектологічний» (програма з практичними вказівками, що і як записувати), але за відсутністю коштів «Порадника» не друкується. Розмір «Порадника» 2 арк.

НАУКОВИЙ КОМІТЕТ УКРГЛАВПРОФОСУ У. С. Р. Р.

Науковий Комітет Укрглавпрофосу УСРР увесь минулий рік провадив організаційну роботу і дуже мало віддавав часу для інформації в друку про свою діяльність. Тепер мається на увазі видавати систематичні справоздання, доклади, інформації, оповіщення. Отже першою спробою такого роду є ця замітка, що її викликала зацікавленість

З ЛІТЕРАТ. СТУДІЙ.

Професор Плевако М. скінчив і здав до друку хрестоматію нової укр. літератури т. II: «Від Франка до наших днів». Зараз працює над т. I: «Од Котляревського до Франка». Пише статтю про Лесю Українку і бібліографію до неї ж.

В ІНО кінчив курс історії літератури і веде Шевченківський семінар.

К Н І В.

ЛІТЕРАТУРНИЙ КИІВ 1923 р.

(Допис).

Кінець зимового сезону в літературному житті Київа нічим не відзначився. Власне вийшло кілька книжок, що, безумовно, були цінним явищем в нашому бідному на оригінальне житті. Сюди треба віднести 1, 2, 3 томи повного зібрання творів Короленка в перекладі українською мовою та 3 том повного зібрання творів Лесі Українки. (Короленка видає Держвидат, Лесю Українку — «Книгоспілка»).

На перший погляд літературний Київ справляє враження повної порожнечі і тільки при уважному вгляданні у внутрішню, що не набуває організованих форм киїнина, та окремі змагання можна помітити живі сили, творчу роботу та деякі спроби організації. Чому все це не виходить на поверхню? Чому не реалізується та потенціальна сила, що її доволі має Київ? Тут є дві ґрунтовних причини: матеріальна скрута, що безпосередньо відбивається на книжці (а звідси продаж, а звідси й видавання), на її ціні, на попиті, на розмірах і штовхає її на неповеский шлях («мир приключений», бульварні авантурні романи), а з другого боку індивідуальна особливість Київа, що туго йде на літературні об'єднання, і, не маючи міцного організаційного осередку, що міг би згуртувати ідеологічно спільну групу, навіть мало виявляє в цьому напрямку ініціативи.

Хоч казати правду, осередки такі є, їх 2.—«Клуб Совработник», який організував літературну студію з ясно окресленим напрямком вивчення російської літератури, і тому коло нього гуртуються письмен-

провінції, котра надіслала до Наркомосу цілу низку листів та запитань.

Протягом перших трьох місяців 1923 р. Наркомос закінчив організацію сітки дослідних кафедр і розпочав керування працею цих кафедр. Наркомос вживає заходів до того, аби для кафедр ударного характеру утворити як найсприятливі умовини продуктивної праці. Для того притягаються видатні наукові сили, збільшуються асигнування, влаштовуються та постачаються з-за кордону лабораторії й книгозбірні.

На порядку денному є зараз вислухати в Н. К. доклади кафедр. Перший цікль їх уже відбувся й розгорнув цікаву картину дослідчої роботи Харківських кафедр (детальні матеріали готує до друку проф. Котов).

Н. К. стимулює наукову роботу шляхом премій та надання наукових ступенів.

Поруч з дослідчою роботою завданням кафедр є підготувати молоді наукові сили. Питання про пильну підготовку аспірантів та належний добір їх є черговим питанням кожного засідання Наукового Комітету.

Одну дослідчу кафедру м. Харкова поширено в Інститут Марксознавства.

За останній час дуже зміцнів живий зв'язок з науковими установами України. З провінції в великій кількості надходять детальні матеріали: справоздання, доклади, операційні плани, листи, де провадиться живий обмін інформаціями про хід робіт в установах та Н. Комітетові. З Одеси та Київа приїздять з докладами до Н. К. наукові робітники. З свого боку Н. К. командирє своїх представників з метою зміцнення зв'язку з науковим світом за кордон (проф. Бернштейн, викликаний до Сорбони, чл. Н. К. Беліков), до Москви і Петрограду, до Київа й відусюди має не лише свіжі матеріали, але й привітання з приводу того, що зміцнюється зв'язок поміж вченими України та Р.С.Ф.Р. Особливо великі надії що до організації та піднесення продуктивності наукової роботи покладає Н. К. на майбутній З'їзд вчених України, що його Н. К. влаштовує спільно з Госпланом з метою досліді природних багатств України.

ницькі сили, хоч ідеологічно частогусто і не зв'язані, але об'єднані ознакою мови. Літературна студія «Совработник» провадить досить жваву роботу і, маючи серед лекторів та викладачів кращі київські сили із російських письменників та учених сил, набула певного авторитету і симпатій широких кол громадства.

Другий організаційний осередок—літ. студія при студії Курбаса «Везезіль» веде інтенсивну роботу, має інтересно розроблений план навчання (не спеціалізується так вузько, як «Совработник») і прекрасно підібраний персонал викладачів та лекторів. Керує студією В. Якубський. Численна аудиторія—постійна ознака в роботі студії, і в мінус їй треба поставити лише те, що вона веде свою організаційну роботу по лінії педагогічній, не віддаючи своєї уваги літературно-творчим силам, хоч має для організування них багато даних.

Взагалі літературний Київ можна було б примітивно і схематично поділити на дві протилежні й ідеологічно ворожі групи: 1) панфутуристи (роздавачі, деструктивісти), які організовано тримаються і літературні виступи своїх окремих членів завжди вводять в певні організовані рамки і 2) не панфутуристи (неокласики, потенційні плучжане, 1) і ціла низка, найчисленніша, письменників індивідуалістів). До не панфутуристів, звичайно, в першу чергу—по старшості—треба віднести письменників старшого покоління як от: Л. Старицько-Черняхівську, Н. Д. Романович-Ткаченко, Л. Яновську, А. Кримського, котрі не складають певної групи, бо де-хто з них прийняв революцію, яко матеріал для своєї творчості, а частина не відчула і залишилась зі своїми темами XIX (як що не IX) віку, з дореволюційними літературними традиціями. Із цієї групи найбільш писала Н. Романович-Ткаченко і треба шкочувати, що технічні причини не дали мож-

1) В квітні вже заклалась філія «Плуга», але невідомо оскільки енергійно провадитиме свою роботу, і тому зараз нічого сказати не можна. Фундатори філії—Г. Косинка, Т. Осемачка і Я. Савченко.

ливості друкувати її творів, бо в них може історик і теоретик письменства знайти цінний матеріал для спостережень та досліджень. Стара форма і новий зміст становлять перехідну форму до цілком нових літературних явищ.

Друга група, як що можна так назвати її, індивідуалістів складається в основі своїй з Тичини, Васильченка, В. Черняхівської, В. Атаманюка, В. Підмогильного (живе під Києвом на селі), А. Казки (живе під Києвом на селі). Це не є організоване об'єднання, навпаки,—всі вони окремо проходять свій творчий шлях, не виявляють ініціативи до організованих виявлень своєї творчості, але продуктивність праці кожного із перелічених доволі велика, і тільки завдяки різним технічним причинам твори їхні лишуються не оголошеними, не зачитаними, не надрукованими. Тичина закінчив 4-ту книгу віршів, працює над поемою «Прометей», написав кілька казок для дорослих дітей на соціальні теми, де в тонкій художній формі казок робить з них цікаве на наш час явище. Васильченко друкує п'єсу «Кармелюк», пише оповідання, котрі лишуються, на жаль, невідомими широким колам. В. Черняхівська, молода поетка, ще без ясного політичного світогляду, але останні твори її—відомі випадково і в дуже невеликій кількості—звертають на себе привертну увагу присутності в них нових сучасних мотивів. В. Атаманюк написав збірку оповідань під назвою «Голод» і склав збірник віршів «Акварелі». Зараз працює над перекладами з новітніх єврейських поетів, ці переклади робить з оригіналів і зараз вже закінчує перший збірник. К. Казка в Києві буває лише наїздами. Пише ліричні вірші здебільшого в класичних формах на теми близькі до чистої лірики, але його творчість, майбуть, найменше зі всіх перелічених відома Києву.

Таке явище, як наведені поети-одинокі, треба пояснити не тільки гострою індивідуальністю поетів, остільки викінченою, що неможливим стає знаходження спільної платформи для об'єднання. Ми гадаємо, що причина криється в відсутності організуючого центру.

МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ У КИЇВІ.

Осередок українського музичного життя у Києві—то, безперечно, Музичне Т-во ім. М. Леонтовича. Скупивши коло себе всі визначні культурні сили, одержавши, нарешті, допомогу уряду, Т-во, перетворене з Комітету пам'яті М. Леонтовича, досить інтенсивно розвинуло свою діяльність. Вся внутрішня організаційно-творча робота переводиться в Комісії, де розроблюються плани й проекти і, по мірі можливості, тут знаходять вони й своє здійснення.

Так, Музична Комісія, на яку падало найбільше роботи, крім перегляду численних творів сучасних композиторів, що надсилали свої твори Т-ву для рецензій, виробила програм циклів-концертів, історичних та камерних, ухвалила переклади українською мовою західно-європейських класиків (сольоспіви Шумана, Шуберта, Вольфа, Гріга і др.), упорядкувала музичну спадщину композиторів Степового та Стеценка, склала програм місячника «Музика», першого органу музичного українською мовою (перше число «Музики» вийшло 12 квітня ц. р.), організувала в кінці минулого 1922 р. цілком музичних бесід під назвою «Вікторки»; на цих «Вікторках», що збирали числену публіку, яка приймала інтенсивну участь в дискусіях, було, між іншими, зроблено такі доклади: К. Квітка—«Етнографічна праця М. Лисенка», «Періодизація народної музики», «Ритмічні паралелі в піснях слов'янських народів»; М. Грінченко—«Вступ до історії музики»; Ан. Буцкий—«Сучасні проблеми в музиці»; П. Козицький—«Уваги до історії української музики» (критика на нову книжку по історії укр. музики М. Грінченка). Спроба організації таких прилюдних «Вікторок» мала безсумнівний успіх і Музична Комісія веде їх надалі. Розроблено план етнографічної екскурсії для запису найбільш архаїчних та інтересних укр. нар. мелодій; екскурсію передбачається перевести до північних повітів Чернігівщини. На чолі цієї етнографічної роботи стоїть відомий музикант—етнограф К. Квітка. Т-во має для цього фонограф і кілька валків, надісланих з центру.

Звичайно, таким центром міг би бути журнал з широким культурно-літературним програмом, але появлення його тяжко передбачити з причини відсутності матеріальних засобів. Спроба організувати в 1922 р. «Мистецьку Трибуну» і «Гонг» лишалась без конкретних наслідків. Дуже скидається на такий бесплідний намір і «Кермо», що навіть після збору передплати вже 4 місяці не може випустити першого числа.

Неокласики—група ідеологічна, а не організаційна—М. Рильський та П. Филипович (невідомо чому не Пилипович)—М. Зеров. Відзначаються ясністю свого поетичного credo і строгою відірваністю від болів і радощів живого життя. Найбільш сучасний П. Филипович, що іноді доволі близько підходить до сучасних моментів, але все ж таки не переживає їх остільки інтенсивно, щоб вони стали для нього творчими чинниками.

Найміцнішими ідеологічно й організаційно являються панфутуристи: М. Семенко, О. Слісаренко, Г. Шкурупій; тяжить до них Микола Терещенко, але це тяжіння пояснюється не органічною близькістю, а лише прагненням організації, угруповання. І можна бути певними, що індустріалістичні мотиви (вони починають зараз переважати в творчості Мик. Терещенка) виберуться з анархічної трясовини панфутуризму.

Проте, щирість деструктивістичних переконанів панфутуристів лишається під великим сумнівом. «Кермо» ідеологічно є органом, що має об'єднати київські течії, має знайти спільну платформу, в якій ні словом не згадується про деструкцію, воно має виходити під редактуванням двох панфутуристів, що прибрали псевдоніми і ними хочуть відмежуватись від попередньої своєї діяльності, збудованої на літературних бешкетах і потрібної лише для тих, що за всяку ціну вирішили стати відомими широкому світові.

Даючи зараз такий стислий огляд, я сподіваюсь в слідуючих листах по черзі спинятись докладніш на окремих течіях і виявити на тлі сучасного письменства їх обличчя та ролю.

Юр Меженко.

Музейна Комісія привела до ладу музейну спадщину, що залишилась після смерті Степового та Стеценка; вироблено план утворення Музею Музичної Культури ім. Лисенка. Завдяки заходам Т-ва до майбутнього Музею придбано 4 срібних вінки М. Лисенка, яким погрожувала небезпека опинитися за кордоном або бути знищеними у майстернях ювелірів. При Т-ві існує Музично-Теоретична бібліотека ім. К. Стеценка, що має вже понад 1700 назв. На «Всеукраїнській Виставці Друку», що відбувалася у Києві в березні ц. р. було виставлено нотні експонати Т-ва.

З діяльності художніх інституцій, що існують при Т-ві, на першу чергу треба поставити працю Капели-Студії ім. Леонтовича, яка складається переважно з робітничого елемента. Великий репертуар Капели дав їй можливість взяти участь в багатьох концертах, переважно на окраїнах Києва, в районах з робітничим населенням.

Останніми часами заклалася при Т-ві «Музична Дитяча Студія», де переводиться спроба внести все нове, що існує в сучасній педагогіці, і саме в тій її царині, де ми маємо діло з мистецтвом у вихованню дитини.

Вокальний квартет ім. Степового при Т-ві не міг розвинути своєї діяльності, як то намічено було планом; причина тому — брак коштів; але й тут треба зазначити, що крім численних концертів у самому Києві, квартет зробив не одну подорож до провінції, понесши українську пісню серед трудящі маси, переважно робітництва цукроварень. Одною з останніх поїздок Квартету була поїздка під час ювілейних Лисенкових свят, з нагоди 10 річниці смерті композитора. Цим свята дали змогу Т-ву ознайомити громадянство з новим твором комп. Мих. Вериківського «Реквієм», який виконано було хором ім. Стеценка при Т-ві під диригуванням автора.

З других закладів, що дбають про поширення й розвиток української музичної культури, треба вказати на «Музично-Етнографічний Кабінет при Всеукраїнській Академії Наук, що відчинився 10 жовтня минулого року. До цього часу Кабі-

нетом вже зібрано понад 700 нар. мелодій. Останніми днями вийшло ч. I. «Повідомлень» Кабінету, яке містить студію К. Квітки: «М. Лисенко, як збірач народних пісень». На чолі кабінету К. Квітка.

Треба згадати концерти капели «Думка» під керуванням відомого Нестора Городовенка. Програм концертів поширено творами визначних російських та європейських композиторів: Мусоргського («Сус Навин»), обох Танєєвих, Сахновського («Тирса»), Гречанинова, Анцева, Гайдна. Концерти мали значний матеріальний та художній успіх.

Державний Академічний Оперний театр ім. Лібкнехта 29-го березня виставив українською мовою «Гальку» Монюшко, при участі найкращих оперових сил: Литвиненкової-Вольгемут, Микиши, Матусевича, Бозенсона та інших. Постановка режисера Самарина-Волжського. До постановки нічого нового не внесено, крім того, що співали українською мовою, але й це не нове, бо «Галька» йшла вже не один раз у Києві (Садовський). Слідуючою виставою укр. мовою йде «Сільська Честь» Масканті.

З життя музичних шкіл, що дбають про укр. музичну культуру, треба зупинитися на діяльності Вищого Державного Музично-Драматичного Інституту ім. М. Лисенка, де маємо диригентський відділ (як окремий факультет, на чолі з деканом, композитором П. Козицьким) та факультет української драми.

Мик. Грінченко.

ШКОЛИ ПЛАСТИЧНОГО МИСТЕЦТВА У КИЇВІ.

Академію Мистецтв у Києві перетворено в Інститут Пластичного Мистецтва. Там же Художньо-Промислову Школу перетворено в Художньо-Індустріальний Технікум. У Києві також існує ще Архітектурний Інститут, а в Межигіррі (коло Києва) Художньо-Керамічна Школа.

В Інституті Пластичного Мистецтва зараз іде уперта боротьба між прихильниками худ. Бойчука, так званими «бойчукістами», які мають певний напрямок із впливами візан-

тійського та єгипетського малярства, і з другого боку прихильниками худ. В. Кричевського. Числом і талановитістю переважають бойчукісти.

ПОСМЕРТНА ВИСТАВКА КАРТИН ОЛЕКСАНДРА МУРАШКО В КИЇВІ.

В кінці минулого року (5-го грудня) відбулося п'ять років з дня одкриття у Києві вищого органу художньої освіти—Української Академії Мистецтва—нині Інституту Пластичного Мистецтва. Крім чергової звітної виставки праць своїх професорів і учнів, Інститут рішив одмітити свій перший ювілей двома виставками, присвяченими творчості покійних працівників Академії—О. О. Мурашко і Г. І. Нарбута. Посмертна виставка творів О. О. Мурашко, яку технічно було легше перевести в життя, відбулася першою.

Виставка, що відкрилась в одній з невеличких залей Академії в її нинішньому тісному й темному помешканні на вул. Гершуні (був. Столипінський),—дала можливість підвести підсумок творчості покійного художника, яка обрисовується тепер перед нашими очима, як цілком закінчена картина. Для виставки була змога використувати далеко не весь матеріал, що єсть у Києві—було виставлено тільки більшу частину тих річей Мурашко, що збереглися в його майстерні; інші речі, що перебувають також у Києві по державних інституціях та в приватних руках, довелось, через тісноту помешкання та брак коштів, лишити за бортом. Разом було виставлено 35 закінчених картин та 37 етюдів та ескізів.

Творчість і самий напрямок, в якому працював Мурашко, є вже тепер досягнення історії. Українське малярство на початку ХХ століття не дає нам якоїсь цільної картини. Через брак власних органів вищої художньої освіти воно розбивається не топографічно—як часто на заході—на низку місцевих, великих та дрібних шкіл—а на напрямки в залежності од того, де такий-то майстер пройшов свою вищу школу. І ось ми бачимо з одного боку пред-

ставників петербурзької школи (переважно учнів Рєпіна та передвижників): в Києві—Котарбинського, Пимоненка, Ф. Красицького, Ф. Кричевського; в Одесі—Кузнецова, Костаня, Богдаревського; в Харкові—Васильківського т. и.; з другого—представників краківської школи—Бурачека, М. Жука т. и.; далі представників південно-німецьких шкіл—почасті Свідомського (Дюсельдорф), Мурашко, Порай-Копіца (Мюнхен) і т. д. і т. д. Найбільш видатним та яскравим «західником» на Україні і був Мурашко.

Киянин з походження, Мурашко (1875—1919) вийшов з трудової сім'ї.

Дитиною він ріс на Чернігівщині, поки його не взяв на виховання спочатку дядько його Крачковський, що жив у Борзні, а далі Олександр Іванович Мурашко, власник колись відомої іконостасної майстерні в Чернігові, який пізніше й усиновив молодого «Сашка». Тут-то молодий Мурашко і проникся любов'ю до малювання, рішив стати художником. Батько хотів, щоби син залишився ремісником і хазяїном майстерні, яка на той час, з нагоди росписів Володимирського собору у Києві, переїхала до Києва. Звідси виникла сварка, 16-ти річний хлопчик уходить з дому і починає працювати самостійно. Йому допомогли А. В. Прахов, В. М. Васнецов т. и., що перебували тоді у Києві, 1894 року ми застаємо Мурашко вже у Петербурзі, в академії—мрії тодішніх провінціальних художників, де він пізніше й спеціалізується в майстерні Рєпіна. Цей останній був тоді в zenіті своєї слави, і як його сюжети (особливо «Запорожці»), так і маніру письма, і брудні фарби—все це засвоює молодий Мурашко. 1900 року, за конкурсну картину «Похорон Копового» він одержує командировку за кордон. Ця картина переходить нині в музей петербурзької Академії. На кийвський виставці були лише етюди до неї—фігури козаків, написані ультра-реалістично, бурими та чорними фарбами—цілком в дусі рєпінської школи і блаженної пам'яті передвижників.

Пізніше ця заставка щезає без сліду. За кордоном—в Парижі і особливо в Мюнхені—Мурашко ціл-

ком перероджується. На виставці була лише одна його річ паризького періоду—«Татьяна»—меланхолічна дівчиця з загадковими очима й *à la Kottarbinsky* написана також в яких-ся сірецьких та темних тонах. Лише в Мюнхені Мурашко, під впливом місцевої школи, цілком міняє зміст і характер свого письма. «Сюжетність» російських передвижників зникає майже без сліду, його завдання тепер—чисто колористичного порядку. Гарячі фарби, ясний соняшний промінь, різні колористичні комбінації—стають його темою. Ясно, що петербурзька школа в даннім разі лише причадила його природно південну любов до яскравого світу та чистого кольору. Тому не дивно, що, повернувшись з-за кордону, Мурашко вже 1907 року остаточно кидає Петербург та переїзжає до Києва. Що-правда, Мурашко, кидаючи столицю, ставив на карту свою кар'єру, яко художник, бо «провінціальних художників» в Росії не визнають за людей. Почасті воно так і вийшло—ні в Петербурзі, ні в Москві ім'я його ніколи не було популярним. Проте, за кордоном Мурашко мав порівнюючи великий успіх—він що року виставляє свої речі в Мюнхені (*Secession*), у Відні (*Künstlerbund*), Берліні (*Grosse Berliner Kunstausstellung*) Венеції та в Міжнародній виставці в Мюнхені приносить йому й золоту медаль за «Карусель». Фірма Schulte влаштувала 1910 року навіть спеціальну виставку його творів в Берліні, Кельні та Дюссельдорфі. Його речі попадають у музеї та приватні збірки Амстердама, Нью-Йорка, Будапешта, Женеви й т. п.

Київська виставка з'ясує, що Мурашко пройшов чималий еволюційний шлях. Дешевий репінізм, солоденький паризький «*Salon*», неприємне, реалістичне «Благовіщення», грубоватий та брудний по фарбах портрет пейзажиста Яна Станіславського—все це лишається далеко позаду. Починаючи приблизно з 1910 року, він робить самі свої «соняшні» речі. З них найбільш характерна «Неділя», писана у м. Смілі 1911 року—дівчата край хати—вся пропитана соняшним промінням. «Прачка» написана також вся в золотих та червоних тонах. Після

попереднього чистого натуралізму Мурашко вживає тепер імпресіоністичну маніру комбінації кольорів—де, напр., написане синіми фарбами вікно робить вражіння білого («Родинний портрет на веранді»). Найбільш працює він в галузі портрету, де вживає й олійні фарби, і пастель, і вугіль з крейдою і т. д. І тут також він ставить собі переважно чисто колористичні завдання. Остання велика його річ—«Продавщиці квітів» написана незвичайно смілими, широкими мазками, з ефектними комбінаціями фарб і тонів. Мабуть краще, що вона залишилась незакінченою.

Революція захопила Мурашка. Все життя своє він мріяв про визволення України та її мистецтва з старих кайданів, мріяв надати Київу значіння Атен для України та цілої Росії. Змагався внести живий дух в закислу атмосферу Київської Художньої Школи, але зубри, що сиділи в ній, міцно тримали свої позиції. Перед початком війни Мурашко заснував приватну студію-майстерню, яка об'єднала кращі сили тодішнього Києва, збрала до 100 учнів. Мурашко в мріях бачив вже, як з цієї студії виросте згодом молада академія мистецтв у Києві—але війна розбила ці мрії. Проте, як вибухнула революція, Мурашко став у число перших організаторів Української Академії Мистецтва.

За час своєї роботи в Академії Мурашко став на її правому, консервативному крилі. Але тепер, коли молода Академія рішуче стала на революційний шлях, утворюючи нові форми мистецтва, Мурашко вже став досягненням історії, і оцінка його повинна бути зроблена порівнюючи історичним методом. Коли пригадати, яке болото уявляла собою Петербурзька Академія до революційних часів; що в час, коли Мурашко готував свою конкуренцію картини, ще тільки зановувався в Петербурзі «Мир мистецтва»; що тоді, коли Мурашко вже стає європейськи визаним мистцем, ще тільки починає виходити бойовий орган передових художніх кол Росії—«Аполлон», на якого мішанська преса кидається з оскаленими зубами, тоді стане ясно, що Мурашко для свого часу—цілий революціонер, безконечно далекий од

всіх тих Богданових-Бельських, що засмічували художні виставки своїми нудними натуралістично-повчительними річами. Тим, що «сюжету» нього одходить на другій план, і завдання його картин—чисто малярського характеру, він став головою вище своїх сучасників на Україні. Навіть самий той факт, що Мурашко кидає столицю і працює на Україні над відродженням її мистецтва—його незабутня заслуга.

Нині, коли Київська Академія пішла далеко вперед і здала натуралістичний напрямок в архів, Мурашка можна вже оцінювати спокійно *sine ira*.

Ф. Ернст.

ТЕАТР ІМ. Г. МИХАЙЛИЧЕНКА.

Театральна майстерня ім. Гната Михайличенка прискорено працює над викінченням репертуару до чергової гастрольної подорожі. Цього року театр запрошений до Москви, куди повезе, крім старих колективних композицій масового дійства, ще низку робіт біжучого року, а саме: Буфонати Ч^о 1 і Ч^о 2—*Marche funebre*,—кілька поем і останню, що ще в роботі, композицію—*Карнавал*. Буфонати Ч^о 1 і Ч^о 2 зроблені майстернею в процесі робіт над розв'язанням питання майстерства театру, себ-то над повним звільненням руху і згук театру в певній рівновазі форм од усіх сторонніх елементів.

Marche funebre і поеми зроблені по чисто колективному методу мистецтва дійства в згуків і рухові як колективно, так і індивідуально.

В новій композиції «*Карнавал*» майстерня ставить собі технічне розрішення низки композиційних питань, як то: зв'язок масового дійства дійством індивідуума, супровід окремих сцен масою. Надіються в прискореному темпі закінчити композицію до липня ц. р.

«Г А З».

27 квітня в Шевченківському театрі пройшла нова постановка Л. Курбаса «Газ» Г. Кайзера. Постановка зробила величезне вражіння. За час революції на Україні це найбільша й виключна мистецька робота в театрі.

Все, що до цього часу було зроблено в напрямку одшукання форми революційного театру, блідне перед постановкою «Газу». В ній Курбас досяг ще нечуваних результатів сценічного розв'язання принципу будови колективно-конструктивного образу.

«Газом», безперечно, покладені перші основи театру Революції, який до цього часу жив або в теоріях, або в невдалих спробах других українських режисерів.

«Газ»—результат піврічної роботи майстерні «Березіль».

В основу замислу постановки Курбас положив проблему виявлення соціально-класової (робітничої) динаміки в її діалектичному процесі.

Цю проблему,—без найменшого перебільшення,—Курбас виконав блискучо.

Форма постановки (здійснення проблеми) вражає своєю науковою розробкою. Курбас до подробиць вистудіював всі закони акторського матеріалу в масових будовах, мінімум і максимум технічної можливості масового акторського матеріалу і на підставі цього досліду поставив перед собою завдання дати мистецько-ритмічний синтез із елементів ритмики різних категорій: ритмики виробничого процесу, стихії мітингу, колективного горя робітників під час вибуху газового заводу і т. п.

Засоби до переведення цього завдання Курбас з'яв: колективно-конструктивний рух, колективно-конструктивне слово (в сценічному розумінні), конструктивний костюм і станки.

Вся композиція «Газу» оперта виключно на масові дії, на творенню масового образу.

Виставу одвідали всі профсоюзи м. Києва. Шеф «Березіля», 45-а Дивізія, за постановку «Газу» зачислив Курбаса почесним курсантом.

В кінці травня Курбас приїде в Харків з трьома постановками: «Жовтень», «Рур» і «Газ».

Я. С.

ТВОРЧА ПРАЦЯ.

В Києві вийшло дві книжечки поезій Бенедикта Лівшица: «Из топи блат» і «Болотная медуза». Книжки цікаві змістом і гарно видані.

В кінці квітня тут прочитав В. Шершеневич дві лекції на теми: «О современной поэзии» і «О театре».

Композитор М. Штейман написав симфонію «La vie» — життя, де використав нові музичні здобутки в галузі ритму й контрапункту, а також вклав революційний зміст. Він же написав на теми українських пісень нову оригінальну симфонію, що викликала в музичних колах Київа велике зацікавлення. Річ виконав автор в Т-ві ім. Леонтовича.

ВСЕУКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК.

Сесія Колегії Укрглавпробра під час перебування свого у Київі (29/IV-12/V) ознайомила в місці з процесом тієї роботи, в горні якої перетоплюється наукова думка України, — з діяльністю Всеукраїнської Академії Наук.

Величезна, незамінна, повна великої самофірії праця В. У. А. Н. за роки її існування збрала колосальні наукові матеріали. Вони, ніби резервуари води під ґрунтом, що має позбавити Україну від посухи та неврожаю, як що ту воду пустити артезіанськими колодязями (доклад акад. Тутківського), — чекають лише того моменту, коли, покликані до життя, проллються над полем науки, що його протягом 5-ти залізних років попало вогнем і мечем.

Але через брак коштів усі ці матеріали лежали досі похованим скарбом. Ті незначні, часто-густо казково-малі асигнування, котрі Наркомос України спромігся відпустити до 1923 р., підтримували тільки зовнішньо Всеукр. Академію Наук, що мала зберегти вигляд державної установи. Проте, віддана самій собі, своєму інстинктові життю, Академія не тільки не змерла, але зміцніла, зацікавила собою радянське, селянське суспільство і притягла такі молоді життєздатні сили, котрі, без сумніву, обіцяють низку великих досягнень.

В. У. А. Н. висунуло життя, і умовини життя скерували її творчу роботу в тому напрямі: «служити живим, наглим потребам країни і погоджувати свої висновки, вважаючи на бажані можливості майбутнього».

Як ведуть роботу окремі члени та колективи, наукові установи Академії? В Академії широко вживано принципу колективної праці, до якої втягнуто молодь київських вищих шкіл, педагогічні кола міста, провінцію, село. Все оце сумлінно та самовіддано збирає, сортує, систематизує, розроблює матеріали, складає колекції, виконує різні завдання.

Велика кількість комісій, що на перший погляд здається незграбною, складає одно організоване ціле, де керують роботою кілька чоловік (кількість академиків є невелика).

Головний інтерес зосереджено: на досліді природних багатств України, на дослідях в обсягу зоології, ботаніки, геології, на виучуванні промисловости країни, техніки, економічних та правових відносин, умовин сільського господарства, на питаннях сучасної педагогіки, фізичного виховання, на виучуванні умовин праці, харчування населення, його життєвих обставин, гігієни, впливу голоду, антропологічних дослідях, на живій мові України, її науковій мові (величезна роля роботи термінологічних комісій) та на краєзнавстві, що скрізь викликає зараз великий інтерес.

Звичайно, що такий короткий облік не охоплює усієї науково-практичної праці Академії й тих завдань, які стоять перед нею.

«Академика» життя перетворило. Це вже не «безсмертний», замкнений від усього в зручному кабінетові світ, що заглиблюється в «чистій науці». Академик В. У. А. Н. — це людина, «випробована в бойовій праці», людина, що боронила й берегла цінності Академії через усі перипетії київських військових переживань. Це людина, що не струсила пороку України від своїх ніг, але поділила усі її страждання.

Це людина, яка на своїх плечих перетягла десятки пудів книжок — по книгозбірнях, препаратів — по кабінетах, віддала туди зібрані з цілого світу колекції; людина, що відмовила собі в мінімумі палива, аби тільки зберегти оранжереї, віддала свій час, здоровля задля праці, за котру нічого не плачено, у скасованих, але потрібних до життя комісіях. Це той, хто пішов зі своїм багажем до Раб-

факів, Студій, Клюбів, до якого на доклади в лабораторії прийшла молодь з вищих шкіл, з села, від міського пролетаріату. І Академія в цілому покинула свій «Дім» і вийшла в «Світ», увійшла до цілої низки установ, надаючи їм особливого культурного відтінку, зацікавлюючи громадянство.

«Є ще порох в пороховницях», але надірвано сили, життя скоро минає. І на вустах багатьох чуємо піклування про те, хто заступить наших академиків. Ця підготовча робота заступництва йде бадьоро та солідно.

Матеріальний стан Академії Наук є ще остільки кепський, що вона не має змоги навіть надрукувати відчита про свою діяльність за минулий рік і розвіяти де-які переусди, — підход до Академії з мірялом колишніх затхлих установ. Цього треба зрестися, — підійти як найближче до методів роботи в В. У. А. Н. до її перспектив, її величезної ролі для України.

Як що йно поліпшений буде матеріальний стан країни, Академія стане щоденною потребою держави. Тоді вона скаже своє слово і займе в державі належне їй місце, де матиме змогу використати всі найбагатші можливості сконцентрованої в її стінах розумової сили, творчих прагнень, найцінніших досягнень.

А. Р.

ПОЛТАВА. КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ.

Сонна тиша великого провінціального міста вражає кожного при в'їзді до Полтави. І тільки приглянувшись ближче, можна спостерегти в ній пульс духового життя. Функціонує декілька шкіл цього типу (ІНО, кооперат. технікум, також індустріальний, межевий, губпартшкола). В них зібрано переважно селянську молодь, що об'єднана в гуртки (природничі, літературні, політичні й драматично-хорові) працює, помімо сили зачотів над самоосвітою, й чуло відгукується на все, що допомагає в цьому, цікавлючись особливо новою поезією. Майже всі

музично-вокальні вечірки відбуваються з якимсь докладом наукового змісту, іноді, як на святах Шевченка, і з декількома. Щороку вшановується по різних школах роковини Драгоманова, Франка. Ювілейні дати й роковини переважно українських діячів не бувають забутими, хоч своєчасно відбувалися й урочисті збори, присвячені спогадам і докладам про В. Короленка, О. Блока.

У минулому, напр., році були відзначені роковини народження Гр. Сковороди докладами про його життя, філософію й вірші та байки в ІНО, про епікуреїзм та новонайдений його рукописи — в Полтавськ. Науковому Товаристві. Видано присвячену йому книжку Тисяченка й відкрито пам'ятник у Лохвиці, де, як і в місці його народження в Чорнухах, Сковородинські свята пройшли дуже урочисто, при участі багатьох просвітніх організацій та Акад. Наук.

П. Мирному, могила якого перебуває в стані повного забуття, без жодного напису чи огорожі, уділяє увагу Наукове Товариство. Рік тому було влаштовано йому акедемію, де зачитані спогади про нього, досліді над його листуванням і рукописами, що переховуються у Полт. Музеї. Недавно в Наук. Тов-ві відбувся доклад Івги Рудинської про ролю Івана Білика, брата письменника, в написанні «Пропащої сили» (друга назва «Хіба ревуть воли»). Вона ж підготовляє нове критичне видання цього твору, в погодженні з С. ефремовим та Марковським (Київ), що мають теж одну з його рукописних редакцій.

Взагалі Полтавське Наукове Товариство, відбуваючи свої засідання раз-два на місяць, в присутності членів (їх є біля 25) і досить великої кількості гостей, переважно молоді, є осередком, біля якого скупчуються місцеві наукові сили. Останні доклади зачитано в ньому Гр. Коваленком (про укр-кі криниці, їх походження, зв'язані з ними свята й пісні) і Н. Мірзою-Авакянц (студія над актами Полт. городового уряду 17 в.). По зразку експедиції в Яреськи (Миргородський повіт) 1921 р., що дала добрий матеріал з боку пісенного (записано біля 400

пісень із нотами), археологічного (неоліт), етнографічного (одяг, будівлі, мова), фольклорного (до сотні казок, також загадки, прислів'я весілля, й подорожжю по р. Ворсклі з науково-археолог метою М. Рудинського в осени 1922 р.,—намічається й зараз наукова виїздна комісія від Музею, при якому закладено й спеціальне екскурсійне бюро, а також етнографічний гурток.

З листопаду м. р. при Музеї заложено також Філію Київськ.Музичного Тов-ва ім. Леонтовича. Своїм завданням вона ставить студіювання народної музики (був ранок, присвячений лірі) й закордонних класиків. Тут об'єднується тісна група місцевих фахівців та аматорів.

Перед широкою публікою часто виступають з хоровими концертами Попадач (художній хор ім. Шевченка) і В. Верховинець (студентський хор в ІНО). Останній, мимо аранжировки народних пісень і танків, працює над утворенням жанру укр-го романсу й пролетарської пісні на слова відомих сучасних поетів (було з них декілька концертів).

Зізнаний сезон ц. р. пройшов з оперними постановками місцевим колективом під диригуванням Єрофеева. В репертуар увходили «Пацяц», «Анда», «Пиковая дама», «Евгеній Онегін», «Борис Годунов» і інш. Квітнева пожежа в головному театрі ім. Гоголя знищила майже всі декорації й костюми опери й шевченківців (Київ), що недавно прибули на гастролі. Сили обох труп цим підірвано (сума збитку біля 250.000 р.), а театр буде відремонтовано хіба до осени. Постановки з обмеженими засобами намічаються тепер в музич. школі й недавно відкритому будинкові ім. Короленка, які мало відповідають театральному призначенню. Полтавська публіка, що переповнювала театр на етнографічних переважно п'єсах трупи М. Заньковецької в січні, лютому, тільки в останній час почала входити в смак класичних і глибоко продуманих постановок п'єс європейського репертуару (Мольєра, Шекспіра та інш.), або за гально-людського змісту річей Л. Українки, Олесь державною трупою ім. Шев-

ченка, що прибула в другій половині березня. На жаль, всього не доведеться побачити.

Що до видавничої справи, то Полтава має зараз регулярно тільки «Голос Труда», малопрístupний селянству, російською мовою. Для уникнення цієї хиби зараз намічається що-тижня до часопису давати ілюстрований додаток «Наше Село».

Приблизно 2 рази на місяць виходив орган ГКСМ «Червоний Юнак». При ньому заклалися видавництво, яке за цей рік випустило збірки «Нове Різдво», «Смерть богів» (пасхальна) «Пам'яті К. Лібкнехта», також «Червону кобзу» г. Єліка, «Гетьманщину» с. Божка. В найближчому часі малося видати збірки, присвячені укр-ій наймищці й К. Марксу та Енгельсу.

Але брак матеріальних засобів, що не дає змоги оплачувати працю друкарень і авторів, стає на перешкоді нормального існуванню цього зараз, здається, єдиного для губернії вид-ва. Споживча спілка видавничу справу зліквідувала, хоч і має силу рукописів, в тому числі 2 повісті Гр. Коваленка. Губвідат, що видав у 1922 р. 3 зб. поезій Сіммена, також «Тарновщину», повість А. Семікіна, де-які сільсько-госп. брошури, книжку про клубну працю В. Чердиченка та інш., всього до 20 брошур, став виключно торговельним підприємством.

Біля «Ч. Юнака» намічається збирання для бюро Полт. «Плуга» творчости селянських поетів. Надіслана збірка М. Лебедем (Кобеляки). Тут же заложений гурток «Червоний поет», для з'єднання взагалі молоді з поетичним хистом, як і для теоретичних студіювань. Кобзарем Гамалією готуються мотиви до червоних дум Єліка.

В таких побіжно формах і уявляється духовне життя полтавчан, коли не лічити ще політкурсів різного типу для робітників освіти.

Іван Капустянський.

ПОЛТАВСЬКИЙ «ПЛУГ».

В склад Полтавської філії «Плугу» входять товариші: В. Чугай, Ів. Капустянський, Гр. Епик, Ю. Жилко.

Г. Валенко, В. Чердиченко, запроханс інших.

Філія зареєструвалася в Центральному Бюро «Плуга» і, звязавшись з ним, розпочала свою працю.

Біжуча праця — «Вечірка білоруської поезії», доклад т. Капустянского про білоруське письменство і переклади Чугая з біл. мови й та виготування до друку творів покійного поета Тодора Темного, (Яловеги). Капустянський працює над статтею про Тичину. Крім того, полтавські плужане теж працюють над обробкою й редагуванням п'єс для селянського театру.

Г. Епик написав низку поезій і оповідання «Нова сила» (зачитано на останній вечірці «Плуга»). Передали до друку також Жилко й Валенко свої поезії. В. Чердиченко докінчила писати роман.

Олесь Донченко (з плужан міста Лубень) написав велику поему «Зелене болото» і низку дрібних поезій.

Т. Степовий (вступив недавно до «Плуга») написав п'єсу «Боротьба», що її друкує Державне Видавництво.

Воно ж друкує п'єси Гребеніченка (теж з «Плугу»), «На гранях боротьби» (переробка за Волковим) і п'єсу Муриця (з «Плугу») «По ревізії».

«ОРХУС».

У квітні ц. р. в Полтаві засновано «Общество русских любителей художественного слова» («Орхус»), на чолі з поетом К. Шелонским. У склад його увійшли почасти учасники місцевого місячника «Радуга», що замер у 1921 р. на 3 числі (Гофман Богданович, Антропов і ін.), а почасти молоді сили, всього 16 душ. Відбулося декілька засідань, на яких зачитані й обговорені поезії Сяльського, Шелонського і ін., а також доклад з формальним підходом до поетичної творчости. Відчувається на напрямі гуртка вплив О. Блока, І. Северяніна, почасти В. Маяковского. Найбільша увага в «Орхусі» звертається на досконалість форми.

ТВОРЧЯ ПРАЦЯ

В. Чердиченко закінчила повісті «Юнацький роман» і «Дві

поетки брудбіл'ї», працює зараз над великим романом.

Гр. Коваленко написав 2 великих повісті «Даждь-божі діти» (з життя кам'яної доби) і з життя цихів 18 в., де дівочою особою виступає й Гр. Сковорода; виготовано ним також декілька дитячих п'єс.

М. Рудинський працює над археологією і мистецтвом Полтавщини.

В. Щепотьев студіює Шевченка й народну творчість.

О. Бузинний готує студію про новознайдений в Полт. губархіві рукописи творів Сковороди.

Ів. Капустянський написав і видрукував статті: «Нова укр-ка пролетарська поезія»; «Гр. Сковорода» (в «Голосе труда»); «Народження Христа та колядки» (в «Новому Різдіві»); «Великдень — христ. пасха в порівнявч. освітленні» (в збірці «Смерть богів»); «В. Поліщук, український поет» (в збірці ІНО «Великому Жовтню») і ряд інших біжучого значіння; рецензії на «Дочерей Октября», «Науку віршування» Якубського, «Сині етюди» М. Хвильового, «Черв. кобзу» Гр. Єліка (передані до «Голосу Труда»). Передано ним до Нашого Минулого статті: «Рукописи М. Гоголя в Полт. Музеї», рукоп. «Фольклорний збірничок для Гоголя в Полт. Музеї», звіт про діяльність гобкоміса Полтавщини, інформації. Має виготовану статтю «Забутий поет (С. Мартос)». Пише: «П. Тичина, яко поет революції»; «Футуризм на російсько-українському ґрунті», рецензію на поезії Сіммена, «Огляд Полтавських видань 1922 р.».

Композитор Верховинець написав низку пісень і романсів на слова Тичини, В. Поліщука, Хвильового «Ой зацвіла папороть», Чумака та інш. Де-які з цих пісень виконувались студентським хором під орудою композитора.

ПОЛТАВСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО.

Наукове Товариство в Полтаві заложено ще в 1917 р. при Музеї, коли виникла потреба збирати художньо-мистецькі цінності, етногра-

фичні матеріали, археологічні речі, фольклор, студіюючи їх.

Зараз Тов-во налічує до 50 членів зі співробітників Музею, місцевих учених і письменників, також педагогів. На чолі його спочатку став В. Щербаківський. Головою зараз В. Щепотьев, секретарем М. Рудинський. За роки існування Тов-ва відбулося багато засідань, на яких були присутніми всі охочі переважно студентська молодь. В 1919 р. виданий том «Записок», в 1920 р.—2 відбитки звітів археологічних, яко частини 2 тому. Через матеріальні обставини видання припинилося. Але всі наукові доклади зберігаються в рукописах до едушного часу.

ДОНБАС.

ГАСТРОЛІ «ФРАНКІВЦІВ».

Гастроли українського державного театру ім. Ів. Франка, під реж. Гната Юри, на Донбасі, як свідчить місцева преса, проходять з надзвичайно великим, як художнім, так і матеріальним успіхом.

Всі вистави проходять з аншлагами. Робітничі маси захоплені художньою грою колективу театру ім. Ів. Франка. Прибувши до Харкова представник театру привіз з Бахмуту цікаві документи, які свідчать про непочату ще ниву на царині мистецької праці в Донбасі. До цього часу на Донбас не було звернено належної уваги, і він примушений був задовольнятися «художніми досягненнями» непевної вартості. Тільки весно цього року, з ініціативи Головополітосвіти, було командировано на Донбас одну з кращих на Україні труп — театр ім. Ів. Франка, який і зробив майже цілий переворот в ідеологічному розумінні мистецької творчості. Цей театр має одвідати цілий Донбас, з усіма шахтами й заводами.

З приємністю підкреслюємо бажанія делегатів IV Губерніального З'їзду Профсоюзів Донбасу, підписане, між іншим, такими відповідальними робітниками як т.т. Рухімович, Корнюшін, Радченко і т. д., які просять театр ім. Франка «одвідати всі робітничі райони Донбасу,

аби дати можливість робітничим масам ознайомитись з одним з кращих художніх досягнень українського театру».

В другім акті, надісланім театру ім. Франка від Губерніального Відділу Народної Освіти, під числом 2393, висловлюється по адресі театру подяка за постановку делегатам З'їзду п'єси: «Ревизора», в якій, між инш., зазначено: «Работая на местах— в селах і робочих городах, будучи оторванными от культурных ценностей городской жизни, они (члени З'їзду) с глубоким удовлетворением заявляли об действительном удовольствии, которое получили от Вашего спектакля. Частичное недоверие, которое имелося в начале среди некоторых отдельных работников к постановке «Ревизора» на украинском языке, после спектакля было совершенно рассеяно и признано, как большое культурное завоевание, которое позволит широким трудящимся массам познакомиться с классическими произведениями их родном языке».

Вважаємо за необхідне додати до цього, як зразок думки місцевої преси що до гастролей театру ім. Ів. Франка, виїмок з газети «Всероссийская Кочегарка» під ч. 60:

«Еще о франкивцах»

И вторым и третьим спектаклями, «франкивцы» доказали, что не «горилкой единой» жив украинский театр, что вовсе не обязательны высокие скачки танцюющих «гопака», что только умные, интеллигентные и любящие свое дело артисты могут обеспечить украинскому театру здоровое развитие.

Такие артисты в труппе, руководимой т.т. Гнатом Юрой и К. Коханенко, имеются.

Радостно становится, когда видишь этих пионеров нового театра, с увлечением отдающихся большому, славному делу.

Постановкой пьесы «Веселля Фигаро» артисты — «Франкивцы» окончательно разбили лукаво мудрствовавших неукраинцев, уверявших что украинскому театру не подняться до уровня европейского. Признаться и мы, группа театралов, отнеслись несколько недоверчиво к тому, что украинцы ставят эту комедию.

Тем сильнее было удовольствие и радость, когда мы увидели на сцене не писаря Гаврильчука или Стецька, а Фигаро. Настоящего, живого, как ему и следовало быть.

Да не один только Фигаро (Гн. Юра) был хорош. Превосходно играли О. Рубчикивська (Сюзанна), Сокирко, (де Базилио), Юрьский (судья), Пилипенко (ликарь), тов. Юра (секретарь суда), Ватуля (граф).

Были хороши и остальные персонажи вплоть до «массовиков» — крикунов на суде.

Также имели артисты большой успех в пьесе «Ревизор» Н. Гоголя.

Переполившая театр публика после каждого акта много раз вызвала исполнителей. В минус следует поставить слишком быстрый темп хода пьесы в некоторых местах.

От этого зачастую теряется цельность впечатления. Это, впрочем, по французской поговорке — «недостаток от достоинств». Артисты видно на зубок знают роли, но и этим злоупотреблять не следует.

Г. Ф.

Так працює на Донбасі український театр ім. Ів. Франка.

Г. П.

КАМ'ЯНЕЦЬ НА ПОДІЛЛЮ.

МИСТЕЦЬКЕ ЖИТТЯ.

В кінці минулого року перше велике зібрання літераторів об'єдналося в «Асоціацію Молодих Пролетарських Письменників». Розпочалася праця читання власних творів. Пізніше розбирали «Вір Революції», а ще пізніше «Шляхи Мистецтва», Хвильового, Сосюру, Вал. Поліщука, Чумака, Михайличенка. Літературні гуртки ВУЗ'ів приймали жваву участь в праці. Поруч з публічними виступами, відбувалася і внутрішня, студійна праця. Т. Хмарою було зачитано кілька докладів про форму, про футуризм і т. и.

Збори Асоціації мали численну аудиторію.

В січні ж, коли в Харкові сформувався «Гарт», кам'янецькі письменники звязались з центром і переіменували себе на «Гарт».

На останніх зборах зачитали листа т. Блакитного, статут спілки «Гарт», якого її прийняли.

В «Гарт» увійшли: Бузько, Хмара, Дніпровський, Балицький, Польовий, Кицюк, Кириленко.

Вжили заходів до організації в Робфаку «Плуга» і підтримки його активною роботою своїх членів.

20/у на численних зборах Робфаку, С. Г. Інституту, І.Н.О. і всіх технікумів організовано «Плуг».

Т. Бузько написав «7 баллад аквареллю» і кінчає зараз драму антирелігійного змісту «Хи-ха-хо».

Т. Дніпровський закінчив віршований роман «Крицеві Коліна».

Т. Кириленко пише велику поемодому антирелігійного змісту «Владика».

Т. Кицюк закінчив другу частину поеми «Похід».

Т. Хмара почав писати поему «Емігрант».

До осени 22 р. в Кам'янці працювала трупа імени І. Франка. По її переїзді до Винниці працювала трупа Колесниченка, якій не пощастило і яка цілу зиму провела на селах.

В січні артисти Блакитний і Нятко, що вийшли зі складу трупи Франка, зробили спробу до відвілення б. театру Лесі Українки. В день 10 роковин відбулось відкриття театру п'єсою «Лісова Пісня», але за вїздом ініціаторів з Кам'янця, трупа розпалась.

В серпні минулого року під керівництвом т. Бузька і артистів еланського й Нятка було організовано «Майстерню Сценичної Творчості», що пізніше й склала театр Лесі Українки.

Існує в Кам'янці Художньо-Промисловий Технікум. Гр. С. Скороди, яким керує художник Гагенмейстер. При Технікумі існує керамічний відділ.

Спроби організувати весняну художню виставку кінчилися невдало, хоч і в там 10 художників, що могли б її влаштувати.

БІЛОРУСЬ.

БІЛОРУСЬКИЙ ТЕАТР.

Білоруський театр заснувався літ 10—12 тому назад серед народницької молоді мійських окраїн і зразу попав під вплив дрібно-буржуазного руху. Розвинувшись на революційний не міг з-за царських утисків.

Тепер з НЕП'ом, театр зане-пав за браком коштів і відсутністю платоздатного глядача. Неп'омани й ин. «публіка» вимагає міщансько-буржуазного репертуару, тому йде в російський чи єврейський театр. На щастя, білоруси такого репертуару ще не мають. Питання ці були зачеплені на суді над

театром у м. Мінську, що відбувся в квітні місяці ц. р.

БІЛОРУСЬКО-ЛИТОВСЬКИЙ
СТАТУТ.

Білоруська Державна Університетська Бібліотека збагатилася важнішим і рідким пам'ятником білоруського друку «Литовським Статутом», видання 1588 р.

Цю коштовну книгу бібліотека здобула од білоруського етнографа А. П. Сайунова. Крім цього, придбано всі твори Сайунова, що відносяться головним чином до Вітебщини та Полоцьку.

(«Савецькая Беларусь» № 75, од 6/IV. 1923 р.)

РОСІЯ.

ВСЕРОСІЙСЬКИЙ СОЮЗ
ПИСЬМЕННИКІВ.

Всеросійський Союз письменників відзначив соте (100-е) зібрання своїх членів, на якому читали свої оповідання: Ів. Новіков, І. Є. Зозуля; поезії — О. Мандельштам, С. Парнок, А. Лейскеров, К. Большаков і П. Родімов. З доповіді секретаря правління А. Соболя видно, що з 1-го січня 1921 р. тут виступали зі своїми новими творами такі письменники: Б. Зайцев, Ф. Сологуб, В. Вересаєв, Ів. Шмельов, Ів. Новіков, Г. Чулков, М. Осоргін, Євг. Замятін, Ю. Сльозкін, С. Разумський, Григорієв-Батрашкін, М. Пришвін, Н. Русов, В. Волкенштейн, П. Муратов, В. Язвіцький, Вл. Лідін, Б. Пільняк, Л. Лунц, К. Федін, М. Слоніський, Вс. Іванов, Н. Нікітін, С. Буданцев, П. Романов, Н. Бромлей, М. Козирев, А. Тріштанов, Ал. Соболев, Є. Зозуля, Л. Остроумов, А. Глоба, Л. Карпов, А. Окулов, В. Катаєв; поети: Н. Асеев, С. Кличков, П. Орешин, П. Антокольський, В. Пастернак, Р. Івнев, С. Соловйов, С. Парнок, Ан. Великий, Ал. Блок (в останній приїзд до Москви), Вл. Ходасевич, М. Цветаєва, К. Большаков, Гумілев, Ал. Липскеров, Ю. Верховський, Н. Ашукін, Г. Шенгелі, і критики: Гросман, Цявловський, Гер-

шензон, Бердяєв, Чехихін-Вітринський, Д. Благой, Лавренкій, Б. Сакулін, Львов Рогачевський, Я. Браун, К. Чуковський, В. Грифцов, Мих. Столяров.

За час з 1-го січня 1921 року по березень 1923 року було влаштовано вечори, присвячені пам'яті Короленка, Блока, Достоевського і вечір Б. Зайцева.

В помешканні союзу влаштовували свої вечори і збори такі літературні угруповання: «Особняк», «Звено», «Союз поетів», «О-во ім. Чехова».

Правління виділило окрему комісію по вивченню життя і творчості Герцена.

25-ий ЮВІЛЕЙ МОСКОВСЬКОГО
ХУДОЖНЬОГО ТЕАТРУ.

На майбутній (у жовтні ц. р.) ювілей Москов. Художнього Театру в-во «Светозар» в загальному редагуванні А. М. Бродського випускає такі книжки, присвячені цьому театрові: 1) «Грибоедов в Худож. Театре», історія сценічної постановки «Горе от ума», напис. Немирович-Данченком, 2) «Пьєсы Чехова в МХТ», Н. Ефроса. 3) «История Моск. Худ. Театра» Ефроса, 4) «Царь Феодор Иоаннович на сцене МХТ» Юрия Соболя.

ПРОЗАІКИ.

Видавнича діяльність російських письменників іде все більше в гору. Друкують свої нові книжки прози М. Пришвін, Сергеев-Ценський, Ольга Форш, Вл. Лідін, А. Соболев, М. Булгаков, Л. Нікулін, Мар. Шкапська, П. Павлович, Л. Гумілевський, Н. Крашенинников і багато інших.

48 «ПЕРЕДВИЖНА» ВИСТАВКА
В МОСКВІ.

Рівно 60 років назад 13 молодих художників, розірвавши з Академією, створили ядро «Т-ва Передвижних Виставок». В основі своїй ці художники взяли реалізм живої російської дійсності. Громадянська їх нота була аналогічною «ходженню в народ», — в картинах підкреслювались жалощі до простого народу. Але поступу ця група художників і досі майже не зробила, захоловувши на старих трафаретах. Найбільш сильні передвижники, як Рєпін, Маковський, Касаткін, Богданов-Бельський, Архипов та ин., або повмірали, або повтікали, або зрадили старий напрямок. Лишилися дрібні наслідувачі.

Разом з народницькою ідеєю умерло в Росії і «передвижництво».

М. Н.

НАЙКРАЦІ ЖУРНАЛИ.

Самим серйозним і цінним сучасним журналом в Росії типу товстих журналів треба визнати «Красную Новь» за редакцією А. Воронського, де уміщають велику кількість як літературного, так і політично-наукового і критичного матеріалу. З тонких найкращим є «Прожектор» за ред. М. Бухаріна.

Поет Григорій Петніков написав поему «Партизани весны» і «Зорано». Лаштує до друку друге вид. книжки: «Книга Марии Зажиги-снега». Переклав роман Ф. Шлегеля «Люцинда», Рільке «Сказ о любви и смерти» і Грільпарцер «Любуша» (драма). Працює над статтями з історії німецького романтизму. Він же готує прозову хрестоматию нов. укр. літератури.

В. Нарбут випустив у в-ві «Лірень» кн. віршів «Александра Павловна».

ПЕТЕРБУРГ.

У Петербурзькому бібліографічному журналі «Книга и Революция» № 11—12 уміщено статтю про творчість П. Тичини М. Могілянського. В статті зроблено схематичний коротенький вступ про поетів часу революції. Згадуються поети старшої генерації. Семенко, Савченко, Ярошенко, Загул, Рильський, Чумак і Єллан.

Автор має чисто естетичний підход та дрібно-буржуазну ідеологію, тому його замітка є кривим дзеркальцем.

УКРАЇНСЬКА КОЛОНІЯ В МОСКВІ.

Юліан Шполь повернувся з Берліну до Москви. В Берліні він відрукував збірку своїх поезій.

Володимир Гадзінський закінчив поему «Енштейн» і написав декілька критичних нарисів.

Василь Шевченко, відомий кобзарь, працює над дослідями кобзарського життя.

При українському клубі імені Шевченка в Москві (Тверська вул., 37) регулярно відбуваються літературні вечірки, на яких автори прочитують свої нові твори і де відбуваються диспути з приводу прочитаного.

Українська колонія в Москві святкувала традиційне Шевченківське свято. За три дні клуб одвідало більш, як десять тисяч громадян. Було улаштовано доклади й концертний відділ, при участі артистів Петренка, В. Шевченка і ин. Були представники од всіх державних українських установ в Москві.

Клуб імені Шевченка одержав од Московського Літо дозвіл на видання помісячника «Нове Слово», під редакціями В. А. Гадзінського.

Московська артіль письменників «Круг» прийняла до друку, переклад оповідань Калістрата Онищенка з української на російську мову. Крім того, «Круг» випускає «Избранные рассказы К. Онищенка», с українського, с предисловием переводчика, під редак. Б. Пільняка.

НА ЕМІГРАЦІІ.

УКРАЇНСЬКА «РЕСПУБЛІКАНСЬКА» КАПЕЛЯ.

Українська капеля, яку склав на Україні відомий диригент і композитор Кошиць, у даний мент перебуває в Америці. Всюди капеля користується великим успіхом у жовтоблакитної емігрантщини та американської дрібної буржуазії.

Г А Л И Ч И Н А.

Василь Стефаник виготовив книжку найновіших новел, яку видає в-во «Нові Шляхи».

Поет Степан Чарнецький пише драму з життя сучасної укр. інтелігенції.

Письменник Ф. Дудко написав роман «Aeternum» — «В тенетах життя».

У Львові виходить журнал реакційного напрямку під назвою «Літературно-Науковий Вістник». Провідником його є відомий гетьманець, укр. монархіст «Дмитро Донцов».

Там же вийшло 4 числа журналу «Митуса», органу символістів, де брали участь письменники: А. Павлюк, Ю. Шкурумена, В. Бобинський, О. Бабій, Е. Іваненко, Ф. Дудко, А. Волошин, А. Рудницький, В. Синицький, М. Леліт, Ю. Липа, Е. Яворський та інші.

Там же вийшло декілька чисел журналу-місячника сцени і театру «Театральне Мистецтво».

В ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ.

СУЧАСНИЙ АНГЛІЙСЬКИЙ РОМАН.

Літературне життя Англії відбивається тепер головним чином у романі. Англійський роман розподіляти можна на дві частини: одна що продукується, як літературний мотлох, для масового ужитку задля рижних старих дів дрібної й великої буржуазії та старих холостяків і подібних до того ж кола інших читачів, друга частина — це той роман, що відбиває передові ідеї й настрої англійського суспільства.

Художник проф. П. Холодний працює у Львові, де займається переважно графікою.

Поет М. Вороний написав «Requiem», твір божественно-контрреволюційний та містичний. Він же виготовив драматичний етюд «Чорний Сон» та «Поет і Диявол».

Вийшла книжка П. Тичини «Сковорода», в-во «Нова Культура» 1923 р., Львів.

Відомий український режисер і артист О. Загаров перебуває зараз у Львові, де провадить працю в театрі «Українська Бесіда». Ставить Ібсеновські й ин. п'єси, так званого, європейського репертуару.

Т У М А Н Я Т Ь.

Німецький журнал «Das Literarische Echo» в Берліні од 1-го березня 1923 року умістив листа М. Галуцинського зі Львова про українську сучасну літературу. Лист остільки нахабаний, оскільки й тенденційний та прокислий. Не кажучи про те, що тут змішані і Каманія і Петров, і Кащенко, і Володимир Кобилянський, і якісь Федів-Злогополець та Турянський, а немає Олеса, — в дописові немає ні словечка про нове мистецьке життя на Радянській Україні, де виступають десятки нових творців, що заступили місце старого покоління. Тільки й сказано, що десь є «Вісти» та «Шляхи Мистецтва».

Першого типу роман продукується сотнями авторів, серед яких вже є й відомі (як у Росії — Вербицька, а у нас хіба по аналогії можна назвати шовіністичну Вербицьку — А. Кащенка).

У нас про них і не знають, а там їх сотні; а такі імена, як Чарльз Гарвіс, Нат Гульд, Марія Кореллі, Дель, Вікторія Крос, заступають собою творчість і Дікенса, і Байрона і Уайльда.

Продукція тієї п'ятірки розвинулась до кількості 2 мільйонів при-

мірників, кожний з них написав щось коло 70 романів — це ціла злива.

Навіть англійська критика вважає їх зразком пошлятини, тупоголовства та анти-художности. Це в більшості романи з життя аристократичних сімей, де скачки, море, коні й породисті собаки мішаються з панством. А через те що в Англії дуже розвинута система бібліотек об'єднаних між собою, куди оптом закуплюють той мотлох, то отрута од нього йде не тільки на буржуазію, а мабуть у більшій мірі на робітництво.

Але єнизка письменників, які є дійсними мистцями і дають багато цінного в своїх творах. Правда, їх бойкотує чистеньке англійське «цнотливе» суспільство, але вони ведуть своє діло, правда неорганізовано, анархично, а все ж одвойовують для себе право, щоб їх вислухали.

Це будуть: Джозеф, Конрад, Гелсуорсі, Вільям Джордж, Бірфорд, Мекензі, Арнольд Беннет, Д. Маор, Лавренс, Джильберт, Каннан, Г. Уеллс та ще декілька инш.

Конрад — це найбільший письменник сучасної Англії, який дорівнюється до Бальзака. На фоні життя островів, розкиданих по Великому Океанові, Конрад, як великий стиліст, дає у формі авантурного роману різко-окреслені малюнки психологічного реалізму.

По духові він протестант-революціонер, який ненавидить, підкреслюючи, міщанський побут англійського суспільства, що убиває все живе в людині. Конрад — поляк, який жив на Полудневій Україні, конгою вступив на пароплав, плавав впродовж 15 літ, потім осів в Англії; почав писати коло 35 літ. Зараз йому більш 60.

Арнольд Беннет — сальоновий анархист, який дав циничну епопею, присвячену провінціальному англійській буржуазії.

Джильберт Каннан — анархист-містик; він дрібно-буржуазний своєю душею, але він шукає якогось виходу з лабет буржуазного суспільства. Його військовий роман «Час і вічність», мабуть, найсильніший протест проти війни в англійській літературі. Ринок і бібліотеки його бойкотують.

Джон Гелсуорсі — ідеаліст, шукач правди й ин., але користується

й методами історичного матеріалізму. Розглядає й критикує клас великої буржуазії. В романах показує, як вона вироджується.

Лавренс страшенно ненавидять дрібний буржуа й міщанин; його книжку трудно й на ринку знайти, бо він ставить полові проблеми. Його переслідують, палять, бо вважають за порнографіста, а він всього на всього пішов не далі Золя.

Решта, за виключенням Уеллса, не так вже визначається, але праця їх доповнює (звичайно, в англ. обставинах) попередніх.

Уеллс — це рефлектор англійських настроїв, хисткий і мішаний, бо є дзеркалом ідей дрібної буржуазії й інтелігенції. Він то був проти війни, як напр. в романі «Увільнений світ», то швидко змінює свій настрій, від час її виступаючи з шовіністичними статтями.

Деяносто девять відсотків книжок в Англії мають на увазі розвагу, і лише один хіба відсоток є справжньою духовною їжею, і то він припадає на літературу протесту проти буржуазного англійського суспільства.

ПРОТЕСТ.

Цими днями опубліковано протеста групи революційних письменників, куди входять Сінклер, Андерсен, Горький, Барбюс й ин. проти нападу, якого буржуазний світ робить на Радянський Союз.

В НІМЕЧЧИНІ.

Дорожнеча на шкільну книжку в Німеччині примусила німецьке міністерство наук, освіти і мистецтва видати таке розпорядження: 1) скоротити розмір книжок, 2) упростити видання, 3) встановити вимір і видачу книжок з приватних і державних книгозбірень в тимчасове користування.

По останніх бібліографічних відомостях за першу половину 1922 р. в Німеччині видано всього 18.332 книжки. На першому місці белетристика 2.885, далі йдуть юридичні й політичні книги і т. д.

Б. Келерман у в-ві Фішера друкує свій новий роман «Das Vermächtnis» («Духовне завічання»).

В. Бодє опублікував том етюдів про Леонардо-да Вінчі.

НЕПОКІРНИЙ ПИСЬМЕННИК.

Орден почесного легіону відібрав від французького романиста В. Маргейріт звання кавалера цього ордена, яке мав письменник за видрукований його роман «La dracoppe», де зачеплено мораль французьких буржуа.

НАУКОВІ НОВИНИ.

КУРСЬКА МАГНІТОВА АНОМАЛІЯ.

Як відомо, магнітова аномалія Курської губернії складається з двох смуг аномального магнетизму, приблизно завширшки 2-3 верстви й довжиною 200-250 верст. Вони тягнуться поруч одна з одною поміж собою протягом на 60 верст з північно західної частини Курськ. губ. на її границі з Орловською губ. на південний схід до Вороніжської й Харківської губ. В північній частині цієї смуги є два максимуми, де маємо наче 6 нові місцеві магнітові бігуни земної кулі. І магнітова стрілка, підвішена за центр, тут стає сторч. Ці максимуми лежать коло міст Щигрів і Оскола, і є найбільшими на всій земній кулі. Після вимірів гадають, що тут є цілий підземельний хребет щільної гірської породи, в найвищих місцях якого й лежать ці максимуми. Гравітаційні й магнітові центри збігаються, це коло Оскола. Коло Щигрів гравітаційні центри розходяться, тому що там на захід крутий підземний обрив, а на схід повільний скат з низкою гребенів, що встановлені варіометром.

На думку акад. П. Лазарева, в минулу геологічну добу тут кам'яна оболонка землі тріснула і щільну заповнили залізні маси, що складають центральне ядро землі, з радіусом в 4500 кілометрів. Ці маси, затвердівши, намагнітились, утворивши магнітову гряду, що викликає аномалію. Щільні породи утворюють гравітаційну аномалію.

Для того, щоб можна було судити про природу причин аномалії, цікаво

ІСТРИЧНО-МИСТЕЦЬКІ МАТЕРІАЛИ.

Гр. Г. Спінелі у Флоренції опублікував щоденники й листи відомого історика часу відродження Вазарі. Матеріали ці розшукували цілі століття. Вони є дуже цінні для характеристики епохи. Разом опубліковано й кореспонденції до нього Мікель Анджело, Ніколо Веспучі, Олександра Медичі й ин...

простежити намагнічування сталюного долота, що вживається для свідрування (бурення).

Вже на глибині 5 сажнів при свідруванні намагнічування досягало такої сили, що притягало п'ятифунтові залізні речі. Це намагнічування де-далі зростає і на глибині 76 саж. воно притягає 93 фунти залізних речей.

Згідно з останніми підрахунками членів комісії, що керували роботою по обслідуванню магнітової аномалії в Курській губернії, загальні поклади заліза, що викликають її, в два трилійони 500 мільярдів пудів залізної руди.

Поклади високосортової руди, коли вийде, що ці підрахунки правильні, удвоє більші всіх світових запасів.

Досі вважалось, що найбагатіші поклади залізної руди у Сполучених Державах Америки, яким належить майже 40 відс. відомих раніш запасів.

Франція була одною з найбагатіших на залізну руду країн. Її поклади залізної руди, гідної для розробки, рахувалися в 400 млд. пудів, що становить майже 1/3 всіх відомих раніш світових запасів. В Англії поклади залізної руди мало не втридцяттеро, а в Німеччині — вп'ятнадцяттеро менші.

У нас чудо: виростають нові поклади найдобрішої залізної руди (може, й чистого заліза) і до того — 2,5 трилійонів пудів, або в 600 разів більше всіх відомих у нас покладів.

Характерно: до війни один професор Лейст протягом 22 років працює над розв'язанням загадки магнітової аномалії і приходять до

висновку, що її викликають величезні поклади магнітового залізняка, що впливає на відхилення магнітової стрілки. Але реакційний темний царський уряд, дуже байдужий до справи збільшення наших багатств, на це жадної уваги не звернув.

Радянський уряд навіть в ту хвилину, коли його стан був найкритичніший, коли денікинці доходили до Курська, знаходив час і кошти, щоб думати про електрофікацію і про дослідження магнітової аномалії.

За тими винаходами велике майбутнє. Радянська країна на фронті мирної праці показала себе не згірше, як на фронті захисту своїх границь од нападу ворогів працюючого люду.

В. П.

ТЕОРІЯ ВЕГЕНЕРА.

Німецький вчений проф. А. Вегенер р. 1920 виклав свою теорію геологічної будови землі, що викликала багато суперечок серед астрономів, геологів, географів та біологів.

Він вважає, що суходоли колись склали одну суцільну масу, що потрохи розривалася, посуваючись на захід; верхній шар землі («саль») слизить по більш твердому, що є під ним («сіма»). Найбільшим доказом цього є подібність східного берега Америки до західного Європи й Африки, а також посування Гренландії (по розрахунку Вегенера 3/4 милі в 47 літ.), що підтверджено вже давно астрономічними вимірами.

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ.

Вельмишановний Товаришу Редакторе!

З огляду на де-які непорозуміння, що виникли з приводу надрукування моєї твору «Повстанці» в Бердівському журналі «Нова Україна», вважаю за потрібне заявити, що в жодному органічному зв'язку з редакцією «Нової України», а так само і з іншими літературно-громадськими групами за кордоном я не стою. Рукопис «Повстанців» і ще кількох творів я вислав за кордон на адресу гр-н Я. Оревштейна і Є. Вирового, з проханням їх видрукувати, маючи на увазі, головним чином, видання окремої збірки. Але я не заперечав так само й можливості видрукувати їх по журналах, прохаючи зазначати в кожному випадковій незалежності автора. Це треба мати на увазі й надалі, бо може бути, що й інший висланий мною матеріал буде за кордоном надруковано.

Мусив я вислати матеріал за кордон тим, що умови для друку вдома склалися для мене несприятливо. Київське В-во «Час», якому я передав ще взимку р. 1921 свою збірку, ще й досі не видало її через фінансові труднощі. А офіційні літературні кола виявили до мене надто неприхильне відношення, щоб я міг гадати про видання чогось з своїх творів за їхньою допомогою.

Прийміть вислів як найглибшої пошани і як найщиріші побажання успіху у Вашій справі.

В. Підмогильний.

Примітка редакції. Є зв'язок організаційний і є зв'язок органічний. Охоче містимо спростування В. Підмогильного й віримо, що організаційних зв'язків у нього не було. Що ж до органічних — хай читачі самі судять з тої коротенької характеристики «новоукраїнського» твору В. Підмогильного, що її дає в цьому числі «Ч. Ш.» тов. Стефан Кароль. Хай це спростує автор «Остапа Шапталі» (видання Всеукраїнського Головополітосвіти УСРР). Ми гадаємо, що не випадково контр-революційна «Нова Україна» хапається за твори Підмогильного.

Критика й бібліографія.

НІМЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ ПІСЛЯ ВІЙНИ.

(Бібліографічний нарис).

Духова культура Німеччини, що мала перед великою європейською війною виразне раціоналістичне обличчя, виявила після війни нахил до ірраціонального, до окультичного, містичного. Вона задовольняється лише тим, аби відживити своїх класиків і заступити ними новий рух. Збірник „Der Dom“ (Insel-Verlag, Leipzig) містить чудові що до друкарської техніки видання творів Ф. Ваадера, Гамана (північного чарівника), Парацельса, Якова Беме та инш.

В центрі теперішнього інтересу, як здається, стоїть Яків Беме, містика якого зробила такий глибокий вплив на німецьку романтику. Доказом тому є численні нові видання його творів. Також поширюються й інші представники, так званої, християнської містики: Мейстер Екегарт, Бернгард з Клервосу, Франціск з Асизи, а особливо містичні романтики доби Новалиса-Шелінга.

Поруч з цими продуктами свого ґрунту помічаємо далі яскраві впливи далекого Сходу. Браманизм та Будизм, що вирости в цілком чужому для Європи осередкові, знаходять добру поживу в культурнім занепаді нової Германії. Коли Дейсен вже своєю шеститомною імпазантною „Історією Філософії“ (Brockhaus, Leipzig) показав, як одей східній дух з Ведів та Упанішадів влився в філософію Шопенгауера й зробився власністю західньої культури, то його переклади з санскритської мови та коментарії (напр., Система Веданти, „Шістдесят Упанішадів“ то-що, Липськ) надто спричинилися до поширення індійського духу на Заході. Численні переклади з індійської та хинської мови, вибірки з текстів Буді, Лаотзе, Монг-Дзі, Окакура то-що є значними симптомами цього заплонювання західнього ества східньою природою. Досить неосажною є наперед усього література про містиків усіх часів, про історію та цілий рух, будь то він зветься нео-будизмом, теософією, антропософією, чи якось инакше. Відмітимо тут лише найважливіші явища. Наперед усього книжка К. Клемена про „Нехристиянські культури“ (B. G. Teubner, Leipzig), перша частина якої трактує про джайнізм та будизм, а друга про гіндуїзм, парсизм, чи іслам. Далі треба вказати на невеличку, але змістовну книжечку Бека „Будизм“ (Sammlung Götschen); на критичну розвідку К. Естерейха „Роля окультизму в новітній картині світу“ (Sibyllen-Verlag, Dresden); на короткий, але дуже яскравий нарис Г. Гумпенберга про відношення між

„Філософією та окультизмом“ (Rösl та Cie, München) і, нарешті, на приступно написану, широку що до обсягу матеріялу працю Г. Гофера „Світогляди в минулому та сучасному“ (Leitbücher-Verlag, Nürnberg), що як раз виразно підносить містичні течії та тенденції в розвитку західньої філософії.

На оригінальну літературу, як уже було сказано, новітня німецька містика є бідною. Здебільшого вона є насичена здобутками надто продуктивного Р. Штейнера та його школи. В його працях поза контролем критичної думки дослідника сполучаються в одну систему моменти брамінізму, будизму та античної грецької містики.

Звичайно, німецькій філософській літературі сучасного не бракує й що до протилежної реалістичної „опозиції“, хоч і треба визнати, що ці течії шкільної філософії не викликають остільки серйозної уваги широкого загалу читачів, як вони того заслуговують і своїм обсягом і силою своєї аргументації. Дуже цінною та дотепною є праця небіжчика Г. Керлера „Воскресла метафізика“ (Kerler, Ulm) зводять рахунки в блискучих аналізах с усіма напрямками останніх років, що зблудили з „Царського шляху розуму“. Зрештою, небудизм та неомістика, як здається, мало зустрічають серйозної критики. Шкільна філософія жваво піклується про те, аби надалі посунути свою власну роботу (може бути, це й складає найбільш цінну одсіч „опозиції“). За невеликими винятками вона орієнтується також на історію. Велика кількість нових видань класичних авторів завдячує своїм появленням в друку саме оцій тенденції шкільної німецької філософії. Зразковим прикладом тому є знов організована „Філософична бібліотека“ (F. Meiner, Leipzig), що як раз в самий останній час розвинулася в чудовий допоміжний засіб дослідів та вичування філософії. Вона містить в формі до певної міри оброблених та коментуваних текстів майже все, що історично орієнтованими фахівцями є важливим в класичній літературі. Особливу увагу звертають на себе повні видання творів Арістотеля, Платона, Декарта, Спінози, Канта, Фіхте, Гегеля, видання, що й з боку друкарської техніки є виконані дуже добре.

Багатою є також нова література що до історії філософії. „Історія античної філософії“ (Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Berlin) Ернста Астера та його „Історія нової теорії пізнання“ (там же) сполучають в собі ясний виклад з глибокою думкою. Ці книжки належать до найкращих скарбів історично-філософичної продукції широкого обсягу. Вони виявляють в певний спосіб коріння особливого розвитку західньої науки. Таке ж значіння має й щасливо доконана нині праця-компендіум Ернста Касіпера що до „Проблеми пізнання в філософії та науці нового часу“ (E. Cassirer, Berlin). Метою автора є ґрунтовне розуміння в порядку історичного розвитку того, що, на його думку, складає кінець всілякого філософування, а саме критичної філософії. Справді, джерела нашого новітнього світогляду ніколи ще, здається, не зазнали остільки влучного критичного викладу, як тут у Касіпера. Цінним доповненням праці останнього що до багатьох пунктів має бути книжка Ріхарда Кронера „Від Канта до Гегеля“ (Mohr, Tübingen); поки що вийшов лише перший том.

Маштабовий твір сучасної німецької філософії та філософичної культури становить нині збірка „Культура сучасності“ (В. G. Teubner, Leipzig). З найцікавіших частин спеціальної філософичної ваги в цьому монументальному виданню треба назвати тут т. т. I, 1; IV, 2 та I, 6. Найкращі німецькі філософичні сили (Паульсен, Трельш, Дільтей, Ріль, В. Вундт, Ебінгауз, Ейкен, Баух, Літ та инш.) взяли участь в тій колосальній будівлі сучасної філософичної думки.

З обсягу творів суто оригінальних, незалежних від історичних традицій та тенденцій, можна було б відзначити лише деякі невеличкі книжки. І в шкільній філософії яскраво виступає протилежність двох основних напрямів сучасного німецького філософування: раціоналізм та ірраціоналізм. Серед усіх подібних явищ особливу увагу звертає книжка Р. Отто „Святе“ (Trewendt und Granier, Breslau), що є спробою подолати „в ідеї божественного“ гостру суперечку між ірраціональним та раціональним. Супроти того вийшла книжка Бруна „Раціональний характер релігії“ (F. Meiner, Leipzig), що має на меті прислужитись релігійній людині в межах раціонального угрунтування релігії. Книжка П. Вуста „Воскресіння Метафізики“ (там же), навпаки, вітає кінець раціоналізму і не лише задля побожності, але й задля всякої філософії потребує „заглиблення в світові почуття“. Гербертц пробує в своїм „Philosophischen Urerlebnis“ (Bircher, Bern), за допомогою дуже тонкої психологічної аналізи, накреслити два основних типи філософичного переживання взагалі, два цілком протилежних способи відношення до світу та його цінностей і звідти довести необхідність дуалізму людського філософування. Те ж має на меті зробити, тільки на біологічному ґрунті, й Ю. Шульц у своєму творі „Філософія на роздоріжжі“ (F. Meiner, Leipzig). Ця праця, що, як і всі инші твори автора, характеризується багатством матеріалу, покладає головну підвалину до дуалістичної теорії вартости, яка довго ще має викликати велике зацікавлення з боку філософичної думки. Треба згадати також нову працю Г. Мюлера-Фрейенфельса „Ірраціоналізм“ (Meiner), що блискуче змальовує підвалини теорії пізнання. Звертає на себе також увагу і друга книжка того ж автора „Філософія індивідуальности“.

Рямці короткої журнальної замітки не дозволяють тут зостановлятися над твором Освальда Шпенглера „Der Untergang des Abendlandes“ (I та II тт.). Перший том цієї книжки, що викликала цілу бучу навіть далеко за межами спеціальних філософичних кол, вийшов недавно в російському перекладі. Керуючись методом „історичної фізіогноміки“, що має на меті виявити характерні риси цілих світових культур та епох, автор доводить занепад, повільне зіходження Західної Європи зі світової історичної сцени. На думку О. Шпенглера, майбутнє у Європі належить „Сходові“, молодим слав'янським народам, що доперва починають лише підноситися з темряви на широке світло прийдешнього дня нової Європи.

Так стоїть філософична думка сучасної Німеччини на роздоріжжі. Одна стежка прямує на Схід, де в сивім тумані глибокої старовини, під попілом великих пожеж історії, жевріють потвори релігійної фантазії. Друга стежка вертає спогадами назад до славного минулого свого

власного філософування, до великих, але перейдених уже станів розвитку людського розуму.

А за густим димом буржуазної філософичної фабрики незнане й холодно-чуже для короткозорої думки колючого капіталізму велично сходять блискуче сонце нового світу праці та волі.

М. В.

Первый Съезд Р. С.-Д. Р. П. Сб́орник статей и материалов В. А. Алгасова. Госуд. Изд. Украины. 1923 г.

Іспарт тепер „в моді“. Помічається надзвичайне зацікавлення що до історії революційних рухів. По всій Радянській Федерації виходять десятки журналів Іспарта, не рахуючи „Красного Архива“, „Былое“, „Каторга и ссылка“ та инших. Выкидаються на ринок десятки книжок і брошур різних спогадів, часто непевної правдивости і невисокої вартости, а читаюча публіка ласо це все ковтає. Старі статті та видання відновлюються і з'являються на світ назустріч тому зацікавленню, яке виявляє громадянство що до минулого партії та революції. З виданих уже матеріалів комбінуються збірники статтів, які охоплюють певну історичну добу і видаються окремо.

Ідея комбінованих збірників—щастлива ідея. Вона дає можливість читачеві без втрати енергії та часу ознайомитись з матеріалом по тому або иншому питанню, вона фіксує увагу читача на якому-небудь певному моменті. Такий є збірник, що вийшов під редакцією т. Алгасова. Перший З'їзд партії це той історичний мент, котрий до самого останнього часу залишався неосвітленим для широкої читаючої маси. Про нього знали за Батуриним і Мартовим, що він відбувся у Мінську в 1898 році і більш нічого. І в зв'язку з недавнім урочистим ювілеєм Ком. Партії стало необхідним направити прожектор в цей найбільш темний кут в історії соціал-демократичного руху. Збірник досягає цієї мети остільки, оскільки він зібрав все більш або менш значне, що де-небудь малося в нашій літературі про І З'їзд. Центральне місце у збірнику займають дві статті учасника й голови І-го З'їзду Б. Ейделмана.

Обидві статті передруковані з „Пролетарской Революции“ № 1. Одна з них уявляє з себе власну статтю про І З'їзд, друга спростовує помилки, допущені Акімовим-Махновцем в статті про перший З'їзд. Стаття цього останнього, що теж уміщена у збірнику, дуже цікава, не дивлячись на велику кількість помилок чисто фактичних, не кажучи вже про теоретичні. Стаття Акімова-Махновця, одного з чотирьох лідерів—Мартинів, Акімов, Кричевскій, Кускова—економізму має великий історичний інтерес, головним чином через те, що його точка погляду поділялася досить великим числом тодішніх робітничих організацій, що не погодилися приймати участь у З'їзді. В статті Крамера, представника Бунду на першому З'їзді Р. С.-Д. Р. П., лише в кінці говориться про З'їзд, але вся стаття читається з великим інтересом. Далі йдуть спогади Горева і учасника З'їзду Тучапського. Всі статті хоч і були надруковані в різний час і в різних місяцях, але в зібраному виді вони перечитуються з якимсь святим тремінням і затаєним диханням.

Тепер про редакційну працю т. Алгасова. Крім статті від редакції, що знайомить читача з джерелами, звідки почерпнуто весь матеріал збірника, є ще вступна стаття тов. Алгасова „От группы „Освобождения Труда“ к I-му Съезду Р. С.-Д. Р. П.“ Стаття є необхідна, знайомить з усією літературою питання. Є в ній і хиби. Від статті т. Алгасова повстає вражіння ніби економізм принципово був прибічником роз'єднаної боротьби робітничої класи на економічному ґрунті і ворогом централізації. „Розцвіт „економізму“,— пише Алгасов— котрий впливав (?) з тимчасової форми тодішнього робітничого руху, не дав можливості на протязі декількох років утворитися об'єднанню організацій і центру їх“.

Далі т. Алгасов кидає таку фразу: „економізм приходить до занепаду, змінюється в „Рабочом Деле“ (1889—1902), органі проїнятому економізмом „Союза Русских С.-Д. за границей“, а потім остаточно зникає“. Як це економізм змінюється в органі, „проїнятому економізмом „Союза Русских С.-Д.“ Цілком неправдиве твердження т. Алгасова, що економізм „потім остаточно зникає“. Економізм змінився і в формі новоіскровського меншовизму—Мартинів вкупі з Мартовим та Потресовим—провадив довгу боротьбу проти революційної соціал-демократії, проти „іскрізму“, проти Леніна та більшовиків.

До технічних хиб збірника треба віднести те, що при статті Акімова нема ніякого попередження читача що до його ухилів, але зате на стор. 90 послужливо дається,—і при тому без всякої потреби,—виноска, яка попереджує читача, що „книжкою Лядова (История Р. С.-Д. Р. П.) приходится користуватися з великою обережністю і т. д.“

Ця помилка, яку пробачити не можна, примушує читача шукати здивовано на обгортці назву того видання, котре попереджує проти помилок, зроблених більшовиком Лядовим. Є у збірнику й друкарські помилки, надзвичайно прикрі, як, наприклад, на 184 стор. в „Примітці Владімірського“ помічено „1906 рік, певно, замість 1896 р.“. Є й інші. Але все це дрібниці. Книжка є необхідна, сучасна, добре видана. При відсутності великої кількості матеріалів про I З'їзд збірник, без сумніву, матиме великий попит.

М. Равич-Чернаський.

І. Ю. Кулик та М. Яворський. Нариси історії Комуністичної Партії (Більшовиків) України за редакцією В. П. Затонського, частина I. Видавництво „Шлях Освіти“. Харків, 1923.

Автори „Нарисів“ не вперше виступають зі спробами історичних праць. І. Ю. Кулик ще в 1921 році випустив „Огляд революції“ на Україні, доводячи свій дослід до Таганрогської Народи, але не дав нам продовження його. В 1922 році Кулик випускає „Историю Коммунистической Партии (большевиков) Украины“—короткий нарис у 18 сторінок. М. Яворський у 1922 році випускає у виданні Наркомпроса УСРР конспект своїх лекцій під назвою „История революционного движения на Украине“.

Ці праці Кулика та Яворського різної кваліфікації. В той час як Кулик підходить до своїх праць, як „своя людина“, як учасник

і живий свідок багатьох подій, Яворський підходить до Революції на Україні, як вчений.

Звідси всі добрі й негативні сторони праць Кулика та Яворського, що вийшли перед „Нарисами.“ Звідси надзвичайно легкий підхід до подій в працях Кулика, який говорить про все, як меміарист, який плаває по поверхні політичних подій.

Звідси ж безумовна серйозність, безперечна науковість, глибина в праці М. Яворського. Звичайно, мої твердження не абсолютні.

Може, в працях Кулика багато правдивості, багато перевіреного фактичного матеріалу, може праця Яворського не позбавлена де-яких хиб та помилок, але взагалі і в цілому між працями двох, що нині об'єдналися, авторів—дистанція великого розміру.

По цій же причині Кулик починає свою „Историю“ з 1917 року. До 1917 року на Україні був первісний хаос, а в 1917 році на територію України впали з якогось-то неба більшовики, українські есдеки та інші партії, і тут же почалась між ними бійка. Маленький уривок з довголітньої історії революційного руху на Україні Кулик вважає за „Исторію“ через те тільки, що йому, людині з кругозором мемуариста, є відомий тільки певний період з хваленого 1917 року.

Інше діло Яворський. Його „конспект“ уявляє велику цінність. Тут перед нами в коротких рисах ветає вся історія революційної боротьби на Україні. Починаючи з загальної історії України, доходячи до XVI віку, Яворський поширює межі свого досліду в міру того, як наближається до XIX віку. Праця Яворського, добрий, незамінимий курс лекцій для Радпартшкіл, основа для колосальної праці на ту ж тему. Через Кирило-Мефодієвську громаду Драгоманова, Південно-Російський (у Яворського помилково „руський“) Союз до соціал-демократії Р.С.-Д.Р.П., від РУП (Укр. Рев. Партії) до У.С.-Д.Р.П., від них до КПУ. Все це,—повторюю, не без промахів—Яворський подає читачу і курсанту, як історик і вчений.

На великий жаль, в праці, що тут реферується, Яворський продав свою властиву вченість за сочовичну юшку сенсації. Альянс Кулика та Яворського не дав у результаті поліпшення „породи“, і „Нариси“ вийшли такими, що наче Яворський не мав до них ніякого відношення,—без єдиної живої думки, без плану, без ідеї.

„Нариси“ по мемуарному методу І. Кулика починаються з лютого-березневого перевороту, при чому „Нарисам“ передпосилається передмова В. Затонського і начерк „Загальне становище України на передодні революції 1917 року“. В цьому начеркові автори дають короткі відомості про стан промисловості на Україні, про соціальну структуру та дрібно-буржуазну владу України, про ролі пролетаріату, селянства, панства, буржуазії та інтелігенції на Україні. Начерк, без сумніву, дуже важливий для такої праці, як „Нариси“. Але начерк цей стоїть в книжці окремо і при переході до історичної частини праці з цього начерку не робиться ніяких висновків. На наш погляд, начерк є можливий остільки, оскільки в „Нарисах“ його даними ілюстровалася б політична боротьба партій на Україні і боротьба різних течій в самій КПУ. Без цього начерк уявляє непотрібну декорацію.

Текст „Нарисів“ має 31 сторінку, з котрих 17 ілюстрованих або порожніх і тільки 14 сторінок великого набору заняті текстом. Розуміється, така стислість тексту не може дати багато нового, порівнюючи з тим, що вже більш-менш відомо колам читачів, зацікавлених цим питанням. В „Нарисах“ є майже цілі сторінки, переписані або переказані з „Історії“ Кулика. Од стислості „Нарисів“ виникає велика кількість хиб їх. Так, наприклад, Кулик, як киянин, ні слова не каже про роль Полтави в ділі утворення і підготовки українського партійного центру, заминає питання про три течії серед більшовиків-делегатів Всеукраїнського 2-го З'їзду Рад в Катеринославі, перескакує через Обласний Комітет Р.С.-Д.Р.П. (більшовиків) Криворізьсько-Донецького Басейну прямо до Таганрогської наради. В своїй передмові до „Нарисів“ Затонський присвячує редагованій ним праці з 49 сторінок тільки 5. Він рекомендує „Нариси“, як книжку, що має „велику цінність“, головним чином в частині, котра торкається діяльності „Київської Групи“. Це пояснюється тим, що „оцінка фактів, приведених у т.т. Кулика та Яворського, перевірялася багатьма учасниками тих подій“.

Ми готові згодитися з Затонським, проте ж ця односторонність, яка добре знайома Куликові за рахунок повного незнання Катеринослава, Кривдонбаса та Харкова, обезцінює „Нариси“, як „Історію“.

В останній частині „Передмови“ Затонський захищає мемуарну точку погляду. Усе минуле українського революційного руху для Затонського не має ніякої вартості. Ми дуже жалкуємо, що Яворський, який став на безумовно правильний шлях дослідження революційних рухів на Україні, зробив десять кроків назад, порівнюючи з минулим роком.

Книжку видано добре. Є багато ілюстрацій і дуже багато цікавих документів в додаткові до „Нарисів“.

М. Равич-Чернаський.

Анад. Воблий Н. Р. Економічна Географія України. Підручник для шкіл та самоосвіти. Видання „Сільського Господаря“ за допомогою Державного Видавництва. Київ. 1922.

Книжка—підручник, що оце реферуємо, повинен уявляти з себе економічну географію України. Але увесь цей підручник має цілий ряд тверджень академіка, з котрими ми можна погодитися. Це якась дуже чудернацька Україна. В першому рядкові своєї книжки академік каже: що „економічна географія вивчає сучасний стан окремих галузів господарського життя народу в його географічному розповсюдженні“, а за кілька рядків далі що до економічної географії України він каже: „економічна географія України повинна описати господарську діяльність українського народу з погляду її географічних умов. Отже, вже в перших рядках свого підручника академік на нашу думку, сильно помиляється. Ось що каже академік Воблий на першій сторінці тексту: „господарське життя народу утворюється під впливом загальних географічних умов“, а на другій сторінці у нього ось таке: „ріжниця природного оточення є причиною того або иншого стану господарської діяльності народу, більшого або меншого розвитку окремих

галузів народного господарства“. Отже, з того твердження проф. Воблого слідує, що варт лише знати оту ріжницю природного оточення, як ми вже будемо знати причину, чому певний господарський стан є такий, а не инший. Ось, скажемо, певна доля наших фабрик має стати на консервацію. Це проява, якою виразно характеризується господарський стан. А причина того?—по підручникові академіка Воблого зовсім проста і до кінця наявна—ріжниця природного оточення. Географія причина—та годі: що там ще має бути. З дальнішого тексту слідує, що проф. Воблий ніби і не зовсім вдалий географ, бо в своїй географічній умові, під впливом котрих ніби утворюється господарське життя, він втискує і такі річі як: „свідки минулого—могили“, „білі мазанки, вкриті соломю, яких майже не видно з-за вишневих садків“, „мило визираюча з-за дерева церква“, „вітряки та колодязні журавлі то тут, то там підносяться вгору“, а „хати утворюють криві вулиці, вулички та переулки“. Серед отаких географічних умов академік ні з того ні з цього впер і ось таке: „Про Дніпро писали кращі українські поети та письменники. На Дніпровому березі під Каневом, на високій горі, похований народній поет України—Т. Шевченко, згідно з своїм бажанням, яке висловив він в чудовому віршові:

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій,
Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно—було чути,
Як реве ревучий.

Отже, своїм легким пером академік поставив у тісний логічний зв'язок такі річі, як економіка українського народного господарства та шматок заповіту Шевченка. Стративши десять процентів свого підручника на отакі географічні умови, академік переходить до демографії і знову: „Мійське населення більш рухливе і жваве в роботі. Тому зрозуміло, що міста є керуючими центрами господарського та політичного життя країни (стор. 24)“. Он воно що,—тут населення більш рухливе і жваве до роботи, і через те міста стають керуючими центрами усього життя. Далі з тієї економічної демографії академіка дізнаємося, що слід добре знати і про релігійну віру пролетаріату, раз ми хочемо знати економіку України, і до тієї справи він подає не тільки текст, числа, але й ретельні діаграми.—Аж після цього всього академік переходить до „географії промислів“. З цієї „географії промислів“ Україна повстає у такому вигляді, якого досі не мала ще ні одна країна в діточих казках: тут вже не „географічні умови утворюють господарське життя народу“, а самі собою—без робітників, без виробничих засобів, без капіталістичної експлоатації—повстають виробничі процеси, десь береться українська пшениця, цукор, горілка, залізо, сталь, розсодиться те добро по цілому світі, і таким же чином із всього другого світу на Україну, як мана, тече господарське добро. В „географії

промислів“ академіка є все, крім людей та їх виробничих процесів і класових змагань. Тут у академіка нема не тільки людей, але й його улюблених „географічних умов“—все заступлено „географією промислів“, якої досі ніхто не знав. А далі якось раптом, склавши таку новітню іділію, академік, затурбований бідю Донбасу, подає своєму читачеві ось таке пояснення тої біді: „Той факт, що робітники залишають Донецький водозбір, можна пояснити важким станом продовольчої справи. Загроза голоду жене робітників на батьківщину, переважно в Великоросію. Робітники залишають майно, гарні заробітки і виїздять“ (ст. 76). Однак, загрозу голодом і гарні заробітки сполучити трудно. А що до заробітків, то в книжці проф. Воблого (ст. III) значиться от що: „незабезпеченість населення землею має за наслідок утворення лишків населення (он як складаються лишки населення), які не знаходять праці в себе дома. На цьому ґрунті виник звичай ходити на сільсько-господарські заробітки“. А процес розвитку індустрії і пролетаризація села? Географія Воблого закінчується історією українського господарського життя і та історія також викликає заперечення. Після 1861 року натуральне господарство руйнується і „замість нього з'являється капіталістичне господарство з найманими робітниками, з закордонними капіталами, великими підприємствами, з паровиками“ (ст. 145). Все стається, як ніде на світі: одна форма господарювання руйнується, замість неї починається раптово друга. А на передостаній сторінці (153) в тій історії подається до відома ось такого шедевра: „Євреї були підручними шляхти, поводириями її панування в новоколонізованих районах, орендарами ріжних прибуткових інтересів. Це загострювало взаємовідносини євреїв не лише з мійськими верствами мійського громадянства, а і з сільськими. Вже в XVIII в. позначається економічне панування євреїв по українських містах“. Єврей-коваль, бондарь, швець, кравець, ганчар, взагалі ремесник, робочий і маса єврейської бідноти, що здавна тісно стоїть у загальній виробничій масі, зовсім не попадає в обрій історії.

Книжка акад. Воблого потребує багатьох поправок.

Проф. С. Остапенко.

„Матеріали до районізації України“.—Видання Сільсько-Господарського Наукового Комітету України, Комітету Районізації України. Т. I, ст. 1—108, з 12 малюнками, картою в 3 кольори та 12 картами в тексті. Київ, 1922 р.

Серед низки державних заходів, що до регулювання народного господарства, районізація України займає одно з перших місць. Районізація в загальноукраїнському масштабі, в більш дрібних краєвих, губерніяльних, повітових та волосних масштабах, особливо потрібна для переведення сільсько-господарчої економічної політики. Для об'єднання й керування справою районізації при Сільсько-Господарчому Науковому Комітеті України утворено спеціальний Комітет Районізації.

Зазначений Комітет вже випустив з друку I-й том „Матеріалів до районізації України“, що містить в собі такі праці: 1) Акад. П. Тутковський—„Природня районізація України“ (Генетична класифі-

кація і розподіл фізико-географічних краєвидів України на підставі геологічної їх еволюції), з 12 малюнками і картою в 3 кольори; 2) Проф. Г. Висоцький—„Макрокліматичні схеми України“,—з 12 картами в тексті. Зазначені праці видано й окремими відбитками.

Комітетом оголошено до друку ще три томи „Матеріалів до районізації України“, де намічені такі праці: Г. Махів—„Райони потретичних геологічних покладів України“; Г. Махів—„Ґрунти України та їх районізація“; Проф. І. Пачовський—„Ботанично-географічні райони України“; М. Шарлемань—„Зоогеографічні райони України“; Проф. О. Фомин—„Спроба економічної районізації України“; Проф. С. Веселовський—„Сільсько-Господарська районізація України“; О. Попов—„Райони кустарної промисловости України“; Проф. О. Федоровський—„Фізико-географічні райони Слобожанщини“; Е. Лавренко—„Ботанично-географічна районізація Слобожанщини“; К. Дубняк—„Нарис природньої районізації Полтавщини“.

Відомий економіст Скворцов каже, що для вивчення характеру району потрібно, перш за все, вивчення його фізико-географічних умов, які визначають характер району й, безумовно, являються головнішим чинником ступня розвитку народного господарства цього району.

Звертаючись до „Матеріалів до районізації України“, бачимо, з якою послідовністю тут спочатку подається районізація України по ознаках економічних; спочатку—матеріали до районізації цілої України, а потім окремих губернь.

Зокрема цінна праця Акад. П. Тутковського, надрукована в I томі „Матеріалів“, що дає нам геологічний нарис покладів на поверхні України: походження їх, характеристику, а далі, в залежності від цих покладів, малює всі ознаки рослинності й звіриного світу України, а також і саму людську культуру. Прочитавши працю Акад. Тутковського, кожен читач яскраво уявляє цікаву картину походження фізико-географічних краєвидів України, відразу з'ясує собі всі ті складні причини, що утворили головніші природні райони України з усіма їх особливостями. Кольорова карта та малюнки допомагають читачеві в з'ясуванні основних краєвидів України, що є її природніми районами.

Праця Акад. Тутковського є тою базою, з якої повинні виходити всі інші дослідувачі районів України, розвиваючи й поглиблюючи думки й положення, виведені автором.

В праці Проф. Висоцького „Макрокліматичні схеми України“, автор, головним чином, на підставі умов рел'єфу, ділить Україну на 9 кліматичних районів, які в загальних рисах збігаються з районами Акад. Тутковського.

Праці Акад. Тутковського й Проф. Висоцького читаються дуже легко, хоч для читання потребують загального знайомства з природничими науками.

Зазначені праці, а також оголошені в слідуючих томах „Матеріалів до районізації України“, що подають ту чи іншу районізацію у Всеукраїнському масштабі, будуть і повинні бути тим основним джерелом, на якому повинні базуватися більш дрібні роботи в справі районізації губернь, повітів, волостей на Україні. Тому в Губземвід-

ділах, Повітземвідділах, Планових комісіях, Губекономрадах, досвідних станціях, кооперативних установах, взагалі скрізь, де провадяться роботи по районізації, де цікавляться районізацією, — „Матеріали до районізації України“ повинні найти свого читача.

Так само кожен агроном, кооператор повинен близько ознайомитись з цим питанням.

Треба лише побажати, аби „Комітет Районізації України“ не забарився випустити з друку чергові томи своїх „Матеріалів“.

К. Дубняк.

ДО ДОЛІ ТВОРІВ ЛЕСІ УКРАЇНКИ.

I.

Творчість Лесі Українки мало знають. Її мало читали, коли вона жила й писала, бо не зрозуміли її; мало читають тепер, бо трудно дістати її твори. І вийшло так: всі знають і повторюють, що Леся Українка є один з найкращих наших письменників старого часу, всі засвоїли собі думку, що от були в нас письменники — вузькі етнографи, а потім з'явилися Леся Українка й Коцюбинський та вивели письменство наше на ширший шлях світових психологічних тем. Але як же мало з тих, хто це знає й повторює, говорить це не з чужого голосу, а на підставі власних художніх вражень. І справдилися старі слова, здається, Лесінга: „Хто не похвалить Клопштока? але хто читав його?“ Проте, Клопштока сдано до архіву тому, що він класик, а класиків же не читає ніхто. Леся Українка хоч, гадаємо, теж класик нашого письменства, але доля цього класика особлива. В цьому році буде 10 років, як Лесі Українки вже нема, а вона ще не зробила творами своїми й малої частини того, що повинна була зробити, вона ще не увійшла в нашу культуру, ми ще не пережили й не передумали її, як слід. І тому справжня й свідомо популярність Лесі Українки — в майбутньому.

Говорючи так, не будемо робити собі зайвих ілюзій. Далеко вже не все з ідейної спадщини Лесі Українки потрібно нам зараз. Леся Українка — визначний письменник своєї доби й своєї класи. Тому багато з того, чим жила й хвилювалася вона, для нас вже — чуже й мертво. Мотиви розпачливого індивідуалізму, що займають таке видатне місце в частині творчості Лесі Українки, для нашого дня — чужі. Ми або зовсім не відчуємо їх, або, коли відчуємо, знайдемо новий вихід там, де для Лесі Українки виходу не було. Але творість Лесі Українки назавжди залишиться для нас видатним і високо-художнім пам'ятником певного етапу в розвитку нашої громадської думки. З цієї творчості, особливо з лірики, що відома ще менше, ніж драми Лесі Українки, особливо для нас постає високо-чесного, нервового, безжалісно-суворого до себе інтелігента, з почуттям безмірного боргу перед народом, з щирим ідеалістичним пориванням ранішньої соціалістичної форми, безпорадного мрійника, типового інтелігента 80-х—90-х років минулого століття. І окремі ноти то розпачливих, то бадьорих пісень цього інтелігента („Contra spem spero“), з їх вогненным закликком до

упертої боротьби — боротьби до загибуну, найдуть собі відгуки в почуваннях сучасного читача. Ми не говоримо зараз нічого про чисто художнє значіння творів Лесі Українки, що його повинно міряти історичною міркою, — художні прийоми автора „Лісової пісні“ та „Оргії“ й досі залишаються одними з найвищих художніх досягнень нашого письменства.

Коли ніхто з нас не збирається викинути за вікно все наше старе письменство, коли нашу нову культуру будуватимемо не на пустому місці, а на цінніших і кращих досягненнях минулої праці поколінь і ставитимемося уважно до всього, що в минулому було підготовчими кроками й базою для ідей нашого часу, — то серед старого письменства нашого творчість Лесі Українки заслуговує особливої уваги, яко творчість ранішнього попередника й вістуна тих ідей і настроїв, що ледве блимали й жевріли наприкінці ХІХ століття і в наші дні розгорілися у величне полум'я.

Ми певні, що пройде кілька років, і Леся Українка, — разом з такими поетами, як Шевченко і Франко, що теж потрібують поновлення своєї оцінки і разом з Л. Українкою становлять найкращу нашу поетичну триаду минулої доби, — стане добре відомою в справжньому розумінні, не тільки по йменню, а й своїми творами. Для цього треба тільки винести нарешті твори Л. Українки зі сторінок забутих часописів і дати їх читачеві.

Досі якийсь злий фатум ніби слідкував за творами нашої письменниці. Ліричні твори Лесі Українки, що були видані ще за її життя, давно стали бібліографічною рідкістю. Лірика в свій час зібрана була в трьох книжках і потім повторена в четвертій. В 1892 р. у Львові було видано перший збірник — „На крилах пісень“; в 1899 р. „Українсько-руська видавничка спілка“ видала у Львові другий збірник — „Думи і мрії“. Третю невеличку книжечку — „Відгуки“, було видано у Чернівцях в 1902 році. Вже те, що всі три книжки було видано за кордоном, свідчить, що росповсюдження їх у нас, в Наддніпрянській Україні, не могло бути значним. І дійсно, ще за життя Л. Українки ці книжечки стали раритетом. В 1904 р. в Києві видано збірник її поезій під старою назвою „На крилах пісень“ (Леся Українка. „На крилах пісень“. Збірникъ творивъ. Київъ. 1904), де зібрано майже все, що було уміщено в перших трьох збірках. Але тут в багатьох поезіях довелося зробити скорочення для цензурних вимог, і вірші з'явилися в покаліченому вигляді; де-що довелося й просто викинути. Так, наприклад, „Північні думи“, що в „Думах і мріях“ мали 36 рядків, до київського видання донесли тільки 17 рядків; з 52 рядків поезії „Лист“ („Товаришко! хто зна, чи хутко доведеться“) залишилося тільки 12 рядків: відкинуто чудову по силі частину, що закінчується спогадом про вояків одважних,

„Що їх зібрав під прапор свій Спартак“...

З „Грішниці“, що в „Думах і мріях“ мала 219 рядків, теж залишилося тільки 105 рядк. і т. д., і т. д. Зовсім не увійшли в київське видання такі речі, як цікль „Сльози-перли“, „Скрізь плач, стогін, і ридання“, „Завжди терновий вінець буде кращий, ніж пишна

корона" й багато инш. Але й це київське видання „На крилах пісень“ давно вже вийшло з продажу й трапляється дуже рідко тільки в буки вістів. Так стоїть справа з лірикою Лесі Українки.

Не краща доля судилася й поемам. Перші поеми молодих років Лесі Українки (правда, й найслабші) уміщені були в збірниках поезій („Русалка“, „Самсон“, „Сиром“, „Місячна легенда“); „Давня казка“ й „Роберт Брюс“ не дані були в київському виданні; пізніші поеми довго були розкидані по старих часописах („Вільна Україна“, „Літ.-Науковий Вістник“), і тільки в 1920 році Київська Філія Державного Видавництва видала в своїй „Універсальній бібліотеці“ чотири поеми („Давня казка“, „Одно слово“, „Віла-Посестра“ й „Ізольда-Білорука“). Книжечку „Поем“ розібрали в один-два місяця, і дістати її тепер так само трудно, як і старі збірники Л. Українки. Це тільки гарно зайвий раз свідчить про конечну потребу в творах письменника.

Але найгірша доля спіткала драми Лесі Українки,—те, що критика вважає за найгодовнішу й найціннішу частину її творчости. Власне в розпорядженні читачів були тільки три драми поета: „Касандра“, „У пущі“ й „Камінний Господар“, що видані „Друкарем“ в 1918 році. „Руфін і Прісцілла“, „Адвокат Мартъян“, „Лісова пісня“, „Оргія“ і всі дрібніші драми й драматичні поеми загубились для широкого читача на сторінках „Літ.-Наукового Вістника“ й „Дзвону“ (Окреме видання „Лісової пісні“ 1914 р. швидко розійшлося; инші драми так і не дочекалися досі окремого видання).

Після цього чи варто вже говорити про те, що читач не знає численних перекладів Л. Українки з Гайне—одних з найкращих українською мовою (були видані в 1892 р. разом з перекладами М. Славинського, потім в 1903 р.—„Атта Троль“, кілька цікавих перекладів переходять на сторінках „Рідного Краю“ та инших таких видань); не знає невдалої, але де в чому надзвичайно цікавої й характерної драми „Блакїтна Троянда“ (Збірн. „Нова Рада“, 1908 р.) так само як не знає її оповідань і літературних статтів.

Не можна сказати, що про Лесю Українку забули і не дбали про видання її творів і повернення їх читачеві. Двічі робилися спроби дати йому всі твори автора „Лісової пісні“, але обидві спроби наткнулися на той злий фатум, що про нього ми згадували. В 1911 році київське видавництво „Дзвін“ випустило книжку: „Леся Українка... Твори. Книга перша“. Перша книга залишилася й останньою; далі видання не двигнулося. Книга дала п'ять невеличких драматичних етюдів—в кожному разі з другорядних („Вавілонський полон“, „На руїнах“, „Три хвилини“, „В дому роботи, в країні неволі“ та „Йоганна, жінка Хусова“), та ще три оповідання („Над морем“, „Приязнь“ і „Розмова“). Це було цінне й потрібне, але це ж і тільки. Книжка надзвичайно швидко розійшлася. Продовження видання не було. Через сім аж років, в 1918 р., видавництво „Друкар“ видало книжку: „Леся Українка. Твори. Том перший“ (з вищезазначеними трьома драмами)—і знову на цьому видання припинилося. Це все, що до останнього часу було зроблено з літературною спадщиною одного з видатніших наших письменників.

II.

Перед працівниками й дослідувачами нашої історії письменства стоїть одно з чергових задань (одно з таких численних задань, бо кого ж з наших класичних письменників маємо ми в гарних наукових виданнях? Ще й Шевченко цього не дочекався) дати повне наукове видання творів Лесі Українки.

„Чергової“ праці в нас безмірно багато; не знаєш, за що браться. Але гадаємо, що це завдання—дати твори Л. Українки—дійсно невідкладне й чергове. Коли не можемо зараз же приступити до видання, необхідно зараз, як мога швидче, взятися взагалі за роботу над Лесею Українкою. Справа от в чому. Перше,—час іде, ми відходимо все дальше й дальше від років, коли Л. Українка була поміж нами. Непомітно вже й десятирічний ювілей її смерті встає перед нами. Все зменшується та з'ужується коло людей, що добре знали Лесю Українку; безслідно гине сила коштовніших біографічних матеріалів для характеристики видатного письменника. Треба збирати спогади, може листування, треба передати майбутнім поколінням дивне чарування живої постати незвичайної людини, якою була Леся Українка. Збирання ріжного роду біографічного матеріалу—перша робота; її не можна відкладати, бо цей матеріал буде все зменшуватися. Друге,—тепер ще є сила рукописів Лесі Українки. Невеличка частина їх в Києві, більшість—по різних инших місцях. Вони переходять, як святиня, в руки вірних, надійних і близьких до покійниці. Але ж, но-перше, приватне помешкання, та ще де-небудь на селі, для рукописів першорядної історично-культурної вартости,—це ж не діло; ми вже не на такому ступню культури; ми ж вже розуміємо історичну й літературну цінність цих рукописів. По-друге, їм не переходуватись треба, над ними треба працювати. Поки до наукового видання, а праці над ними величезна. Хто бачив рукописи Лесі Українки, той, знає, яку велику історично-літературну вагу вони мають. В кожному майже рукопису сила змін та поправок; поправка одним атраментом потім ще другим, потім зверху ще олівцем, а потім—в рукописах переважно першої доби—ще поправки рукою матері—Олени Пчілки. Це ж все—матеріал для роботи, це ж варіанти, редакції. А коли ці всі рукописи не зібрати своєчасно до купи й не умістити їх в надійне місце та не зняти з них науковими способами копії,—хто поручиться, що нічого з них не загине навки для історії українського письменства? Може слід би просто нашій Академії Наук утворити комісію по виданню творів Лесі Українки і розпочати працю над збиранням біографічних та рукописних матеріалів? Невже завжди чекати, поки сповниться урочає свято „столітнього ювілею зо дня смерті“ і тоді братися за працю, для якої вже майже нічого нема?

Ми не думаємо тут подавати план праці подібної комісії чи наукового, академічного видання творів Лесі Українки. Хотилося б тільки коротенько вказати, що за широка праця лежить перед тими, хто присвятив би свій час студіюванню чи виготовленню до друку творів нашого письменника.

Перш за все, доведеться зібрати всі твори Л. Українки, привести до відома суму її літературної спадщини. Більші речі, як напр. драми,

певна річ, добре відомі всі. Але серед дрібної лірики є багато поезій, що переходять по старих мало відомих часописах та альманахах, як „Зоря“ (з 1887 року) „Нарід“ (з 1891 р.), „Давінок“ (з 1890 р.), альманах „Перший вінок“ (1885 р.) та інші, і залишаються невідомими навіть тим читачам, що знають всі збірники Лесі Українки. Немало такого невідомого чи забутого матеріалу розкидано й на сторінках „Життя й Слова“ й „Літер-Наукового Вістника“. Далі, безумовно знайдуться й зовсім нікому не відомі вірші в рукописах, коли ці останні будуть зібрані й вивчені. Автору цих рядків довелося небагато попрацювати над лірикою Л. Українки, але він вже, за ласкавою допомогою К. В. Квіткі та С. О. Єфремова, має в руках дві поезії—„Переспів“ та „Дім“ в рукописі, що ще невідомі нашому письменству. Можна бути певним, що зібрання й вивчення всіх рукописів подарують нам ще кілька цінних літературних знахідок.

Друга й велика частина роботи—праця над рукописами, встановлення тексту. Ми вказували вже, що рукописи надзвичайно цікаві й мають силу поправок і варіантів. Порівняння, зроблені нами, тих рукописів, що були в наших руках, з друкованими текстами показує, що досі твори Л. Українки друкувалися досить неуважно. Іноді, невідомо чому, перепущено один-два рядки (може просто видало з друку?); текст в одному місці приводиться в першій редакції (хоч і закреслений), в другому—у надписаному варіанті; принципового відношення до тексту нема жадного. Нарешті, прийшов вже час встановити на своїх місцях все змінене чи повикidane через цензурні вимоги. Варіанти й доповнення дадуть нам майже для кожного твору кілька редакцій, що матимуть першорядне значіння то для історії творчого процесу автора, то для історії його світогляду, то, нарешті, для його художнього виросту.

Тільки після цієї роботи настане час для справжнього наукового студювання творчості Лесі Українки. Настане час для літературних студій над окремими творами й творчістю в цілому, настане час оцінити й зважити цю творчість з історичного погляду—та з'ясувати, що живого й потрібного для нашого часу несе ще з собою Леся Українка.

III.

Поки чекаємо повного й наукового, в суворому розумінні слова, видання всіх творів Лесі Українки, такого, що було б обставлено всім складним апаратом академічних приміток та коментарів, — а зараз маємо вже цінну спробу так дати читачеві „Твори Лесі Українки“, що її розпочала „Книгоспілка“. Хочеться бути певним, що ця третя спроба не має нічого спільного з нещасними кроками „Дзвону“ та „Друкаря“ в минулому. Як видно з проспектів „Книгоспілки“, передбачається дати твори Л. Українки в шести томах. Поки вийшли третій та четвертий томи (все ж таки вже два, а не один! Фатальну межу перейдено), що містять у собі драми; з змісту їх видно, що ще п'ятий том буде відданий на драми; перші два томи, очевидно, дадуть лірику й поеми Лесі Українки, шостий залишиться для прози (оповідання, а може й статті). Це, очевидно, ще не буде в науковому розумінні „Повне

зібрання творів“ (не можуть увійти „Історія східних народів“, такі переклади, як з Моріса Верна: „Біблія або книги Старого Завіта“, що видано було у Львові в 1903 р. з передмовою М. Драгоманова та ще де-що), але все те, що потрібне, що не втратило свого більшого чи меншого значіння громадського й літературного—буде нарешті дано. Це—немалой ваги культурна справа, і „Книгоспілка“ належить за те вдячність і книгосбірень, і школи, і літературної нашої молоді, і широкого кола читачів.

Третій том „Творів Л. Українки“ видання „Книгоспілки“ містить у собі п'ять „драматичних поем“, як звала їх сама Л. Українка: „У пущі“, „Одержима“, „Вавилонський полон“, „Кассандра“, „На руїнах“, та діалог „Три хвилини“. Матеріал, як бачимо, подано у хронологічному порядку, єдиному можливому з наукового погляду. Тут, правда, для творів Л. Українки повстає питання, звязане з процесом її творчості. Іноді письменниця писала весь твір одразу, надзвичайно швидко, тут же оброблюючи його, і вже більш до нього не верталася. Так, на протязі одної ночі, 15 лютого 1901 року, було написано „Одержиму“. Так на протязі трьох днів—27—29 квітня 1910 року—утворено драматичну поему „Боярня“. І взагалі треба сказати, що Л. Українка писала завжди швидко, з захватом. Але іноді, розпочавши твір, чи написавши більше половини, вона залишала його і зверталася до нього потім тільки через кілька років. Так було, напр., з драмою „У пущі“. Розпочавши драму в 1898 році (перша і третя дія, перша частина другої дії), Л. Українка не працювала над нею потім аж до осені 1907 року, коли закінчила п'єсу й остаточно зредагувала й виправила її. В таких випадках редактор видання „Книгоспілки“, встановлюючи хронологію п'єс, відносить п'єсу до року початку праці над нею. Хоч частіш в такому разі роком написання твору лічать рік його викінчення, вважаємо цей спосіб правильним й доцільним: він звязує нас з замислом поета й краще дає змогу зрозуміти послідовну еволюцію творчих замислів.

Приємною новиною для широкого читача в 3-му томі видання „Книгоспілки“ з'явиться епілог до „Кассандри“. Можна по різному оцінювати його художню вартість, але Леся Українка є для нас остільки „класик“, що кожний рядок її та кожний крок поетичної думки повинен стати громадським майном. У виданні „Друкаря“ епілога не було. Надзвичайно цінна вказівка „приміток“ нового видання, що „по видрукованні поеми Леся зважила, що епілог зайвий і висловилася, що коли поема буде друкуватися вдруге, то вона загадає епілог видучити“, але „Книгоспілка“ спасибі, що її редактор дає змогу нам увявити собі повний замисел і повну композицію одного з видатніших творів Лесі Українки.

Четвертий том містить у собі ще більше матеріалу, ніж третій. Тут дано такі п'єси: „В катакомбах“, Руфін і Прісцилла“, „В домі роботи, в країні неволі“, „Айша та Мохамед“, „На полі крові“, „Йоганна, жінка Хусова“ і „Боярня“. Таким чином, цей том обіймає драматичну творчість Л. Українки доби 1906—1910 років. Уважний читач і науковий дослідувач знайдуть тут для себе нові, невідомі досі рядки й

кілька невеличких нових, в порівнянні з старими виданнями, варіантів. В розпорядженні редактора були рукописи „В каталогах“, „Руфіна і Прісцилла“ (5 дія), „В дому роботи...“, „Йоганни...“ й „Боярині“. Повною новиною для читача й дослідувача в цьому томі з'являється 5 дія драми „Руфін і Прісцилла“, що не була за згодою Лесі Українки надрукована в „Літер.-Наук. Вістникові“, де уміщено драму (1911, X—XI); вона досі залишалася в рукопису й тепер воскресла для нашої літератури.

І до третього, й до четвертого томів додано невеличкі надзвичайно стислі, але й надзвичайно змістовні, примітки. Вони торкаються хронології творів і історії їх написання і, при бідності наших матеріалів для студіювання Л. Українки, набирають величезної ціни.

Залишається тільки висловити бажання, щоб жадні перепони й жадні „фатуми“ не пошкодили „Книгоспільці“ як мога швидче довести до кінця справу видання творів Л. Українки. Вони потрібні нашому письменству взагалі, та будуть особливо копитовим і своєчасним подарунком нашому громадянству з приводу десятилітнього ювілею смерті їх автора.

Б. Якубський.

„Современный Запад“. Журнал літератури, науки і искусства. № I и II, Госуд. Изд. 1922 и 23. Петроград.

Потреба журналу, що ставить собі основним завданням інформувати широкі кола читаючих ССРСР про стан західного мистецтва взагалі—надзвичайно велика.

Світова війна, революція та блокада, майже кругле десятиліття, відрізала нас від західної Європи, знищила звязки між поодинокими країнами, народами і класами, так конечні для розвитку світової економіки, а рівночасно необхідні для загального прибільшення культурних цінностей. І хоч у нас сьогодні другі критичні методи і підходи для оцінення проявів західно-європейського культурного життя: ми дивимося на них не тільки з класової плоскості нашого світогляду, але приміняємо прямо строго діалектичний метод—і одержуємо вповні другі результати... то все мистецтво заходу Європи дає з одної сторони дуже яскраві, глибокі приклади упадку, плутанини форми і змісту в області типичних представників буржуазної культури „під захід капіталістичного політичного ладу“, а з другої сторони, ця кинена в саму глибину національних і економічних противенств Європи викидає на біржу літературної творчості і мистецтва взагалі знамениті приклади „нового революційного мистецтва“, яке дуже часто силою експресії і глибиною сюжетів випереджує нашу революційну братію, нас—що вже 5 років варимося в революційному китлі ССРСР.

І два перші числа журналу „Современный Запад“ дають надзвичайно багатий матеріал в області майже всіх родів мистецтва західної Європи, включаючи, крім переводів найбільше характеристичних і оригінальних творів, також дуже цікаві критичні нариси і статті, багату бібліографію і хроніку. Можна сказати, що це не тільки журнал звичайного типу, а прямо удачно і всесторонньо складений підручник—

маленька енциклопедія всього, чим цікаве й багате західно-європейське мистецтво і культура взагалі.

Ми не маємо наміру давати критичний нарис журналу (1 і 2 чисел), хочемо тільки звернути увагу читаючої публіки на Україні, що хто хоче у кількох годинах пізнати те, чого не знав і про що не чув через кілька років,—хай солідно перестудіює ці дві книги, разом коло 30 аркушів друку.

Залишаючи на боці переклади прози й поезії, звертаючи тільки увагу на виїмково дібрані переклади новішої, частинно революційної німецької поезії, т. А. Дуначарського, з відповідною статейкою його ж пера, хочемо підкреслити багатий зміст статтів в роді Радлова „Современное искусство Франции и Германии“ (№№ 1 і 2), Гвоздева „Экспрессионизм в немецкой драме“ (там же, стор. 112), Мірського „О современной английской литературе“, Смірнова „Современное состояние французской литературы“ і Браудо „Новый дух в немецкой музыке“ і др. Вони—ці статті, в короткій формі дають прямо вичерпуючу картину найбільше цікавих моментів у своїх областях під теперішню хвилю.

Дуже цікаві, але рівночасно наївно-жонглерські останні маніфести Марінетті, як також уваги дикаря, приїхавшого з Полінезії, про життя й культуру заходу Європи, або так назв. „європейської цивілізації під наг. „Папалагі“.

Крім цікавої статті проф. Єрчиковського про повстання континентів, заслуговує на замітку стаття О. Шпенглера „Прусизм и Социализм“ (вийшла окремою брошурою), котра дає питому Шпенглеру доволі абсурдну, ідеологічну комбінацію, наче б то соціалізм К. Маркса—це безперечний продукт англосакської, торгової раси, коли, наприклад, навпаки: чисті форми соціалізму походять і знаходяться в прусько-державній, солідній системі. (1)

Виїмковий, надзвичайно живий стиль Шпенглера прямо суггестивує читача і може його, зокрема слабо підготовленого, дуже легко, як це кажеться, „збити з пантелику“. Приклади: „інтернаціонал це імперіалізм“,—„господство над фавстовською цивілізацією“, або „капітал визначає економічну енергію“, „власність це сила“, і т. д.

Радимо дуже осторожно читати цю статтю...

Годі ще ширше обговорювати дбайливо зібраний критичний, бібліографічний і хронічно-інформаційний матеріал, надрукований на 50 сторінках (петітом) у першому числі, а на 40 стор. у другому.

Коротко, на закінчення: виїмково цікавий і відповідаючий потребам хвилі журнал; наші критики, літератори і поети можуть з нього багато навчитися. Ждемо слідуєчих чисел.

Склад редакції: Е. І. Замятін, А. Н. Тихонов, К. І. Чуковскій.

Волод. Гадзінський.

Гнат Хоткевич. Камінна душа. Повість. Друге ювілейне видання в 25-ліття літературної діяльності. Державне Видавництво України. 1922, стор. 303—VIII.

Гнат Хоткевич—письменник, якого ми ще маємо знайти. Невважаючи на те, що 25 літ пробігло його праці на терені України, він у нас якось мало відомий. Письменник з великою творчою силою, з глибоким почуттям, з майстерним стилем, всебічний і широкий—він якось лишився поза фокусом суспільної уваги, бо працював він серед так званого колишнього „громадянства“. Письменник культурний серед некультурних українофілів та неграмотних селян мусив і творчість свою стригти під той узенький штиб. Але зараз фокус культури пересувається під тиском ліквідації безграмотності як культурної, так і політичної, і ми можемо вже дивуватись і багато де-чого брати з доробку Гната Хоткевича. Щиро наділений природою, він і письменник, і композитор, і бандурист (чи не перший по силі на Україні), і популяризатор, і перекладач, і лектор, і критик, і, що найцінніше, в основі його творча робота орієнтувалась головним чином на працьовника. Він протестант, він Авірон в своїх шуканнях, який не зупинявся ніколи перед авторитетами, не хилився перед сильними, але ворожими нам, володарями землі. Тому приходилось Хоткевичу бути і вигнанцем. В один з таких моментів, коли Хоткевич обставинами примушений був жити в Австрії та в Карпатах, і була написана його краща повість „Камінна Душа“.

Трудно знайти другий подібний шедевр в українській літературі як з боку ідей, образів, так і чуття, яке б'є з повісти.

Твір є збудований на міцному й живому сюжеті, що весь час тримає читача в напруженні й цікавості. З цього боку, нам здається „Камінна душа“ не має рівних у нас. Сюжетний бік цього твору можна рівняти з кращими творами Гюґо, Дюма чи Дікенса.

Далі,—мова бурна, архаїчно щира гуцульська мова в яскравих діалогах з каміня висічених типів. Усі звороти, усі прибадашки, усі порівняння й образи з гірського оточення гуцулів, де камінь, груня, плай замріли в мохові ялиць й букових хутрах, де вільні і незаймані цілини скоряються лишень стихії...

Де фарби й чуле серце поетичного народу переплітаються в яскравий фон, на якому розгортається трагедія як цілого гуцульського племені, так і особиста трагедія опришка (розбійника) Маруська, попаді, гуцулів, Катрі, Юріштана, де вироста на велетня фігура Юрка Неклопотана Голова. Де над усім вітає дух протесту, навіяний крилами тепер вже легендарного опришки Добуша. Протест гарячий і запеклий. Бо чим повинні ті одверті, щирі, напів-первісні люде, що попадають у хижі пазури австрійської монархії, з безглуздими поборами, з маленькими сатрапами, як Гердличка, що катують з садизмом цих не озброєних освітою людей... жалілись нікому, одна дорога в гори, в опришки. А там вже виходу нема для Маруська, і котяться він, як камінь з гори, прискорюючи рух, аж поки не розбивається в цурпалки. Так хочеться їм всім спокійно працювати, але обставини затягають, і вся трагедія кінчається на шибениці, коли в останній мент розбійник просить любу флюяру і звуки, напоєні чуттям отих первісних гір, чарують увесь народ, ведуть до сліз.

Все починається з того, як попада молода тікає до розбійника і далі розгортається... але тут не розкажеш. Візьміть і прочитайте!

Там і пісні, й легенди, й боротьба. Жіє чарівна Срібнарчучка та горесная Катря.

Шумує Черемош...

„Колись тут було кам'яне море. Збурхані хвилі ходили гремлючи до небес, а потім застигли нараз..“

Як дійсний майстер слова, Хоткевич використовує паралелізм чуття з явищами в природі: „Маруся не спала. Серце нило одностаїним рівним бодем“... І далі: „Тихо бренила заблудькана муха на шибі. То замовкала, повзаючи по шклі, то знов співала фальцетом, залутавшись у складках занавіски, а коли попадала в щілину між рамою й шклом, дзичала нервово й спішно. В покою пахло воском і якимись травами“...

Коли перебороти початкову трудність місцевого колориту мови, то вся „Камінна душа“ бере так читача у свій творчий полон, що не одриваєшся од книжки, забуваєш за все.

Валеріян Поліщук.

Грицько Коляда, Іван Сенченко, Олександр Копиленко. Штурма. Харків, 1923, стор. 34 in 1/32.

Володимир Свідзінський. Ліричні поеції. ДВУ. Кам'янець, 1922, стор. 54.

Нове життя нашої країни вже всіло настільки освідомитись, що виникає проза. Але співці, в яких переважають емоції, більш як освідомлення, не перестають оспівувати те нове життя, підходять ще нові сили і—ми маємо хоч би таку книжечку, як „Штурма“ Коляди, Сенченка й Копиленка.

Гр. Коляда це відгомін Маяковського, але в нього є своєрідні взяті з нашого побуту образи.

Він має вже своє обличчя. Теми його—перемога машини, перемога міста:

Дайош океанови мязи!?

Запрягайте у шруби!

Електричним струменем проріжте,—

І буде, буде: електрофікація.

Словник у його, мов з газети:

Сьогодні робітники працюють по заводах;

є трести й синдикати, директор є робітник.

Це сьогодні в Укр. Соц. Рад. Республіці—НЕП.

Послідовність у Коляди психологічна, вірш накиданий без плану, без стержня, здібний для виголошування, а не читання, доказом чого є імперативна форма: „прапюй, дайош, дурак!“ чи друга персона.

Багато мотлоху, водички, от як приміром кінець поеми, але є й справжні зерна художнього слова.

Іван Сенченко—у збірці найсильніший. Сенченко глибокий й чулий лірик. Образи у нього в більшості лагідні (і на місці) з плоттю і кров'ю. Не надумані. У майбутнє, що росподала революція, він дивиться

надійно, переконано, так що картає тих що зітхають ще й досі до чистоти Мадонни, ідеалізму. Здоровий Пан життя зірвав з неї святий покров і взяв її. „А ви ще й досі на шляхах ждете з розп'ятім в руках“.

Ось приклади його дзвінкого поетичного слова:

Не лебедіє думка на лоні вод,
Не б'є крилом—замріяно крилом,
По хвилях сонного досвітнього спокою,
По хвилях хвилею—прапором лебединим.

Віжать вітри, струмлять вітри...
Вітрів огонь у льон небес.
Цілує очі буйно плес—
Льонові—сині хвилі...

У Сенченка є завше глибша думка, що стискає в одно ціле поетичні форми.

Олександр Кошиленко—молодий ще зовсім як поет, але вчений що до віршу, тому свідомість почувається за кожним рядком: образів стільки що, по моему, є навіть зайві. І все гаразд, і чогось бракує.

В бравурних згуках маршу
Через покоління по східцях днів
Насуває вечір шапку
На кучері зорі й її червоні віі.
І майбутнє—голуба гондоля—
Б'ється прив'язана до моїх грудей...

Треба винайти міру поетові і додати більше чуття, щоб не стали кивалом бряцаючим. Надії ж Кошиленко подає.

Взагалі виступ трьох молодих поетів у окремій збірочці треба визнати цікавим. Провінція одгукнулася в особі Вол. Свідзінського його лірикою. Не знаємо, чи може бути що небудь іншого у цього поета крім лірики, але книжка доводить що ні. Поет щирий, цікавий, творчість свою черпає з сирови глибини українського слова, що наближається до пісні, а то й дійсно є піснями: „Ой красно та яблунька зацвітала“, „Не вій вітре“ й ин. То знов малюнки природи, переплетені з ідилічними настроями у гарному вірші, кажуть що поет наче б під впливом Рильського та ин. неокласиків, але занадто простіший що до всякої книжковості.

От із сонета ідилія:

Черет і осока обняли сонний став
І пусто скрізь. Лиш дівчинка порою,
В забутий парк забривши самотою,
На галяві серед високих трав,
Коли південь виблискує й палає,
Із бабки срібної візок собі сплітає.

Згадує поет і доісторичні часи, коли були, мабуть „атоли-острови, неначе персні білі“ на морі, а тепер поля і дуки, але ніде він не згадує реального людського життя, ніде у поета лірика краса не зв'язана з лірикою сучасної душі.

Невеличкий клаптик тільки з широкого світу, а велике, що шумить кругом, лишилось непоміченим для його ока. І з образом хочеться лайнути поета, чого він сліпий. Але хіба сліпих можна лаяти за це? Рідко коли сліпця можна йвилікувати. Хай ходить—шкоди не зробить. Нового тут нічого в нашому житті немає.

Василій Сонцвіт.

Гео Шкурупій. „Барабан“, вітрина 2-га. Київ, 1923. Король Футуроперій. Гео Шкурупій, „Психетози“, вітрина 3-тя. Київ, 1922.

Київські панфутуристи та „король футуроперій“ люде, що в них права рука не знає, що робить ліва. Ліва рука виголошує в теоретичних статтях: „смерть мистецтву“, а права рука тим часом в кишені ховає посвідчення на поета, чи патент на короля футуроперій. Ліва рука заявляє: „за переходової доби все ж таки треба якогось сурогату мистецтва для робітничих мас“, а права замість мистецтва для робітничих мас простягає індивідуалістичні, егофутуристичні твори. Певно жоден панфутурист не стане заперечувати, що „виробництво“ їх не для робітника... а для міщанина! Що правда, воно з того міщанина знущається, воє його, та за теж тільки до нього й звертається. Хатня революція, так сказати!

Отже розглядати твори Шкурупія доведеться окремо від теорій панфутуристичних. Нам траплялося вже зазначати, що деструкція панфутуристів, їхня руйнація мистецтва не так страшні, як вони їх малюють. Вони пасуть задніх в порівнянні з московськими футуристами в цій справі. Справді, що можуть свого висунути панфутуристи проти такого розкладу мистецтва:

е у ы
и а о
о а
і т. инш.

БІБЛІОТЕКА
Українського Наукового
Інституту
в ВАРШАВІ
Зібраних. Вселен-
ский язык)

Ясна річ, нічого. Шкурупіє:

geo o ge
ego
geo.

Skurupij (Autoportret)

проти того першого здається просто класичним мистецтвом. Та це ще найсміливіша річ в „Психетозах“. Там розклад мистецтва загалом не йде далі таких не нових вже звукових спостережень, як ото:

„куд-куд-ку-ди, куд-ку-ди“ (курка квочке)

або:

„уу, вав, ав, уу, ав“ (собака гавкає),
„аа, аа, уо“ (хлопчик кричить),
„ха, ха, ха“ (сміх).

Гріх було б і рівняти цю звукотворчість до гевіяльних вигадок звукописних московських футуристів,—досить згадати хоч би „Наш марш“ Маяковського.

При всій уважності до книжки Шкурупія „Психетози“ не знаходимо в ній нічого, що можна б відзначити. Це просто на десять літ запізвіла епатація, що її тепер чути не дужче, ніж цвіркуна в гарматній стрілянині. Фотографії бензіномоторів, що їх додано до книжки без ніякого звязку з її змістом, тільки стверджують цю думку.

Інакше доведеться поставатися до „Барабану“. Що правда, ідеологічна лінія „Барабану“ та ж сама, що й „Психетозів“—руйнація міщанства, іконоборство, люмпенпролетарська революційність, виключно руйнаційна, та приглядають в ній здорові елементи, що роблять книжку далеко цікавішою, ніж уся решта панфутуристичного „виробництва“.

Коли під монументом

Я побачу повію,

Я скажу:

— Сестро, це капітал нас сюди вивів,

— Плюнь на всіх,

— Горе, горе безсилим!

(Залізна брама).

Жерці, шамани

вовком

завиють жалібного марша,

коли церков

позолочені бані

впадуть на тротуари.

(Тайфунка).

Такі речі, як „Залізна брама“, „Лікарепопівіада“, дозволяють сподіватися що, коли Шкурупія скине з голови бутафорського колпака „короля футуропрерій“ і зречеться від почесного рангу „тротуарного поета“, то з нього буде, як що не поет революції, то визначний поет революційної доби.

М. Йогансен.

ХУДОЖНІЙ МАТЕРІАЛ В „НОВІЙ УКРАЇНІ“.

I.

— Як будуть творити молоді письменники Радянської України, коли майже всі визначні сили старої письменницької генерації живуть зараз за кордоном? З кого, з чого будуть рости?

Життя дало відповідь:

— З ґрунту. З маси.

Але ростуть молоді письменники і зі старої генерації.

Як же вони ростуть?

Розглянемо художній матеріал „Нової України“, де групуються молоді сили під безпосереднім доглядом Винниченка й Олеса. Самого

Винниченка ми не будемо чипати ще й тому, що в 2-х книгах, які ми маємо під рукою, надрукований його старий „Гріх“, добре всім відомий і „Закон“, який не закінчений. Про Олеса теж не прийдеється говорити,—він сам за себе сказав:

Одспівав я пісні вже свої.

І ще він сказав:

О, з'єднайтесь в єдину сім'ю,
ставте муром єдиним в бою,—
і ви збудите пісню мою.

Коментарія, гадаємо, не треба: всі розуміють, про яку сім'ю йде річ і до якого бою кличе Олесь. Шкода лишень, що сам Олесь не розуміє цього: ми давно вже переросли ці гасла, ми люди нової епохи, нових гасел, і добре знаємо, хто такий був Дон-Кихот. Не западе його поклик у наші душі, і буде лежати десь на закинутій станції „Еміграція“ в становищі *poste restante*, поки не забере його сивий історик літератури.

Який же молодняк росте з колишнього буйного дуба, ім'я якого—Олесь?

О'Коннор-Вилинська перекладає з Верлена:

Скрипок ридання,
Осінні зітхання сумні.

Така вже відсталість еміграції що до перекладів. Подивимось на оригінальні твори. Юр. Драган, наприклад, і досі паше:

Росплющив ранок сині очі,
Погляне з неба на струмок,
Що плюскотять, як сміх дівочий,
Хмільний від поцілунків ночі,
Безжурно-світлий, як божок.

Знаєте, нам хотілось би, щоб цей автор попав на вечірку спілки селянських письменників „Плуг“ і щоб його послухав наш безжурно-світлий Божко (єсть такий молодий критик). Я певний, що він сказав би йому: „Це, вибачте за вираз, не поезія, а банальщина. А римувати в 23 році „очі-ночі-дівочі“, принаймні, нудно“.

Але Драган, очевидно, не піде до нас, бо він дивиться туди, де „по осяяному пляжу біла панна йде“, бо він зиває: „старі боги, поверніть же ви колись і нам мрії і сни наші срібні“.—Не прийде—не треба.

Стефанович безперечно цікавіший. Шкода тільки, що він у такому оточенні:

— „Куди не глянь—жовто-блакитні“.

Треба ще йому увільнитись від солоденьких слів: „курчаток, пискляток, діточок, біло-жовтенький, хмарки, лісочок“ і т. д. Є у нього алітерації, асонанси. Автор трохи знайомий з технікою сучасного вірша. От його найбільш вдалий уривок:

Заблудилось ягнятко в степах,
Не гляділо, дурненьке отари.
Біга, мекає, взяв його страх,
Боляче своїм кием ударив.
Загубилось у буйній траві,
Кличе маму, так жалібно мека,
А вже мама у теплих хліві,
А вже мама далеко, далеко.
Не почує, хоч як її клич...

Не знаємо—свідомо, чи ні—але автор дав таке ягнятко, що його мимоволі порівнюєш з ягнятками еміграції.

Четвертий поет—Лягін Павлюк—подає надії. Але його виховував не Олесь, а тичинівській „Плуг“ та „Соняшні Кларнети“. Гадаємо, що він зрозуміє свою помилку і, нарешті, знайде свою маму, яка „далеко-далеко“. Єсть у нього навіть прекрасні образи:

Буде в днях—яеним спомином тінь,
Приведе на забутеє місце,—
В голубу, в голубу далечинь.
Закипає пожежою листя.

Римування а Іа „очі-ночі“—нема. Асонанси: „глибинь—лабиринти“, „коси—осінь“. Але він ними не захоплюється,—це теж гарно. Єсть думки. Хвби: Зайвий символізм, слова з великої літери: „Тиша“, „Вічність“ то-що. Де-яка недоробленість. Поруч з гарними рядками трапляються невдалі. Взагалі—нічого, виправиться, тільки... не в „Новій Україні“.

Іваненко поет типа „Драган“. Гарно лишень те, що йому все таки

Рідний край з його журбою
Здається зіркою ясною.

Єсть ще поет Х. А. (чи не та поетеса, котру у нас вже не друкують, хоч і пише цілком радянські вірші: древні?) Що ж про неї, чи про нього сказати? Цітую перший рядок першого віршу:

Прибралися ліси у золото осінне,
В останнє сонце їм сіяє золоте,
В останнє їм блакить всміхається ласково,
І щось заховують вони в собі святе.

Гадаю—досить, бо це, здається, найкраще місце з Х. А.

Резюмую: з 6 поетів, що приймають участь в „Новій Україні“ вартій уваги поки-що один—Павлюк.

II.

Прозовий відділ починає (хто б ви гадали?) Вал. Підмогильний. Це той, що друкувався в „Шляхах Мистецтва“. Правда, редакція

робить примітку, що „шановний автор“ і т. д. Віремо редакції і надіємось, що „шановний „автор“ зробить десь і якесь спростування¹⁾. Инакше будемо вважати його за Кліма Поліщука № 2.

А втім, це справа авторського сумління, а нас цікавить в данім разі художній матеріал.

Треба сказати правду, нариси „Повстанці“ В. Підмогильного, мабуть, найкраща річ із всіх оповідань, що уміщені в двох книгах „Нової України“. Про повстанців єсть що сказати. Тому й присвячуємо Підмогильному окремий розділ.

В новелі—4 фрагменти, зв'язані вони між собою повстанчим настроєм. Про яких повстанців розповідає Підмогильний? Він цього не ховає:

„... До столу протискається нова постать — висока людина в синьому козацькому вбранні, з червоним шликом“.

І далі:

„... Він поклав шапку на стіл, закинув оселедець за вухо“.

Досить. Розуміємо, з ким маємо діло.— Як же ставиться до цих повстанців з „оселедцями“ шановний автор? Очевидно, він не належить до тієї категорії митців, що пильнують замаскувати свої тенденції і заслужити звання „об'єктивного“ письменника. Він просто каже:

„Повстанці (тоб-то ті, що з оселедцями С. К.) заняли місто тільки три дні тому, але порядок налагоджувався“.

Це сказано без всякої іронії. Шановний автор не ховає своєї симпатії до оселедочно-повстанського руху і дає нам не факти, а романтику, бо ж ми не повіримо, що й наші, червоні повстанці, „налагоджували порядок за 3 дні“. Це характерно. Нас, сучасників, не одуриш і 33-ма днями.

Це перша хиба твору: тенденція потрібна, але не безоглядна, бо инакше твір переходить в ту стадію своєї вартости, яка зветься „агіткою“. Ми й своїм митцям не рекомендуємо писати „агітки“, тим паче не радимо цього чужим по своїй ідеології.

Підмогильний перебуває під сильним впливом Л. Андреева. Його натуралістичні малюнки, від яких дмухає Нечуєм (в кращім разі), перепутані з андреевськими жахами. От натуралізм:

„В хаті борщ був на столі. Мати росновидала, що в Павлихи врешті таки народився син, а в Панасенків іздох квурець“.

Такий натуралізм проходить через все оповідання. (Недалеко утік від О. Шаптали. Єсть у Підмогильного і гарні речі, „В епідемічному бараці“). До нього образи: „вишня подарувала йому ще своєї краси“, „стало сумно, як то завше буває весняної ночі, коли тебе жінка не кохає“. Гадаю—наївні, для гімназиста 5-го класа—образи.

Але от починаються андреевські жахи:

„Тарас притулювся до ночі й застиг. Тиша його скорила і стала йому замість душі“.

Далі: „Тиша до нього не йшла бо він мав маленьке серце.“

¹⁾ Редакція «Ч. Ш.» друкує нижче це «спростування».

Далі: „Тиша тим часом стала Остапові замість очей“.

Курсив всюди паш. Ми нарочито підкреслюємо цю жаху тишу, що стає замість очей, бо на тій же сторінці ми чуємо ще про тишу.

„Тиша покинула його й подалася назад до степу“. „Його сум грізною марою навис над Остапом“... „Ті мовчки кликали до себе тишу. „Тарас потону в тиші“.

З першої глави „Ідуть“ можна зрозуміти: хтось іде в повстанці, але, звичайно, по андреевські: „з гуканням до степу“ „з риданнями“, „з слідами, що червоніють перемогою“ і т. д.

Звичайно, ми не проти такої маніри писання, але після „Жизни Василия Фивейского“, припустім, треба бути з жахами обережніш. Після „Войны и мира“ нема Ропшина—це сказала та авдиторія, для якої намагається писати Підмогильний. Ця ж авдиторія знає, чим для своєї епохи був Андреев і чим для нашої епохи будуть його безоглядні послідовники—Андрееви в 10-му виданні. І ця ж авдиторія скаже: треба поважати українську літературу (це властиво до Винниченка, не до Підмогильного), не годувати читачів огризками з російського літературного до-революційного стола. Треба уміти себе викреслювати (це до Підмогильного). Це велике вміння.

З усіх жахів Підмогильного ми нашли тільки один, який заслуговує уваги:

„Остап глянув йому вслід і жажнувся степу: той збільшувався й поширювався, як потоп“.

Все це, звичайно, деталі, але деталі роблять цілу композицію.

Другий, третій фрагменти—не кращі. Автор до того захоплюється петлюрівською романтикою, що й сам не помітив, мабуть, як він з андреевських жахів перейшов до базарних губанівських малюнків.

... „— Хіба ж можна випускати з рук?—бурчать один—чотверо скорострілів, хіба воно на дорозі валяється?“

— Та батько дозволить, то він жартує.

Отаман сміється. Сотник уже злісно дивиться на нього, і з уст його готові вирватися гарячі докірливі слова. Ще хвилину й він ладний кинутись з пістолем на отамана, гукаючи: Смерть зрадникові!

І далі, в таким же дусі. Так би мовити, дух запорізької вольниці. Дешева романтика а la „Огнем і мечем“—це, в кращім разі, місцями „Отаман Зелений“ Кл. Поліщука. І не хочеться їх прощати автору, бо-ж він претендує на розробку більш серйозних тем.

Далі знову дешева романтика і безоглядна тенденція петлюрівської агітки. По Підмогильному, його повстанці не грабують селян, що це якісь зверх-люди. Ще далі така от філософія:

— „Ні, я не хочу бути зіркою, в далекому блиску зір захована безодня суму. Зорі—то небесні сльози. Важко плакати, а слізки бути ще важче“.

Це філософствує вартовий і, між иншим, Підмогильний жадного разу не почервонів за нього.

Останній фрагмент мусив виправдати всю попередню балаканину. Сіль нарисів „Повстанці“ полягає в словах начальника штабу: „Ходім Гривцько! Не варт дивитись на пожежу, бо в кінці кожної пожежі лишається тільки попіл“.

„Повстанці“ розбиті на 4 фрагмента: „Ідуть“, „В штабі“, „Перед наступом“ і „Пожежа“. По підзаголовках ми природньо мусимо відійти до останніх слів начальника штабу (звичайно, по лінії консервативного думання). Але внутрішня композиційна послідовність не витримана. Не зумів Підмогильний зробити як слід і останнього фрагменту. Історія з редактором прямо-таки наївна.

„Але редактор хитнув головою: Не маю часу,—відповів він,— треба написати статтю до завтрашнього числа. Ви знаєте, яку я статтю пишу? Хе! Я готую її вже два тижні. Я... готував її весь час свого свідомого життя. А ось спромігся висловити це й одновісти на безліч питань, що повстали передо мною і всіма нами... Ця стаття—наслідок усього мого думання, підсумок усього мого існування“...

І далі в такому ж дусі. І до цієї патетично-трагікомічної постаті з аверченковських фейлетонів Підмогильний цілком серйозно ставиться.

Резюмую: Підмогильний все-таки найкращий автор із всіх прозаїків „Нової України“,—про нього можна говорити. Але Підмогильному треба учитись, учитись і учитись. „Нової України“ ж не треба хапатись: безперечно, автор скоро одмовиться від своїх „Повстанців“, а до станції „Еміграція“ він і так, можливо, помандрує.

III.

Про инших авторів „Нової України“ ми скажемо значно менше: про де-яких з них і зовсім не варт було б говорити—не претендуй „Нова Україна“ на звання серйозного журналу.

Друга річ—по розміру найбільша—це „Роман“ М. Диканько. „Роман“ забрав 2 друкаркуша. Редакція не пожаліла паперу.—Шкода. Такі речі звуться у нас продуктами графоманії, як вони звуться за кордоном—не знаю, очевидно, инакше. Нами зарання опановує підмогильний жах (бо ж він дійсно трагікомічний): що ми будемо цитувати з цього автора?—От вам докази:

— А я, Васильку, вже залицявся до панночок.

— Та невже?

— Я вже й краков'яка вмю танцювати.

І далі автор каже: „А я не залицяюся до панночок. Майбутньому письменникові не личить бігати за „бабським хвостом“.

Але „майбутній письменник“ хоч і висловив цю думку, та думка думкою, а діло—ділом. На протязі цілої першої частини він бігає за хвостом Музи Шілінг. Це природньо, бо б. петлюроофіцер, що намагається в 23 році відіграти ролю—як ми бачимо далі—українського Купріна, иншого нічого й не придумав.

Беззмістовна пустишка, Диканько ще раз підкреслює, які вікчемні паростки пустила „Нова Україна“. Про якісь шукання тут і говорити

не приходиться. Стиль, форма, прийоми—все старе. Але як далеко Дикалькам до змісту старих письменників, хоч би до того ж Винниченка.

— „В фанта, панове, в фанта“. Муза, ви задоволені своїм сусідом?

Це питання. Скажи—ні, посадять біля когось иншого (це так думає „майбутній письменник“. С. К.).

— А з виконанням, чи без виконання?

— Звичайно, з виконанням.

— Ні, без виконання.

— Так поцілуйтесь!

— Так без виконання ж!

— Е, ні, поцілуйтесь!

І т. д., і т. д. Ще поцілунки. Ще поцілунки. Так вся глава.

Друга глава:— „А що як поцілувати? Її поцілувати в роспущений кіпчик? Не можу витримати. Поцілую. Ух!“

Третя глава:— „Музо! Музо! Яж її покохав. Від першого побачення, від першої хвилини. Невже не судилось. Батько стоїть, а я дівчині руки цілую“.

Четверта глава:— „Музо, голубонька моя, рибонько! Кохаєте мене чи ні?—Я не знаю.—Яголе мій, скажи! Я жити без тебе не можу.—Пустить, не цілуй, прощай! Кохаю.—Музо!... Кохає! Як привітно усміхнулася“.

П'ята глава:— „Дитинко моя! На різдво приїду й повінчаємось! Жіночко моя кохана.—Цілуй! Цілуй мене, Васильку“.

В шостій главі Муза пише поганенького вірша, а їй у відповідь „майбутній письменник“—Диканько теж пише поганенького вірша.

В сьомій главі: „Вже пройшло півліта і—падуча зірка загорілася, осяяна раптом і... погасла“.

А у восьмій главі з'являється нова Муза—Чорна Блискавка з великої літери—„оксамитна троянда“.

В дев'ятій главі новий роман—з Чорною Блискавкою, яка—„розвинена, інтелігентна, шляхетних поривань; видно холеричного темпераменту“.

В 10-й главі „Майбутній письменник“ баче, як „частіш спадає Чорна Блискавка, шаріються щічки“ й розказує їй „що-небудь гарне й сумне“ про Чудову Мрію і Лицаря Мрію, після чого Чорна Блискавка покидає автора.

В 11-й главі Муза в трансі, а автор знову кричить:— „А тепер цілуй!“.

На цім закінчується перша частина „Роману“. Друга частина значно менша. Між иншим—я боюсь, що мене обвинуватять в перекладі (ті, хто не має під рукою „Нової України“), але инакше перекласти я не міг, бо і в дійсності із таких цитат складається вся перша частина „Роману“. Я сказав би, що це скандальне зверх-базарне оповідання конче компромітує „Нову Україну“.

В другій частині властиво більш публіцистики, ніж художньої творчості. І краще в ній тільки те, що автор, нарешті, зустрівся з Музи-

ним чоловіком. Тут він до неї знову „возгорел“ страстю, але вона його спитала:

— Ви знаєте, що таке lues?

На цім і кінчається „Роман“ Диканька. Цікаво: де був Винниченко, коли здавали в набір цього автора?

Є ще в „Новій Україні“ Диканський, який, здається, виступав уже в „Літ.-Наук. Вістнику“. Про його оповідання „Тоді“ можна сказати тільки, що написано воно нуднато,—з тих оповідань, що ідуть „на заставку“.

Катря Гриневичева з „Весіллям Карапульки“—свіжіша. Єсть думка, єсть де-яке знайомство з технікою нової новели. Єсть гарні образи: „Високо в поморках дроти телеграфу, на них коливається галка, як Соффер над книгою Талмуда“. Або: „Кріз усі вікна юрлить увечері світло, рівно й під міру, як нанизаний на нитку янтар“.—Коли б Гриневичева не зловживала образами, не накопичувала їх,—було б краще.

Оповідання М. Тоні „Миколь“ слід було б умістити в дитячому журналі. Як воно попало в „Нову Україну“—це знає, мабуть, Винниченко.

Є ще переклад з французької—дрібничка, і друга дрібничка—Вилинської: надто мініатюрний уривок з роману.

Нарешті, є ще й новела—„Василка“ О. Кобилянської. Її не будемо чипати, як не чипали Олеся й Винниченка. Новела написана в реалістичних тонах. Час дії—імперіялістична війна, побут—селянський. Нового нічого не додає до творчості Кобилянської.

Це і все. Такий художній матеріал у двох книгах „Нової України“. Що буде в 3-й, 4-й—не відомо. Поки що—слабенько, навіть надто: инакше ми не присвячували б цілої глави „Повстанцям“ і не говорили б про таку річ, як „Роман“.

Стефан Нароль.

ВИЙШЛИ З ДРУКУ й ПРОДАЮТЬСЯ:

1. **Г. Х. Раковський.** Союз Соціалістичних Радянських Республік. Начерк. (Розійшлося).
2. **В. Поліщук.** Адигейський співець. Поема.
3. Проф. **С. Ю. Семковський.** Що таке марксизм. Начерк.

ДРУКУЮТЬСЯ:

4. **М. О. Скрипник.** Начерк історії пролетарської революції на Україні. З ілюстраціями.
5. Проф. **С. Ю. Семковський.** Конспект лекцій з історичного матеріалізму.
6. **І. Дашковський.** Конспектований курс політичної економії.
7. **Ледер.** Наступ капіталу й об'єднаний фронт пролетаріату. Начерк.
8. „**Фашизм**“. Збірник статтів Берглера, Джуліо, Аквіла, за редакцією **Ол. Шумського.**

ГОТУЄТЬСЯ:

9. **Ол. Попів.** Скворода, Шевченко, Франко, Леся Українка, Коцюбинський. Збірка нарисів.

При видавництві монопольне представництво Україно-Американського видавничого т-ва „**Космос**“ Берлін--Нью-Йорк.

ГОЛОВНА КОНТОРА
і СКЛАД ВІДАНЬ:
Харків, пр. Свідомости
(б. Мироносицький), Ч. 1.

КИЇВСЬКА КОНТОРА
і СКЛАД ВІДАНЬ:
Київ, вул. Леніна, Ч. 17,
кімната 222.

Музичне Т-во ім. Леонтовича.

12-го квітня 1923 року

ВИЙШЛО ПЕРШЕ ЧИСЛО

місячника музичної
культури

МУЗИКА

присвячене композиторові **М. ЛЕОНТОВИЧУ.**

З МІСТ ЧИСЛА:

1. Від редакції.
2. **Чапківський Ол.**—Микола Леонтович.
3. **Козицький П.**—Творчість М. Леонтовича.
4. **Буцкий А.**—Музика в творчості життя.
5. **Манжос Б.**—Марксизм і музика.
6. **Квіта К.**—Ритмічні паралелі в піснях словянських народів.
7. Огляд сучасного музичного життя.
8. Хроніка мистецького життя.
9. Дописи з провінції.
10. Інформаційний відділ.

Число ілюстровано портретом М. Леонтовича та нотними прикладами до статтів Козицького та Квітки.

В місяшнику беруть участь:

А. Альшванг, акад. Д. Багалій, акад. М. Біляшівський, А. Буцкий, М. Вериківський, М. Грінченко, П. Демущий, О. Дзбановський, С. Дрімцов, Н. Дубровська-Трикудівська, М. Качеровський, К. Квітка, П. Козицький, К. Левицький, Г. Любомирський, В. Манжос, Ю. Меженко, К. Михайлів, Ю. Михайлів, В. Нейман, А. Приходько, Б. Реріх, М. Радзівський, Д. Ревуцький, Л. Сабанєєв, П. Сениця, Ф. Соболев, П. Тичина, Г. Хоткевич, О. Чапківський, Акад. Ф. Шмідт, Д. Щербаківський, Б. Яновський та інші.

Друге число «МУЗИКИ» присвячене композитору **К. СТЕЦЕНКОВІ.**
Ціна обох чисел—70 к. на золото.

Видає Музичне Т-во ім. Леонтовича.

Редагує КОЛЕГІЯ.

Адреса редакції та контори: Київ, В.-Підвальна, 15.

КОЖНИЙ РОБІТНИК І ФАРМЕР ПОВИНЕН ЧИТАТИ ПЕРЕДОВСІМ РОБІТНИЧІ ЧАСОПИСІ ТОМУ,

бо кожда дійсно робітнича часопись обговорює кожду подію в краю І в світі лише зі становища інтересів робочого люду.

Одиноким українським робітничим часописом в Канаді є

УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ

що виходить в Вінніпегу два рази в тиждень і коштує лише \$ 4.00 на рік.

Хто читає «УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ», той вироблює собі суцільний світогляд і може осудити кожду подію в суцільнім життю.

«УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ» виступають проти кожного лайдацтва поповнюваного на робочім народі.

«УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ» доносять про робітничий рух в цілім світі, та про боротьбу робітничої кляси.

Хто хоче знати, як свідомі робітники думають про суцільні події, хто хоче навчитися соціалістичної думки, нехай читає передовсім «УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИЧІ ВІСТИ».

UKRAINIAN LABOR NEWS

COR PRITCHARD & MCGREGOR STS. — — WINNIPEG, MAN.

ЖЕНЩИНИ-РОБІТНИЦІ! ЧИТАЙТЕ І ЯК НАЙДАЛЬШЕ ПОШИРЮЙТЕ СЕРЕД ЖЕНЩИН-РОБІТНИЦЬ СВІЙ МІСЯЧНИЙ ЖУРНАЛ

ГОЛОС РОБІТНИЦІ

який містить цікаві статті про рух серед женщин-робітниць в цілому світі, популярні наукові статті, оповідання, вірші і т. д.

Передплата виносить: на рік \$ 1.00; на піврік 60 ц.
Поодинокое число 10 ц

Передплату і замовлення належить слати на адресу:

The Voice of Workingwoman

Ukrainian Labor Temple
COR. PRITCHARD & MCGREGOR STS. — — WINNIPEG, MAN.

Продолжается подписка на ежемесячный журнал

„ПУТЬ ПРОСВЕЩЕНИЯ“

(2-й год издания).

ЖУРНАЛ ПОСВЯЩЕН ВОПРОСАМ ТЕОРИИ ПРОСВЕЩЕНИЯ, МЕТОДОЛОГИИ, ПРОСВЕТИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ, БЫТА.

ОТДЕЛЫ ЖУРНАЛА:

1. Общий		4. Реферативный
2. Экспериментальный		5. Библиографический
3. Бытовой		6. Информационный

К участию в работе журнала привлечены научные силы в области педагогической мысли Федерации и Запада.

Имеются корреспонденты в столичных городах Европы.

Журнал распространяется в количестве 7.000 экземпляров по всей Советской Федерации, а также за границей.

Объем—20-30 печатных листов.

ПОДПИСНАЯ ПЛАТА (в золоте):

На один год (12 мес.)	8 р — к.
» 1/2 » (6 »)	4 р. 50 к.
» 1/4 » (3 »)	2 р. 20 к.

При коллективной подписке — не менее 3-х экземпляров — и для посредников (при выписке не менее 10 экземпляров)—20% скидки.

ПЛАТА за ОБЪЯВЛЕНИЯ:

за 15 строк (1/4 стран.)	20 р. 3 к.
» 30 » (1/2 »)	35 р.
» 60 » (1 »)	60 р.

Цена отдельного № 1 руб. зол.

При повторных объявлениях—скидка по соглашению.

Для посредников скидка 20%.

Оптовая закупка и прием подписки могут производиться у представителей конторы:

МОСКВА, А. А. Шумович, Кривоколенный пер. 14, кв. 11.
Тел. 2-57-60. КИЕВ, «Сорабкооп», Правление—Крещатик 29,
Книжный отдел и склад—Крещатик 22. ЕКАТЕРИНОСЛАВ,
Иванов, ГУБОНО. ОДЕССА, Книжный склад ГУБОНО, Екатери-
нинская 21.

Адрес редакции и конторы: Харьков, ул. Артема, № 31.

Телеграфный: Харьков Наркомпрос журнал.

50к

БИБЛИОТЕКА ЖУРНАЛА ПУТЬ ПРОСВЕЩЕНИЯ

- № 1. Рейнгольд Гюртлер—Опытное обучение на основе влечений и переживаний (распрод.).
- № 2. Проф. С. Ю. Семковский—Марксизм, как предмет преподавания (распрод.).
- № 3. Петро Алампис — Спроба викладання історії культури в сільській школі (распрод.).
- № 4. Проф. В. С. Рожицын—Новая наука и марксизм (распрод.).
- № 5. Д-р А. Жук—Проблема медицинского образования.
- № 6. Индустриально-технич. образование.
- № 7. Акад. Ф. И. Шмит — Искусство, как предмет обучения.
- № 8. Акад. Д. И. Багалея —Украинский странствующий философ Г. С. Сковорода.
- № 9. Проф. Як. Столяров—Методы преподавания в школах рабочей молодежи.
- № 10. Проф. А. Машкин—Родной язык в школе рабочей молодежи.
- № 11. Э. Яновская—Сказка, как фактор классового воспитания.

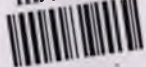
Издание ЦККСМУ и журнала «Путь Просвещения»:
Эдвин Гернле—Работа в коммунистических детских группах.

Издание журн. Путь Просвещения и Института Труда:
Ф. Р. Дунаевский—Проблема профессионального подбора (Выбор профессии).

Склад: Харьков, ул. Артема, 31.

НБ ПНУС

282844